

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATS BIDRAG FRÅN
DANMARK FINLAND NORGE OCH SVERIGE

GENOM

BENGT PAMP och **CHRISTER PLATZACK**

UNDER MEDVERKAN AV

SIGURD FRIES EYVIND FJELD HALVORSEN
POUL LINDEGÅRD HJORTH LUDVIG HOLM-OLSEN LARS HULDÉN
VALTER JANSSON ALLAN KARKER BENGT LOMAN

ETTHUNDRAFEMTE BANDET

ÅTTONDE FÖLJDEN, TREDJE BANDET

1990

LUND UNIVERSITY PRESS

Tryckt med stöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

Art nr 20197
ISSN 0066-7668
ISBN 91-7966-138-6
Berlings, Arlöv 1990

Innehåll

<i>Bagge, Sverre</i> , førsteamanuensis, dr. philos., Bergen: Forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn. Noen bemerkninger til Ian Kirby	69–80
<i>Ekbo, Sven</i> , professor, Lund: Lärdom och svordom	156–160
<i>Fries, Sigurd</i> , professor, Umeå, <i>Kornhall, David</i> , högskolelektor, docent, Lund, <i>Pamp, Bengt</i> , arkivchef, docent, Lund, och <i>Platzack, Christer</i> , professor, Lund: Litteraturkrönika 1989 ..	189–227
<i>Gade, Kari Ellen</i> , professor, Bloomington: <i>Sigurðr – Gofuct dýr: A Note on Fáfnismál St. 2</i>	57–68
<i>Grønvik, Ottar</i> , førsteamanuensis, dr. philos., Oslo: To viktige ord i Rök-innskriften: norr. gjalda vb og minni n.	1–40
<i>Hansen, Finn</i> , lektor, København: Brugen af conj. <i>unz</i> og synonyme temporalsyntagmer i norrønt sprog	81–105
<i>Holm, Gösta</i> , professor, Lund: Plurala ortnamn	181–188
<i>Jakobsen, Alfred</i> , professor, Trondheim: Kong Arthur i det høye nord	106–110
<i>Kornhall, David</i> , se <i>Fries, Sigurd</i>	
<i>Malm, Mats</i> , fil. kand., Göteborg: Sannkenningsars egentliga egenskaper	111–130
<i>Pamp, Bengt</i> , se <i>Fries, Sigurd</i>	
<i>Platzack, Christer</i> , se <i>Fries, Sigurd</i>	
<i>Rowe, Elizabeth Ashman</i> , lecturer, Ph. D., Stanford: Searching for the Highest King: St. Christopher and <i>Þáttur Sveins ok Finns</i> ..	131–139
<i>Ruthström, Bo</i> , ordboksredaktör, Lund: Forsa-ristningen – vikingatida vi-rätt?	41–56
<i>Salberger, Evert</i> , docent, Göteborg: Sigtuna-brynets runinskrift ..	161–177
<i>Wiktorsson, Per-Axel</i> , docent, Stockholm: Var utfärdades den s.k. Dalaborgstraktaten?	178–180
<i>Wolf, Kirsten</i> , professor, Winnipeg: The sources of <i>Gyðinga saga</i> ..	140–155

To viktige ord i Rök-innskriften: norr. gjalda vb og minni n.

1.1 I et arbeide fra 1952 har Otto Höfler vist at det i Saxos fortellinger og også i Flateyjarbók, i fornaldersagaer, ballader og eventyr fins spor av en gammel forestilling om at et ektepar kunne love bort (overdra, vie) sitt ennå ufødte barn til en guddom. Barnet måtte da tjene guddommen så lenge det levde, mens guddommen på sin side ville beskytte det her i livet og ta det til seg når det døde. Det er særlig guden Odin dette fortelles om: Han beskyttet og hjalp sine utvalgte mens de levde, men lot dem nådeløst falle når deres tid var omme, slik at de kom til hans dødsrike. Denne innvielse av enkeltpersoner til et liv for guddommen kaller Höfler "die germanische Individualweihe" og mener den var en viktig institusjon i gammelgermansk religion.

Mens man tidligere hadde ment at det her forelå et rent litterært motiv eller et eventyrmotiv, hevder Höfler at slik innvielse av enkeltmennesker også hadde forekommet "in der religiösen Wirklichkeit" (Höfler 1952:81). Han henviser særlig til at vi kjenner dette motiv fra livsskildringer som gjør krav på å være historiske (Höfler 1952:80), som fortellingen om Eyvindr kinnrifa i Flateyjarbók (referert nedenfor § 1.6.4).

En så kritisk forsker som Hans Kuhn regner også med en slik religiøs praksis i eldste tid: "Neben der Weihung von Feinden an den Kriegs- und Totengott hat es auch die ganz andere gegeben, mit der man einem Gotte Freunde zu eigen gab, um ihnen seinen besonderen Schutz zu sichern. Diese Weihung lebt in der Überlieferung hauptsächlich in der Schicht der Sage und ist deshalb nicht ernst genommen, doch hat jetzt Otto Höfler ihre Bedeutung stark herausgearbeitet" (Kuhn 1954 b:427/1971 b:372; sml. også Kuhn 1954 a:54/1971 a:355). Også Anne Holtsmark antar at man her har "mer eller mindre vage erindringer om hedensk kultus" (Holtsmark 1953:145), og Höflers antagonist Elias Wessén, som likesom Kuhn med stor heftighet avviser hele Höflers Rök-tolkning, er tilbøyelig til å godta hans tolkning av disse innvielsesberetningene: "Från den nordiska litteraturen känna vi en rad berättelser om människor, som alltifrån födelsen hade blivit invigda åt en högre makt, under vars beskydd de stått och vid vilken de varit bundna för hela livet: Harald hildetand, Starkad, Eyvind kinnrifa m.fl. De flesta exemplen tillhöra visserligen sagan och dikten, men de förekomma också, framhåller Höfler, 'in geschichtsnahen Wirklichkeitsschilderungen', och det kan icke råda något tvivel om att de ha tillhört det verkliga livet och äkta folklig tro.

Det är väl icke orimligt, att det kan förhålla sig på detta sätt” (Wessén 1953:173).

Hele spørsmålet er ifølge Wessén “säkerligen religionshistoriskt av ett betydande intresse” (ib.). Likevel er det ikke nevnt i noen av de nyere standardverkene om germansk og nordisk religion (Vries 1956/1970, Turville-Petre 1964, Ejerfeldt 1971).

1.2 I en avhandling fra 1983 har jeg vist at den religiøse praksis det her er tale om, kaster lys over det gåtefulle sluttpartiet i Rök-innskriften. For sammenhengens skyld må jeg her gjenta noe av det jeg den gang skrev, men for en nærmere begrunnelse av mange enkeltheter må jeg få lov å henvise til mitt arbeide fra 1983.

Sluttpartiet i Rök-innskriften er formelt karakterisert ved bruk av forskjellige typer lønruner og ved at “minnene” ikke lenger nummereres. Det innledes med et “minne” skrevet med eldre runer. I direkte translitterasjon ser det slik ut (om benevnelsen av sidene og radene se Grønvik 1983:104f.):

C 10 **sagwmogmenipadhoarigold**

C 11 **(i)GAOARIGOLDINDGOANARHOSLI**

De eldre runer fungerer her som en slags lønruner. Om vi transponerer dem til yngre runer og gjennomfører ordskille, får vi:

C 10 **sakumk mini þat huar ikult**

C 11 **(i)KA UARI KULTIN T KUANAR HUSLI**

I normalisert norrøn språkform blir dette:

*sogumk minni þat,
hverr Ingoldinga væri goldinn
at kvánar húslí?*

“Jeg sier det minne,
hvem av Ingvaldingene som ble gitt (overdratt)
ved hustruens offer?”

Det følgende parti er skrevet med en blanding av yngre runer (kortkvist-runer) brukt på regulær måte, og flere typer lønruner (sml. Grønvik 1983:144 anm. 57). Om vi løser opp lønrunene og overfører alt til yngre runer, får vi med ordskille:

C 12 **sakumuk mini <h>UAIM SI BURIN <n>IP**

C 13 **(i)R traki uili nis þat · knua knat**

C 14 **(i) (i)Atun uili nis þat · nit**

C 15 **ulni ruþR**

Første del av dette er igjen et “minni”, formet som en avhengig spørresetning:

*sǫgumk minni,
hveim sé borinn
niðr drengi?*

“Jeg sier det minne,
til hvilken djerv mann
det er født en ætling?”

Svaret på dette siste spørsmål kommer i to vendinger. Først antydes denne djerve mannens identitet gjennom de heltegjerninger han kunne utføre:

*Villi nis þat:
knúa knátti jǫtun,
villi nis þat,
né at ólni rýðr*

“Det er ingen villfarelse:
han kunne knuge jotnen,
det er ingen villfarelse,
heller ikke at han rødfarger (dreper) skadevolderen.”

Deretter, som avslutning på hele innskriften, blir hans navn direkte nevnt, men skjult i kompliserte lønruner. Omskrevet til vanlige runer lyder sluttlinjene:

D sakumuk mini þur
E sibi uia uari

*sǫgumk minni:
þórr,
sifi, véa veri*

“Jeg fremsier et minne:
Tor,
han som forsoner/forbinder ættene¹, templenes vokter.”

Svaret på spørsmålet: “Til hvem ble det født en ætling?” (C 12–13), er altså til guden Tor. Det foregående spørsmål: “Hvem av Ingvaldingene ble gitt (overdratt) ved hustruens offer (kulthandling)?” (C 10–11) må følgelig oppfattes som: “Hvem ble da gitt *til en guddom*?” Og svaret på dette spørsmål kan vel bare være: sønnen Væmod, som hele innskriften er laget til minne om. Fordi han ved morens kult- eller offerhandling (*húsl*) ble gitt (overdratt) til guden Tor, fødes han som dennes ætling (*niðr*). På samme måte kan man

¹ Om det vanskelige ordet *sifi* se Grønvik 1983:128 med anm. 72, og Grønvik 1990 § 4.4 og anm. 5.

kanskje også forklare at Håkon jarl blir kalt *Yggs niðr* i Vell 20 og at Dómarr kalles *Fjqlnis niðr* i Yt 6, og at konger og jarler i Ynglingatal og Háleygjatal kalles *Freys* eller *Týs qttungr* ‘ætling’. Slike epitheta behøver ikke å bety at man trodde disse høvdingene nedstammet agnatisk fra en hedensk gud: Var de gitt (lovet, viet) til guden ved et religiøst rituale før eller like etter fødselen, ble de ansett som “gudens ætling”.

Rök-innskriften blir i denne tolkning et viktig religionshistorisk dokument, som viser at man ved et religiøst rituale (*húsl*) kunne gi bort (overdra) et ennå ufødt guttebarn til en guddom, og at denne religiøse praksis var fullt levende ennå i begynnelsen av vikingtida (litt etter 800).

1.3 Av grunnleggende betydning for denne tolkning er oversettelsen av verbet norr. *gjalda* (pts. *goldinn*) med ‘gi, overdra’ i det første spørsmålet ovenfor (C 10–11). I de store ordbøkene over norrønt språk er en slik betydning nevnt blant mange andre, sml. Fritzner *gjalda* 4 “give en noget (e-m e-t), lade en faa noget, betale, yde, give fra sig”, dertil Gering 1915 *gjalda* 7 “jmd (ehm) etw. (eht) verleihen” med henvisning til eksempler der *gjalda* står i synonymveksel med *gefa*, og videre Cl–V *gjalda* II “to yield or yield up, deliver”.

Men det er andre betydninger som dominerer i norrøn litteratur og i ordbøkernes artikler, sml. Fritzner *gjalda* 1 “tilbagegive en noget (e-m e-t)”, 2 “erstatte en (e-m) Tabet af noget (e-t)”, 3 “betale”, også “lade en (e-m) undgjelde for det onde han har gjort (e-t)”. Det siste er det samme som ‘gjengjelde’, sml. Gering 1915 *gjalda* 6 “jmd (ehm) etw. (eht) heimzahlen, vergelten”, brukt i uttrykk som *gjalda e-m heiptir* Guðr II 28, *gjalda e-m fiárnám mikít ok fqður dauða* HH I 11. Her kommer verbet nær betydningen ‘hevne’.

Det er derfor forståelig at tidligere forskere har vaklet en god del ved oversettelsen av Rök-setningen ovenfor, og også at enkelte (muntlig) har stilt seg tvilende til den oversettelsen jeg har foreslått. I det følgende skal jeg først (§ 1.4.1–8) ta for meg de viktigste tidligere forslag til oversettelse av setning C 10–11, og drøfte dem kritisk.

1.4.1 Den første som så at runene i C 10–11 inneholder en partisippform norr. *goldinn*, gsv. *guldin*, var Erik Brate (1910:293–95; 1917:245, 255). Runefølgen *goldind* = *kultint* mente han var en skriftlig variant av *kultin*², og i ordene *kvánnar húslí* så han et adverbialt brukt dativledd med kausal betydning. Hans oversettelse av spørresetningen blir da: “vilken av Ingvalds-ætlingarne blev återgåldad genom hustruns offer” (Brate 1917:245), “för

² Først mye senere ble det klarlagt at dette *-t* representerer en preposisjon *at*, sml. Grønvik 1983:136 og 146, anm. 83.

vilken av Ingolds-ättlingarne vedergällning skedde genom hustruns offer” (Brate 1917:255). Hva dette skulle bety, er på ingen måte klart, men han prøver å forklare det slik: “Då detta framhålles som något berömvärt, kan meningen knappt vara annan, än att för en av Ingvaldsättlingarna hans hustru offrat sig för att lösa hans liv” (Brate 1917:245), “dass diese Ehefrau sich selbst geopfert habe, um ihren dem Tode geweihten Mann zu erlösen” (Brate 1910:295). “Det är således hustrun, som utfört den berömliga gärningen [. . .]. Det är alltså hennes namn, som blir svaret på frågan, ehuru denna formellt frågar efter hennes man” (Brate 1917:245). I dette siste ligger det selvfølgelig en selvmotsigelse, som viser at oversettelsen og/eller tolkningen ikke kan være riktig.

Om det språklige grunnlaget for sin oversettelse sier han selv: “I avs. på uttrykkssättet må jämföras *Fritzner I*, 603: ærit hefir komit fyrir víg Bolla, er Helgi var Harðbeinsson fyrir goldinn” (Brate 1917:245; sml. Fritznens forklaring av bisetningen: “da man tog Hevn derfor ved at dræbe denne”, d.e. Helgi. Sitatet er fra Laxd.s. kap. 71 og er Snorre godes replikk til Bolles to sønner). Dessuten henviser han til et belegg i *Hervarar saga*: *svá lízk mér sem goldit muni vera Óðni fyrir einn svein, ef þar kemr fyrir Haraldr konungr ok sun hans ok herr hans allr*, oversatt: “Es scheint mir, als würde dem Oden in der Weise Vergeltung für einen Knaben, wenn dafür König Harald, sein Sohn und sein ganzes Heer gegeben werden” (Brate 1910:294; sitatet er fra *Hauksbók*, Herv.s. s. 43).

Brate forklarer ikke nærmere hva han mener disse to beleggene viser eller hvordan de kan støtte hans oversettelse. Det kan derfor være nyttig å foreta en nærmere (formell og semantisk) analyse. Begge setningene forutsetter en aktiv konstruksjon *gjalda e-n e-m* med to personobjekter, der ett av objektene eventuelt kan sløyfes. Ved transformasjon til passiv blir aktivsetningens akkusativobjekt til subjektsnominativ, mens dativleddet bevares uendret. Dette er en grunnleggende regel i gammelgermansk syntaks (sml. Behaghel 1924:211, Dal 1962:130, 168, Wessén 1965:14). Den kan belyses med et belegg som *Cl-V* anfører under *gjalda II*: *væri hann þá andaðr goldinn sínum borgar-mönnum*, som forutsetter en aktivsetning *þeir guldu hann* (akk.) *borgar-mönnum*. Hvis man ved passivtransformasjonen sløyfer aktivsetningens akkusativledd, blir passivsetningen upersonlig (subjektløs): *Svá lízk mér sem goldit muni vera Óðni fyrir einn svein, ef . . .* Herv.s. “(Det synes meg som) det er gitt (nok i) bot/vederlag til Odin for én mann, hvis . . .”. Sløyfes dativleddet, blir aktivsetningens akkusativledd stående igjen som eneste nominalledd og som subjektsnominativ: *er Helgi var . . . fyrir goldinn* Laxd.s. “når Helge ble gitt som vederlag (d.e. ble drept som hevsn) for drapet på Bolle”. En tilsvarende aktivsetning ville lyde: *er Ólafssynir guldu (ykk) Helga fyrir (víg Bolla)* “når Olavssønnene betalte dere Helge/ga dere Helge i bot for drapet på Bolle”. Denne uttrykksmåten med *gjalda* viser at

det å hevne en mann (ved å drepe en annen) ble sett på som et slags vederlag (bot, *gjald*) for det første drapet.

Antar vi med Brate at verbet *gjalda* har samme betydning i Rök-innskriften som i eksemplet fra Laxdœla, kan spørsmålet i C 10–11: *hverr* (gsv. *huar*) *væri goldinn* (at) *kvánnar húslí*? bare bety: “Hvem ble gitt som bot/vederlag (dvs. drept som hevn for et tidligere drap) gjennom (ved) hustruens offer?” Er svaret på dette, som Brate mener, *hustruen selv*, så blir jo dette et merkelig spørsmål, der svaret på spørsmålet allerede er gitt, nemlig i et adverbialt ledd i selve spørresetningen (“gjennom hustruens offer” = “ved at hustruen ofret seg”). Uttrykksmåten er så unaturlig at den ikke kan godtas.

1.4.2 I 1920 la von Friesen fram en nytolkning av Rök-innskriften, der farens ønske om hevn for sønnen Væmod er innskriftens grunnmotiv. Denne tolkning bygger han bl.a. på en ny oversettelse av spørresetningen i C 10–11 (hos von Friesen: “Flock 5”).

Von Friesen drøfter to mulige oversettelser av denne setningen (Friesen 1920:56). Står *goldinn* her i samme betydning som i Brates eksempel fra Laxdœla saga, “skola vi öfversätta: ‘... hvem bland Ingvalds ättlingar, som blef brakt som försoningsgård (för ett dråp, som någon eller några af ätten vållat) tack vare det offer hustrun (till den dräpte – förmodligen) anställde (för att af makterna utverka hämnd)’.” Dette svarer ganske godt til min oversettelse her ovenfor (§ 1.4.1). Med den forklaring av adverbialleddet som von Friesen gir her, unngår han de vanskeligheter som Brate viklet seg inn i. På den annen side er det svært vilkårlig å anta at den hustru (*kvánn*) det her er tale om, er hustruen til en mann som ikke ellers er nevnt i innskriften – det ligger nærmere å anta at hun er hustruen til runeristeren Varinn, til sønnen Væmod eller til den *hverr*-person som det spørres etter nettopp i denne setningen.

Dette er det likevel ikke nødvendig å drøfte videre, for von Friesen oppgir hele denne tolkning uten nærmere begrunnelse og skriver (Friesen 1920:56): “Men det är också möjligt att inlägga i *goldinn* betydelsen ‘hämnd’. I lagspråket förekomma uttryck som Gulapingsl. 69: ‘skal hann gialda hinum svein sinn, er átte’; ibidem 179 ‘gialda (mann), sem dauðr sé’, där *gialda* har betydelsen ‘böta, ersätta, erlægga godtgörelse för’ = *gialda aprt*. Alltså skulle vårt ställe kunna tolkas: ‘... hvem som blef ersatt, för hvem godtgörelse blef brakt eller måste lemnas tack vare hustruns offer (till makterna)’; det vill med andra ord säga: ‘... hvem som blef hämnad...’.”

Med denne siste setningen foretar von Friesen et merkelig tankesprang. Som Wessén bemerker (Wessén 1958:52): “Hur v. Friesen får fram den sista betydelsen, för vilken han bestämmer sig som den sannolika, är ganska oklart.” På det nevnte sted i Gulatingslova er det nemlig tale om en træl som

er utleid til en annen mann og som kommer til skade eller omkommer mens han er i dennes tjeneste. Da bestemmer Gul. 69 at leieren skal *erstatte* trælen, dvs. betale eieren en skadeserstatning som svarer til trælens verdi. Men det er noe helt annet enn å *hevne* trælen, som ville bety at eieren drepte en av leierens træler e.l. som hevn for at hans egen træl hadde mistet livet. Forskjellen kommer også tydelig fram om vi går ut fra en passivsetning *hverr var goldinn?*; for agens (det logiske subjekt) vil i det første tilfellet (Gul.) være *leieren* (som betalte en skadeserstatning for trælen), i det andre tilfellet *eieren* (som hevnet sin træl). Å oversette *gjalda* med 'hevne' blir galt også om vi prøver det på eksemplet fra Laxdøla saga: Da *Bolle* ble hevnet (*er hefnt var Bolla*), skjedde det ved at *Helge* ble drept (*at Helgi var fyrir goldinn*). Når derfor von Friesen lar spørsmålet i Rök-innskriften lyde: "hvem som blef hämnad", spør han enten etter en helt annen person eller etter et helt annet saksforhold enn innskriften gjør med sitt *hverr væri goldinn* . . .

Som Wessén har påpekt, spiller von Friesens oversettelse av dette sted ("blef hämnad") i virkeligheten "en utomordentlig viktig roll för hans tolkning av det följande . . . och därmed för hans helhetsoppfatning av innskriften" (Wessén 1958:52). Hele hevnteorien hviler således på et skrøpelig grunnlag.

1.4.3 En helt annen vei slo Hugo Pipping inn på i 1932 ved å lese den siste rune \mathfrak{M} i runefølgen **goldind** som en skjult binderune $\mathfrak{M}|\mathfrak{d}\mathfrak{i}$ og et substitutt for $\mathfrak{d}\mathfrak{i}$. Dette forklarte han som *tī*, dativ sing. av gudenavnet norr. *Týr* (Pipping 1932:75). Hans oversettelse av spørresetningen C 10–11 blir derfor: "vem . . . som lämnats i vederlag åt [. . .] Tir, offrad av sin egen maka" (Pipping 1932:78). Dette forutsetter en konstruksjon *gjalda e-n e-m* 'gi en person som vederlag/ofre en person (akk.) til en dativperson', og det kunne i og for seg aksepteres. Men i og med at dativleddet her beror på en rent vilkårlig utlesning av en enkeltrune som binderune, er denne viktige del av setningen så tvilsom, at hans oversettelse ikke har krav på noen nærmere interesse.

1.4.4 I 1952 la Otto Höfler fram sin tolkning av Rök-innskriften, der han bygger videre på von Friesens hevnteori, men med en helt annen oppfatning av spørsmålet i C 10–11. Dette oversetter han: "wer [. . .] durch das Opfer der Frau geweiht worden sei" (Höfler 1952:80, 258), og forstår det slik at et ennå ufødt barn ble viet til en guddommelig makt, nemlig til Theodorik den store, som omtales i første del av innskriften. Theodorik opptrer her, mener Höfler, som mytisk helt med guddommelig kraft, som "Totenreiter" i Odins sted, og han skal hjelpe sin protesjé til å utføre hevnen (Höfler 1952:267).

Denne teori er skarpt tilbakevist av Wessén (1953, 1964, 1966), og med overbevisende argumenter: Det er ikke noe grunnlag for å hevde at Theodo-

rik den store noen gang hadde en slik mytisk-religiøs posisjon i Skandinavia som Höflers forklaring forutsetter, og verbet *gjalda* (i setningen *hverr . . . væri goldinn (at) kvánar húslí*) kan ikke oversettes med 'vie'. Dette siste har Höfler senere modifisert noe med oversettelsen "‘dargebracht’ oder ‘geweiht’" (Höfler 1963:75). Med det mener han vel at i den kontekst vi har her, er betydningene 'overlate/gi et barn til en guddom' og 'vie et barn til en guddom' tilnærmet synonyme og uttrykker det samme saksforhold. Om man godtar dette siste, så er Höflers tolkning alt i alt likevel ganske usannsynlig, også på grunn av de mange andre innvendinger som kan reises mot hans tolkning, sml. Kuhns grundige kritikk (Kuhn 1954 a/1971 a). Höflers oversettelse av spørsmålet i C 10–11 blir derfor stående uten noen støtte i en rimelig kontekst.³

1.4.5 Mens alle eldre forskere, fra Sophus Bugge til Otto Höfler, hadde ment at Rök-innskriften hadde et enhetlig innhold som på en eller annen måte angikk den døde Væmod, hevdet Wessén i sin tolkning fra 1958 at innskriften bestod av en rekke *fragmenter*: korte utdrag av myter, sagn og heltedikt uten noen indre sammenheng og uten noen forbindelse med den innledende minneinnskriften. For å "hedra sin sons minne" og "lösa sig från sin djupa sorg" har faren på hans gravsted villet minne om disse sagn og myter; dette skulle vekke samtidens oppmerksomhet og beundring og dermed bidra til å bevare minnet om sønnen (Wessén 1958:78 f.). Det må være lov å si at Rök-innskriften dermed får et merkelig innhold, til minneinnskrift å være.

Er innskriften bygd opp på denne måten, blir spørsmålet i C 10–11 stående isolert, uten noen kontekst som det kan passes inn i og bedømmes ut fra. Wessén nøyer seg derfor med å henvise til at "den vanliga betydelsen av fsv. isl. *gjalda*, då det står med objekt i akusativ, är 'gälda, giva, lämna i ersättning, i bot'" (Wessén 1958:53), og oversetter: "vem . . . som blev gäldad genom en hustrus offer" (Wessén 1958:27). Med det mener han vel da, såvidt jeg kan forstå: "hvem som ble gitt som erstatning, vederlag, bot (for et eller annet delikt)", men det er ganske uklart hva dette skulle sikte til. "Hela satsen är oklar, då man icke känner den händelse, som åsyftas" (Wessén 1958:53).

Om Wessén med sin oversettelse treffer det rette, dvs. om dette er den mening runeristeren selv la i ordene, har han ingen holdepunkter for å avgjøre, nettopp fordi han ut fra sin hovedteori betrakter de enkelte deler av Rök-innskriften som isolerte brokker og ikke godtar eller søker noen sam-

³ Karl Hauck refererte Höflers tolkning av Rök-innskriften, men tok det forbehold at han selv var "Nichtfachmann" på dette vanskelige området. Likevel lot han Höflers tolkning gå inn som en del av begrunnelsen for sin egen teori om "Ansippung" i middelalderens herskerslekter (Hauck 1950:223 f.), sml. nedenfor anm. 9.

menheng mellom de enkelte setningene – det som ellers konstituerer en *tekst* (i tekstlingvistikkens definisjon av dette ord). Wesséns bidrag til å oppklare spørsmålet i C 10–11 er derfor meget beskjedent.

1.4.6 Lis Jacobsen (1961) slutter seg på mange måter til Wessén og mener det store midtpartiet av innskriften består av en rekke forskjellige “beretninger”. Spørsmålet i C 10–11 blir derfor også hos henne stående isolert og uten sikker kontekst. Hun gjengir Wesséns oversettelse av dette spørsmål og også hans kommentar (sitert ovenfor § 1.4.5), og sier så: “Jeg har intet at føje hertil” (Jacobsen 1961:21). Man skulle da tro at hun aksepterte Wesséns oversettelse. Men uten nærmere begrunnelse oversetter hun stedet helt annerledes: “hvem af Ingvald-ætlingene der fik bod gennem en hustrus offer” (Jacobsen 1961:43). Denne oversettelse forutsetter at dativpersonen i den aktive konstruksjon *gjalda e-m e-t* skulle være blitt til subjektsnominativ i passivsetningen, og det er syntaktisk umulig (sml. ovenfor § 1.4.1).

Den samme grammatiske feilvurdering gjør Niels Åge Nielsen (1969) seg skyldig i med sin oversettelse: “Hvem af Ingvaldingerne blev betalt ved en hustrus offer?” (Nielsen 1969:52, 58, 64). Den mening Nielsen her vil legge i spørsmålet, kunne bare ha vært uttrykt med ordene *hveim væri goldit ...* (sml. ovenfor § 1.4.1).

Endelig er også Lönnroth (1977) gått i denne fellen, idet han oversetter spørresetningen med: “which among the Ingeldings was compensated (*or*: avenged) through a wife’s sacrifice (*or*: through the sacrifice of a wife)” (Lönnroth 1977:6). Denne oversettelse begrunner han senere noe nærmere: “The riddle asks us to identify either somebody who *received* a payment or compensation, or somebody *for whom* a payment or compensation was made, or who *was* himself a payment for something” (Lönnroth 1977:39). Etter en lang diskusjon (ib. s. 43–48) bestemmer han seg for den første av disse alternativene, som er syntaktisk umulig.

Den første som klart påpekte den feilen som Jacobsen, Nielsen og Lönnroth her har gjort, var Margareta Westman 1981:114–116. Hun fremholder at etter opplysningene i de store ordbøkene om verbet *gjalda* “förefaller det utslutet att den som får ersättning skulle kunna uppträda i annat kasus än dativ... Även om kännedomen om syntaktiska regler för tidens språk är ytterst sparsam, bör man knappast anta att något annat satsled i den aktiva satsen än ett led i akkusativ skulle kunna transformeras till subjekt i en passivkonstruktion” (Westman 1981:115).

1.4.7 Sune Lindqvist (1967) tar opp igjen von Friesens hevnteori fra 1920, men gir den en mer nøktern utforming uten magiske aspekter; til gjengjeld er en del av de ordformer og betydninger han regner med, nokså tvilsomme. Det meget viktige spørsmålet i C 10–11 oversetter han som von Friesen:

“vem av Ingvalds ätt blev hämnad genom en hustrus offer?” (Lindqvist 1967:214). Dette kommenterer han slik: “På Varins tid ansåg man tydligen, att när en ingvalding dräpts hade hans ätt rätt (el. skyldighet) att ta ut ‘betalningen’ härför genom att släcka ett liv inom dråparens ätt. Så har i här åsyftade fall skett genom en orädd hustrus modiga handling” (Lindqvist 1967:221). Lindqvist tenker seg altså at *hverr*-personen (*A*, en ingvalding) ble hevnet ved at en fra en annen slekt (*B*) ble drept. Men som belegget fra Laxdœla saga viser, er det den som ble drept som hevnet (*B*) som betegnes som *goldinn*, ikke den som ble hevnet (*A*), sml. ovenfor § 1.4.2. Innskriftens *væri goldinn* kan derfor ikke oversettes med “blev hämnad”.

Også Lönnroth (1977) regner “was avenged” som en mulig oversettelse av *væri goldinn*, men uten å bygge på det i sin egen forklaring (se § 1.4.6). Merkelig nok synes heller ikke Westman å se klart at en slik oversettelse er umulig (Westman 1981:115, nest nederste avsnitt).

1.4.8 Derimot peker Westman på den mulighet at *gjalda e-n e-m* kan bety ‘gi, ofre en person til en guddom’: “Möjligen skulle frasen ‘gäldad genom en hustrus offer’ kunna avse en ingevalding som offrats (‘utbetalats’) till högre makter. Enligt Gutalagen (se exv. Ström 1967:77) förekom i förkristen tid att man offrade till och med söner och döttrar till gudarna. På sätt och vis skulle då också ordet *faikiǫn* i de inledande minnesorden få sin förklaring. Vämod kan ha fått på sin lott att bli offrad, ‘hemfallen åt döden’, och vad som anförs i rad 21–22 [= C 10–11] skulle kunna vara ett tidigare exempel på en ingevalding som också blev offrad” (Westman 1981:116).

Dette er en både semantisk og syntaktisk mulig oversettelse, som ville ha sin klare parallell i skaldestrofen til Helgi trausti (sml. nedenfor § 1.5.2 B, c). Vanskeligheten er bare den at setningen ikke er innpasset i en videre kontekst som kunne bekrefte eller avkrefte en slik tolkning.

Westman selv oppgir denne tolkning uten annen begrunnelse enn at hun foretrekker en annen, visstnok av hensyn til den videre kontekst som hun prøver å etablere (Westman 1981:117–124). Hun går tilbake til Bugge 1910 og leser ikke ut noe partisipp *goldinn* i det hele tatt, men en setning som lyder slik (transponert til yngre runer, og med ordskille): **huar ikult(i)ka uari (i)kulti (i)nt kuanar husli** = norr. *hverr ingoldinga væri Ingoldi *ind* (= *und*) *kvánar húsli* “vem av ingvaldingarna som blev åt Ingevald (dvs. kom till) under en hustrus offer” (Westman 1981:117). Dette gir et kunstlet og svært omstendelig uttrykk med flere tvilsomme detaljer, og er etter mitt skjønnet et klart tilbakeskritt. Men det viser at Westman ikke kan godta noen av de forslag som inntil da var lagt fram til tolkning av en setning med det passive predikatet *væri goldinn*, og det er en konklusjon jeg kan slutte meg til.

1.5.1 Undersøker man ved hjelp av Fritznors ordbok hvordan verbet *gjalda* brukes i norrønt, vil man se at de fleste bruksmåtene (Fritzner *gjalda* 1–5) beror på en grunnkonstruksjon *gjalda e-m e-t/e-n*, der ett av objektene eventuelt kan sløyfes (sml. ovenfor § 1.4.1). Om dativobjektet mangler, som det gjør i mange tilfelle, kan det allikevel alltid interpoleres, dvs. at ut fra konteksten kan det alltid underforstås en dativperson som “mottager” av det konkrete eller abstrakte akkusativobjektet (i passiv av subjektsnominativen). Det samme vil man finne om man ser nærmere på eksemplene i Lex.poet. under *gjalda* 1–6. Unntaket fra dette er bruken av *gjalda* i betydningen Fritzner 6 = Lex.poet. 7 ‘unngjelde for noe’ (*gjalda e-s*) og i betydningen Fritzner 7 ‘koste’ (med sakssubjekt, og prisen i akkusativ).

Da disse to siste bruksmåtene ikke er aktuelle i Rök-setningen *hverr væri goldinn at kvánar húsli*, må vi altså her kunne underforstå ett dativobjekt. Setningen refererer seg dermed til to personer (utenom *kván* ‘hustruen’): én svarende til subjektspersonen *hverr* og én svarende til den underforståtte dativpersonen.

Også den neste setningen *hveim sé borinn niðr drengi* inneholder to personbetegnelser, i de samme to kasus, og krever to referenspersoner.

Etter den tolkning som er foreslått ovenfor i § 1.2, har begge dativleddene henholdsvis begge nominativleddene samme referanse. 1 Dativpersonen i begge setningene er guden Tor: Ved hustruens offerhandling ble en eller annen (*hverr*) gitt/overdratt [til ham, Tor], og for ham (*hveim* = Tor) ble det så født en ætling. 2 Subjektspersonen i begge setningene er den falne Væmod, runeristerens sønn: Ved hustruens offerhandling ble han (*hverr*) gitt/overdratt [til guden Tor] og ble dermed født som ætling (*niðr*) av guden (*hveim*).

Følgelig er de to setningene bundet sammen ved de samme referenspersoner og fungerer dermed som én sammenhengende og meningsfylt tekst. Forutsatt at leserne eller tilhørerne var kjent med den religiøse praksis som Höfler har kalt “die germanische Individualweihe” (§ 1.1), ville de uten videre identifisere referenspersonene på denne måten og dermed få sammenheng i teksten.

Spørsmålet blir da bare om verbet *gjalda* i gammel tid kunne ha den betydning som denne tolkning forutsetter, nemlig ‘gi, overdra (en person til en annen, her: til en gud)’.

1.5.2 Analyserer man verbet *gjalda* etter dets begreplige innhold, vil man finne at betydningen varierer med konteksten og særlig etter hva slags objektutfyllinger verbet har.

A Ofte betegner uttrykket *gjalda e-m e-t/e-n* (a) det å levere tilbake til dativpersonen noe man tidligere har tatt fra ham, fått til låns av ham, eller som han har mistet (sml. Fritzner *gjalda* 1). (b) Men akkusativobjektet behøver ikke være selve den tingen man har fått eller lånt av dativpersonen;

det kan også være noe av tilsvarende verdi, og *gjalda* får da betydningen 'betale' (med akkusativ om det man overleverer, altså om det man betaler med), sml. uttrykk som *gjalda (e-m) fé fyrir e-t, sverð í sakfé, kýr, bqrn sín fyrir* Hým 38. (c) Er akkusativobjektet abstraktet 'skade', får verbet betydningen 'betale, erstatte': *giallde skaða þann allan. er þeir gera* Gul. 144; er det et abstraktum som betegner 'noe ondt, fientlig e.l.', glir verbet over i betydningen 'gjengjelde', sml. uttrykk som *gjalda (e-m) lausmæli, útrúleik, harm, svik, landráð, fjárnám mikit ok fjoður dauða* HH I 11. Her brukes akkusativ om det man "betaler" for, dvs. det man gjengjelder. Betydningen kommer da nær verbet *hefna* der dette står med saksobjekt (*hefna morðs, vígs*; om *hefna* med personobjekt se ovenfor § 1.4.2 og 1.4.7).

B Men verbet *gjalda* kan også brukes hvor det ikke er noen forestilling om at subjektspersonen tidligere har fått noe av dativpersonen som han skal levere tilbake, betale (for) eller gjengjelde.

(a) Betydningen blir da 'gi, overdra', og den er først og fremst belagt i eldre diktning, sml. *Herstefnir lét hrqfnum hold Flæmingja goldet* Hfr 2.7 "hærføreren gav ravnene flamlendernes kjøtt", *haptþónis geldk hqnum heið* Korm 1, 5 "jeg gir ham Odins gave (dikterdrikken, et dikt)". Her er *gjalda* synonymt med *gefa*, som også i formelen *gjalda ok gefa: hann geldr ok gefr gull verðungu* Hyndl 2 "han gir (evt. overdrar og gir) hirden gull", *hann galt ok gaf gull verðungu* HH I 9.

(b) Denne åpenbart gamle betydning av verbet *gjalda* ligger vel også til grunn for visse faste uttrykk med abstrakte objekter, som *gjalda e-m fjándskap, qfund, samkvæði, skynsemd/skynsemi, varhuga, miskunn* osv. 'vise en fiendskap, misunnelse; gi (sitt) samtykke osv.', sml. CI-V under *gjalda* IIβ.

(c) Står verbet i betydning *B*, men i religiøs-kultisk kontekst, dvs. med en guddom som uttrykt eller underforstått dativperson, får man betydningen 'gi, overdra noe eller noen til en guddom'. En slik bruk av verbet *gjalda* er såvidt belagt i norrøn prosa, sml. *þá guldu þeir Guði andir sínar* "da overga de sine sjeler til Gud" *Passio XL militum* (se Höfler 1952:78 anm. 394; et ganske sent svensk belegg ib. anm. 395).

Slik brukes verbet *gjalda* også i hedensk tid, som man kan se av ei lausavísa av Helgi trausti Ólafsson fra omkring 950 (Skj. A I 99, B I 94):

*Ásmóðar gafk Óðni
arfa þróttar djarfan;
guldum galga valdi
Gauts tafn, en ná hrafni.*

"Åsmods (= Tormods) djerne kraft-arving
ga jeg til Odin;
jeg ga galgens hersker (= Odin)
Gauts (= Odins) offer, og ravnene et lik."

Da de to linjeparerene er parallelt oppbygd, er det helt klart at *gjalda* her er synonymt med *gefa*. Som Kuhn fremhever, står *tafn* her i sin gamle sakrale betydning 'offer' og ikke i den yngre profane betydningen 'bytte, bestående av lik, for rovdyr'. Hele uttrykket *gjalda (Óðni) tafn* bør derfor være gammelt og tilhøre det hedenske vokabular (Kuhn 1954 b:424/1971 b:370; sml. også Beck 1967:123; Düwel 1970:230).

1.5.3 At denne bruk av *gjalda* 'gi (noe til en guddom)' er gammel i religiøs-kultisk kontekst, tyder også forholdene i vestgermansk på. Der finner man verbet **geldan* (geng. *gildan*, *gyldan*, gs. *geldan*, ght. *geltan*, *keltan*) brukt i omtrent de samme profane betydninger som i nordisk: 'reddere, tribuere, retribuere', se de store ordbøkene. Men også der kan det brukes i religiøs kontekst og da i betydningene a) 'gi (en gud et løfte)', sml. geng. *gode gehāt gildan* 'Deo votum reddere' (*God, þæt ic þē mīn gehāt . . . gilde* Ps) og b) 'ofre til en gud, dyrke en gud', sml. geng. *gif ceorl . . . dēoflum gelde* L. Th., ght. *dher aerloso man endi dher heidheno abgudim gheldendo* Is (nærmere om disse og andre belegg B-T 476, T-S 466, Graff IV 186, Rooth 1926:79 f., Wesche 1937:48). Ved siden av verbet står det gamle substantivet ght. *gelt*, gs. *geld*, geng. *gield*, som overalt kan brukes i betydningen 'sacrificium, caeremonia' når først konteksten er religiøs-kultisk (god oversikt over materialet hos Düwel 1981:413 f.). Det viser at den tilsvarende religiøs-kultiske bruk av verbet må være gammel i vestgermansk.

1.5.4 Under disse forhold kan det ikke være for dristig å anta at verbet *gjalda* har hatt en lignende betydning i Rök-innskriften, som bare er vel hundre år eldre enn Helgi trausti og omtrent samtidig med mange vestgermanske kilder. Den adverbielle bestemmelsen *at kvánnar húsli* viser med all ønskelig tydelighet hen på en sakrifiell kontekst.

1.6.1 I sin polemikk mot Höfler medgir Wessén at dette er en mulig oversettelse: "Verbet *gjalda* kan nog liksom *giva* brukas i det religiösa språket om ett överlämnande såsom offer eller bot eller gåva" (Wessén 1953:173). "Men", føyer han til, "det förefaller knappast naturligt i detta sammanhang och med den mening, som Höfler här vill inlägga i texten."

Wessén avviser altså allikevel en slik oversettelse av *gjalda* her i Rök-innskriften, ikke fordi den i og for seg er språklig umulig, men under henvisning til den *kontekst* Höfler setter Rök-setningen inn i (Theodorikmyten, sml. § 1.4.4). Hvis denne kontekst erstattes med en annen og mer akseptabel kontekst, skulle Wesséns argument falle bort.

1.6.2 Wessén protesterer videre mot at Höfler vil oversette *gjalda* med 'vie (ty. weihen)' og hevder at en slik betydning burde vært uttrykt med andre

verb, “t.ex. *viga* eller *helga*” (Wessén 1953:173). “Prof. Höfler tycks icke kunna förstå betydelseskilnaden mellan ‘giva, gälda’ (som gåva, offer, bot) och ‘inviga, överlämna’ (till någons tjänst), ty. *weihen*” (Wessén 1964:17).

At verbene norr. *helga* og *vígja* kunne brukes slik Wessén her antyder, er ikke helt riktig. Verbet *helga* er godt belagt i norrøn tid (se Fritzner I 784) og brukes mest om å innvie og sikre et område (ta det i besiddelse), enten for seg selv (*helga sér land*) eller for en guddom (*helga Þór hof*, *helga e-m kirkju*, også *helga vígvöllinn* o.l.), altså med saksobjekter i akkusativ. Med personobjekt i akkusativ (*helga e-n*) brukes det juridisk om å ‘gjøre en *friðheilagr*’, “saa at han har en brødefri Mands Ukrænkelighed og Rettigheder” (Fritzner ib.). Det ser således ikke ut til at verbet *helga* ville kunne brukes om å ‘vie en til tjeneste (for en guddom)’.

Verbet norr. *vígja* bruktes annerledes enn verbet *helga*, men heller ikke det ville kunne brukes slik i hedensk tid som Wessén foreslår: “Weißen hat dagegen immer einen Gott oder einen Kultdiener als Subjekt und einen Gegenstand, der geweiht wird. Nichts kann einem Gott geweiht werden, sondern der Gott weiht, so in der Formel ‘Thor weihe’” (Ejerfeldt 1971:326, vel etter Baetke 1942, bl.a. s. 113–122).

I hedensk tid måtte man altså bruke andre ord for å uttrykke betydningen ‘vie en til tjeneste for en guddom’.

1.6.3 Nå har selvfølgelig Wessén rett i at verbet *gjalda* ikke kan *oversettes* med ‘vie (ty. *weihen*)’. Likevel er ikke Höflers forslag fullt så galt som det kan se ut til. Analyserer man nemlig hva det innebærer at et barn blir gitt (overdratt, overlatt) til en guddom, så vil man innse at det her dreier seg om to parter, guddommen og barnet: (1) guddommen mottar barnet og får råderett over det, både her i livet og etter døden, og (2) barnet forpliktes til å tjene guddommen hele sitt liv (d.e. til å “vie” sitt liv til ham, som man kan si med en nyere bruk av verbet *vie*). Dette er to sider av samme sak, uløselig forbundet, fordi det dreier seg om en religiøs pakt eller avtale. Men det er bare semantisk orienterte lingvister og religionsforskere som vil uttrykke seg så nøyaktig og omstendelig; i naturlig tale vil man vel oftest nøye seg med å nevne den ene side av saken, den rituelle overdragelse av barnet, og la resten være underforstått, som en selvfølgelig del av det hele.

1.6.4 At det virkelig forholder seg slik, kan man se av det synonyme verbet *gefa*. På den ene side brukes det om å gi et blodig offer til Odin, som i den siterte strofen av Helgi trausti (sml. også *gefinn Óðni Hávm* 138). På den annen side brukes det om å “vie” et barn til en guddom: *Pau Þórofr ok Unnr áttu son, er Steinn hét. Penna svein gaf Þórofr Þór, vin sínum, ok kallaði hann Þorstein, ok var þessi sveinn allbráðgqrr Eyrb.s. VII,6; En sumar þat, er Þorsteinn var hálfþritugr, foeddi Þóra sveinbarn, ok var Grímr*

nefndr, er vatni var ausinn; þann svein gaf Þorsteinn Þór, ok kvað vera skyldu hofgoða, ok kallar hann Þorgrím Eyrb.s. XI,3. Man kan mene hva man vil om den navneforklaring som gis her; den kan bero på yngre spekulasjon. Men beleggene viser klart at verbet *gefa* bruktes om å gi et barn til guden og dermed *forplikte* barnet til å tjene guden. Sml. også Gerings kommentar til dette sted i sagautgaven fra 1897 s. 17: “*gaf, er weihte ihn dem Thor und stellte ihn unter den besonderen Schutz dieses von ihm so hoch verehrten Gottes.*” Andre belegg på *gefa* i religiøs kontekst gir Beck 1967:124f. Hans beleggsamling viser at *gefa*, i motsetning til *blóta*, betegner “die verbale Dedikation, die Weihe im Wort” (Beck 1967:124), i Düwels sammenfatning “*einem Gott weihen*” (Düwel 1984:148).

Enda tydeligere kommer denne språkbruken fram i fortellingen om Eyvindr kinnrifa, slik denne er utformet i Flateyjarbók I 385 (Ólafs saga Tryggvasonar kap. 311, gjengitt hos Höfler 1952:214 i anm. 474). Her forteller Eyvindr at hans far og mor ikke kunne få barn og derfor henvendte seg til noen trollkyndige finner, som fortalte dem at de kanskje kunne få barn *ef þit heitit því með svardaga, ef sá maðr lifir, at hann þjóni Þór ok Óðni til dauðadags. síðan gátu þau mig ok gáfu Óðni. foeddmuz ek upp ok þegar ek mátti mér nokkut, endrnýjaða ek þeirri heit.*

Her er det tale om å gi et nyfødt barn til guddommen, en overdragelse av nøyaktig samme type som den jeg har forutsatt for Rök-innskriften. Uansett hva man mener om historisiteten av denne fortelling, så viser den klart at *gefa* i uttrykket *gefa Óðni* rent språklig nettopp betyr ‘gi et barn til en guddom og dermed forplikte barnet til å tjene guddommen hele sitt liv’.

1.6.5 Kan verbet *gefa* brukes slik, så er det rimelig å anta at det synonyme *gjalda* en gang kunne brukes på samme måten – ovenfor er det jo vist at begge verbene i hedensk tid kunne ha betydningen ‘gi, ofre (til en guddom)’.

Antar vi det, får vi, som vist ovenfor § 1.2, en akseptabel indre sammenheng mellom de setningene som utgjør sluttpartiet i Rök-innskriften (C 10–15, D, E). Dette kontekstargument må avgjort tillegges en viss vekt ved vurderingen av hvilken betydning (betydningsvariant) verbet *gjalda* har her, sml. Schützeichels betraktninger om sammenhengen mellom “Kontext und Wortinhalt” (Schützeichel 1976:426 og 1988:18).

Med denne begrunnelse må jeg opprettholde den tolkning av Rök-setning- en C 10–11 *hverr væri goldinn at kvánar húsli* som jeg har gitt ovenfor § 1.2 og § 1.5.1.

2.1 I Rök-innskriften finner man fire ganger en innledningsformel *sakumkmini(þat)* A 3, C 10, C 12, D, som jeg har tolket som *squm^k minni (þat)* ‘jeg sier det minne, jeg fremsier et minne’. Dertil kommer en variant *þatsakumanart/tuallfta/pritaunta* A 5, C 1, C 3, der det utvilsomt må under-

forståes et ord *minni*: “det fremsier jeg som det annet/tolvte/trettende (minne)”. I min avhandling om Rök-innskriften fra 1983 gikk jeg ut fra at *minni* her betydde ‘minneskål i gjestebod, signa til einkvar guden el. ein avliden’ (Heggstad), og mente at de *minni* som omtales på Rök-stenen, måtte reflektere “en seremoni der det ble drukket slike minneskåler, og det kan bare ha vært i gravølet etter Vemod” (Grønvik 1983:131). Dermed fikk jeg innpasset alle de fragmenter som Rök-innskriften synes å bestå av, i en fast ramme: De var alle uttalt i gravølet etter Væmod og reflekterer dermed den kulthandling som fant sted der.

Senere er jeg fra forskjellig hold gjort oppmerksom på at dette ikke kan være helt riktig, siden ordet norr. *minni* n. i betydningen ‘minneskål’ beror på lån fra kontinentet og ikke kan være gammelt i Norden (Klaus Düwel i brev av 15.3. 1984, Lennart Ejerfeldt i et innlegg på et symposium i Åbo 20.8.1987). Etter å ha undersøkt saken nærmere, er jeg enig i dette.

2.2 Norr. *minni* n. betyr vanligvis det samme som nyno. *minne*, nemlig ‘1. hukommelse; 2. erindring, noe man husker’. Betydningen ‘minneskål’ finner man i forskjellige uttrykk der konteksten tydelig viser at det dreier seg om drikkehorn eller begre fylt med øl (*bera minni um eld*, sml. *bera ql um eld*), men særlig i uttrykkene *drekka minni* (*e-s, á e-n, til e-s*) og *mæla fyrir minni*. Som Falk påpekte allerede i 1913, svarer disse uttrykk nøye til tyske uttrykk som mht. *sant Johans, Gertrude minne trinken* og mndl. *sinte Geerten minne drinken* ‘drikke en avskjedsskål’ (sml. norr. *brautfararminni, velfararminni*). “At skikken er gammel i Tyskland viser et sted i biskop Hincmar av Rheims capitularia av 852: *nec precari in amore sanctorum vel ipsius animæ bibere*, d.e. ‘drikke den avdødes og helgenernes skaal’, hvor *precari in amore* svarer til det hyppige oldn. uttryk *mæla fyrir minni*” (Falk 1913:16 f.).

Av dette trekker Falk følgende konklusjon: “Da nu det tyske *minne* (kjærlighet) ikke er identisk med oldn. *minni* (erindring) og samtidig likheten er for stor til at være tilfældig, maa der foreligge laan fra en av siderne, og da selvsagt saaledes, at vore forfædre gjennom kristendommen har optat den tyske benævnelse, som de gjengav med den nærmestliggende hjemlige.”

Dette er et innlysende riktig resonnement. Falks syn er senere blitt utdypet og nærmere begrunnet av Cahen i hans store arbeide fra 1921 om det religiøst pregede drikkeritualet (*la libation*) i det gamle Norge. I kapittel 6 gjennomgår han de norrøne beleggene for “le toast” og hevder at et eldre ord *full* n. ‘beger (fylt med øl)’, brukt i uttrykk som *signa, eigna e-m, drekka full*, i det 12. årh. fortreges av et nytt ord *minni*, brukt i uttrykk som *skenkja, signa, helga e-m, drekka minni*: “*minni* s’est substitué à *full* dans tous les sens et dans toutes les expressions de la phraséologie” (Cahen 1921:179). Mens hedningene viet sine begre til de hedenske guder og kalte dem *Óðins full, Freys full* osv., drakk de kristne *Krists minni, Mikjáls minni*.

“Le rite n’a pas varié, seul le nom a changé” (Cahen 1921:179). Cahen mener derfor å kunne fastslå en dobbelt kontinuitet, både i ritus og i terminologi (Cahen 1921:181).

Senere har Düwel (1984) kritisk gjennomgått hele belegg materialet på nytt. Han fremholder at *minni* i betydningen ‘minneskål’ ikke er belagt i eldre diktning og først møtes i prosalitteraturen omkring 1200, mens *full* er et gammelt ord og vel belagt i eldre diktning. Men han er ikke enig i at *minni* regelmessig trer inn for eldre *full*, slik at det er tale om en “continuité, de rite et d’expression” (Cahen 1921:181). I prosa brukes ordet *full* i betydningen ‘1. beger, drikkekar’ (Düwel 1984:82–84, 149 anm. 134), og da i variasjon med ord som *horn*, *silfrkálkr*, *-horn*; men i kjenninger har det betydningen ‘2. drikke’ (Düwel 1984:71). Ordet *minni* derimot betegner den skål som alle er med på å drikke, “der von der versammelten Gemeinde begangene Umtrunk” (Düwel 1984:55). Det er således en semantisk forskjell mellom ordene.

Begge støter likevel på et problem når det gjelder Snorres bruk av ordet *minni*. Som Cahen først konstaterte (Cahen 1921:177–179), skiller Snorre i sin prosa nokså konsekvent mellom *full* og *minni* på den måten at *full* var for gudene, *minni* for avdøde slektninger, som i skildringen av blotet på Lade i Håkon den godes saga kap. 14 (Hkr s. 78), der det først er tale om *Óðins full*, *Njarðar full* osv. og så føyes til: *menn drukku ok full frænda sinna, þeira er heygðir hqfðu verit, ok váru þat minni klluð*. Likevel gjennomfører ikke Snorre dette skillet helt konsekvent, for om inntrøndernes blot i Olav den helliges saga kap. 107 (Hkr s. 278) heter det *at þar væri minni qll signuð Ásum at fornum sið*, og i Håkon den godes saga kap. 18 (Hkr s. 81): *drakk hann þá qll minni krossalaust, þau er bændr skenktu honum*.

For å forklare disse avvik fra hovedregelen antok Cahen (1) at ordet *full* i virkeligheten var utdødd og bare ordet *minni* var i levende bruk på Snorres tid, og (2) at Snorre på grunnlag av ordet *minni* ‘erindring’ hadde laget seg en religionshistorisk teori som gikk ut på at “les païens buvaient aux dieux (*full*), mais commémoraient leurs morts (*minni*)”, og (3) at Snorre så vilkårlig prøvde å gjennomføre et slikt skille *full*: *minni* i sin egen prosa. Men (4) av og til glemte han seg og brukte ordet *minni* også om skåler for gudene, fordi det var den naturlige og eneste levende uttrykksmåten på hans tid (Cahen 1921:178 f.).

Denne forklaring kan ikke Düwel godta, for han mener *full* på Snorres tid riktignok var et poetisk ord, men opptatt i prosaen (Düwel 1984:52), samtidig som *minni* hadde den spesielle betydningen ‘minnedrikk, Gedächtnis-trank, -becher’ (Düwel 1984:74, 100 f., 120). Snorres skille mellom *full* for gudene og *minni* for de avdøde er derfor *ikke* vilkårlig, synes Düwel å mene (Düwel 1984:74, 100 f., med henvisning til Wiercinski 1964:52). Men de nevnte avvik (Hkr s. 81, 278) blir da “auffallend und mißverständlich” og

utgjør et problem som han ikke greier å gi noen enkel forklaring på (sml. Düwel 1984:101).⁴

Men begge er altså enige om at *minni* i betydningen 'minneskål' ikke er noe gammelt ord i språket.

2.3 Vender vi oss så til landene på kontinentet, vil vi finne at det tilsvarende tyskspråklige uttrykket *minne trinken* først er belagt fra høymiddelalderen av. Det eldste belegget er fra Nibelungenlied noe før 1200: Hagen har fått vite at hunnerne har angrepet hans menn, og går derfor selv til angrep i salen der han sitter, med ordene: *nū trinken wir die minne und gelten sküneges wīn* Nib. 1897,3 "nå drikker vi *minne* og betaler tilbake kongens vin". Som andre belegg viser, drakk man *minne* når man skulle ta avskjed med noen som skulle reise langt bort, men også når man inngikk forlik med sin motstander etter en kamp; i begge tilfelle var handlingen et tegn på vennskap og samhold (sml. Wiercinski 1964:24–26). Hagens ord må derfor forstås som en bitterironisk bemerkning: "Nå skal vi drikke forsoningsdrikken (ironisk for: slåss med dem), og gjengjelde at kongen bød oss på vin (bød oss hit til et forsoningsgilde, men i virkeligheten for å overfalle oss)", sml. Wiercinski 1964:32. Den sarkastiske bruk av uttrykket forutsetter at det var vel kjent i sin egentlige betydning.

Ellers er det gjerne tale om å drikke en bestemt persons (en helgens) *minne*. Fra middelnederlandsk område kjennes uttrykket *Sinte Geerden minne drinken* (om en avskjedsdrikk viet sankt Gertrud), første gang belagt omkring 1300: *drinct van der hant mijn Sinte Gherden minne ende vaert wel* (i Rijmkroniek van Melis Stoke, se Mndl.Woord. IV 1622). Noe yngre, fra omkring 1350, er et belegg fra tysk (svabisk) område: *trinck sant johans minne*, brukt i en avskjedsscene i "Minnekloster" (her etter Wiercinski 1964:25, sml. Zingerle 1862:184; datering som Ehrismann 1932–35:II 2,2, 504 f.). En slik drikk viet til evangelisten Johannes ble tatt opp av kirken i Tyskland; derfor møtes akkurat dette uttrykket etter hvert ganske ofte, bl. a. som innskrift på en kirkepokal (Schommer 1954:206), i en *Weistum* fra 1482 (ib. 217 med anm. 254), i et *Fastnachtspiel* fra det 16. årh. (Mhd.Wb. IV 2, 2333) og ellers (Zingerle 1862:189, 192; Franz 1909:I 331).

Uttrykket *minne trinken* er altså slett ikke hyppig belagt i høymiddelalderen. I steden møter man en del varianter, særlig (*eine*) *minne schenken*, *tragen*, *geben*, *segnen*. Disse er interessante fordi de så klart viser at *minne* har konkret betydning og betegner selve drikken. De eldste belegg finner man:

⁴ For en mulig forklaring se nedenfor anm. 10.

1 med *schenken*, i “Herzog Ernst”, bruddstykke av et dikt fra Nedre Rhinen (1170–80; ed. Bartsch):

*si dō zucten di swert
inde scancten eine minne.
di zwēne jungelinge
zestōrden dat gerūne* 4,51–5,3

“så trakk de sverdene og skjenket en *minne*-drikk (forsoningsdrikk). De to ynglingene forstyrret rådslagningen”.

Det dreier seg om et plutselig angrep på hertugen og hans rådgivere, og uttrykket *minne schenken* er ironisk ment, sml. den omarbeidede versjon: *vil balde zucten si diu swert unde zestorten dar inne das gespræche mit unminne* v. 1280–82 (sml. også Wiercinski 1964:32). Neste belegg med *schenken* finnes i en *Weistum* fra 1482 (se Wiercinski 1964:26 med anm. 99).

2 med *tragen*, i Hartmann von Aues “Erec” (omkring 1200; ed. Leitzmann):

*ze hant truoc er im dō
ze heiles gewinne
sant Gērtrūte minne* 4019–21

“straks ga han (verten) dem da, forat de skulle få hell og lykke, sankt Gertruds *minne*-drikk (avskjedsdrikk)”.

Neste belegg med *tragen* møtes i Ottokars “Oesterreichische Reimchronik” fra 1310–20 (se Wiercinski 1964:26).

3 med *geben*, i “Münchener Oswald” (forfattet omkring 1170, men siden omformet i mange enkeltheter, slik at dateringen av belegget nedenfor er noe usikker, sml. Baesecke 1907/1977:VI, Curschmann 1964:82–84; 1974 VIII, XLVIII f.; ed. Baesecke):

*er gap ime sant Johannes minne
unde empfalh in der himlischen küniginne* v. 606

“han (sankt Oswald) gav ham (ravnen) sankt Johannes’ *minne*-drikk (avskjedsdrikk), og overgav ham til den himmelske dronning (i hennes varetekt).”

Samme formel finnes også i v. 1187 og 1285, sml. Curschmann 1974 v. 611, 1193 og 1291.

De neste belegg med *geben* finner vi i Jansen Enikels “Weltchronik” fra 1270–80 (se Wiercinski 1964:34; her med *sour minne* for å tydeliggjøre den ironiske bruk av ordet *minne*) og i “Dietrichs erste Ausfahrt” fra omtrent samme tid (om en avskjedsdrikk, se Wiercinski 1964:25; her brukes uttrykket *sant Johans minn und segen*, sml. anm. 5). Et middelnederlandsk belegg

fra ca 1300: *hier inne sal ic u Sinte Gherden minne geven* finner man hos den hollandske historieskriver Melis Stoke (se Mndl.Woord. IV 1622 og sml. Schommer 1954:200).

4 med *segenen*, i “Rede vom Glouven”, skrevet omkring 1140–50 av en ellers ukjent botspredikant som kaller seg *ih arme Hartman*. Her skildres innstiftelsen av nadverden, hvordan Kristus tok begeret med vin og velsignet drikken (ed. von der Leyen):

*den cof nam er mit dem wine
und segente dar inne
eine vil gūte minne* v. 1002–04

(sml. Wiercinski 1964:29 f.; tre belegg fra seinmiddelalderen gir Zingerle 1862:188, Franz 1909 I, 331, Wiercinski 1964:28).⁵

2.4 I latinske tekster fra tysk og fransk område er denne drikkeskikken omtalt lenge før, og til dels i ordelag som minner om det tyske uttrykket. Tidligere stoffsamlinger (Grimm DM I 49, III 31; Mhd.Wb. II,1,177; Franz 1909:I 286–334, Mogk 1915–16, Schommer 1954, Wiercinski 1964:24–34) er ikke slik ordnet at det er lett å få klarhet over den rent språklige utvikling. Jeg stiller derfor opp de viktigste beleggene i kronologisk rekkefølge, og oversetter lat. *amor* og *caritas* med ‘kjærlighet’ (sml. ght. *minna*) i alle tilfelle, der dette er forenlig med den latinske tekst.

1 Erkebiskop Hincmar av Rheims, *Capitula synodica* (data anno 852; ed. Migne), s. 776:

Cap. XIV. Quomodo in conviviis defunctorum aliarumve collectarum gerere se debeant.

Ut nullus presbyt(er)orum ad anniversariam diem, vel tricesimam tertiam, vel septimam alicujus defuncti, aut quacunqve vocatione ad collectam presbyteri convenerint, se inebriare praesumat, nec precari in amore sanctorum vel ipsius animæ bibere, aut alios ad bibendum cogere, vel se aliena precatatione ingurgitare.

“Cap. XIV. Hvordan de (prestene) bør oppføre seg i gjestebud for avdøde (i gravøl) eller i andre forsamlinger.

⁵ I tilknytning til dette kunne også selve drikken kalles *segen* m. Et eksempel på det møtes alt omkring 1200. Hartmann von Aue forteller i “Erec” (ed. Leitzmann) om hvordan helten forbereder seg til en farlig kamp:

*ein trunc man im dar truoc
und trunc sant Jöhannes segen* v. 8651–52

Flere belegg fra det 13. årh. gir Zingerle 1862:184 ff. Uttrykket *Johannes segen* blir etter hvert svært vanlig og like hyppig som *Johannes minne*, og brukes uten noen forskjell i betydning (sml. Zingerle 1862:182–93, Schommer 1954:210 ff.).

Ingen av prestene må, når de kommer sammen til årsdagen, månedsdagen, tredje- eller sjuendedagen for en eller annen avdød eller ved noen som helst annen innbydelse til sammenkomst, våge å beruse seg, heller ikke å *signe* [*drikken*] i *kjærlighet til helgenene* eller drikke for dennes (den dødes) sjel eller bringe andre til å drikke eller kaste seg ut i upassende bønn.”

2 Fra et dikt i latinske heksametre, overlevert i et håndskrift fra det 10. årh. (Cod. Vat. Christinae reginae 321) og antagelig rettet til hertug Wilelmus I pius av Auvergne, død 918 (sml. Meissner 1930:241–243). Hvert av de tolv avsnitt av diktet avsluttes med en oppfordring om å drikke for den eller de personer (evt. Kristus, v. 39) som omtales i versene foran. I siste avsnitt er det hertugen selv det drikkes for, og etter ordlyden må han selv ha vært tilstede; altså er versene diktet før 918. “Zwar sucht der gelehrte Dichter nach immer neuen Wendungen, aber das formelhafte *amor* (*minna*) ist doch nicht ganz vermieden” (Meissner 1930:243):

V. 55–56:

*nos humiles clari coetus exempla sequentes
vitea dona dei sancto sumamus amore*

“idet vi ydmyge følger den berømte forsamlings forbilde, vil vi *drikke* vinstokkens gave i *hellig kjærlighet til Gud*.”

3 *Id.*, v. 85–86:

*et quia vos Christus tanto ditavit honore,
sumite Leneos eius (sic; for: illius?) amore liquores*

“og fordi Kristus beriket dere med så mye ære, så *drikk* de lenæiske (bakkiske) væsker i *kjærlighet til ham* (sankt Julian).”

4 *Id.*, v. 89–90:

*inclite tu princeps, nativo germine preses,
primus amore tui formam prebeto bibendi.*

“Du berømte fyrste, leder av hjemlig slekt, som den første stå du fram og lær (oss) skikken å *drikke i kjærlighet til deg*.”

5 *Liudprand* (født 922, av langobardisk ætt, lenge i tjeneste hos den tyske keiser Otto I; kjent som biskop av Cremona og som historieskriver), *Antapodosis* (ca 960; ed. Becker), lib. 2,70:

*His expletis aureum non parvi ponderis poculum ei porrexit atque subiunxit:
“Amoris salutisque mei causa, quod continetur, bibito, quod continet, habeto.”
Vere quippe et absque ambiguitate post potum introivit in illum Sathanas.*

“Da dette (denne tale) var avsluttet, rakte han (kong Berengarius) fram til ham (Flambertus) et gullbeger av ikke liten vekt og tilføyde: ‘*Drikk innholdet i kjærlighet til meg og for min velferds skyld, og behold det som omgir det (begeret).*’ Men det er sant og ganske visst at etter drikken gikk Satan inn i ham (Flambertus)”.⁶

6 *Id.*, *De rebus gestis Ottonis Magni Imperatoris* (ca 964; ed. Becker), kap. 10:

Diaboli in amorem vinum bibisse omnes tam clerici quam laici acclamarunt

(På en synode i Peterskirken 6. nov. 963 rettes det en rekke alvorlige beskyldninger mot pave Iohannes:)

“Alle ropte, geistlige som legmenn, at han *hadde drukket vin i kjærlighet til djevelen* (hadde drukket djevelens skål).”

Kap. 12:

Dicunt et aliud auditu ipso horridum, diaboli vos in amorem (v.l. amore) vinum bibisse.

(Keiser Otto sender brev til paven med krav om at han skal komme og forsvare seg mot disse beskyldninger:)

“De sier også noe annet, som det er skrekkelig bare å høre om, at *I har drukket vin i kjærlighet til djevelen.*”

7 *Id.*, *Relatio de legatione Constantinopolitana* (ca 970; ed. Becker), kap. 65:

Dico, et verum dico: non proderit tibi balneum, quo te assidue potas in amore beati Iohannis praecursoris. Qui enim ficte Deum quaerunt, nunquam invenire merentur.

(Liudprand klager over en lunefull oberst Michael på Korfu, som har behandlet ham dårlig:)

“Jeg sier, og sier sannheten: Den varme vinen⁷ vil ikke gagne deg, den som du stadig *skjenker deg selv (drikker) i kjærlighet til salig Johannes forløperen*. De som nemlig hyklerisk søker Gud, fortjener ingenlunde å finne (ham).”

⁶ Det hentydes til at kongen litt senere ble drept etter råd fra Flambertus, og dette sammenlignes med at Judas forrådte Jesus like etter at han hadde fått en munnfull mat i nadverdsmåltidet. – Det latinske ordspillet *quod continetur: quod continet* går tapt i oversettelsen til norsk.

⁷ Med *te . . . potas* sml. Vulgatas uttrykk *potare aliquem* ‘gi en å drikke’. – *Balneum* ‘badevann’ er Liudprands hånlige betegnelse på vin blandet med varmt vann og honning, en gresk drikk som romerne ellers kalte *calidum* eller *cal(i)da*, se Koehler 1883:69f. Akkurat her kunne *balneum* vært oversatt annerledes: “Du vil ikke ha gagn av det *bad* hvor du drikker støtt og stadig”. Men andre steder i Liudprands *Relatio* er betydningen ‘varm vin’ entydig, sml. kap. 40: *Grecorum rex crinitus, tunicatus . . . mendax, dolosus . . . cupidus, allio, cepe et porris vescens, balnea bibens*; kap. 63: *In omni Grecia . . . non reperi hospitales episcopos. . . Soli mensulae assident nudaе, paximacium sibi apponentes balneaque tunc vitro permodico non bibentes, sed sorbillantes.*

8 *Gerhardi Vita Sancti Uodalrici episcopi* (skrevet 983–993 og handler om biskop Ulrich i Augsburg, som døde i 973; ed. MGH, Scr. IV), s. 393:

... *canonici praecipiente episcopo caritatem accipientes et rogantes, unum responsorium de resurrectione Domini interim decantaverunt. Et hac caritate expleta, ad alteram mensam congregatio sanctae Aefrae similiter fecit. Adpropinquante vero vespera, ille sibi et secum sedentibus laetanter pocula porrigere praecepit, et tertiam caritatem omnes caritative bibere rogavit; acceptaque ea caritate, tertium responsorium omnis clerus simul cum laetitia decantavit.*

(Skildring fra påsken i klosteret. De mange musikantene sang først tre melodier flerstemt:)

“På biskopens bud mottok så kannikene – og ba om – *en minne-drikk*, og sang i mellomtiden et responsorium om Herrens oppstandelse. Da denne *minnedrikk* var avsluttet, gjorde den hellige Aefras forsamling likedan ved det annet måltid. Og sannelig, da kvelden nærmet seg, bød han med glede seg selv og dem som satt sammen med ham, at de skulle rekke fram begrene og ba alle i hengivenhet *drikke den tredje minnedrikken*; og da *denne minnedrikken* var mottatt, sang hele flokken av geistlige sammen med glede det tredje responsorium.”

9 *Miracula Sancti Benedicti* (skrevet ca 1005 av munken Aimonius i klostret Fleury i St.-Benoît-sur-Loire, se Franz 1909:I 291; ed. Mabillon, men her etter Franz l.c.):

... *inter pocula in amore Patris Benedicti sumta*

“blant begre *drukket i kjærlighet til fader Benedikt.*”

10 *Miracula Sancti Uodalrici Episcopi* (noe yngre enn nr. 8; ed. MGH, Scr. IV), cap. 10, s. 420:

Deinde in auxilium eius firmiter ubique confidens, in recreatione sua pro amore eius (add. ed. 1595: frequenter bibebat et) alios bibere postulare consuevit.

(Om en baker ved navn Liutnot som ble frisk etter et besøk på sankt Ulrichs gravsted:)

“Siden stolte han fast på hans hjelp overalt, og for sin helbredelses skyld (*drakk han ofte og*) pleide (han) å be andre *drikke (med) i kjærlighet til ham.*”

11 *Id.*, cap. 11, s. 421:

“Istam siceram bibere pro caritate sancti Uodalrici, per cuius adiutorium de maximis angustiis liberatus sum, volo.”

(Den samme Liutnot nødes til å drikke ved avskjeden, og sier:)

“Denne drikk vil jeg *drikke i kjærlighet til sankt Ulrich*, ved hvis hjelp jeg er blitt befridd fra de største trengsler.”

- a) *Cumque poculum hausisset, et vas cum manu deorsum verteret, dixit: “Cum ista caritate signatus, certus sum, quia nullius adversitatis pravitas mihi hodie poterit nocere.”*

“Da han hadde tømt begeret og med hånden vendte karet ned, sa han: ‘Nå da jeg er merket med denne *minne-drikk*, er jeg sikker på at ingen motstanders ondskap vil kunne skade meg idag.’”

12 *Id.*, cap. 12, s. 421:

... ante portam civitatis quidam homo eum cum aliis bibere rogavit. Cumque coepissent bibere, quidam ibi manentium pro caritate Sancti Uodalrici postulavit eos potum accipere.

“Foran byporten spurte en mann ham om å drikke sammen med noen andre. Og da de hadde begynt å drikke, ønsket en av dem som var der at de skulle *motta drikken i kjærlighet til sankt Ulrich.*”

- a) *Praefatus autem Adalhart sordidum verbum ex ore suo emisit, et poculum caritatis accipere rennuit* (for: *renuit*).

“Førnevnte Adalhart slapp et utekkelig ord ut av sin munn og nektet å ta imot *beget med minne-drikken.*”

13 *Id.*, cap. 12, s. 421:

Postea vero votum ad sepulchrum perduxit, et inde caritatem quam antea sprevit alios frequenter bibere postulavit.

(Etter episoden i 12 a falt Adalharts hest på flat vei, selv brakk han beinet og var lenge ufør:)

“Siden avla han et løfte på gravstedet (til sankt Ulrich), og fra den tid av ba han ofte andre *drikke den minne-drikk* som han før forsmådde.”

14 *Ekkehard IV* (ca 980–1060, munk og forstander for klosterscholen i Sankt Gallen), *Casus (Monasterii) Sancti Galli* (ed. MGH, Scr. II) s. 84:

Amoreque, ut moris est, osculato et epoto, laetabundi discedunt.

(To menn som har vært i alvorlig konflikt med biskopen om skatteinnkreving, er innbudt til forsoningsfest og har fått dyrebare gaver. Men krenket av vertens skryt og hentydninger avslår de gavene, og to kostbare glass de har fått, lar de falle ned og knuses – for å vise, som de sier ved avskjeden – at de ikke vil være hans venner:)

“Og etter at *minne-drikken*, som skikken er, er kysset og drukket ut, drar de glade avgårde.”

15 *Id.*, *Liber benedictionum* (ed. Egli) A IV, 16–17 (s. 33):

*Pax nostris annis solidetur amore Iohannis.
Vina dat ex rore laticum deus eius amore.*

“Må freden i våre år befestes i kjærlighet til Johannes.
Vin av dogg gjør væskenes gud i kjærlighet til ham (Johannes).”⁸

16 *Ruodlieb* (en ridderroman i rimede latinske heksametre, fra Tegernsee i Øvre Bayern, skrevet omkring eller litt etter 1050; ed. Zeydel), kap. IV, 160–164:

*Sic ait, et donis ditavit nos sat opimis,
Pelliciis uel equis faleratis siue chrusennis,
Post poscit unum, gerdrudis amore quod haustum
Participat nos tres; postremo basia figens,
Quando uale dixit, post nos gemit et benedixit.*

“Slik taler han og beriket oss med herlige gaver,
med pelsverk eller gullbissel-prydede hester.
Derpå ber han om vin, som, *druknet ut i kjærlighet til Gerdrud*,
forener oss tre; til sist, etter å ha kysset oss
da han sa farvel, sukker han etter oss og velsignet oss.”

17 *Peregrinus* (et satirisk-moralsk dikt., skrevet av en ukjent tysk geistlig før 1280 og overlevert i tre yngre håndskrifter; ed. Habel), v. 335–336:

*et rogat, ut potent sancte Gertrudis amorem (v.l. amore)
ut possint omni prosperitate frui.*

“og ber om at de *drikker sankt Gertruds minne-drikk* (v.l. i *kjærlighet til sankt Gertrud*), forat de kan få all fremgang og lykke.”

18 *Nikolaus de Bibera, Carmen satiricum* (diktet 1281–83 og overlevert i flere håndskrifter, det eldste fra omkring 1300; også kalt *Liber occultus*, se Schmeller 1841:422. Sml. Franz 1909:I 290 anm. 2, Wiercinski 1964:26; ed. Fischer), v. 1980–84:

*Huius ad edictum nullus plus percutit ictum,
Sed per clamorem poscunt Gerdrudis amorem.
Qui cum portatur, velociter evacuatur,
Et deplorantur hii, qui cecidisse probantur,
Cedeque perfecta, quisquis redit ad sua tecta.*

⁸ “Diese (Wendung) besagt . . . , dass bei der Hochzeit zu Kana, wo Johannes der Evangelist der Bräutigam gewesen sein soll, Christus dessen Minne getrunken habe” (Schommer 1954:221 med henvisning til Dümmler 1869:14 anm. 1). Jeg kan ikke se det er nødvendig å trekke inn *minne-drikking* for å forklare dette sted, men tar det likevel med, siden det er brakt inn i diskusjonen.

(Verten griper inn ved en slåsskamp i et vertshus:)

“Etter dennes (vertens) erklæring slår ingen mer et slag,
men med rop *krever de Gerdruds minne-drikke*,
som, idet den bæres fram, hurtig tømmes,
og (alle) de beklages, som man må fastslå har falt;
og etterat bataljen er slutt, går enhver tilbake til sitt hus.”

19 Formel ved altergang i den katolske kirke i Tyskland, belagt bl.a. fra Speyer 1512 og Konstanz 1781 (se Franz 1909:I 329, Zingerle 1862:177 anm. 10 og sml. Schommer 1954:206). Presten rekker fram begeret med innviet vin med ordene:

Bibe amorem sancti Iohannis *in nomine patris, et filii, et spiritus sancti*.

“*Drikk sankt Johannes’ minne-drikk* i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn.”

a) Overskriften på en formular for kirkelig velsignelse (benedictio) av denne drikken:

1 *Benedictio* uini sancti Iohannis

(i et håndskrift fra østerriksk område fra slutten av det 13. årh., se Franz 1909:I 310, 315)

2 *Benedictio* uini uel amoris sancti Iohannis

(i et håndskrift fra München, Clm 23059, se Franz 1909: I 328 anm. 1)

3 *Benedictio* amoris sancti Iohannis evangeliste

(i Codex Florianus 467, fra St. Florian i Øvre Østerrike, datert til begynnelsen av det 13. årh. Sml. Franz 1909:I 307; dateringen etter Schommer 1954:205 anm. 145)

4 *Benedictio vini* in amore Iohannis Evangeliste et Apostoli

(i et håndskrift fra Italia, “Peregrinatio fratris Iacobi de Verona”, fra året 1335, se Franz 1909:I 326)

2.5.1 Det fremgår av beleggene i § 2.4 at begrepet ‘minne trinken’ uttrykkes på to forskjellige måter i middelalderens latinske tekster, enten som (a) *amore/in amore (alicuius) bibere, potare* e.l. (varianter: *in amorem* nr. 6, *amoris causā* nr. 5, *pro amore* nr. 10, *pro caritate* nr. 11, 12), eller som (b) *amorem bibere* nr. 17, 19 (variant: *caritatem bibere* nr. 8). Det er ingen tvil om at det førstnevnte uttrykket (med en ablativus causae eller et preposisjonsuttrykk) er prinsipielt eldst og stemmer med latinsk syntaks og semantikk, mens det andre uttrykket (med et akkusativobjekt *amorem* eller *carita-*

tem) bare kan forklares som en yngre kalkering over det tyske uttrykket *minne trinken*. Man ser da også at dette siste først dukker opp noe senere (nr. 8, 17, 19; sml. også 18) og bare i latinske tekster fra det tyskspråklige området. (Sml. også motsetningen mellom eksemplene nr. 19 a3 og a4.)

2.5.2 Hvordan skal vi så oppfatte forholdet mellom det tyske uttrykket *minne trinken* og det latinske uttrykket *amore/in amore (alicuius) bibere*? Cahen sier uten forbehold at *amor* her betegner den innviede drikken, “la boisson consacrée et le toast qu’elle sert à porter”, og at det tyske uttrykket (*minne*) skinner gjennom i den latinske oversettelsen (Cahen 1921:189). Men han forklarer ikke hvordan setningene hos Liutprand (nr. 5, 6, 7) og i Ruodlieb (nr. 16) som han spesielt henviser til, i så fall skal oversettes. Det er merkelig at han ikke har sett at dette ikke lar seg gjøre. Ikke desto mindre ser det ut til at man har slått seg til ro med Cahens forklaring.

Det tyske uttrykket *minne trinken* skal da være det opprinnelige, og det forklarer Cahen slik at *minne* skal være indre objekt (Cahen 1921:97–106). Det er en korrekt syntaktisk beskrivelse av det middelhøytyske uttrykket. Men denne analyse forutsetter at *minne* allerede har betydningen ‘drikk’, og at uttrykket betyr ‘drikke en (innviet) drikk’, og det kan ikke forklare *opphavet* til det tyske uttrykket. Det er nemlig ganske klart at hovedbetydningen av mht. *minne* er ‘kjærlighet’ (*amor, caritas, philia*, sml. Wiercinski 1964), og at dette er ordets opprinnelige betydning i tysk. Men et syntagme ght. **minn(e)a trinkan* med betydningen *‘drikke kjærlighet’ er det vanskelig å godta.

De latinske oversettelsene *amoris causā/amore/in amore/pro amore/pro caritate (alicuius) bibere* peker i en annen retning. En riktig semantisk beskrivelse av disse uttrykk har Meissner gitt: De betegner “die im Trinken befestigte innige Verbindung mit dem angerufenen Wesen” (Meissner 1930:239) og kan altså oversettes ‘drikke på grunn av kjærlighet, i kjærlighet eller av kjærlighet til en (idet man uttaler gode ønsker for vedkommende, eller det er underforstått)’. I det tilsvarende tyske uttrykket stod vel derfor ordet *minne* opprinnelig i genitiv (ght. *minnā*) og uttrykte grunnen eller foranledningen til verbalhandlingen. Denne bruk av genitiv var meget utbredt i middelhøytysk (Dal 1962 § 22), men går langt tilbake og finnes i alle gammelgermanske språk (Behaghel DS I § 425). Et slikt uttrykk ght. *minnā (e-s) trinkan* kunne meget passende gjengis med det latinske uttrykket *amore/in amore etc. (alicuius) bibere*.

Av litt uklare grunner ble *ō*-stammenes gamle genitiv på *-ā* (< germ. **-ōz*) tidlig forkortet, slik at genitivformen (eldste ght. *gebā*) etter hvert falt sammen med akkusativformen (ght. *geba*), sml. Braune-Eggers 1975 § 207 anm. 3. Det er antagelig grunnen til at *ō*-stammenes gamle dativform (ght. *gebu*) etter hvert også tas i bruk som genitivform; for på den måten opprett-

holdes det et skille mellom akkusativ og de to andre oblikve kasus. Denne inntrengning av dativformer på genitivs område begynner i det 9. årh. og tar overhånd i det 10. årh. (Braune-Eggers 1975 § 207 anm. 5). Det tyder på at genitivformenens gamle utlyd på *-ā* på den tid var redusert til *-ā*, slik at den gamle genitivformen lydrett var falt sammen med akkusativformen, kanskje fra omkring 900 eller så.

I det faste uttrykket **minnā trinkan* > **minnā trinkan* skjedde det åpenbart ingen slik utbytning av former. Som en følge av formutviklingen ble derfor uttrykket syntaktisk og dermed også semantisk omtolket: *minnā* ble oppfattet som et akkusativobjekt og da som et indre objekt, og betydningen av uttrykket endret seg dermed fra 'drikke i/av kjærlighet (til en avdød eller en helgen)' til 'drikke en "kjærlighets"-drikk (for vedkommende)'.

2.5.3 Omtolkningen til et akkusativsyntagme kan etter det foregående neppe være skjedd før omkring 900. I tyske tekster kan den påvises fra første gang uttrykket dukker opp der, litt før 1200, sml. *die minne trinkan* (éntydig akkusativ) i Nibelungenlied. Betydningen 'minne-drikk' forutsettes også av uttrykket *eine minne segenen* fra omkring 1150 og av uttrykkene (*eine*) *minne schenken*, *tragen*, *geben* fra omkring 1200 (ovenfor § 2.3).

Men i latinske belegg skinner denne betydningen gjennom allerede fra omkring år 1000, første gang i uttrykket *tertiam caritatem bibere* (eks. nr. 8), som må gjenspeile et seinght. **dia drittun minna trinkan*. (I denne betydning møtes ordet *caritas* samtidig også i enkelte andre syntagmer: tre ganger i nr. 8, og så i nr. 11 a og 12 a.) Omtrent en generasjon senere kommer Ekkehard IV med belegget *amore . . . epoto* (eks. nr. 13); da dette er dobbelt ablativ, må *amor* her svare til et seinght. *minna* i betydningen 'minne-drikk, -beger' (sml. Meissner 1930:239; en god del yngre er beleggene nr. 17-19).

Dermed blir det god kronologisk sammenheng mellom den internt tyske datering av overgangen til et akkusativsyntagme (omkring år 900) og de første latinske reflekser av dette (omkring år 1000).

2.5.4 Når det gjelder forholdet mellom det eldre tyske uttrykket **minnā (e-s) trinkan* og det eldre latinske uttrykket (*in*) *amore (alicuius) bibere, potare*, kan man selvfølgelig fremdeles stille spørsmålet om hvilket av de to uttrykkene egentlig er eldst: Beror det latinske uttrykket på oversettelse fra tysk, eller skulle det kanskje være omvendt? Betrakter man disse to uttrykkene isolert, må man kanskje medgi at begge muligheter er tilstede. På den annen side er det helt klart at det tyske uttrykket fra og med det 9. årh. har utviklet seg som et hjemlig tysk syntagme: underkastet tysk lyd- og formutvikling med en derav følgende syntaktisk og semantisk omtolking. Dette er det lettest å forstå hvis man antar at uttrykket helt fra begynnelsen av har vært et hjemlig tysk uttrykk. Annerledes enn Meissner 1930:238 tror jeg

derfor at tysk her har bevart en *gammel* formel for rituell drikking. Hvordan man da skal forklare at selve *skikken* også har vært kjent på fransk område, i Rheims, Auvergne og St.-Benoît-sur-Loire (eks. nr. 1, 2-4, 9), har Meissner (1930:240, 244) gitt en rimelig forklaring på.

2.6 Når og hvordan er så dette opprinnelig tyske uttrykket kommet inn i nordisk språk?

2.6.1 Det norrøne ordet *minni* n. har en helt annen betydning enn det middelhøytyske ordet *minne* f.; det betyr ikke 'kjærlighet' (*amor, caritas, philia*), men 'minne, hukommelse, erindring' (*memoria*). Det tyske uttrykket *minne trinken* (nty. *minne trinken*) kunne derfor tas opp i nordisk i nesten uforandret form; men uttrykket ble her omtydet, slik at det uttrykte *un act de commémoration* (Cahen 1921:192): Ved høytidelige anledninger drakk man en skål til minne om helgener og andre avdøde, ikke i/av kjærlighet til dem.

At uttrykket er omtolket i Norden, ser man bl.a. av de latinsk-skrevne gildestatuetene, der minneskålen for alle helgener omtales som (i akkusativ) *memoriam omnium sanctorum* (Cahen 1921:190f. med anm. 88). Det samme viser det norrøne uttrykket *gera e-m minning* i Odd munks saga om Olav Trygvason (Cahen 1921:190 med anm. 87; teksten i begge håndskriftene gir Düwel 1984:92).

I en konkret situasjon ville likevel forskjellen ikke være så stor, for når man under drikkeritualet *mintes* f.eks. Sankt Michael, gjorde man det selvsagt med glede, i *kjærlighet* til helgenen. Omtolkningen av uttrykket var derfor neppe til hinder for at man kunne bruke det i de samme konkrete situasjoner som før.

2.6.2 Når det gjelder tidspunktet for dette lån, har vi i det foregående (§ 2.5) funnet et holdepunkt i tysk språkhistorie: Uttrykket kan ikke være lånt før tidligst omkring 900; først da var ordet *minna/minne* her omtolket til et akkusativobjekt med derav følgende betydningsendring. Dette gir en forholdsvis sikker *terminus post quem*.

På den annen side dukker de eldste norrøne belegg opp i årene omkring 1200. Det gir et mulig spillerum på nesten 300 år for opptaket av dette lån. Til nærmere bestemmelse av tidspunktet kan vi kanskje trekke inn kulturhistoriske argumenter.

Falk mente ordet var kommet til Norden med kristendommen (Falk 1913:17). Det gir bare vage holdepunkter for en datering og utelukker ikke at det kan være tatt opp av vikinger på et forholdsvis tidlig tidspunkt.

Cahen drøfter om ordet kan være brakt hit av misjonærer eller av kjøpmenn fra kontinentet (Cahen 1921:192), men ender med å legge

hovedvekten mer generelt på de sterke kulturimpulser fra Europa fra midten av det 11. årh. “Le mot *minni* est un de ces mots de mode que la noblesse scandinave a empruntés à la civilisation allemande” (Cahen 1921:194). Mer spesielt peker han på endringene i drikkeskikkene ved hoffet under Olav Kyrre (1069–93), og tenker seg at uttrykket *drekka minni* kom inn da og så trengte gjennom i løpet av de følgende hundre år.

Meissner peker på at spesielt gildene kan ha spilt en viktig rolle ved innføringen av uttrykket *drekka minni*: “Da das Trinken der Minne im Mittelpunkt der Gildefeiern steht, so ist es doch wohl am wahrscheinlichsten, dass die Anlehnung an die deutschen Formeln mit der Einführung der Gilden zusammenhängt” (Meissner 1930:236). Denne tanke har Düwel tatt opp igjen (Düwel 1984:98), og det er et synspunkt jeg tror har mye for seg. Også på kontinentet var *minne*-drikkingen i eldste tid en sosial handling og foregikk mest i lukkede forsamlinger (i “ritterliche Gesellschaften” og blant “Klostergeistliche”, sml. Schommer 1954:224 og ovenfor eks. nr. 2–4 og 8).

Gildene var en slags foreninger eller brorskap, der medlemmene (gildebrødrene) skulle holde sammen og hjelpe hverandre i alle livets forhold. På sine møter fulgte de et nøye fastlagt kristent seremoniell, der minnedrikkingen inngikk som en viktig del. Disse gildene var en ny sosial institusjon som ifølge Cahen hører nøye sammen med oppkomsten av middelalderens byer og med det store oppsvinget som handel og håndverk fikk der (Cahen 1921:15 f., sml. Düwel 1981:402). De er omtalt på tysk-fransk område alt i det 9. årh. (belegg hos Düwel 1981:408), og over nederfrankisk-frisisk område spredte de seg så til Norden. De første gildene vi kjenner til i Norge, ble opprettet i det 11. årh. under Olav Kyrre, og frisiske gildebrødre er omtalt på svenske runesteiner fra det samme århundret (KLN 5, 302). Hvis det er riktig at uttrykket *drekka minni* kom inn med gildene, så har vi her en ny *terminus post quem*.

Etter dette kan vi si med full sikkerhet at ordet norr. *minni* i betydningen ‘minneskål’ ikke kan ha vært i bruk i Norden så tidlig som i første del av det 9. årh., da Rök-stenen fikk sin innskrift. Ordets sene forekomst i norrøne kilder (§ 2.2) sammen med argumenter fra tysk språkhistorie (§ 2.5) og europeisk kulturhistorie (§ 2.6) taler for at det ikke kan være tatt opp i Norden før en gang på 1000-tallet.

2.7.1 Tar vi så for oss det ordet *minni* som brukes i Rök-innskriften, i formelen *sqgum"k minni* (§ 2.1), må vi vente at det står i sin ekte nordiske betydning ‘minne, hukommelse, erindring’. Siden det er styrt av verbet *segja* ‘si, fremsi noe’, må det her bety ‘Minde, hvad man mindes’ (Fritzner, *minni* 2). Men etter hele konteksten kan det presiseres enda nærmere, til ‘minneverdig beretning eller hendelse; begivenhet som huskes, og som fortelles etter hukommelsen’ (sml. Pipping 1919:17: “minnesvärd tilldragelse”).

Denne betydning er sikkert belagt i diktningen, sml. *hólzti eru nú minni forn* Mhkv 8, 8 “heller gamle er nå (disse) begivenheter” (som er listet opp i Mhkv 8, 1–7), sml. Lex.poet. 407: “hentydninger til gamle (sagnhistoriske) enkeltheder”. Likedan heter det i Gdß om biskop Gudmund (som da var død for 108 år siden) og hans *frægð*: *finnaz þar til sqgur ok minni* Gdß 49 “om dette finnes det fortellinger og sagn”. Cl-V 429 oversetter dette *minni* med “old saws or the like”.

2.7.2 Det som betegnes som “minner” i Rök-innskriften, er etter min tolkning av 1983: (a) først en del dunkle beretninger eller sagn om ættefaren (minne 1) og de eldste, forlengst avdøde forfedrene, blant dem Theodorik den store (minne 2), som her er innlemmet i Varins ætt.⁹ (b) Etter et sprang på ni generasjoner (svarende til minne 3–11, som er sløffet i innskriften) handler så minne 12 og 13 om den nettopp falne Væmod og hans ærefulle siste kamp. Annen del av innskriften begynner med (c) et minne om den viktige kulthandling at foreldrene ga Væmod til en guddom. Så fortsetter det med (d) et “minne” som må oppfattes som en gudemyte og som antyder hvem denne guden er ved at han er i kamp med en jotun. Og så kommer, som innskriftens avslutning og klimaks, et “minne” som nevner gudens navn og noen rosende attributter: “Tor, forsoneren, templenes vokter”. Også disse epitheta henspiller vel på Torsmyter man den gang kjente.

“Minnene” i Rök-innskriften dreier seg altså om (a) forfedrene, (b) den sist avdøde, (c) en tidligere viktig kulthandling for den nå avdøde, (d) den dodes gud og en del myter som er knyttet til ham.

2.7.3 At de forskjellige *minni* av type a-c kalles “minner”, er uten videre forståelig. Det man kanskje vil stusse over, er at også gudemyter (d) kalles “minner”, d.e. ‘noe man minnes, forteller etter minnet’. Men vi har faktisk et skaldedikt der ordet *minni* brukes i nettopp denne betydning, og det er Ulfr Uggasons Húsdrápa med omkvedet *hlaut innan svá minnum* (strofe 6, 8 og 9, 4). Dette oversetter Finnur Jónsson svært fritt med: “[Hallens] blev således innvendig [prydet] med [gamle] minder” (Skj. B I 129), og disse

⁹ For dette fenomen har Hauck preget begrepet “Ansippung” og pekt på “die Bemühungen mittelalterlicher Herrscher, sich möglichst viele beispielhafte Vorfahren anzuspinnen” (Hauck 1950:219). Således roser markgrevene av Baden seg av å være i slekt nettopp med Dietrich av Bern (Hauck 1950:222), og Karl den store vil være i slekt med merovingerne (gjennom en sidelinje, sml. Wenskus 1976:646 f.), osv. At Karl den store i 801, like etter at han var kronet til keiser i Rom, lot en rytterstatue av Theodorik den store flytte fra Verona til sin residens i Aachen, tolker Hauck likeledes som uttrykk for “Ansippung” basert på forestillinger om “Geblütsheiligkeit” (Hauck 1950:192 f., 225 ff.), og denne teori har andre tyske forskere sluttet seg til og prøvd å underbygge nærmere (Löwe 1956, spesielt s. 60f. med anm. 152, og s. 67–69; Schützeichel 1974:191, Wenskus 1976). Det kan derfor ikke overraske at jarleætten i Östergötland har innlemmet goterkongen Theodorik den store i sin anerekke, og de må ha gjort det i god tro, sml. Grønvik 1983:118.

“minder” forklares i Lex.poet. 407 som “mytiske og sagnhistoriske bilder”. Düwel trekker konsekvensen av dette ved å si at *minni* her har “die konkrete Bedeutung ‘Erinnerungszeichen’” og oversetter: “Es wurde (die Halle) inwendig mit Erinnerungszeichen (Bildern?) geschmückt.”

At norr. *minni* skulle kunne ha betydningen ‘bilde’ er imidlertid lite trolig; det passer dårlig med de betydningsvarianter ordet ellers har. Dertil kommer at setningen slett ikke inneholder noe verb med betydningen ‘pryde’; det er fritt tilføyd av Finnur Jónsson. Såvidt jeg kan skjønne, har vi i dette omkvedet å gjøre med en upersonlig setning av en type som er meget vanlig i norrønt, sml. Nygaard 1905 § 16 og Grønvik 1985:56, 60 med mange belegg. Samme syntaktiske struktur som i omkvedet, med dativus rei pluss et adverbialt ledd, finner vi i belegg som følgende: *En eptir um daginn* (etter et forlis) *skaut upp líkunum* Egs 243¹⁵, *þá varp inum sötasta ilm af sárum hennar* HMS I 374⁶, *sveif þá skipinu frá landi* FmS VI, 108, *þá laust eldinum af fuglunum* Hkr 451¹ (sml. Jansen 1971, som har flere eksempler).

Verbet *hljóta* (3. sg. *hlýtr*, *hlaut*) er ifølge ordbøkene ikke ellers belagt i upersonlig bruk. Det er vel en tilfeldighet, men det gjør det litt vanskelig å bestemme nøyaktig hva verbet betyr her. Hovedbetydningene i subjektiske konstruksjoner er ‘1 oppnå, få noe ved loddkasting (sml. *hlutr* m.); 2 komme til å få noe’, sml. Fritzner *hljóta* 2: “vederfares, faa, opnaa noget godt eller komme til at lide noget ondt”. Som sk-passiv (*hljótast*) betyr det ‘bli en (e-m) til del, tilfalle en m.m.’ (se Heggstad *hljóta* 4). Det upersonlige uttrykk *hlaut innan svá minnum* kan vel derfor oversettes (med et underforstått personobjekt *mér/oss*) “slik vederfores det oss ‘minner’ der innenfra (fra veggene i hallen)”, “slik tilfalt det oss ‘minner’ (slik mottok vi ‘minner’) der innenfra”. Man kan være noe usikker på hvordan verbet best skal oversettes; men det er ingen grunn til å tvile på at setningen er fullstendig og at *minnum* (d. pl.) her betyr ‘minneverdige hendelser eller beretninger (om guder)’. De “minner” det her er tale om, er nettopp de gudemyter som er avbildet på veggene i Olav Pås hall og som diktet beskriver. Strofe 6 handler forøvrig, likesom slutten av Rök-innskriften, nettopp om en Torsmyte, og det bekrefter til overmål at ordet *minni* kunne brukes slik det her er forutsatt for Rök-innskriften.¹⁰

2.8.1 Hvis vi nå antar at disse forskjellige *minni* ble fremsagt i *gravølet etter Væmod*, så oppnår vi at Rök-innskriftens forskjellige partier ikke fremtrer som løsrevne fragmenter, men som deler av et større rituale. “Minnene” følger hverandre i en bestemt rekkefølge og gjelder som alt nevnt: 1 forfedrene (de forlengst avdøde), 2 den sist avdøde (hvis gravøl man her feirer), 3

¹⁰ Denne betydning av ordet *minni* er en variant av den betydning vi fant ovenfor (§ 2.7.1) i et par skaldedikt. Kanskje denne betydning av ordet også kan forklare hvordan Snorre kunne bruke uttrykket *drekksigna minni* om ‘minneskåler for gudene’, sml. ovenfor § 2.2.

hans forhold til sin gud, og 4 guden selv, den mektige Tor (hvis navn nevnes med den største respekt). Dermed blir det hele en vel disponert fremstilling av nettopp de religiøse forestillinger som må ha stått i sentrum ved en hedensk begravelse. Dette er det avgjørende argument for å tolke *sqgum'k minni* som en gammel hedensk formular, brukt til å innlede de *formáli* som ble uttalt i gravølet.

2.8.2 Innskriften sier ikke noe om at disse *minni* eller *formáli* ble fulgt av skåler for de avdøde og for guddommen, men det må vi likevel anta. Ølet spilte nemlig en svært viktig rolle ved en rekke familiefester som går tilbake til hedensk tid, som jul, bryllup og gravøl. Det tekniske uttrykk for å feire slike fester var nettopp *drekka jól* (brukt alt i Harkv 6, ca 890), *drekka brúðlaup* og *drekka erfi* (Cahen 1921:73 ff., 77 ff., 86 ff.). “Obwohl unsere Quellen nicht viel über die Ausformung des Trinkopfers in vorchristlicher Zeit aussagen, ist jedoch klar, dass rituelles Met- und Biertrinken eine zentrale Rolle im Kult spielte”, sier Ejerfeldt (1971:325), og det er det vel ingen som vil være uenig i.

Hva spesielt gravølet angår, det norrøne *erfi*, så er det en institusjon som av flere grunner må gå meget langt tilbake. Ordet er belagt allerede i urnordisk tid, på Tunesteinen (se Grønvik 1981:177 f.; 1987 b:79), og også dets etymologi og betydningsutvikling viser at det må være svært gammelt, sml. Grønvik 1982. Da som nevnt *drekka erfi* er et fast uttrykk i norrøn tid, må rituell øldrikkning fra eldste tid ha vært en viktig del av et slikt *erfi*. En klar indikasjon på det gir også ordet *alu 'øl'* i flere urnordiske runeinnskrifter som må settes i forbindelse med begravelse (Grønvik 1987 a:13, 143). At det på Rök-steinens tid ble drukket i rituelle former også ved begravelser på kontinentet, ser vi av biskop Hincmar av Rheims' *Capitula synodica* fra 852, som derfor er sitert forholdsvis utførlig ovenfor (§ 2.4, eks. nr. 1).

2.8.3 I senere norrøn litteratur fins det også enkelte opplysninger om dette. I Fagrskinna kap. 18 fortelles det om danekongen Sveins gravøl for faren Harald Blåtann. Før beretningen om selve gravølet gis det her noen opplysninger om hvordan slike fester forløp *þa er ærfin varo gorr æftir fornom siðum*. Og her sies det: *Hit fyrsta kvælld er menn como til ærvis skyllði skænka upp morg full með þema hætte sem nu ero minni. oc æignaðu þau full hinum rikastum frendum sinum. eða þorr eða aðrum guðum sinum þa er hæiðni var* (Fsk 85). De slektninger det her er tale om, er tidligere avdøde (sml. Snorres skildring i Håkon den godes saga kap. 14 (Hkr s. 78): *menn drukku ok full frænda sinna, þeira er heygðir hqfðu verit*). I Snorres skildring av gravølet for Harald Blåtann i Olav Tryggvasons saga kap. 35 fins ingen slik generell beskrivelse av de gamle gravøl (vel fordi han alt hadde gitt en slik beskrivelse i Håkon den godes saga), så her nøyer han seg med å fortelle

at første dagen, før kong Svein steg opp i høysetet etter faren, *þá drakk hann minni hans* [. . .]. *þat minni skyldu allir drekka, þeir er at erfinu váru.* [. . .] *En eptir þat drakk Sigvaldi jarl minni fqður síns* (Hkr s. 129f.). De gamle sagafortellerne har altså ment å vite at i gravøl drakk man både for den sist avdøde og for mektige forfedre, og også for gudene. Dette stemmer forbløffende godt med innskriften på Rök-steinen og viser vel at man på sagafortellernes tid ennå hadde visse vage minner om ritualet ved et hedensk *erfi*.

2.8.4 I et arbeide som utkom for få år siden, har Düwel oppstilt den tese at Snorre ikke har hatt noen tradisjoner fra hedensk tid å bygge på ved sin beskrivelse av offerritualet ved de store hedenske blot (*hofuðblót*). Det Snorre derfor gjorde, mener Düwel, var å gå ut fra det drikkeritualet han kjente fra sin egen tids gilder, og projisere det tilbake i hedendommen ved at minneskålene for Kristus, Maria og helgenene ble byttet ut med minneskåler for de hedenske guder (Düwel 1984:104f., 119). Det må sies å være en ganske dristig hypotese, som det likevel ikke er nødvendig å ta stilling til her. Düwel gjør nemlig ikke noe forsøk på å vise at selve skikken med å drikke for den døde i gravølet, og også for avdøde slektninger, skulle være kommet inn med kristendommen, eller at Snorres og andre sagafortellers (jvf. Fsk) skildringer av dette skulle bero på en slik “Rückprojektion der christlichen Sitte des Minnetrinkens”. Tvert imot synes han å forutsette – hvis jeg har forstått ham rett – at slike “Erinnerungsbecher auf verstorbenen Verwandte” representerer noe gammelt (sml. Düwel 1984:101). Det er da også den eneste mulige forklaring, sml. argumentene ovenfor § 2.8.2 (inklusive Hincmar av Rheims).

2.8.5 På denne bakgrunn er det etter min mening rimelig å tro at Rök-innskriftens *minni* er en gammel type *formáli*, og at de ble fulgt av skåler for forfedrene, for den sist avdøde og for hans gud. Øldrikkingen sier ikke innskriften noe om, antagelig fordi den var en selvfølgelig del av det hele. Det var de *minni* som ble uttalt, som var det særegne ved dette *erfi* og som faren ville bevare for ettertiden med sin innskrift.

I denne tolkning blir Rök-innskriften et viktig dokument til opplysning om privatkulten i hedensk tid.

2.9 Vi må da anta at den gamle hedenske formular *sqgum’k minni* et par hundre år senere ble fortrent av uttrykket *mæla fyrir minni* og *drekka minni*. Dette var kalkert over en tysk formel og hørte nøye sammen med kristendommen, de nye byene og de nye gildene (§ 2.6). Det ga det nye uttrykket og det antagelig noe avvikende drikkeritualet som det var forbundet med, en høy sosial anseelse, og det kan forklare hvorfor det etter hvert også trengte inn i det hjemlige gravølsritualet. Men det er viktig å være

oppmerksom på at begge de bærende elementer i det nye drikkeritualet: det å vie drikken ved å uttale en *formáli* og det å drikke en skål for den/de avdøde og for en guddom, begge var tilstede også i det gamle ritualet. Dertil kommer at det sentrale ordet *minni* bruktes i begge ritualer, riktignok i noe forskjellig betydning. Dermed kunne den nye skikken knytte an til et velkjent hjemlig rituale og lettere slå igjennom.

Litteratur og forkortelser

- B-T = Bosworth, Joseph and Toller, T. Northcote. 1898. *An Anglo-Saxon Dictionary*. London.
- Baesecke, Georg. 1907 (Nachdruck 1977). *Der Münchener Oswald. Text und Abhandlung*. (Germanistische Abhandlungen. 28. Heft.) Hildesheim. New York.
- Baetke, Walter. 1942. *Das Heilige im Germanischen*. Tübingen.
- Bartsch, Karl. 1869 (Faksimiledruck 1969). *Herzog Ernst*. Wien (Hildesheim).
- Beck, Inge. 1967. *Studien zur Erscheinungsform des heidnischen Opfers nach altnordischen Quellen*. Diss. München.
- Becker, Joseph. 1915. *Die Werke Liudprands von Cremona*. Dritte Auflage. (Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historici separatim editi.) Hannover und Leipzig.
- Behaghel, Otto. 1923–1932. *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung*. I–IV. Heidelberg.
- Brate, Erik. 1910. “Zur Deutung der Röker Inschrift”. Inngår i: Bugge 1910, s. 265–302.
- 1917. “136. Rök, kyrkogården, Lysings hd”. *Sveriges Runinskrifter, utgivna av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien*. Andra Bandet. Östergötlands Runinskrifter. Stockholm 1911–1917, s. 231–255.
- Braune, Wilhelm. 1975. *Althochdeutsche Grammatik*. 13. Auflage. Bearbeitet von Hans Eggers. Tübingen.
- Bugge, Sophus. 1910. *Der Runenstein von Rök in Östergötland, Schweden*. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von der K. Akademie der schönen Wissenschaften, Geschichte und Altertumskunde durch Magnus Olsen, unter Mitwirkung und mit Beiträgen von Axel Olrik und Erik Brate. Stockholm.
- Cahan, Maurice. 1921. *Études sur le vocabulaire religieux du vieux-scandinave. La libation*. Paris.
- Cl-V = Cleasby, Richard and Vigfusson, Gudbrand. 1957. *An Icelandic-English Dictionary*. Second Edition. Oxford.
- Curschmann, Michael. 1964. *Der Münchener Oswald und die deutsche spielmännische Epik*. (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters. Band 6.) München.
- 1974. *Der Münchener Oswald*. (Altdeutsche Textbibliothek. Nr 76.) Tübingen.
- Dal, Ingerid. 1962. *Kurze deutsche Syntax auf historischer Grundlage*. Tübingen.
- Dümmeler, Ernst. 1869. “Ekkehard IV von St. Gallen”. *Zeitschrift für deutsches Altertum* XIV, neue Folge II. Band, s. 1–73.

- Düwel, Klaus. 1970. "Germanische Opfer und Opferriten im Spiegel altgermanischer Kultworte". I: Herbert Jankuhn (ed.): *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen, s. 219–239.
- 1981. "Philologisches zu 'Gilde'". I: Herbert Jankuhn und Walter Janssen (edd.): *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Teil 1: Historische und rechts-historische Beiträge zur Frühgeschichte der Gilde*. (AAWG Nr. 122.) Göttingen, s. 399–415.
- 1984. *Das Opferfest von Lade. Quellenkritische Untersuchungen zur germanischen Religionsgeschichte*. (Wiener Arbeiten zur germanischen Altertumskunde und Philologie. 27.) Wien.
- Egli, Johannes. 1909. *Der Liber Benedictionum Ekkeharts IV. nebst den kleineren Dichtungen aus dem Codex Sangallensis 393*. Zum ersten Mal vollständig herausgegeben und erläutert. (Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte. Herausgegeben vom Historischen Verein in St. Gallen. XXXI.) St. Gallen.
- Egs = *Egils saga Skallagrímssonar*. 1933. Sigurður Nordal gaf út. Reykjavík.
- Ehrismann, Gustav. 1932–1935. *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*. I–III. München.
- Ejerfeldt, Lennart. 1971. "Germanische Religion". *Handbuch der Religionsgeschichte*. Herausgegeben von Jes Peter Asmussen und Jørgen Læssøe in Verbindung mit Carsten Colpe. Band 1. Göttingen, s. 277–342.
- Eyrb.s. = *Eyrbyggja saga*. 1897. Herausgegeben von Hugo Gering. (Altnordische Saga-Bibliothek. 6.) Halle.
- Falk, Hjalmar. 1913. "Begravelsesterminologien i den oldnorsk-islandske litteratur". *Festskrift til professor Alf Torp på hans 60 aars fødselsdag 27. september 1913*. Kristiania, s. 1–18.
- Fischer, Theobald. 1870. *Nicolai de Bibera occulti Erfordensis Carmen Satiricum*. Eine Quelle des XIII. Jahrhunderts. (Abgedruckt aus: *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen etc. Erster Band*. Halle 1870.)
- FmS = *Fornmanna Sögur*. 1825–37. I–XII. København.
- Franz, Adolph. 1909. *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*. I–II. Freiburg im Breisgau.
- Friesen, Otto von. 1920. *Rökstenen. Runstenen vid Röks kyrka Lysings härad Östergötland. Läst och tydd*. Stockholm.
- Fritzner, Johan. 1954. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave (1883–1896). Oslo.
- Fsk = *Fagrskinna. Nóregs kononga tal*. 1902–03. Udgivet for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur, ved Finnur Jónsson. 1–2 Hæfte. København.
- Gering, Hugo. 1915. *Glossar zu den Liedern der Edda (Sæmundar Edda)*. Vierte Auflage. (Bibliothek der ältesten deutschen Literatur-Denkmalen. VIII. Band.) Paderborn.
- Graff, E. G. 1834–1842. *Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache*. I–VI. Berlin.
- Grein, C. W. M. 1912. *Sprachschatz der angelsächsischen Dichter*. Unter Mitwirkung von F. Holthausen neu herausgegeben von J. J. Köhler. Heidelberg.
- Grimm, Jakob. 1875–1876. *Deutsche Mythologie*. I–III. Vierte Ausgabe, besorgt von Elard Hugo Meyer. Berlin.

- Grønvik, Ottar. 1981. *Runene på Tunesteinen. Alfabet – Språkform – Budskap*. Oslo–Bergen–Tromsø.
- 1982. “The words for ‘heir’, ‘inheritance’ and ‘funeral feast’ in early Germanic. An etymological study of ON *arfr* m., *arfi* m., *erfi* n., *erfa* vb and the corresponding words in the other Old Germanic dialects”. *Det norske Videnskaps-Akademi. II. Hist.-Filos.-Klasse. Avhandlinger*. Ny serie. No. 18. Oslo–Bergen–Tromsø.
 - 1983. “Runeinnskriften på Rök-steinen”. *Maal og Minne* 1983, s. 101–149.
 - 1985. *Runene på Eggjasteinen. En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet*. Oslo–Bergen–Stavanger–Tromsø.
 - 1987 a. *Fra Aagedal til Setre. Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre*. Oslo–Bergen–Stavanger–Tromsø.
 - 1987 b. “Runeinnskriften på Tunesteinen. Et kulturhistorisk dokument fra omkring 400”. *Borgarsyssel Museum Årbok*. Nr. 2. 1984–85. Sarpsborg, s. 71–90.
 - 1990. “Der Runenstein von Tanum – ein religionsgeschichtliches Denkmal aus urnordischer Zeit”. I: *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names*. (Scripta Instituti Donneriani Aboensis. Tom. 13.) Stockholm.
- Gul. = “Den ældre Gulathings-Lov”. I: *Norges gamle Love indtil 1387*. Ifølge offentlig Foranstaltning og tillige med Understøttelse af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab udgivne ved R. Keyser og P. A. Munch. Første Bind. Christiania 1846, s. 1–118.
- Habel, E. 1937. “Der Peregrinus”. *Zeitschrift für deutsches Altertum* 74, s. 97–115.
- Hauck, Karl. 1950. “Geblütsheiligkeit”. *Liber Floridus. Mittellateinische Studien Paul Lehmann zum 65. Geburtstag am 13. Juli 1949 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern*. Herausgegeben von Bernhard Bischoff und Suso Brechter. St. Ottilien, s. 187–240.
- Heggstad, Leif. 1930. *Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding*. Oslo.
- Herv.s. = *Heiðreks saga. Hervarar saga ok Heiðreks konungs*. 1924. Udgivet for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur, ved Jón Helgason. København.
- Hkr = *Snorri Sturluson. Heimskringla. Nóregs konunga sögur*. 1966. Utgivet af Finnur Jónsson. Oslo/København. (Nytt uendret optryk av utgaven fra 1911.)
- HMS = Unger, C. R. *Heiligra Manna Sögur*. 1877. I–II. Christiania.
- Holtmark, Anne. 1953. (Anmeldelse av Höfler 1952.) *Maal og Minne* 1953, s. 142–148.
- Höfler, Otto. 1952. *Der Runenstein von Rök und die germanische Individualweihe*. (Germanisches Sakralkönigtum. Band 1.) Tübingen/Münster/Köln.
- 1963. “Der Rökstein und die Sage”. *Arkiv för nordisk filologi* 78, s. 1–121.
- Jacobsen, Lis. 1961. “Rökstudier”. *Arkiv för nordisk filologi* 76, s. 1–50.
- Jansen, Olaf Martin W. 1971. *Untersuchungen zu den sogenannten subjektlosen Sätzen im Altwestnordischen*. Upublisert magistergradsavhandling ved Germanistisk institutt, Universitetet i Oslo.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingtid til reformasjonstid*. 1981. I–XXII. 2. oplag. Fotografisk optryk efter 1. udgave 1956–1978.
- Koehler, Fr. 1883. “Beiträge zur Textkritik Liudprands von Cremona”. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*. 8, s. 47–88.
- Kuhn, Hans. 1954 a/1971 a. (Besprechung von Höfler 1952.) *Anzeiger für deutsches*

- Altertum und deutsche Literatur* 67, 1954, s. 51–61/*Kleine Schriften*. 2. Berlin 1971, s. 352–363.
- 1954 b/1971 b. “Gaut”. *Festschrift für Jost Trier*, Meisenheim/Glan 1954, s. 417–433 / *Kleine Schriften*. 2. Berlin 1971, s. 364–377.
- Laxd. s. = *Laxdæla saga*, herausgegeben von Kr. Kålund. 1896. (Altnordische Saga-Bibliothek, Heft 4.) Halle.
- Leitzmann, Albert. 1985. *Erec, von Hartmann von Aue*. Herausgegeben von Albert Leitzmann, fortgeführt von Ludwig Wolff. 6. Auflage besorgt von Christoph Cormeau und Kurt Gärtner. (Altdeutsche Textbibliothek. Nr. 39.) Tübingen.
- Lex.poet. = *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog*. 1931. Oprindeligt forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og påny udgivet for Det kongelige nordiske Oldskriftselskab. 2. Udgave, ved Finnur Jónsson. København.
- Leyen, Friedrich von der. 1897. *Des armen Hartmann Rede vom Glouven. Eine deutsche Reimpredigt des 12. Jahrhunderts*. (Germanistische Abhandlungen. XIV. Heft.) Breslau.
- Lindqvist, Sune. 1967. “Varins maning på Rökstenen”. *Arkiv för nordisk filologi* 82, s. 197–242.
- Lönroth, Lars. 1977. “The Riddles of the Rök-Stone: A Structural Approach”. *Arkiv för nordisk filologi* 92, s. 1–57.
- Löwe, Heinz. 1956/1968. *Von Theodorich dem Grossen zu Karl dem Grossen. Das Werden des Abendlandes im Geschichtsbild des frühen Mittelalters*. Herausgegeben von der Wissenschaftlichen Buchgesellschaft, Darmstadt, in der Reihe “Libelli”. Band 29. (Sonderausgabe 1968. Unveränderter reprografischer Nachdruck der Ausgabe Darmstadt 1956.) Darmstadt.
- Mabillon, Jo. 1772 f. *Acta Sanctorum Ordinis Benedicti*. Paris. (Ikke tilgjengelig i Oslo.)
- Meissner, Rudolf. 1930. “Minnetrinken in Island und in der Auvergne”. *Deutsche Islandsforschung* I. (Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft. Nr. 28, 1.) Breslau, s. 232–245.
- MGH, Scr. = *Monumenta Germaniae Historica*, edidit Georgivs Heinricvs Pertz. 1828, 1841. *Scriptorum* Tomus II, IV. Hannoverae.
- Mhd.Wb. = *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* mit Benutzung des Nachlasses von Georg Friedrich Benecke ausgearbeitet von Wilhelm Müller und Friedrich Zarncke. 1854–1861. I–III. Leipzig. Reprografischer Neudruck. 1963. Hildesheim.
- Migne, J.-P. 1879. *Hincmari Rhemensis Archiepiscopi Opera Omnia*. Tomus prior. (Patrologiæ cursus completus. Tomus CXXV.) Parisiis.
- Mndl. Woord. = *Middelnederlandsch Woordenboek* van wijlen Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam. 1885–1941. I–XI. s’Gravenhage.
- Mogk, E. 1915–16. “Minnetrunk”. I: Johannes Hoops (ed.): *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. I–IV. 1911–19; Bd. III. 1915, s. 227 f. Strassburg.
- Nib. = *Der Nibelunge Noth und die Klage*. Nach der ältesten Überlieferung ... herausgegeben von Karl Lachmann. Neudruck der fünften Auflage (1878) 1948. Hamburg.
- Nielsen, Niels Åge. 1969. *Runerne på Rökstenen*. (Odense University Studies in Scandinavian Languages. Vol. 2.) Odense.

- Nygaard, Marius. 1905. *Norrøn Syntax*. Kristiania.
- Pipping, Hugo. 1919. "Om runinskriften på Rökstenen". *Acta Societatis Scientiarum Fennicæ*. Tom. 49. N:o 1. Helsingfors.
- 1932. "Rökstensinskriften en rättsurkund". *Studier i nordisk filologi*. Band 22, s. 1–138. Helsingfors.
- Rooth, Erik. 1926. *Altgermanische Wortstudien*. Halle.
- Schmeller, J. A. 1841. "Ruodlieb". *Zeitschrift für deutsches Altertum* 1, s. 401–423.
- Schommer, Hedwig. 1954. "Die Heiligenminne als kirchlicher und volkstümlicher Brauch". *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*. 5. Jahrgang. Bonn, s. 184–231.
- Schützeichel, Rudolf. 1974. (Besprechung.) *Beiträge zur Namenforschung*. Neue Folge. Band 9. Heidelberg, s. 186–194.
- 1976. "Kontext und Wortinhalt. Vorüberlegungen zu einer Theorie des Übersetzens aus älteren Texten". *Festschrift für Marie-Luise Dittrich*. (Göppinger Arbeiten zur Germanistik. Nr. 180.) Göppingen, s. 411–434.
- 1988. "Zum Muspilli". *Festschrift für Ingo Reiffenstein zu seinem 60. Geburtstag* (GAG. 478). Göppingen, s. 15–29.
- Sehr, Edward H. 1925. *Vollständiges Wörterbuch zum Heliand und zur altsächsischen Genesis*. Göttingen.
- Seiler, Friedrich. 1882. *Ruodlieb, der älteste Roman des Mittelalters, nebst Epigrammen*. Mit Einleitung, Anmerkungen und Glossar herausgegeben von. F. Seiler. Halle.
- Skj. I = *Den norsk-islandske Skjaldedigtning*, udgiven af Kommissionen for Det Arnamagnæanske Legat, ved Finnur Jónsson. 1912. A–B. København og Kristiania.
- T–S = Toller, T. Northcote. 1921. *An Anglo-Saxon Dictionary. Supplement*. Oxford.
- Turville-Petre, E. O. G. 1964. *Myth and Religion in the North. The Religion of Ancient Scandinavia*. London.
- Vries, Jan de. 1956. *Altgermanische Religionsgeschichte I–II* (= 1970³). Berlin.
- Wenskus, Reinhard. 1976. "Zum Problem der Ansippung". *Festgabe für Otto Höfler zum 75. Geburtstag*. Herausgeber Helmut Birkhan. Wien, s. 645–660.
- Wesche, H. 1937. "Beiträge zu einer Geschichte des deutschen Heidentums". *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*. 61, s. 1–116.
- Wessén, Elias. 1953. "Nytt om Rök-stenen". *Fornvännen* 1953, s. 161–177.
- 1958. *Runstenen vid Röks kyrka*. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Filologisk-filosofiska serien. 5.) Stockholm.
- 1964. "Teoderik – myt eller hjältesaga? Svar till professor Höfler". *Arkiv för nordisk filologi* 79, s. 1–20.
- 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Andra upplagan. Stockholm. Göteborg. Uppsala.
- 1966. "Svar till professor Höfler". *Arkiv för nordisk filologi* 81, s. 255–257.
- Westman, Margareta. 1981. *Text och textanalys ur språkvetenskapligt perspektiv*. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. MINS nr 9.) Stockholm.
- Wiercinski, Dorothea. 1964. *Minne. Herkunft und Anwendungsschichten eines Wortes*. (Niederdeutsche Studien. 11.) Köln. Graz.
- Zeydel, Edwin H. 1959. *Ruodlieb. The Earliest Courtly Novel (after 1050)*. (Universi-

ty of North Carolina Studies in the Germanic Languages and Literatures. Number 23.) Chapel Hill.

Zingerle, Ignaz V. 1862. "Johannissegen und Gertrudenminne. Ein Beitrag zur deutschen Mythologie". *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. 40. Band. Wien.

For titler på eddadikt og skaldekvad brukes de samme forkortelser som i Lex. poet. s. XIII–XVI.

BO RUTHSTRÖM

Forsa-ristningen – vikingatida vi-rätt?

Inledning

Bland runristningar har Forsa-ringens ristning tilldragit sig särskild uppmärksamhet. Till svårigheterna att tolka själva ristningen har kommit problemet med att förklara vad det egentligen är för ett föremål den är inhuggen i, vad detta egentligen har haft för funktion och varför ristningen egentligen huggits in i detta föremål. När jag nu presenterar ett bidrag till ansträngningarna att komma till rätta med dessa frågor, gör jag det inte i någon egenskap av runforskare. Det är i stället uteslutande på grundval av den läsning som senast framkommit som jag vill underkasta inskriften och dess hittillsvarande tolkning en rättsfilologisk granskning. Men först några fakta.

Den s.k. Forsa-ringens är en stor smidd ring av järn – ca 43 cm i diameter – med en tydligt inhuggen runinskrift. Ringen har till helt nyligen funnits i en monter på väggen i sakristian i Forsa kyrka i Hälsingland men är nu nedtagen och inlagd i Forsa församlings kyrkoarkiv. Tidigare satt den fäst i dörren mellan vapenhuset och kyrkan i den år 1840 rivna medeltidskyrkan på samma ort.

Enligt sägenuppteckningar gjorda på 1700-talet skulle ringen ännu tidigare ha suttit fäst vid dörren till den närbelägna Högs kyrka men flyttats därifrån, då en ny kyrka byggdes i Forsa. Sägningens uppgift styrks av det faktum att runinskriftens upphovsmän, Anund i Tåsta och Ofeg i Hjortsta, bodde i Högs socken, inte i Forsa (Brink 1984:23, Hafström 1949:232). Invid Högs kyrka låg den gamla tingsplatsen för menigheten i Sundedes treding. Sunded utgjorde i det medeltida Hälsingland ett av flera ”land” eller landskap, vart och ett med egen ”lagman” och eget ting. Från söder till norr var de Alir, Sunded, Medelpad och Ångermanland. Den kyrkliga indelningen följde den världsliga, och Sunded utgjorde således eget prostadöme – Sunded eller Forsa prostadöme. Det är tänkbart att ringen överflyttats till Forsa kyrka i samband med att denna kyrka blev prostkyrka (Hafström 1949:237).

Forskningshistorik

Ringens är täckt av en skrift som är lätt att läsa. Trots detta har inskriften visat sig vara svårtolkad. En lång rad uttolkare har ända från 1700-talet

nedlagt sina mödor på ristningen. Den runläsning som länge var den hävdvunna gjordes av Sophus Bugge (Bugge 1877) i en festskrift till Uppsala universitets 400-årsjubileum. Denna runläsning, som anföres nedan, har accepterats av samtliga senare uttolkare, med ett undantag, som jag strax återkommer till.

uksa tuiskilan auk aura tuā staf at fursta laki : uksa tuā auk aura fiura (a)t aþru laki : in at þriþia laki uksa fiura (a)uk aura (a)ta staf : auk alt aiku i uark if an hafskaki rit furir suaþ lirþir aku at liuþriti sua uas int fur auk halkat : in þar kirþu sik þita (a)nunr a tarstaþum : auk ufakr a hiurtstaþum : in uibiurn faði.

Eftersom runristaren inte markerade ordslut utan enbart meningsslut, har uppdelningen i olika ord, liksom naturligtvis även tolkningen, givit upphov till skilda åsikter. En lång rad forskare har tagit ställning till inskriften, däribland Harald Hjärne, Karl von Amira, Elis Wadstein, Adolf Noreen, Theodor Hjelmqvist, Erik Brate, Otto von Friesen, Elias Wessén och Josef Sandström. Den sistnämnde (Sandström 1948) ger hänvisningar och referat av tidigare tolkningar. Den som senast gjort en sammanhängande tolkning av inskriften är Gerhard Hafström (Hafström 1957). Densamme har författat artikeln Forsaringen, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (Hafström 1959), och refererades tidigare av Sven B. F. Jansson (Jansson 1963:40–41). Texten lyder i denna tolkning:

*Oxa tvisgildan ok aura tva staf at fyrsta lagi,
oxa tva ok aura fiura at aðru lagi,
en at þriðia lagi oxa fiura ok aura atta staf,
ok allt äigu i værr, ef hann hafsk ekki rett fyrir,
svað lærðir äigu at liuðretti, sva vas innt fyrr ok hælgať.
En þair gærðu sik þetta, Anundr a Tarstaðum
ok Ofagr a Hiortstaðum.
En Vibiorn faði.*

”En tvegill oxer och två öre till biskopsstaven för första mässfallet; två oxar och fyra öre för andra mässfallet; men för tredje mässfallet fyra oxar och åtta öre; och all egendom i kvarstad, om han icke gör rätt för sig. Det som de lärde tillkommer enligt landets lag, det blev förr stadgat och stadfast.

Men de gjorde sig detta, Anund i Tåsta
och Ofeg i Hjortsta.
Men Vibjörn ristade.”

Hafströms tolkning har fram till Aslak Liestøls nya läsning (Liestøl 1979) räknats som den gällande uppfattningen (Liestøl 1979:14). Alla forskare har varit eniga om att det rör sig om ett bötesschema i oxar och örar. När det sedan gällt att avgöra vad böterna skulle avse, har uppfattningarna varit

högst skilda. Hafström har, som vi sett, hävdatt att det skulle vara brottet mässfall, d.v.s. att prästen inte var i stånd att hålla mässan på föreskriven tid. Bugge och Hjelmqvist har ansett att det rörde sig om försummat utgörande av tionde. Hjärne, Noreen och Wadstein har menat att det hela gällde kyrkofriden. Sandström har ansett att det gällde både kyrkofrid och kyrkans inventarier. Wessén har anslutit sig till tionde-teorin (Wessén 1940:LV).

Svårigheterna har naturligtvis bottnat i att man inte ur texten direkt kunnat utläsa, vilket brott det rörde sig om. Samtliga har tolkat runföljden **lirþir** som *lärðir* 'lärda män, d.v.s. präster', och runföljden **staf** som *stafi*, dat. sg. av *staver* 'biskopsstav, biskopsämbete'.

Vad som nu har hänt är att Liestøl, vid en grundlig undersökning och inbördes jämförelse mellan de tecken som huggits in för runorna **r** och **u**, har funnit att den hävdvunna läsningen **lirþir** är felaktig och att runföljden skall läsas som **liuþir**, alltså pluralformen av ett *liuþr*, motsvarande ett icke anträffat fsv. *liuþer* 'folk', motsvarande fvn. *lýðr*, m. (Liestøl 1979:18). Liestøl visar mycket övertygande att det är frågan om en **u**-runa och gör härmed rättvisa åt en läsning som faktiskt först lanserades av svensken Olov Celsius 1724 men som därefter underkändes av Bugge (Bugge 1877:29). I förbigående kan nämnas att ordet möjligen är belagt i fsv. såsom förled i sammansättningen *liudhgudhi*, m., i ortnamn (jfr Söderwall Supplement (1953) med där givna hänvisningar).

Liestøls undersökning formar sig till ett grundskott mot den hävdvunna, jämförelsevis sena datering av ristningen som bl.a. Wessén gjort sig till talesman för ('knappast . . . äldre än tiden omkring 1100; snarast härrör den väl från 1100-talets första hälft'; Wessén 1940:LV f.). Wessén konstaterar beträffande språkformen, att inskriften innehåller en egendomlig blandning av äldre och yngre element. Som exempel på yngre former anför han 'lånordet *lärðir* 'de lärda', ordet (dat.) *staf* i betydelsen 'biskopsämbete', pluralen (ack.) *oxa* i stället för den äldre formen *yxn*, som förekommer ofta ännu i medeltidens bokspråk, och framför allt bruket av ack. *sik* i stället för dativen *sär*.' (Wessén 1940:LVI f.)

På alla dessa punkter visar Liestøl att bevisvärdet brister. Tolkningen **lirþir** 'lärda män, prästerskap' faller bort som nyss sagts. Tolkningen **staf** 'biskopsämbete' kommer därigenom att sakna allt stöd. Formen **uksa**, ack. pl., hävdas av Liestøl vara den form som i själva verket är äldst belagd (Liestøl 1979:16), och tolkningen *sik* 'sig', ack., visas vara ytterst osannolik. Liestøl påpekar att det finns hundratals runinskrifter som omtalar vem som gjorde eller lät göra det som inskriften omtalar och att det då nämnes ett konkret ting, som är gjort, oftast det som ristningen står på eller vid, t.ex. *stein þenna*, *kumbl þessa*, *merki þetta* o.s.v. Enligt Liestøl bör satsen läsas: 'Anundr og Ofagr gjorde dette **sik** (eventuellt **sikþ**)'. Han fortsätter: 'Men

kva er eit sik(b)? Svaret er sjølvsagt: ringen. Men vi er dermed så å seia like langt, for kva vart ringen brukt til?” (Liestøl 1979:26.)

När de av Wessén som yngre element betecknade dragen nu emellertid fallit bort eller blivit osannolika, gör Liestøl en ny datering på grundval av vanliga runologiska och arkeologiska kriterier. Han finner då att inskriften grovt räknat inte borde vara nämnvärt yngre än 800-talet (Liestøl 1979:20). Ingen ”egendomlig blandning av äldre och yngre element” (Wessén 1940:LVI) gör nu längre bilden splittrad. Ristningen hör hemma i vikingatid.

Liestøl har enligt min mening gjort en ovärderlig insats genom att befria forskningen rörande Forsa-ristningen från den olyckliga kopplingen till den kristna kyrkan och det därigenom framvingade felaktiga tids- och tolkningsperspektivet. Nu först finns förutsättningar att se med friska ögon på inskriften och dess sammanhang.

En rättsfilologisk utgångspunkt

När jag har bekantat mig med forskningen rörande Forsa-ristningen har en sak för mig framstått som anmärkningsvärd. Man har utan vidare accepterat tanken att en lång, avslutad och helt fristående lagtext med ett detaljerat böteschema helt skulle sakna varje angivande av det brott för vilket böteschemat gällde. Det måste dock anses vara äventyrligt att *a priori* antaga att den som läste inskriften utan vidare – enbart med ledning av den icke-språkliga kontexten – skulle veta vad saken egentligen handlade om. Såvitt jag kan erinra mig, har jag aldrig sett exempel på något sådant i de nordiska medeltidslagarna. Visst förekommer brottstycken av lagar på rester av manuskript. Men då är det just fråga om brottstycken och rester.

En sund rättsfilologisk metod vore därför enligt min mening att i stället göra det motsatta antagandet och att ifrågasätta den hittillsvarande läsningen ända tills en ny läsning ger en klar och säker mening. Denna av metodskäl motiverade ståndpunkt förefaller ha fått dubbel tyngd när nu Forsa-ristningen efter Liestøl står utan sammanhängande tolkning.

Om man då granskar den hittillsvarande läsningen och tolkningen på jakt efter tvivelaktigheter och frågetecken, så finner man, som Liestøl också påpekat, två stycken redan i första raden, nämligen *tvisgildan* och det nyssnämnda *staf*. Som förled är *tvis-* okänt i nordiska språk – jämför i stället fsv. *tvæ-* ’tve-’ i *tvælyti*, *tvæböte*, *tvægildi* o.s.v. – men har trots detta accepterats som ett ålderdomligt språkdrag. Ordet *staf*, som tidigare tolkades som en dativform av *staver* ’biskopsdöme’, saknade i denna tolkning sin dativändelse. Med nuvarande datering till förkristen tid står ordet än så länge utan en klar tolkning.

Försök till ny läsning

Den inledande runsekvensen såg alltså ut så här:

uksatuiskilanaukauratuą

Jag vill föreslå följande läsning:

uksa (a)t uis (s)kilan auk aura tuą

Detta kan då preliminärt på (run- och) fornsvenska utläsas:

oxa at vis (s)kil-an ok aura tva

och likaledes preliminärt uttydas:

”en oxen och två örar för (s)kil-ande av vi”

Jag dubbelläser således **a**-runan och uppfattar sekvensen **(s)kilan** som ett verbalsubstantiv av typen *skipan* ’skipande’. Genom denna läsning får inskriften en klart utsagd handling till vilken bötesregeln knytes. Det är just detta som i alla tidigare tolkningsförsök har saknats och som just därför – i denna del – med nödvändighet gjort dem alla till föga mer än kvalificerade gissningar.

Om man godtar denna inledande läsning – de grammatiska, ordbildningsmässiga och syntaktiska aspekterna kommer strax att redovisas – så måste man sedan ta ställning till vilket ord sekvensen **(s)kilan** rimligen kan stå för. Sammanhanget kräver ju att de nu redovisade orden skall uttrycka vilken brottslig gärning som skulle bestraffas genom bötesregeln.

Inget i fornspråket belagt eller tänkbart verb skulle såvitt jag förstår formellt helt stämma med runsekvensen. Vad man möjligen först tänker på, fsv. *skilia* ’skilja m.m.’, förefaller inte passa, dels formellt därför att det skulle ha krävt ytterligare en **i**-runa, dels därför att ordet inte förefaller kunna ge någon vettig mening åt inskriften.

Även om det sålunda inte omedelbart framkommer någon formellt oantastlig tolkning av den föreslagna läsningen, förefaller mig de principiella möjligheter denna ger till en säker tolkning vara så överlägsna möjligheterna hos varje annan hittills framkommen läsning, att tanken på en felristad eller utelämnad runa inte bör avvisas.

Jag vill då till övervägande framföra tanken att ristaren glömt en **t**-runa¹ och att sekvensen i stället bort lyda:

uksa (a)t vis kiltan auk aura tuą

¹ Att en **t**-runa och inte en **þ**-runa skulle vara bortfallen synes framgå av Rök-stenens **kultint**, sannolikt motsvarande fsv. *guldin*, p. pf. av *giælda*, v., och Sparlösa-stenens **atkialti**, fsv. *at giældi*, dat. sg. av *giæld*.

Detta skulle då på fornsvenska utläsas:

oxa at vis gildan ok aura tva

och uttydas:

”en oxen och två örar (i böter) för försättande av vi i lagenligt skick (eg: för det förhållandet att gillgörande av vi har blivit nödvändigt).”

Jag återkommer strax till tolkningen *gildan*. Först några ord om den tänkbara sakliga bakgrunden till en sådan tolkning. Vad skulle det då vara hos ett vi som kunde behöva göras gillt, och som genom de i något slags relation till viet stående människornas handlande eller underlåtenhet kunde bli icke-lagenligt, icke-gillt?

Ja, man kan kanske tänka sig åtskilligt, men något som för mig framstår som mycket nära till hands liggande, är det stängsel eller den hägnad som jag misstänker att man hade runt omkring viet.

Jag menar att mycket talar för att man i förkristen tid måste ha haft stängsel runtomkring sina kultplatser på samma sätt som man efter kristnandet har haft ett stängsel, ”kyrkogården”, kring kyrkan och till denna hörande tomtmark. (Jfr fvn. *véþqnd*, pl. ’band som gjerder inn ein fredheilag stad, serleg um inngjerdingi kring lagretta på tinget’ (Heggstad 1963).) Försummande att hålla kyrkogårdsstängslet i stånd var ett brott. Detta framgår av flock 18 i Hälsingelagens kyrkobalk (HL KkB 18:pr), och det bestraffades där med böter.

Till en början är det helt klart att gränsen för viets område måste ha varit mycket tydligt och exakt markerad. Olika rättsregler gällde nämligen inom och utom viets område, t.ex. beträffande rättsskydd mot blodshämnd. Inom viets område åtnjöt en på bar gärning förföljd dråpare sålunda skydd till liv och lem i 800-talets Sverige. Detta framgår klart av Oklunda-ristningen – senast behandlad av förf. i ANF 1988. Utanför viets område kunde han däremot saklöst huggas ned av den dräptes fränder. Sådan var lagen i Östergötland ännu i slutet av 1200-talet, med den enda skillnaden att viet utbytts mot kyrkan.

Vidare måste samma praktiska behov ha förelegat att stänga ute betande kreatur och rotande svin o.d. från viets helgade område, som klart återspeglas i landskapslagarnas regler om stängsel kring kyrka och kyrkogård. Sålunda stadgar HL KkB 18:pr 3 örans böter för den som bär ansvaret för ”smyghål för svin” m.m.

I detta sammanhang bör också omnämnas att både Gutalagen och Gutasagan innehåller ordet *stafgarþer* i förbindelse med ordet *vi*. Innebörden av ordet *stafgarþer* är dock omdiskuterad (se Ingemar Olsson, Gotlands stavgardar 1976:95–110) och ordet lämnas därför här utanför diskussionen.

Det är sålunda enligt min mening en rimlig tanke att underlåtenhet att

hålla det hedniska viets stängsel i stånd kan ha varit belagt med bötesstraff på sätt som motsvarar reglerna i medeltidslagarnas kyrkobalkar.

Låt oss då granska enskildheterna i den föreslagna läsningen.

Dubbelläsningen av **a** i **uksa** kan knappast vålla protester. Genitivformen *vis* är också problemfri. Ordet är en *a*-stam och skall ha *s*-genitiv. Läsningen *gildan* uppfattas av mig som redan sagts som ett verbalsubstantiv med *an*-suffix till fsv. *gilda* 'gilla, godkänna; sätta i stånd, vidmakthålla; göra en sak *gild*, så att böter komma att därför erläggas' (Schlyter Ordb.).

En flock ur Dalalagen (DL) är intressant i sammanhanget:

Broar synar ok garþar synar skulu um botulfs mässu væra. Soknamän skulu syn at nämna, tolf män ok flerä syn at nämna än sokn är viþer. þän garþ ella broar sum þe sværia ogildar böti firi sex öra. . . . Far nokor skapa i bro, lysi i fyrsta by þär han til kombir. Giälde þe(n) skapa hans sum bro a gilda sva dyrt sum synamän mäta, ok þrea markir firi bronä.

DL BB 38:pr

”Brosyner och gårdsgårdssyner skola hållas vid Botulvsmässan. Sockenmännen skola utse synenämnd, tolv män, och flera, om socknen är vidsträckt. För den gårdsgård eller de broar, som de svärja bristfälliga, skall bötas sex örar. . . . Lider någon skada på en bro, kungöre han det i första by han kommer till, och den, som skall hålla bron fullgod, skall gälda hans skada så dyrt, som mätismän mäta den, och böta tre marker för bron.”

Jödahl i Holmbäck–Wessén 1979, DL s. 57 f.

Verbet *gilda* används i denna flock således om bro, och flocken handlar om både broar och stängsel. Betydelsen är här 'hålla el. göra fullgod, gill' och således inte helt densamma som innebörden hos det antagna *gilda* i ristningen. Någon svårighet att förstå den antagna, pregnant användningen i ristningen utifrån ordets användning i DL kan jag dock inte se.

Den sista betydelse som Schlyter anger – 'göra en sak *gild*, så att böter komma att därför erläggas' – grundar sig på två typer av belägg. Den ena typen – den som lämpar sig för direkt jämförelse med Forsa-ristningen – representeras av följande belägg:

Fæller man bolstaþa bro, þe allmanna vægher ligger ivir. giældis (hs B gildis) meþ þrim markum

Sdml BB XXIV:pr

”Försummar någon en bro, där allmän väg går över, då skall därför gäldas (hs B: då skall den göras gill med) tre marker.”

För min del har jag svårt att förstå att den av Schlyter angivna betydelsen skulle föreligga här. Snarare kanske som i min föreslagna översättning 'göra (bro o.d.) gill (med böter)', eller möjligen '(med böter) sona bristande underhåll av (bro o.d.)'. Emellertid kan man dock tveka här om betydelsen

hos varianten i hs B verkligen är denna och inte i stället 'gälda'. Denna senare betydelse är – vid sidan av betydelsen 'göra gill' – belagd hos fvn. *gilda*, v. (se Heggstad 1963).

Omvänt bör dock mindre skäl till tveksamhet råda ifråga om innebörden i ristningens antagna *gildan*. Vad skulle nämligen en antagen innebörd 'till gäldande av vi' egentligen säga om skälet till att böter skulle betalas? Ristningen saknar ju, i motsats till SdmL:s flock, en föregående beskrivning av vad som ålåg den som avsågs med bötesbestämmelsen.

Ordbildningsmässigt hör *-an*-avledningarna till en redan i samgermansk tid produktiv typ av bildningar till svaga verb. Böjningsformen – som bör vara dativ, möjligen akkusativ efter prepositionen *at* – tarvar någon kommentar.

-an-avledningar av typen fsv. *skipan* har ju ursprungligen i fvn. haft varianterna *-an* och *-un* med växling enligt de feminina *i*-stammarnas böjning, alltså *skipun*, *skipanar*, *skipun*, *skipun*, i resp. nominativ, genitiv, dativ och akkusativ. Hur böjningsmönstret sett ut i vikingatidens svenska språkbruk är inte närmare känt (jfr Loman 1961:51 f.). Allmänt gäller naturligtvis att *u*-omljudet är vanligast i västnordiskan (jfr Wessén 1962:19). I de västnordiska ö-språken har de omljudlösa formerna vid suffixen *-an* och *-aðr* en starkare ställning än i övriga fall (Widmark 1959:303 och 323). Även om de kan bero på utjämning inom paradigmet, så vill Widmark helst förklara dem som resultat av norsk språkutveckling. Formen *gildan* i dativ och akkusativ singularis i Hälsingland förefaller mig därför inte vara anmärkningsvärd.

Beträffande den syntaktiska konstruktionen *oxa at vis gildan* är vidare några ord att säga. En exakt parallell till detta uttryck har jag hittills inte lyckats finna i medeltidslagarna. Tämmligen nära ligger dock enligt min mening följande ställe:

Aker man landa millum. varþir ræntir af slípa ok þingum sinum . . . viti fæ sit til sex marka ok þre markir at asokninni
DL Þj 16:1

”Åker någon mellan land och blir rånad på sin släde och sina ägodelar . . . Han må styrka att hans ägodelar voro värda intill sex marker, och taga tre marker för lagsökningen.”

Holmbäck–Wessén 1979, DL s. 95

Ofta förekommande i de svenska landskapslagarna är att prepositionen *at* styr en beteckning för en liden rättskränkning eller en ersättningsgill skada i uttryck som *bot at sarum* eller *at manhælg* (se Schlyter Ordb.).

Att ordföljden är *at vis gildan* och inte *at gildan vis* förefaller inte heller anmärkningsvärt. Jämför ur de svenska landskapslagarna uttryck som *at kirkiu vigsl*, *at jorþa köpum*, *at rættum biskups færþum* m.fl. (se Schlyter Ordb.).

Problemet med denna läsning är i stället att man tvingas till antagandet att en t-runa är bortglömd efter l-runan.² Assimilationen *-ld > ll* hör som bekant till ett betydligt senare skede.

Hur allvarlig är då denna invändning? Ja, allmänt sett måste det gjorda antagandets rimlighet naturligtvis bli beroende av det totala stöd, som kan uppåddas för den föreslagna läsningen och tolkningen. Den slutliga värderingen av detta får därför anstå tills vidare.

Om den föreslagna början är riktig, hur skall då ristningens fortsättning tolkas?

Jag ansluter mig till läsningen *staf at fyrsta lagi* och tolkar den:

”för varje stav (i *stängslet*) när den första gången ligger ned”

Ordet *stav* fattas då i första hand som beteckning för stolpe, ev. rentav sammanfattande för par av stolpar, i ett traditionellt stolpstängsel, där man fyllt ledet mellan varje (med vidjor sammanhållet) stolppar med liggvirke. Om ett stolppar faller, så måste därigenom två led riskera att bli (mer eller mindre) öppna. Även om endast ena stolpen i ett stolppar faller, så måste rimligtvis (delar av) liggvirket i båda leden ändå riskera att falla.

Jag uppfattar formen *staf* som en adverbial ackusativ och syntaktiskt likvärdig med *fyrir staf hvarn*. En jämförelse med nusvenska formuleringar av typen (*Karameller till försäljning*) *fem kronor påsen*, kan vara belysande. Att *staf* i motsats till exemplets *påse* saknar slutartikel är ju bara vad man kan vänta sig i runsvenskan (jfr Wessén 1956:27).

Uttrycket *at fyrsta lagi* kan naturligtvis i och för sig betyda enbart ’första gången’ (så t.ex. Bugge och Wessén). Emellertid ger sig associationen av sig själv till betydelsen ’liggande’, när man i t.ex. UL KkB 18:pr läser:

Nu kan kirkiu garþær niþri liggæ

”Nu ligger stängslet kring kyrkogården nere.”

Holmbäck-Wessén 1979, UL s. 29

Återstoden av avsnittet med bötesschemat, *oxa tva ok aura fiura at apru lagi, en at þriþia lagi oxa fiura ok aura atta staf*, innehåller inga nya problem.

Paralleller

Om man nu vänder sig till Hälsingelagen (HL) i hopp om att finna en direkt parallell till den nu utlästa regeln om bötesstraff vid försummad stängselhållning kring vi, så blir man emellertid besviken. HL är – med Wesséns

² Vid besök i Forsa i juni 1989 har jag övertygat mig om att a-runan inte kan läsas som en binderuna för ta.

formulering – till stora delar endast en förkortad och för Hälsingland anpassad bearbetning av Upplandslagen (UL). Det visar sig också att den flock i HL som handlar om stängsel kring kyrka och kyrkogård, HL KkB 18, är direkt hämtad från UL KkB 18. Ingenting finns där som kan påminna om Forsa-ristningen.

Däremot erbjuder sig i mitt tycke slående paralleller i ÄVgL KkB 13 och YVgL KkB 26. Sakligt och terminologiskt överensstämmer de med varandra. YVgL:s version är något fullständigare och lyder i normaliserad version:

*Kirkiugarþær skal e gilder vara, þaþe vinter ok sommar.
Kirkiu garþ skal skipta bola mællum,
ok bol slikt sum annat.
Liggær kirkiugarþær alder opin
þæt ær þriggia marka sak.
Ligger halfver opin,
þæt ær tolf öra sak.
Ligger þriþiunger opin,
þæt ær siax öra sak. Þætta a biskuper
æn siþan a hæraþ fore balka hvarn atta örtugar*

”Kyrkogårdshägnad skall alltid vara gill, både vinter och sommar.
Kyrkogårdshägnad skall man skifta mellan gårdarna,
och lika mycket har en gård som en annan.
Ligger hela kyrkogårdshägnaden öppen,
det är tre markers sak.
Ligger halva öppen,
det är tolv örsars sak.
Ligger en tredjedel öppen,
det är sex örsars sak. Detta äger biskopen.
Och sedan äger häradet för varje balk åtta örtugar.”

Det är värt att notera att terminologien i YVgL nära överensstämmer med Forsa-ristningens i tolkningsförslaget. Mot ristningens *gildan*, verbalsbst., svarar YVgL:s *gilder*, adj., och mot ristningens *lag*, sbst., svarar YVgL:s *liggja*, v. Vidare tycks det mig att YVgL:s omnämnande av den minsta, i bötessammanhang intressanta enheten, i konstruktionen *fore balka hvarn* erbjuder ett visst stöd för att jag tolkat ristningens *staf* korrekt såsom betydande ’för varje stav’. (Jfr även Gull KrB 11 o. 13, se härom nedan.)

Wessén, som vid sin översättning av denna flock i YVgL tvekat mellan att uppfatta formen *balka* som partitiv gen. pl. (av *balker*, m., eller *balke*, m.) eller som ack. sg., tycker att det syntaktiskt sett är naturligast med gen. pl. Motsvarande tvekan kan emellertid inte uppstå vid tolkningen av ristningen. Formen *staf* – och därmed ack. sg. – är säkerställd genom att ett meningsslut markeras efter *f*-runan, när samma ord återkommer andra gången.

Sakligt sett har både YVgL och ristningen bötesfördubbling i tre steg,

även om själva beloppen inte förefaller stämma överens. Detta kan ha många olika förklaringar men saknar egentligt intresse i detta sammanhang. Man måste hålla i minnet att ristningens lagbud gällde för folket i ett av de nordligaste svealanden i en tid när svear och göter möjligen inte ens hade en gemensam hövding eller konung, och att ett tidsgap på uppemot 400 år skiljer ristningen från YVgL.

Det bör här parentetiskt framhållas att redan Hafström (Hafström 1957:540) gjort en då dessvärre inte fruktbar jämförelse med det motsvarande stället i ÄVgL.

Även om det finns överensstämmelser, kan man genast konstatera att både den rättsliga principen för bötfällande – sådan jag för närvarande uppfattar den – och den konkreta enheten för konstaterande av underlåten stängselhållning förefaller vara olika. Det vore naturligtvis frestande att tolka in en mera direkt parallell till VgL i ristningens **at fursta . . . aþru** o.s.v. **laki**, d.v.s. ”vid det fallet att *en stav*, resp. *två stavar* o.s.v. ligger ned.” Detta förefaller dock mig vara att utan tvingande skäl gå ifrån den närmast till hands liggande, temporala tolkningen.

Den rättsliga principen i YVgL är konstaterandet av längden nedfallen hägnad, medan ristningens princip, som jag således uppfattar den, är konstaterandet av antalet gånger (en enhet av) hägnaden fallit.

Den konkreta enheten hos ristningen betecknas med ett ord som rimligtvis kan väntas syfta på ’upprättstående stav eller stolpe’, medan YVgL:s enhet betecknas med ett ord som knappast väntas syfta på ’resvirke’. Wessén (Wessén 5 YVgL KkB n. 44) refererar den vidlyftiga diskussionen som jag avstår från att gå in på här. Dessutom kan det möjligen vara så att själva typen av stängsel är olika – balkstängsel av timmer i VgL, men vanligt stängsel (fastbandhage) med led i ristningen (jfr Jonzon 1973:144). Inte heller detta går jag här djupare in på.

Ytterst intressant är emellertid vidare att notera att också de äldsta norska lagarna erbjuder paralleller.

Garðr skall vera um kirkiu hveria. Ef han verðr at falle þá liggia við merkr III við allan, VI aurar við fjorðung hvern, þó at eitt lið se opit á fjorðungi, þá er sem allr fjorðungr se niðrfallin.

BorgLKr 9 (nedtecknad vid mitten av 1100-talet)

”Stängsel skall finnas omkring varje kyrka. Om det faller ned, då bötes därför tre mark för hela stängslet, sex örar för varje fjärdedel. Även om endast ett led är öppet så är det likasom hela fjärdedelen vore nedfallen.”

Garðr skal vera um kirkiu hvaria. Biskups ármaðr skal þing stæmna á vársdegi þegar þeli er ór jarðu, at hvar gere sin hluta gildan sva at ei brióti niðr rign ne rot. liggia VI aurar við lið hvart, en XII aurar við halfvan, en III merkr við allan.

EidsLKr 31 (nedtecknad åren 1152–62)

”Stängsel skall finnas omkring varje kyrka. Biskopens fogde skall stämma till ting på våren, så snart tjälen är ur jorden, att var och en skall göra sin lott gill, så att varken regn eller röta bryter ned den. Sex örar bötes för varje (nedfallet) led, och tolv örar för halva stängslet, och tre mark för hela stängslet.”

Gull, FrostL, och för den delen även den isländska Grágás, saknar såvitt jag kunnat finna motsvarighet till de nu anförda reglerna med bötesfördubbling. I ett annat avseende erbjuder emellertid Gull intressanta jämförelser. I kristendomsbalken (KrB) sägs beträffande bl.a. skyldighet att hålla stängsel kring kyrka att om enskild man försummar denna skyldighet, skall han böta 3 örar för varje trä som fattas (Gull KrB 11 och 13).

Något krav på att ett helt led skulle ligga öppet för att straffbarhet skulle inträda ställs uppenbarligen inte här. Varje stående eller liggande del av stängslet var lika bötesgill. Möjligen skulle man utifrån denna jämförelse kunna ställa sig frågan om Forsa-ristningens *staver* rentav bör tolkas extensivt såsom syftande på varje stavformig, stående eller liggande del av stängslet.

Sammanfattningsvis är det påfallande att EidsLKr har regler som mycket nära överensstämmer med VgL – bötesfördubbling i tre steg med beloppen 6 örar – 12 örar – 3 mark (= 24 örar) knutna till ett nedfallet led, resp. halva kyrkogården, resp. hela kyrkogården. EidsLKr använder också ordet *gildr*. BorgLKr har samma system fastän uttryckt på något annorlunda sätt.

Särskilt intressant förefaller det ändå vara att både EidsLKr och BorgLKr som minsta enhet har *lið* 'led', och att detta i BorgLKr legaldefinieras såsom likvärdigt med att en hel fjärdedel av stängslet har fallit ned.

Om man ser ristningens 'stav' i detta ljus, framstår det som fullt möjligt att 'stav' *kan* ha representerat så mycket som en fjärdedel av stängslet. Det är med andra ord möjligt att Forsa-ristningens böteschema har större räckvidd än vad som direkt framgår av ordalydelsen.

Utvärdering av förslaget

Om man försöker sammanfatta argumenten för och emot det här framlagda förslaget till läsning och tolkning av inskriftens inledning, så kan man kanske säga följande:

Tolkningen ger i motsats till tidigare tolkningar en klar och i själva texten utsagd mening åt inskriften. Ordet *gilda*, v., 'återställa i lagligt skick', är belagt i DL BB 38:pr, vilket bl.a. just handlar om stängsel. Klara paralleller till tolkningen står att finna i VgL och två av de äldsta norska lagarna i fråga om terminologi (*gildan*, verbalsbst.: *gilder*, *gildr*, adj., *lag*: *liggia niþer*) och förekomst av bötesfördubbling. Dessa paralleller återfinns alltså i västnordi-

ska eller dessa mycket närstående östnordiska lagar (VgL). Detta stämmer väl överens med det påfallande västnordiska draget hos språket i inskriften (konjunktionen *ef* 'om', *inna* 'utsäga', *liuprettr* (*lyðrettr*) 'allmän lag': jfr Wessén 1940:LVII. Det förtjänar att särskilt understrykas att orden *gilda*, v., och *gildr*, *gilder*, adj., inte är ord, vilka som helst, i sina respektive sammanhang. De är de centrala rättstermer omkring vilka flockarnas hela innehåll rör sig. Frågan huruvida ett brott föreligger eller inte i medeltidslagarna är avgjord i och med att det avgjorts huruvida stängslet är "gillt" eller inte.

De i jämförelsen utnyttjade svenska och norska medeltidslagarna är förvisso flera hundra år yngre än inskriften, och någon exakt parallell erbjuder inte någon av lagarna. Det måste dock anses värt uppmärksamhet att både språkliga och rättsliga överensstämmelser har kunnat konstateras i den utsträckning som har skett.

Slutligen undanröjer den föreslagna läsningen och tolkningen den språk-historiskt dubiösa förleden *twis-* i den tidigare läsningen *twisgildan* och ger en så vitt jag förstår osökt mening åt ordet *staf*.

Både språkhistoriska och rättshistoriska skäl tycks således stödja den föreslagna läsningen och tolkningen.

Mot detta står endast att ett antagande om bortfall av en runa är nödvändigt. Jag kan då inte finna annat än att antagandet är befogat.

Forsa-ristningen i rättsligt perspektiv

Om man accepterar den föreslagna läsningen och tolkningen av inskriften, så bortfaller det drag av lokal begränsning av bötesregelns giltighet som möjligen vidlått de tidigare tolkningarna därigenom att de förutsatt att någonting i ringens ursprungliga omgivning skulle ha avgjort vad regeln egentligen syftade på. Nu kan regeln utan vidare uppfattas som generellt giltig, allmän lag. Jämför f.ö. ristningens uttryckliga *liuprettr* 'allmän lag'.

Då uppstår genast frågan var och i vilket sammanhang denna lagtext hör hemma. I vilken del av ett större, nu förlorat lagverk har texten haft sin ursprungliga plats, och för vilket område kan detta lagverk ha gällt?

Av jämförelsen med VgL och de norska lagarna framgår ju direkt att texten måste ha haft sin plats i ett lagsammanhang där frågor om kulten och kultplatsen avhandlades, en hednisk motsvarighet till medeltidslagarnas kyrkobalkar, en "vi-balk" eller "blot-balk" (jfr GL kap. 4 "Aff blotan"). Denna måste i sin tur ha utgjort en del av en helhet, en lag, men vilken?

Om vi med Liestøl daterar inskriften till 800-talet, alltså äldre vikingatid, så står det klart att man inte kan förutsätta en så tidig Hälsingelag. Vad man har att utgå från är väl i stället den lag som måste ha gällt vid tinget vid Hög i

Sundeds gamla "land" och då rimligtvis för hela "landet", alltså en "Sundedslag" om man så vill. Jag vill här påminna om att tinget i Hög var "landsting" för hela Sunded.

Detta måste vara den äldsta identifierade nordiska lag av vilket något ännu finns bevarat, den första säkert traderade vikingatidslagen. Att vad som bevarats av denna lag inbjuder till jämförelser med norska och dessa närstående västsvenska lagar, stämmer helt överens med förhållandena i Hälsingelagen (HL). Redan Bugge (Bugge 1877:49 f.) har påpekat överensstämmelser mellan fornnorskan och språket i HL. Wessén uttalar om detta (Holmbäck-Wessén 1979:LXI): "HL innehåller åtskilliga ord och rättsuttryck, som sakna motsvarighet i andra fornsvenska lagar men visa överensstämmelse med fornnorskt lagspråk. Det är ett väsentligt inslag, som är förklarligt på grund av det geografiska läget och förbindelserna över Jämtland och som har motsvarighet i sedvänjor och kulturförhållanden."

Sammanfattning

Sammanfattningsvis skulle en preliminär tolkning av den rättsliga delen av texten i ristningen då kunna lyda på följande sätt:

"En ox och två örar (i böter) för återställande av (stängsel kring) vi i lagenligt skick för varje stav första gången den fallit;
två oxar och fyra örar (för varje stav) andra gången den fallit;
men för tredje gången fyra oxar och åtta örar;
och all egendom i kvarstad, om han icke gör rätt för sig.
Det som folket (d.v.s. kultsamfälligheten) äger kräva enligt allmän lag, det blev förr stadgat och stadfast."

Källor och litteratur

- Brink, Stefan (1984), *Ortnamn i Hälsingland*. AWE/Gebbers, Stockholm, s. 23 f.
- Bugge, Sophus (1877), "Runeskriften paa Ringen i Forsa Kirke i nordre Helsingland". *Festskrift til Det Kgl. Universitet i Upsala ved dets Jubilæum i September 1877 fra Det Kgl. Fredriks Universitet i Christiania*. 1. Kristiania.
- Grágás, *Islændernes Lovbog i Fristatens Tid, udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjalmur Finsen*. København 1852, 2 tr. 1974.
- Hafström, Gerhard (1949), *Ledung och marklandsindelning*. Almqvist & Wiksell, Uppsala, s. 230–255.
- (1957), "Forsaristningens tolkning", *Svensk juristidning*, årg. 1957, Stockholm, s. 538–544.
- (1959), "Forsaringen", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Allhem, Malmö.

- Heggstad, Leiv (1963), *Gamalnorsk ordbok*, 2 utg., 3 tr. Det norske samlaget, Oslo.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1979), *Svenska landskapslagar*, 2 uppl. Band 1, 3 o. 5. AWE/Gebers, Stockholm.
- Jansson, Sven B. F. (1963; 3 uppl. 1984), *Runinskrifter i Sverige*. AWE/Gebers, Stockholm, s. 40 f.
- Johnsen, Ingrid Sannes (1968), *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 121 ff.
- Jonzon, Israel (1973), *Kring Hälsingland och dess gamla folkland*, Bollnäs, s. 144 f.
- Liestøl, Aslak (1979), "Runeringen i Forsa", *Saga och sed*, årg. 1979, s. 12–27.
- Loman, Bengt (1961), *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning och -else*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 51 f.
- Norges Gamle Love indtil 1387*. Udg. ved R. Keyser og P. A. Munch m.fl. Kristiania 1846–1895 (BorgLKr, EidsLKr, FrostL, GullL, MHLL, Glossarium).
- Olsson, Ingemar (1976), *Gotlands stavgardar*. Barry Press Förlag, Visby, s. 95–110.
- Samling af Sweriges gamla lagar*. Utg. af H. S. Collin & C. J. Schlyter. Stockholm o. Lund 1827 o. senare (GL, GS, HL, Ordbok, SdmL, VgL).
- Sandström, Josef (1948), "Om tolkningen av Forsa-ringen", *Kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, Årsbok 1948*, s. 65–97.
- Schlyter Ordb., se *Samling af Sweriges gamla lagar*.
- Söderwall, K. F. & Åkerlund, W. & Ljunggren, K. G., *Supplement A – N till Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltids-språket*, Lund 1953.
- Söderwall Supplement (1953), se Söderwall, K. F. & Åkerlund, W. & Ljunggren, K. G.
- Wessén, Elias (1940), *Svenska landskapslagar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. XLV-LVII.
- (1956), *Svensk språkhistoria III*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 27.
- (1962), *Svensk språkhistoria I*. 4 uppl. 2 tr. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 19.
- Widmark, Gun (1959), *Det nordiska u-omljudet. I* (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 6), Uppsala, s. 303, 323.

Förkortningar

BorgLKr	Borgartingslagens Kristenrätt
DL	Dalalagen
BB	Byggningsbalken
Pj	Tjuvnadsbalken
EidsLKr	Eidsivatingslagens Kristenrätt
FrostL	Frostatingslagen
GL	Gutalagen
GS	Gutasagan
GullL	Gulatingslagen
KrB	Kristendomsbalken
HL	Hälsingelagen
KkB	Kyrkobalken

MHLL	Magnus Håkonssons (Lagaböters) landslag
SdmL	Södermannalagen
BB	Byggningsbalken
MB	Manhelgdsbalken
UL	Upplandslagen
KkB	Kyrkobalken
VgL	Västgötalagen
YVgL	Yngre Västgötalagen
KkB	Kyrkobalken
ÄVgL	Äldre Västgötalagen
KkB	Kyrkobalken

KARI ELLEN GADE

Sigurðr – Gofuct dýr:
A Note on *Fáfnismál* St. 2

The opening stanzas of *Fáfnismál* consist of a dialogue between Fáfnir and Sigurðr in which the dying serpent inquires about the identity of his slayer (Fm 1) and Sigurðr retorts with the following stanza (Fm 2):¹

*Gofuct dýr ec heiti, enn ec gengit hefc
inn móðurlausi mǫgr;
fǫður ec ácca sem fira synir,
geng ec æ einn saman.*

“Splendid animal is my name, and I have wandered,
the motherless man;
I have no father like the sons of men,
I always travel alone.”

According to the prose text Sigurðr concealed his name following an ancient belief that a dying person could inflict fatal injury on his enemy by including the enemy’s name in a curse. The superstition connected with naming and the power of the dying is well attested in Scandinavian territory (Sijmons and Gering 1931:185; Gödecke 1881:358), and Norse literature contains several examples of people traveling incognito or hiding their names in verbal paraphrases to avoid falling into somebody else’s power (Kjær 1924:55–56). However, the meaning of *gofuct dýr* in *Fáfnismál* 2:1 is obscure. Although it is generally believed that the phrase contains a clue to Sigurðr’s identity, its meaning clearly eluded Fáfnir who, persisting in his inquiries, finally succeeded in extracting a more exact answer (*Sigurðr ec heiti, Sigmundr hét minn faðir* “Sigurðr is my name, my father was called Sigmundr”, Fm 4:4–5), and it has remained a puzzle to Eddic scholars. In the following I shall give a critical survey of the earlier attempts to explain this circumlocution and suggest that *gofuct dýr* contained a pun on the name *Sigurðr* that must have been recognized and appreciated by the medieval audience.

¹ Ed. Neckel (1985). All translations from Old Norse are my own.

Earlier Explanations, I: The Stag Hypothesis

A large number of Eddic translators and editors give a literal translation of *gqfuct dýr* and refrain from further comments.² Detter and Heinzl (1903:409) speculated that the phrase might refer to a specific animal, just as the lion is called “hit óarga dýr” (the uncowardly animal), but they made no suggestions about the possible identity of this animal. Jacob and Wilhelm Grimm (1815:179) translated *gqfuct dýr* as “Funkelthier”. They connected the adjective *gqfugr* with *fráneygðr* ‘sharp-eyed’ that frequently is used to characterize the members of the Vǫlsung family, and contended that *gqfuct dýr* referred to a wild, ferocious animal, perhaps a wolf or lynx. The Grimms’ interpretation was adopted by Bergmann (1879:244–45), who translated the line “Luchsartig ich heiss” and maintained that Sigurðr compared himself to a lynx because he had overcome Fáfnir in a cunning and treacherous manner. Wilhelm Jordan (1910:278) went a step further and emended the line to *gaupa hugðr ec heiti* (“Luchsmut heiß ich”) because *gqfuct dýr* in his opinion made no sense in this context.

V.B. Hjort was the first to suggest that *gqfuct dýr* was a circumlocution for ‘stag’ (“krondyr”; 1865:203), an interpretation that later has become widely accepted by scholars.³ Andreas Heusler (1918–19:173) believed that *gqfuct dýr* (stag) might contain a reference to the version of Sigurðr’s youth in chapter 162 of *Piðriks saga* according to which the orphan Sigurðr is raised by a hind in the forest.⁴ Hugo Gering tentatively agreed with Heusler (Sijmons and Gering 1931:186). He pointed out that ON *dýr* often denotes a member of the cervidae family (deer, hart) and drew attention to stanza 38 of *Helgaqvíða Hundingsbana II* in which Helgi is likened to a young stag (*dýrkálfr*):

² “Wunderthier” (Simrock 1851:161; von Wolzogen 1876:294); “Wundertier” (Gorsleben:48; Genzmer 1963:121); “Wonderdier” (de Vries 1952:61); “Edles Thier” (von der Hagen 1814:n.p.); “Freigebiges Thier” (Holtzmann 1875:389); “geschmücktes/ausgezeichnetes Thier” (Lüning 1859:548, 562); “Herligt Dyr” (Møller 1870:106); “härligt djur” (Brate 1913:155), “et ædelt dyr” (Horn 1869:168); “Gævt Dyr” (Hansen 1911:174); “Hög-djur” (Afzelius 1818:181; Sander 1893:211; Cederschiöld 1910:31; Åkerblom 1921:80); “Noble Beast” (Auden and Taylor 1983:78).

³ “Kronddjur” (Gödecke 1881:189; Ljungstedt 1904:139); “Noble deer” (Vigfusson and Powell 1883:35, 470); “der stolze Hirsch” (Gering 1892:202); “der stattliche Hirsch” (Sijmons and Gering 1931:186); “Högdjur” (of the stag family) (Ohlmarks 1954:105); “Fagerhjort” (Gjessing 1899:183); “Hjort” (Mortensson 1908:98); “The Noble Hart” (Bellows 1957:372); “Stag” (Hollander 1962:223).

⁴ The connection between *Fáfnismál 2* and *Piðriks saga* ch. 162 was first suggested by Panzer (1912:84–85). He believed that the Eddic poem alluded to an old tradition of Sigurðr as an orphan, a variant of the Bear’s Son tale, and he therefore translated *gqfuct dýr* as ‘Bear’s son’.

*Svá bar Helgi af hildingom
sem útrscapaðr ascr af þyrni,
eða sá dýrkálfr döggo slunginn,
er øfri ferr qllom dýrom,
oc horn glóa við himin siálfan.*

“Helgi surpassed other chieftains
as the shapely ash tree the thorn bush,
or the young stag, wet with dew,
who wanders above all animals,
and whose horns glow against heaven itself.”

Gering (ibid.) observed that the same imagery occurs in Guðrún’s lament over the dead Sigurðr in *Guðrúnarqviða II* (st. 2):

*Svá var Sigurðr uf sonom Giúca,
sem væri grænn laucr ór grasi vaxinn,
eða hiortr hábeinn um hvøssom dýrom,
eða gull glóðrautt af grá silfri.*

“Sigurðr rose above the sons of Giúci,
as the green leek growing up from the grass,
or the highlegged hart above fierce beasts,
or the redglowing gold above grey silver.”

In his opinion the phrase *hiqrtr hábeinn* “highlegged hart” established a firm connection between Sigurðr and a stag and supported his translation of *gqfuct dýr*.

Already as early as 1905 Finnur Jónsson declared that the translation ‘stag’ was unfortunate and ought to have been avoided (Finnur Jónsson 1905:507; 1921:42–43; 1932:293, note 2). According to him, *gqfuct dýr* contained a veiled expression for ‘man’: *Fáfnir* is an ignoble animal (a snake) and Sigurðr is his opposite (“noble animal”, i.e., “man”). Finnur’s interpretation has not gained much favor, but was tentatively adopted by R. C. Boer (1922:184) and by Guðni Jónsson (1954:101).

The possible connection between *Fáfnismál*, *Guðrúnarqviða II*, and chapter 162 of *Piðriks saga* was explored further by Otto Höfler (1961, 1978) in his attempts to prove that the story of Sigurðr the Dragonslayer was ultimately derived from a historical account of the Cherusian Arminius and his victory over Varus at the battle of Teutoburg Forest in 9 A.D.⁵ Höfler traced the ethnic name *Cherusci* back to PGmc. **herut-* ‘stag’ and contended that the stag symbolism surrounding Sigurðr in Norse literature is a relic of his Cherusian origin. He maintained that the version of Sigurðr’s youth in

⁵ For a summary of Höfler’s arguments see Höfler (1978:111–19) and Beck (1985).

Piðriks saga was based on ancient tradition and that both the phrase *gofuct dýr* and the subsequent references to Sigurðr as an orphan in *Fáfnismál* 2, as well as the stag metaphor in *Guðrúnarqviða II*, 2, are remnants of that tradition (Höfler 1961:52–54).

Höfler's enumeration of stag symbols in the Norse Sigurðr literature seems at first sight quite impressive, but a closer look reveals that many of his deductions are untenable. First of all, there is no evidence of an early Scandinavian tradition of the orphan Sigurðr growing up in the wild (cf. *Gripisspá*; *Reginismál*; *Edda Snorra Sturlusonar*:356–60; *Völsungasaga*, chs. 14–16). According to Norse sources, Sigurðr was born and raised at the court of King Hiálprekr, who had captured and subsequently married Sigurðr's mother, Hiqrdís, after the death of Sigmundur. In *Fáfnismál* 2 Sigurðr refers to himself as “the motherless man” and claims that he “had no father like the sons of men”. Höfler (1961:52) takes this as an allusion to Sigurðr's youth as an orphan in the forest. However, in the fourth stanza of *Fáfnismál* Sigurðr not only reveals his own name, but also that of his father (*Sigmundur hét minn faðir*), and he is clearly familiar with his paternal ancestry. Furthermore, the subsequent stanzas refer explicitly to Sigurðr's status as a captive at King Hiálprekr's court. Consider the following verbal exchange between Fáfñir and Sigurðr (Fm 7:4–5; 8:4–6): *nú ertu haptr oc hernuminn* “now you are chained and a captive”; *eigi em ec haptr, þótt ec væra hernumi; þú fannt, at ec lauss lifi* “I am not chained, though I be a captive; you felt that I live unfettered”. It seems then that Sigurðr's referring to himself as an orphan is merely a blind motif: he refuses to reveal the names of his parents for fear that he might furnish Fáfñir with the necessary clue to his identity.

The story of Sigurðr's youth in the wild first occurs in the thirteenth-century *Piðriks saga*. It is modeled on a folktale known variously as the Constance, Cressentia, or Genevieve story, and bears all the marks of being a late addition, perhaps inspired by the misfortunes of Hiqrdís in the Norse tradition (Andersson 1980:137–38). *Fáfnismál* is generally considered to be among the earlier Eddic poems (Finnur Jónsson 1894:276–77) and there are no reasons to believe that the poet was familiar with a version of Sigurðr's youth corresponding to the one recorded in *Piðriks saga*.

Several scholars have used the stag imagery in *Guðrúnarqviða II*, 2, to support their translation of *gofuct dýr* as ‘stag’ (cf. Sijmons and Gering 1931:186; Höfler 1961:50–51; 1978:52). In his polemics against Höfler, Klaus von See (1966:65; 1971:40–41) showed that such metaphors of comparison are quite common in medieval literature.⁶ Not only does this imagery occur

⁶ Von See (1971:40–41) gives a list of similar metaphors from Continental literature. For his other arguments against Höfler's identification Sigurðr-Arminius see Beck (1985) and von See (1966, 1971).

in *Guðrúnarqviða II*, 2, and *Helgaqviða Hundingsbana II*, 38, but also in *Guðrúnarqviða I*, 18, in the latter case without the stag symbolism:

*Svá var minn Sigurðr hiá sonom Giúca,
sem væri geirlaucr ór grasi vaxinn,
eða væri biartr steinn á band dreginn,
iarnasteinn yfir qðlingom.*

“Compared to the sons of Giúci, my Sigurðr was like the garlic growing up from the grass, like the bright stone set on a string, a jewel among chieftains.”

Von See (1966:65) concluded that it is methodologically inadmissible to extricate one single element from a stereotyped string of metaphors and imbue it with a special meaning. The phrase *hiqrtr hábeinn* in *Guðrúnarqviða II*, 2, as well as the other metaphors of comparison in the *Edda* (HH II, 38; Gðr I, 18) are consistent with the imagery of medieval ecclesiastic literature, and it is unlikely that any of them was consciously chosen to emphasize an actual characteristic of the eulogized person (Sigurðr, Helgi).

Earlier Explanations, II: The *ofljóst* Hypothesis

From the discussion above it emerges that there are no compelling reasons to connect Sigurðr in the Eddic cycle with a stag and, consequently, no reasons to translate *gofuct dýr* as ‘stag’. The encounter between two adversaries and the ensuing dialogue consisting of a sequence of questions and answers and an exchange of names is an Eddic commonplace. Consider the following stereotyped responses to the question about identity:

Vm 8:1 *Gagnráðr ec heiti*
Hrbl 10:1 *Hárbarðr ec heiti*
HHv 15:1 *Atli ec heiti*
Alv 3:1 *Alvíss ec heiti.*

Sometimes the answers provide more substantial information:

Alv 6:1, 3 *Vingþórr ec heiti . . . sonr em ec Síðgrana*
HHv 17:1–2 *Hrimgerðr ec heiti, Hati hét minn faðir*
Rm 2:1–2 *Andvari ec heiti, Óinn hét minn faðir*
Grp 3:5–8 *Sigurðr ec heiti, borinn Sigmundi,
enn Híqrðís er hilmis móðir.*

All these responses are structured according to the formula *X ec heiti*, in which *X* is a personal name. The same formula occurs in *Fáfnismál* 4:1–2 (*Sigurðr ec heiti, Sigmundur hét minn faðir*) and in *Fáfnismál* 2:1 (*Gofuct dýr*

ec heiti). Hence we should expect that the *X* element in *Fáfnismál* 2:1, *gqfuct dýr*, should be synonymous with a personal name, a paraphrase of the name *Sigurðr*. It is clear that the person *Sigurðr* can be likened to a stag, a lynx, or any other “noble animal” for that matter, but his name is not “stag”. Likewise, *Sigurðr* is a man, but he does not go by the name “man”. This circumstance has been pointed out by a small group of scholars who have tried to explain *gqfuct dýr* as a skaldic *ofljóst* construction, that is, as a pun on the name *Sigurðr* (Magnusen 1821–23:30, note 3, Kjær 1924; Olsen 1952; Ólafur M. Ólafsson 1970). Two of these suggestions are based on the Modern Icelandic form *Sigurður* (*Sigurdýr*, Magnusen 1821–23:30, note 3; *Sig-urð-úrr*, Ólafur M. Ólafsson 1970) and can be dismissed as phonologically impossible: *Fáfnismál* belongs to the older group of Eddic lays and the desyllabification of final *-r* did not take place until the fourteenth century (Jóhannes L. L. Jóhannsson 1924:73–74).⁷ Magnus Olsen (1952) believed that *gqfuct dýr* contained a pun on the pet name *Siggi*, the short form of *Sigurðr*. In Olsen’s opinion, the solution to the riddle *Siggi* = *gqfuct dýr* lies in the Norwegian dialectal word for ‘pig’s skin’ or ‘hard skin’, *sigg* (n.), which is attested twice in Old Norse literature (Olsen 1952:32–33). He suggested that there could have existed a derivative weak masculine noun **siggi* “the *sigg*-animal” or “the one with *sigg*”, that is, “boar” (*gqfuct dýr*).

Olsen’s solution is clever, but conjectural. The poet of *Fáfnismál* could have had the pet name *Siggi* in mind, there could have existed an Old Norse noun **siggi*, and this noun could have meant ‘boar’. However, such a construction is not consistent with what we know about onomastic play in Norse poetry. Skaldic stanzas contain numerous examples of such circumlocutions, and they almost always involve puns on the two elements of a compound name, not on a monosyllabic name or a short name form.⁸ For instance, when Egill Skallagrímsson concealed the name of his beloved, *Ásgerðr*, in the verbal texture of a *lausavísa* (lv 14:5–7), he paraphrased it as *faldr Bergóneris foldar* “the headdress of the giant’s land” in which *faldr* ‘headdress’ is synonymous with *gerða* ‘headdress’ and *Bergóneris foldar* “of the giant’s land, i.e., of the mountain” equals *áss* ‘hill, mountain’. Roberta Frank (1970) has shown that the poetry of Kormákr Qgmundarsson abounds in onomastic puns on the two elements of the name *Stein-gerðr* (‘stone’ and ‘goddess’ or ‘headdress’) and it emerges from her discussion that such verbal play must have been much more common than is recognized by the modern reader.

⁷ Aside from its phonological problems, Ólafur M. Ólafsson’s suggestion that the three parts of the name *Sig-urð-ur* echo the first three lines of *Fáfnismál* 2 (*sig* ‘wood’ = *askr* ‘ash tree’ and the mythological figure *Ask* = “inn móður-lausi mögr”; *urð* ‘gravel’ = “enn ec gengit hefc”; *ur* = *úrr* ‘aurochs’ = “gqfuct dýr”) is too far fetched to merit consideration.

⁸ The two examples given by Olsen (1952:32), *hiðbyggvir* (lair dweller) = *Bersi* (bear) and *iugtanni* (bear) = *Bjarni* (bear) are exceptions rather than the rule (see Meissner 1921:84–86).

It is likely therefore that if the poet of *Fáfnismál* wanted to conceal the name *Sigurðr* in an *ofljóst* construction, he would have done so by making puns on the two elements *Sig-* and *-urðr*. However, so far only one attempt has been made to explain the phrase *gqfuct dýr* in that way. A. Kjær (1924:56) believed that the adjective *gqfugr* alluded to the first part of the compound (*Sig-*) and that the second part (*-urðr*) contained an expression for ‘animal’ (*dýr*). But because neither *-urðr* nor the fuller form *-vqrðr* from the more archaic *Sig-vqrðr* denoted any kind of animal in Old Norse, he suggested that the poet of *Fáfnismál* must have proceeded from the alternative name form *Sig-røðr* rather than from the more common *Sig-urðr*.⁹ The noun *røðr* is listed among the *heiti* for ‘boar’ in the *Prose Edda* (*Edda Snorra Sturlusonar*:591), hence the name *Sig-røðr* could be paraphrased as “*gqfuct dýr*”.¹⁰ To support this interpretation Kjær (1924:60) draws attention to the fact that the genitive form of *Sigrøðr* (*sukruþar*, i.e., *Sygrøþar*) occurs in the runic inscription at Ramsundsberg in Sweden (ca. 1050) together with the pictorial description of *Sigurðr*’s fight with *Fáfnir*, and he maintains that, at least in eleventh-century Sweden, there must have existed a tradition connecting the commemorated person *Sigrøðr* with *Sigurðr fáfnisbani* (Kjær 1924:60; see also Brate and Wessén 1924–26:71–73). *Sigrøðr* is also attested as a personal name in tenth-century Norway and, since *Fáfnismál* is usually assumed to have been composed in Norway before the year 1000 (cf. Finnur Jónsson 1894:276), Kjær (1924:58, 60) concludes that the poet could have known the slayer of *Fáfnir* as *Sigrøðr* rather than *Sigurðr* and used that form as the basis for his *ofljóst* construction.

“Gqfuct dýr” as an Onomastic Pun

Kjær’s argumentation for an underlying form *Sig-røðr* and his explanation of the last part of that compound (*-røðr* = ‘boar’) are convincing, but his translation *Sig-røðr* ‘splendid boar’ is unacceptable. Old Norse *sig* (n.) meant ‘battle’ and could never be used synonymously with *gqfugr* ‘splendid’ (cf. Sveinbjörn Egilsson:493; Fritzner I:671).¹¹ The noun occurs frequently in such poetic compounds as *Sig-faðir*, *-fqðr* (father of battle, i.e., Óðinn); *Sig-freyr*, *-gautr*, *-njqrðr*, *-týr* (kennings for Óðinn), etc. (Sveinbjörn Egilsson:493–95), and *Sig-røðr* must, accordingly, be translated as ‘battle boar’

⁹ Lind (1905–15: cols. 877, 889–99) gives a list of the variant spellings of *Sigurðr/Sigrøðr*. According to him the two names were often confused in Old Norse texts (*ibid.*, col. 877).

¹⁰ For the etymology of *røðr* from PSc. **rēþur* or **wrēþur* see Kjær (1924:57).

¹¹ Höfler’s translation *Sigr-røþr* ‘Sieg-Eber’ (Höfler 1961:53, note 173) is puzzling and must stem from his confusing the noun *sig* (n.) ‘battle’ with *sigr* (m. *r*-stem) ‘victory’ (cf. Sveinbjörn Egilsson:493–94).

and not as ‘splendid boar’. The question is then, what is a “battle boar” and how can such a translation be reconciled with the phrase *gqfuct dýr* in *Fáfnismál 2*? A glance at the corpus of Eddic poetry gives us the solution to this riddle. Consider the following lines from Freyja’s speech to Hyndla in *Hyndlolióð* (st. 7:5–10, emphasis added):

*þar er gqltr glóar, gullinbursti,
Hildisvíni, er mér hagir gørðo,
dvergar tveir, Dáinn oc Nabbi.*

“where the boar glows, golden bristled,
Hildisvíni, which two clever dwarfs,
Dáinn and Nabbi, made for me”.

The name of the boar, *Hildisvíni*, means ‘battle boar’, and consists of the same two elements as *Sig-røðr*, namely *hild-* (battle) and *svín-* (boar).¹² *Hildisvíni* is a perfect *ofljóst* paraphrase of *Sig-røðr* (*sig* = *hild-*; *røðr* = *svín*), and the golden bristled boar certainly deserves to be characterized as a “splendid animal” (*gqfuct dýr*).

Hildisvíni as the name of a boar is only attested in *Hyndlolióð*. The date and provenance of that poem are in dispute (cf. Finnur Jónsson 1894:201–02; Hollander 1962:129; Klingenberg 1974:30). Because Freyja’s attributes in Norse mythology were cats, not a boar (*Edda Snorra Sturlusonar*:176), scholars have contended that the image of the golden bristled boar was borrowed from Freyja’s brother Freyr, who possessed the boar *Gullinbursti* (Golden-bristled) that the dwarfs Brokkr and Sindri had made for him (*Edda Snorra Sturlusonar*:342–44; cf. Klingenberg 1974:24). That boar is also known as *Sliðrugtanni* (Sheath-tooth; *Edda Snorra Sturlusonar*:176, 264), but never as *Hildisvíni*. However, we cannot conclude *e silentio* that *Hildisvíni* was invented for the occasion by the poet of *Hyndlolióð* and that there did not exist a Norse tradition of a golden bristled boar with that name.

In the *Prose Edda* *Hildisvín* is the name of the boar-crested helmet that King Aðils of Uppsala won from his opponent King Áli (*Edda Snorra Sturlusonar*:394). According to *Fáfnismál* (sts. 16–19), Fáfnir’s most famous attribute was the helmet *ægishiálmr* (helmet of terror) that strengthened the courage of those who wore it and instilled fear into their enemies. In Sigurðr’s words (Fm 19):

*“Inn fráni ormr, þú gørðir fræs micla
oc gazi harðan hug;
heipt at meiri verðr hqlða sonom,
at þann hiálm hafi.”*

¹² A form *-svíni* is otherwise not attested in Old Norse (Sijmons and Gering 1931:372) and the extra syllable could have been added for metrical reasons.

“ ‘Fierce serpent, you made great hissing
and you have a grim spirit;
great courage will come to those sons of men
who possess that helmet.’ ”

After the slaying of Fáfñir Sigurðr appropriates the helmet of terror as part of the spoils. It is therefore not unlikely that the association *Sig-røðr* = *Hildisvín(i)* ‘battle boar’ (that is, both ‘splendid animal’ and ‘helmet’) could have kindled the imagination of an Eddic poet schooled in the intricacies of skaldic diction and prompted him to conceal the name of his protagonist in the obscure phrase *gofuct dýr*.

Summary

The earlier attempts to explain *gofuct dýr* in *Fáfnismál* 2:1 fall into two main groups. The majority of scholars suggests that the phrase refers to a certain type of animal (more specifically, a stag), while others have tried to explain *gofuct dýr* as a skaldic *ofljóst* construction, a pun on the name *Sigurðr*. As it emerged from the discussion above, there are no reasons why Sigurðr should have likened himself to a stag or to any other animal and, moreover, such an interpretation is at cross purposes with similar formulaic lines in Eddic poetry (*X ec heiti*) which always contain a personal name. It seems then that *gofuct dýr* is a circumlocution for the name *Sigurðr*, and in keeping with skaldic *ofljóst* constructions we should expect *gofuct dýr* to paraphrase the compound *Sig-urðr*. The last part of that compound (*urðr*) did not denote any kind of animal in Old Norse, but if we proceed from the alternative form *Sig-røðr*, everything falls into place: *sig* ‘battle’ is synonymous with *hild-* ‘battle’ and *røðr* ‘boar’ = *svín* ‘boar’. In other words, *Sig-røðr* is a circumlocution for *Hildisvini*, Freyja’s golden bristled boar from *Hyndlolióð*. Hence the phrase *gofuct dýr* ‘splendid animal’ (i.e., *Hildi-svini* = *Sig-røðr*) contains an onomastic pun that may have puzzled the dying Fáfñir, but it would have come as no surprise to a medieval listener familiar with skaldic *ofljóst* constructions.

Bibliography

- Afzelius, Arv. Aug., tr. 1818. *Sæmund den vises Edda. Sånger af nordens åldsta skalder*. Stockholm: Deleens och Granbergs Tryckerier.
- Åkerblom, Axel, tr. 1921. *Den åldre Eddan*. Vol. II. Uppsala: Lindblad.
- Andersson, Theodore M. 1980. *The Legend of Brynhild*. Islandica 43. Ithaca and London: Cornell UP.

- Auden, W. H. and Paul B. Taylor, tr. 1983. *Norse Poems*. 3rd ed. London and Boston: Faber & Faber.
- Beck, Heinrich. 1985. "Zu Otto Höflers Siegfried-Arminius Untersuchungen", *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Tübingen) 107:92–107.
- Bellows, Henry A., tr. 1957. *The Poetic Edda*. New York: The American-Scandinavian Foundation.
- Bergmann, Friedrich W., tr. 1879. *Die Edda-Gedichte der nordischen Heldensage*. Strassburg: Trübner.
- Boer, R. C., ed. 1922. *Die Edda mit historisch-kritischem Commentar*. Vol. II. *Commentar*. 'S-Gravenhage: Nijhoff.
- Brate, Erik, tr. 1913. *Sæmunds Edda*. Stockholm: Norstedt.
- Brate, Erik and Elias Wessén. 1924–36. *Södermanlands runinskrifter*. Vol. III of *Sveriges runinskrifter*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Cederschiöld, Gustaf. 1910. "Till Fäfnismål." *Minnesskrift utgifven af Filologiska Samfundet i Göteborg på tioårsdagen af dess stiftande den 22 oktober 1910*. Gothenburg: Wald. Zachrissons Boktryckeri A.-B. Pp. 31–36.
- Detter, F. and R. Heinzel, ed. 1903. *Sæmundar Edda mit einem Anhang*. Vol. II. *Anmerkungen*. Leipzig: Wigand.
- Edda Snorra Sturlusonar*. Vol. I. Ed. Jón Sigurðsson et al. 1848; rpt. Copenhagen: Zeller, 1966.
- Finnur Jónsson. 1894. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. Vol. I. Copenhagen: Gad.
- ed. 1905. *Sæmundar-Edda. Eddukvæði*. Reykjavík: S. Kristjánsson.
- 1921. "Sagnformen i helteidtene i Codex Regius". *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. 3rd Series. 11:1–104.
- 1932. *De gamle eddadigte*. Copenhagen: Gad.
- Frank, Roberta. 1970. "Onomastic Play in Kormakr's Verse: The Name Steingerðr". *Mediaeval Scandinavia* 3:7–34.
- Fritzner, Johan. 1973. *Ordbog over det gamle norske sprog*. 4th rev. ed. by Finn Hødnebo. 4 vols. Oslo etc.: Universitetsforlaget.
- Genzmer, Felix, tr. 1963. *Edda*. Vol. I. *Heldendichtung*. 3rd ed. Thule: Altnordische Dichtung und Prosa 1. Jena: Diederichs.
- Gering, Hugo, tr. 1892. *Die Edda: Die Lieder der sogenannten älteren Edda nebst einem Anhang: Die mythischen u. heroischen Erzählungen der Snorra Edda*. Leipzig and Vienna: Bibliographisches Institut.
- Gjessing, G. A., tr. 1899. *Den ældre Edda. Norrøne oldkvad fra vikingetiden 9.–11. aarh. e. Chr.* Kristiania: Aschehoug.
- Gödecke, P. Aug., tr. 1881. *Edda. En isländsk samling folkliga forntidsdikter om nordens gudar och hjältar*. 2nd ed. Stockholm: Norstedt.
- Gorsleben, Rudolf J., tr. *Die Edda*. Vol. I. *Lieder-Edda*. 3rd rev. ed. Leipzig: Koehler & Amelang, n.d.
- Grimm, Jacob and Wilhelm, ed. 1815. *Lieder der alten Edda aus der Handschrift hrsg. und erklärt durch die Brüder Grimm*. Berlin: Verlag der Realschulbuchhandlung.
- Guðni Jónsson, ed. 1954. *Eddulyklar*. Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan.

- Hagen, Friedrich Heinrich von der, tr. 1814. *Die Edda-Lieder von den Nibelungen*. Breslau: Joseph Max.
- Hansen, Olaf, tr. 1911. *Den ældre Edda*. Copenhagen: Pio.
- Heusler, Andreas. 1918–19. “Sigfrid”. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. Vol. IV. Ed. Johannes Hoops. Strassburg: Trübner. Pp. 173–77.
- Hjort, V. B., tr. 1865. *Den gamle Edda eller Oldemo’r*. Copenhagen: Gyldendal.
- Höfler, Otto. 1961. *Siegfried, Arminius und die Symbolik: Mit einem historischen Anhang über die Varusschlacht*. Heidelberg: Winter.
- 1978. *Siegfried, Arminius und der Nibelungenhort*. Österreichische Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 332. Vienna: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hollander, Lee M., tr. 1962. *The Poetic Edda*. 2nd rev. ed. Austin: Univ. of Texas Press.
- Holtzmann, Adolf, tr. 1875. *Die ältere Edda übersetzt und erklärt*. Ed. Alfred Holder. Leipzig: Teubner.
- Horn, Frederik Winkel, tr. 1869. *Den ældre Edda*. Copenhagen: Reitzel.
- Jóhannes L. L. Jóhannsson. 1924. *Nokkrar sögulegar athuganir um helztu hljóðbreytingar o. fl. í íslenzku, einkum í miðaldarmálinu (1300–1600)*. Reykjavík: Félagsprentsmiðjan.
- Jordan, Wilhelm, tr. 1910. *Die Edda*. 3rd ed. Frankfurt am Main: Moritz Diesterweg.
- Kjær, A. 1924. “Zu Fáfñismál Str. 2”. *Festschrift für Eugen Mogk zum 70. Geburtstag 19. Juli 1924*. Halle an der Saale: Niemeyer.
- Klingenberg, Heinz. 1974. *Edda: Sammlung und Dichtung*. Beiträge zur nordischen Philologie 3. Basel and Stuttgart: Helbing & Lichtenhahn.
- Lind, Erik H. 1905–15. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Ljungstedt, Karl, tr. 1904. *Valda sånger ur den poetiska Eddan. Metriskt öfversatta från isländska originalet för skolan och hemmet*. Stockholm: Norstedt.
- Lüning, Hermann, ed. 1859. *Die Edda: Eine Sammlung altnordischer Götter- und Heldenlieder: Urschrift mit erklärenden Anmerkungen, Glossar und Einleitung altnordischer Mythologie und Grammatik*. Zürich: Meyer & Zeller.
- Magnusen, Finn, tr. 1821–23. *Den ældre Edda. En samling af de nordiske folks ældste sagn og sange, ved Sæmund Sigfussön kaldet hin frode*. Vol. IV. Copenhagen: Gyldendal.
- Meissner, Rudolf. 1921. *Die Kenningar der Skalden: Ein Beitrag zur skaldischen Poetik*. Rheinische Beiträge und Hülfsbücher zur germanischen Philologie und Volkskunde 1. Bonn and Leipzig: Kurt Schroeder.
- Møller, H. G., tr. 1870. *Den ældre Edda*. Pt. 2. *Heltesange*. Copenhagen: Steen & Søns Forlag.
- Mortenson, Ivar, tr. 1908. *Edda-Kvæde. Norrøne formsongar paa nynorsk*. Vol. II. Pt. 2. *Kjæmpekvæde*. Syn og segn 14. No. 4. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Neckel, Gustav, ed. 1983. *Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. Vol. I. *Text*. 5th rev. ed. by Hans Kuhn. Heidelberg: Winter.
- Ohlmarks, Åke, tr. 1954. *Eddans hjältesånger tolkade samt försedda med inledning och kommentar*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

- Ólafur M. Ólafsson. 1970. "Sigurður daldi nafns síns". *Andvari*. New Series. 12:182–89.
- Olsen, Magnus. 1952. "Göfugt dýr (Fáfnismál 2)". *Arkiv för nordisk filologi* 67:30–34.
- Panzer, Friedrich W. 1912. *Studien zur germanischen Sagengeschichte*. Vol. II. *Sigfrid*. Munich: Oskar Beck.
- Sander, Fredrik, tr. 1893. *Edda Sámund den vises. Skaldeverk af fornordiska myt- och hjältesånger om de götiska eller germaniska folkens gamla gudatro, sagominnen och vandringar*. Stockholm: Norstedt.
- See, Klaus von. 1966. "Germanische Heldensage: Ein Forschungsbericht". *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 218:52–98.
- 1971. *Germanische Heldensage: Stoffe, Probleme, Methoden*. Frankfurt am Main: Athenäum.
- Sijmons, B. and H. Gering, ed. 1931. *Die Lieder der Edda*. Vol. II. *Kommentar zu den Liedern der Edda*. Halle an der Saale: Buchhandlung des Waisenhauses.
- Simrock, Karl, tr. 1851. *Die Edda: Die ältere und jüngere, nebst den mythischen Erzählungen der Skalda*. Stuttgart and Tübingen: J. G. Cotta.
- Sveinbjörn Egilsson. *Lexicon Poeticum antiquae linguae septentrionalis*. 2nd rev. ed. by Finnur Jónsson. 1931; rpt. Copenhagen: Atlas, 1966.
- Vigfusson, Gudbrand and F. York Powell. 1883. *Corpus Poeticum Boreale: The Poetry of the Old Northern Tongue*. Vol. I. *Eddic Poetry*. Oxford: Clarendon.
- Vries, Jan de, tr. 1952. *Edda: Heldenliedern*. Klassiek Gallerij 68. Antwerp: De Nederlandsche Boekhandel.
- Volsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar*. Ed. Magnus Olsen. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 36. Copenhagen: Møller, 1906–08.
- Wolzogen, Hans von, tr. 1876. *Die Edda: Götterlieder und Heldenlieder*. Leipzig: Reclam.
- Piðriks saga af Bern*. Ed. Henrik Bertelsen. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 34. Copenhagen: Møller, 1905–11.

SVERRE BAGGE

Forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn

Noen bemerkninger til Ian Kirby

Problemet

I to artikler fra 1973–74 hevdet Dietrich Hoffmann og jeg at de avsnittene *Kongespeilet* og *Stjórn* (= *Stjórn III*)¹ har felles, opprinnelig var oppstått i *Kongespeilet* og lånt derfra til *Stjórn*, ikke omvendt, som tidligere antatt. Dette resultatet var vi nådd frem til uavhengig av hverandre. Vår tese vakte ingen særlige reaksjoner. Om dette skal oppfattes som samtykke, skepsis eller likegyldighet, er ikke godt å vite. Det er derfor velkomment å få en anledning til å ta opp diskusjonen på nytt, gjennom Ian Kirbys drøftelse av spørsmålet i et appendiks til hans avhandling om norrøne bibeloversettelser (Kirby 1986:169 ff.). Kirby er mest tilbøyelig til å holde på den tradisjonelle oppfatningen, men han antyder også muligheten av at de to verkene kan ha samme forfatter og at spørsmålet om hvem som har lånt fra hvem, dermed blir av mindre interesse.

Kirby begynner med å påpeke at det *a priori* er mest sannsynlig at et verk som *Kongespeilet* har lånt bibeltekster fra en bibeloversettelse og at bevisbyrden følgelig påhviler dem som vil hevde det motsatte. Dette er det ingen grunn til å være uenig i. Denne bevisbyrden er akseptert både av Hoffmann og meg. Det gjelder for oss begge at vi som en selvfølge gikk ut fra at *Kongespeilet* hadde lånt fra *Stjórn* da vi begynte å sammenligne tekstene, men gjennom et nærmere studium av dem ble tvunget til den oppfatning at dette ikke kunne være riktig. Det kan derfor være en viss grunn til å slå tilbake mot Kirby selv: når to forskere, uavhengig av hverandre, underkaster tekstene en langt grundigere undersøkelse enn det noen gang før har vært gjort og kommer til et annet resultat enn det tradisjonelle, påhviler det da ikke den som vil vende tilbake til den tradisjonelle oppfatningen å ta stilling til hele deres argumentasjon og søke å vise hvor de har tatt feil? Kirby nøyer seg derimot med å plukke ut enkelte tekststeder fra vår argumentasjon og vise, stort sett ikke at disse stedene *må* forklares ved at *Kongespeilet* har lånt fra *Stjórn*, men at det *kan* være slik. Dette er egentlig uinteressant. Når man

¹ Dvs. fra Josva til og med 2. Kg., i Ungers utgave s. 349–654, jfr. Kirby 1986:60. Siden det bare er denne delen av verket det her dreier seg om, omtaler jeg det i det følgende som *Stjórn*.

skal påvise en teksts avhengighet av en annen, vil det normalt være slik at enkelte steder peker i den ene retning, andre i den andre og en hel del er "nøytrale". Samtidig vil den enkleste og rimeligste hypotesen være at avhengighetsforholdet går enten den ene eller den andre veien. Er der flest og sterkest argumenter for at påvirkningen går i én retning, vil man være tilbøyelig til å se bort fra enkeltsteder som isolert sett peker i den motsatte retning: det skal mer til enn slike tilfeldige avvik før man griper til mer kompliserte hypoteser om vekselvirkning mellom tekstene. Slik sett kunne man allerede i utgangspunktet avfeie Kirby. Han gjør nemlig intet forsøk på å veie de stedene han mener peker i retning av at *Kongespeilet* har lånt fra *Stjórn* mot andre, uspesifiserte, som han innrømmer synes å peke i motsatt retning. Jeg skal likevel gå igjennom Kirbys motargumenter etter tur og dernest forsøke å veie dem i forhold til etter min oppfatning mer fundamentale forhold som peker i motsatt retning.

De enkelte tekststeder

1. Episoden med Isboset, sønn av Saul.² Isboset blir i *Kongespeilet*, som her korrekt følger Bibelen, drept av førerne for sine leiesoldater. Disse blir så drept av David, med den begrunnelse at de har begått nidingsverk mot sin herre og at det er bedre for dem å lide en kort tid her på jorden enn å lide evig i helvete. Disse begrunnelsene henger på det nøyeste sammen med *Kongespeilets* formål med å gjengi episoden, nemlig 1) å vise det rettmessige i dødsstraff og 2) å påvise hvilken alvorlig forbrytelse det er å svike sin herre. Historien i *Kongespeilet* er klart og konsekvent fremstilt, og avvikene fra Bibelen passer helt inn i verkets argumentasjon. *Stjórn* har derimot brukt en avvikende tekst av Vulgata og mistolket den, slik at de to er blitt Isbosets brødre og altså ikke hans underordnede. *Kongespeilets* utsagn om dødsstraff og nidingsverk er likevel med, og tyder dermed på at denne versjonen er den opprinnelige. Nå sier Kirby at utsagnet om *nið* mot deres herre ikke gjelder Isboset, men hans far Saul. Der er nemlig eksempler i *Stjórn* på at fedre kalles herrer.³ Mot dette kan det for det første innvendes at de paralleller Kirby her viser til gjelder tiltale, ikke omtale. I tillegg kommer at Saul på dette tidspunkt var død. Det kan selvsagt hevdes at det ikke er pent overfor en far – selv en avdød sådan – å myrde sine egne brødre og dermed hans sønner. Men det forekommer meg å være et meget spesielt hensyn å referere

² Kirby 1986:170 ff., jfr. Hoffmann 1973:10 og Bagge 1974:166 f. Tekstene er *Kgs.*:107.27–36 og *Stj.*:501.11–502.14, jfr. 2. Sam. 4.

³ Når det gjelder det siste punkt, viser Kirby til *Stj.*:469.6, der Jonatan tiltaler Saul med "herra", en passasje som minner om prologen til *Kongespeilet* (Kirby 1986:171 f., jfr. ndf. n. 12).

til i en slik sammenheng: brodermord måtte være alvorlig nok, og fullt tilstrekkelig til å begrunne Davids henrettelse av de to. Selv om vi derfor ikke har å gjøre med et bindende bevis for at *Stjórn* har lånt fra *Kongespeilet*, vil jeg fastholde at dette avgjort er den mest sannsynlige forklaringen.

2. Straffene for Davids synd (Kirby 1986:172f., jfr. Hoffmann 1973:7 og Bagge 1974:172f.). Her har *Stjórn*, i likhet med *Kongespeilet*, en tilføyelse umiddelbart etter opplysningen om at barnet som var et resultat av Davids synd med Batseba døde: "Enn sv var avnnur hefnd . . .". Deretter regner de to verkene opp, i noenlunde samme ordelag, to andre straffer, nemlig at Gud ikke tillot David å bygge tempel for ham på grunn av drapet på Urias og at Absalom og andre av hans sønner brakte skam over ham ved å ligge med hans friller på grunn av synden med Batseba (*Kgs.*:109.22–26; *Stj.*:517.30–35). Disse tilleggene stammer ikke fra Bibelen, men Kirby forsøker å vise at de like godt kunne ha oppstått i *Stjórn* som i *Kongespeilet*, ja, til og med at dette er det mest sannsynlige. Som argument for dette siste peker han på en krysshenvi­sing i begge verker til 1. Krøn. 28,3, der forbudet mot at David får bygge tempel begrunnes med at han har utgydt blod, mens 2. Sam. 7 ikke har noen slik begrunnelse (1986:173). En slik krysshenvi­sing er helt naturlig i *Stjórn*, hvor der er en rekke eksempler. Men kan man tenke seg at forfatteren av *Kongespeilet* har kombinert små biter fra to helt forskjellige deler av Bibelen i stedet for å låne dette stedet fra *Stjórn*? Kirby resonnerer her om som forfatteren av *Kongespeilet* leste Bibelen for første gang da han samlet stoff til sin fremstilling av kongen. Det dreier seg jo ikke om et tekstlig lån, men om en faktisk opplysning som man utmerket godt kunne kjenne uten å slå opp på det aktuelle sted, ja, uten i det hele tatt å ha vært oppmerksom på det. Hele denne dele av *Kongespeilet* viser en forfatter som er dypt fortrolig med Bibelen, som fritt kombinerer steder fra vidt forskjellige deler og som stort sett siterer etter hukommelsen (Bagge 1974:199 ff.; 1987:53 ff., 91, 225 ff. osv.). Videre må Davids historie ha hørt til de mest velkjente delene av Det gamle testamente, vært flittig kommentert og sikkert ha inngått i elementær skolelærdom. Forfatteren av *Kongespeilet* behøvd ikke ha lest *Stjórn* for å få tak i denne opplysningen. Det faktum at begge tekster har den, sier isolert sett ingenting om hvilken vei påvirkningen har gått.⁴

Selv om man skulle følge Kirby og oppfatte denne teksten som problematisk for teorien om at *Stjórn* er avhengig av *Kongespeilet*, blir problemet

⁴ I tillegg kommer at man i alle tilfeller må gå ut fra at andre kilder enn 1. Krøn. ligger til grunn for dette utsagnet. Der gjelder nemlig henvisningen til Davids blotsutgytelse hans krigføring, ikke synden mot Urias. Henvisningen til Urias er trolig hentet fra en teologisk kommentar. Den forekommer også hos Johannes av Salisbury, som refererer til Augustin (Bagge 1974:172). Kjennskapet til slike teologiske kommentarverker må vel ha vært omtrent like godt hos begge de to forfatterne vi her sammenligner.

bagatellmessig i forhold til det som oppstår hvis man holder på den motsatte teorien. Selvsagt kunne forfatteren av *Stjórn* tenke seg at David også ble straffet på andre måter. Men hvorfor i all verden skulle han opplyse om det akkurat her? I motsetning til *Kongespeilet* kommer han jo til de begivenhetene det er tale om andre steder i sin fortelling – uten å nevne at de var straffer for denne synden. Og ikke nok med det: I *Stjórn* – som i Bibelen – er forbudet mot Davids tempelbygging omtalt *før* fortellingen om Batseba og Urias (*Stj.*:506, jfr. 2. Sam. 7, 1–17). Straffen kommer altså *før* synden! Dette var neppe bedre teologi i middelalderen enn idag, og med all respekt for forfatteren av *Stjórn* må det her hevdes at han har begått en bommert, som mest rimelig kan forklares med lån fra *Kongespeilet*. I *Kongespeilet* er derimot plasseringen helt logisk: hele historien dreier seg om Guds rettferdighet mod David og Saul, og forfatteren avslutter sin fortelling med å vise hvordan David ble straffet for sin synd. At forfatteren av *Kongespeilet* ikke følger Bibelens kronologi, er også lett å forklare: han tar seg ofte friheter i sine bibelske prafraser, enten på grunn av erindringsfeil eller for å understreke bestemte poenger.

3. Karakteristikken av David (*Kgs.*:115, 108, *Stj.*:547f., jfr. Kirby 1986:173 f.; Hoffmann 1973:6 f. og Bagge 1974:173 ff.). Her har heller ikke Kirby tatt stilling til alle Hoffmanns og mine argumenter. Bl. a. er det et vesentlig poeng for meg at det ikke er noen spesiell grunn for *Stjórn* til å ha en karakteristikk av David akkurat der den står. Den mest passende plasseringen ville være etter hans død.⁵ I *Kongespeilet* er derimot plasseringen fullstendig naturlig, fordi den avslutter behandlingen av David og danner konklusjonen på diskusjon om Guds dom av ham. På grunn av dette siste er det også lagt særlig vekt på hans anger over sine synder. Selv om det ikke er umulig at dette kunne bli tatt med i almen karakteristikk av David, er det utvilsomt lettere å forklare ut fra *Kongespeilets* formål.

Kirby forsøker også å snu om på mitt argument om at det er mer rimelig å tenke seg at den som har lånt, har samlet spredte passasjer i ett enn omvendt. I dette tilfellet har vi nemlig i *Kongespeilet* å gjøre med en rekke karakteristikk av David, spredt over et lengre avsnitt om Guds dom av David og Saul. Men om min tese er riktig, sier Kirby, må det for det meste ha vært slik at forfatteren av *Stjórn* har spredt det som er samlet i *Kongespeilet* (1986:170 n. 4, 174, jfr. Bagge 1974:175). Til dette kan det for det første sies at det vel ikke er noen eksempler på den grad av kunstferdig spredning av opprinnelig enhetlige tekster som vi her har å gjøre med hvis vi tenker oss

⁵ Man skilte i antikk og middelaldersk retorikk mellom *notatio*, som var en introduksjonsbeskrivelse av en person og gjerne plasseres i tidlig i omtalen av ham, om enn ikke nødvendigvis helt i begynnelsen, og *elogium* eller *epilogus*, som normalt kommer etter hans død (Kirn 1955:41 ff., jfr. Lönnroth 1965:85 ff.). I den grad karakteristikken i slutten av *Stjórn* faller inn i mønsteret, tilhører den klart den siste typen.

at *Kongespeilet* har lånt fra *Stjórn*. For det andre – og det er det viktigste – hadde forfatteren av *Stjórn* alltid en fast orden å plassere lånene i, nemlig Bibelens, som han jo oversatte og som han stort sett følger. Kirby oppfatter imidlertid det faktum at karakteristikken i *Stjórn* var samlet og følgelig lett å finne som et positivt argument for at *Kongespeilet* har lånt herfra, uten å reflektere nærmere over hvorfor forfatteren av *Kongespeilet* har valgt en så utrolig komplisert måte å plassere sine lån på og hvordan det kan ha seg at disse lånene passer perfekt inn i hans sammenligning mellom David og Saul. Videre argumenterer Kirby med at *Kongespeilet* to ganger bruker nesten samme uttrykk om Davids anger, et uttrykk som også finnes i *Stjórn*. Jeg har vanskelig for å se relevansen av dette argumentet, så lenge Kirby ikke har påvist at denne gjentakelsen virker unaturlig eller skaper spesielle problemer i *Kongespeilet*. Endelig peker Kirby på en annen krysshenvisning til 2. Krøn. 21 om at David ser dødsengelen stå “millim himins oc iarðar” (*Kgs.*:115.20, jfr. *Stj.*: 546.32). Her dreier det seg om et spesielt uttrykk som man må kjenne teksten godt for å overta. Jeg kan derfor være enig i at dette stedet isolert sett snarere peker i retning av at *Kongespeilet* har lånt fra *Stjórn* enn omvendt. Men det er intet sterkt argument for Kirbys tese: med det intime kjennskap til Bibelen forfatteren av *Kongespeilet* viser i andre sammenhenger, er det ikke vanskelig å forklare at han er kommet frem til denne kombinasjonen uavhengig av *Stjórn*.

I sin gjennomgåelse av disse enkeltstedene har Kirby bare i beskjeden utstrekning forsøkt positivt å vise at *Kongespeilet* har lånt fra *Stjórn*, og disse forsøkene har etter min oppfatning ikke vært vellykket. Forøvrig går hans argumentasjon på at spesielle trekk ved *Stjórn* kan forklares på andre måter enn gjennom lån fra *Kongespeilet*. Dette kan ikke i noe tilfelle definitivt avvises. Men når både Kirby og jeg er enige om at det ikke kan være tvil om avhengighetsforholdet mellom de to tekstene, hva blir da den mest rimelige forklaringen på likhetene? Kirby har ikke påvist et eneste punkt der de felles tekstene passer dårlig inn i *Kongespeilet*. Derimot må han ty til til dels meget spesielle forklaringer på deres eksistens i *Stjórn*.

Det må i denne sammenheng innskytes at hans bemerkning om at “any argument based on the premise that infelicities can be tolerated in *Stjórn* III but not in *KS* is highly questionable” (1986:175), ikke utmerker seg ved særlig relevans til det det her dreier seg om. Vi vil alle gjerne forsvare våre forfattere, og jeg kan berolige Kirby med at jeg faktisk – i andre sammenhenger – har påvist “infelicities” i *Kongespeilet*⁶ og at jeg mener at lånene fra *Kongespeilet* i *Stjórn* gjennomgående er utført på en intelligent måte. Det er ingen tvil om at forfatteren av *Stjórn* er en betydelig skikkelse. Låner man på

⁶ F.eks. når forfatteren vakler mellom bokstavelig og allegorisk tolkning og mellom forskjellige teorier om forholdet mellom kongen og kirken, jfr. Bagge 1987:120 ff.

denne måten fra en annen tekst, skrevet for et annet formål, kan det imidlertid vanskelig unngåes at enkelte uheldige trekk røper lånet. Derfor er slike trekk indikasjoner på lån, mens mangelen av dem ikke er det, uansett hvor høyt man setter den ene forfatter i forhold til den andre. I og med at Kirby ikke gir et eneste eksempel på at de lånene han regner med fra *Stjórn* til *Kongespeilet* skaper det minste problem i sistnevnte verk, må han tillegge forfatteren av *Kongespeilet* nærmest mirakuløse evner som redaktør.

Det må videre påpekes at Kirby så å si ikke går inn på tekstene fra Salomos historie, som etter min mening gir noen av de sterkeste argumentene for *Stjórn*s avhengighet av *Kongespeilet*. Jeg skal nøye meg med å trekke frem et eksempel, som jeg utførlig har gjennomgått i min opprinnelige artikkel (1974:183 ff., jfr. *Kgs.*:117.26–119.28; *Stj.*:548–52; 1. Kg. 1), nemlig Adjonas forsøk på å bemektige seg tronen. Her har *Kongespeilet* på vesentlige punkter forandret Bibelens beretning. For det første gir verket en parafase og ikke en oversettelse og tar seg til dels betydelige friheter i detaljer. For det andre er poenget med historien blitt et annet. Bibelen skildrer en strid om tronfølgen, der David har lovet Salomo at han skal bli konge etter ham og Adonja prøver å skape et *fait accompli* ved å utrope seg selv til konge. *Kongespeilet* har derimot sløyfet opplysningen om Davids løfte og synes helst å forutsette at Adonja var den nærmeste til å etterfølge David – han var nemlig eldre enn Salomo (*Kgs.*:120.12). Men Adonja gjør opprør,⁷ i ledtog med mange av de mektigste menn i riket, og taper dermed sin rett. Disse endringene i *Kongespeilet* skyldes for det første at historien skal tjene til å forklare hvorfor Salomo senere dreper Adonja, til tross for at han opprinnelig har benådet ham. For det andre skyldes de at forfatteren er opptatt av å vise de alvorlige konsekvensene av opprør mot den rette konge – et hovedtema i *Kongespeilet* (jfr. Bagge 1987:26 ff., 165 f.). For det tredje søker forfatteren trolig å unngå å komme i konflikt med det prinsipp som ligger til grunn for tronfølge-loven av 1260, at eldste ektefødte sønner skal arve tronen (Bagge 1974:184; 1987:41 f.).

Stjórn har her en blanding av de to versjonene: både Salomos løfte og opprøret er med, og selve fortellingen består hovedsakelig av *Kongespeilets* parafase med visse innslag av oversettelse. Selv om dette ikke fører til noen grov og åpenbar selvmotsigelse, er det vanskelig å se noen like god grunn som i *Kongespeilet* til disse endringene. Når forfatteren så til alt overmål kommer i skade for først å parafasere et avsnitt og deretter å oversette

⁷ Jfr. Davids ord om Adonja: "Nu mæð því at adonias hæfir doemt mec fra því ríki er sialfr Guð kaus mik til fyrr en ek segða vpp edr ellar tæki sa mik fra er mig kaus til firi því skal hann med hadung fra falla þessari sæmd suo sem sa fell er hina uppreist fyrstu gerdi med drambi moti drottmi sinum." (*Kgs.*:118.2–5.)

samme avsnitt (Bagge 1974:187 f.), kan jeg vanskelig se noen annen forklaring enn at han her bygger på *Kongespeilet*.⁸

Helhetsinntrykket: bibelbruk og tendens i de to verkene

I tillegg til enkeltstedene søker Kirby å vise at både den frie gjengivelsen av Bibelens tekst og tillegg og kommentarer, til dels av aktuell art, utmerker *Stjórn* generelt, ikke bare de delene som er felles med *Kongespeilet* (1986:174 f.). Uten at jeg finner det nødvendig å gå inn på det i detalj her, synes jeg ikke hans paralleller er sterke nok til å sannsynliggjøre at de endringene i Bibelens tekst vi her diskuterer har sitt opphav i *Stjórn*. Det dreier seg jo nemlig ikke bare om å vise at forfatteren av *Stjórn* kan ta seg friheter i forhold til Bibelen, men at endringenes art er slik at det er mer sannsynlig at de er blitt til der enn i *Kongespeilet*. En sammenligning av de to tekstene viser imidlertid klart at dette ikke er tilfelle. Slutten av annen og hele tredje del av *Kongespeilet* (s. 67–126) er full av fortellinger fra Bibelen, av samme art som dem vi her har behandlet: mer eller mindre fri parafrase, der Bibelens tekst ofte er forandret for at den skal passe inn i *Kongespeilets* budskap (Bagge 1974:199 ff.; 1987:26 ff., 53 ff., 126 ff. osv.). Dette ser ut til å være et gjennomgående trekk ved *Kongespeilet*. Der hvor vi kan kontrollere det, forekommer det ikke direkte sitat av mer enn helt korte setninger, enten det nå dreier seg om Bibelen eller andre tekster.⁹ Selv om *Stjórn* av og til kan ta seg friheter med Bibelen, dreier det seg stort sett om oversettelse, der vi kan følge Bibelen setning for setning. At *Stjórn* bruker norrøne begreper om bibelske forhold, er ikke uvanlig og gir ikke noe belegg for at forfatteren har søkt å aktualisere de bibelske historiene. Det lar seg heller ikke på samme måte som i *Kongespeilet* påvise klare grunner til at Bibelens tekst skulle forandres på akkurat den måten det her er skjedd.

Det argument Kirby øyensynlig blir stående igjen med, er at det *a priori* er så usannsynlig at en bibeloversettelse som *Stjórn* kan ha lånt fra en “verdslig” tekst som *Kongespeilet* at man nærmest for enhver pris må forsøke å forklare de iakttagelsene Hoffman og jeg har gjort, på en annen måte. Her vikler Kirby seg imidlertid inn i en selvmotsigelse: På den ene siden er det

⁸ Kirby's eneste forsøk på å tilbakevise min argumentasjon på dette punkt dreier seg om å forklare at David i *Stjórn* taltaler presten Sadok uten at han er til stede. *Kongespeilet* lar nemlig Sadok komme til David med en gang, sammen med Natan og Batseba, mens han i Bibelen først kommer en stund etter. Ved sin kombinasjon av de to tekstene kommer forfatteren av *Stjórn* til å utelate opplysningen om at Sadok blir tilkalt (Kirby 1986:172; Bagge 1974:186). I seg selv kan dette være en tilfeldig glipp, men sett i sammenheng med hele denne historien blir det en av flere indikasjoner på *Stjórns* avhengighet av *Kongespeilet*.

⁹ Når det gjelder Bibelen, se Kirby 1980:88; Astås 1987:173 og 187 ff. og når det gjelder henvisninger i sin alminnelighet Bagge 1974:199 ff. og 1987:218 ff.

utenkelig at forfatteren av noe så religiøst som en bibeloversettelse kan låne fra et verdslig verk som *Kongespeilet*. På den annen side har forfatteren av *Stjórn* stått kongehuset nær, vært opptatt av “verdslige” saker og vært fullt i stand til å inkludere allusjoner til aktuell politikk i sitt verk. Men hvis han kunne tenkes å oppfinne utsagn som knyttet Bibelen til aktuell norsk politikk, måtte han jo i enda høyere grad kunne tenkes å låne dem fra *Kongespeilet*! Noe *a priori* argument som kan svekke de konklusjoner det er naturlig å trekke ut av selve tekstene, finnes derfor ikke, og i praksis viser da også Kirby at han ikke regner med det.

Samlet gir de tekststedene jeg har drøftet i det foregående klare indikasjoner på hvilken vei påvirkningen har gått, selv om de enkelte steder kan ha varierende tyngde. Avvikene fra Bibelen kan med største letthet forklares ut fra *Kongespeilets* hensikt med å gjengi dem og den spesielle sammenhengen de inngår i der, mens noen like naturlig forklaring ikke finnes for *Stjórn*s vedkommende. Selv om tekstene er innført i *Stjórn* med betydelig forstand og litterært skjønn, er der en rekke indisier på at de ikke hører naturlig hjemme der. Jeg kan ikke se at antagelsen om at *Stjórn* har lånt fra *Kongespeilet* skaper noen som helst problemer. Vil man hevde at påvirkningen har gått den motsatte veien, får man, i tillegg til de mange enkeltstedene, problemet med å forklare hvorfor forfatteren av *Stjórn* i helt usedvanlig grad hengir seg til parafrase akkurat der forfatteren av *Kongespeilet* senere låner fra ham. Men ikke nok med det. Man må forestille seg at den sistnevnte har sittet med *Stjórn* og den originale bibelteksten foran seg og omhyggelig har klippet vekk alle direkte oversettelser av Bibelen og konsekvent bare tatt med tillegg og parafrafer! Jeg kan ikke tenke meg noen rimelig forklaring på at en forfatter har gjort noe slikt. Bevis i streng forstand går det vel ikke an å operere med i empiriske vitenskaper. Om den som vil fortsette å tro på Storms tese i dens opprinnelige form, er jeg likevel fristet til å si med Wilamowitz-Moellendorff: “Der ist unbelehrbar”!

Felles forfatter av *Kongespeilet* og *Stjórn*?

Nå er der andre muligheter enn Hoffmanns og min forklaring. Den mest aktuelle, som Kirby selv synes å foretrekke fremfor Storms tese, er at de to tekstene har samme forfatter.¹⁰ En slik antagelse kan være en alternativ

¹⁰ To andre mulige forklaringer kan vi antagelig se bort fra uten videre. Selv om Hoffmann i sin artikkel gir en del argumenter for at *Kongespeilet* fra forfatterens hånd har foreligget i flere versjoner (1973:24 ff.), er det intet som tyder på at noen av de felles tekstene er kommet inn i en av de senere versjonene fra *Stjórn* og at vi dermed har å gjøre med en “vekselvirkning”. Måten de felles tekstene er plassert på i *Kongespeilet* gjør det heller ikke rimelig å tenke seg at de to verkene uavhengig av hverandre har lånt fra et tredje – i tillegg til at man da måtte tenke seg at dette tredje verket var mistenkelig likt del tre av *Kongespeilet*.

forklaring til noen av iakttagelsene ovenfor: det blir f.eks. mindre absurd å tenke seg at forfatteren av *Kongespeilet* har skåret bort oversettelsen og beholdt parafasene i *Stjórn* hvis han også er forfatter av dette siste verket. Men jeg kan ikke se at man på denne måten løser problemer som antagelsen om lån fra *Kongespeilet* til *Stjórn* ikke løser. Der er m.a.o. ingen spesiell grunn til å anta at de to tekstene har samme forfatter, med mulig unntak av en: på denne måten unngår man å måtte forklare at forfatteren av *Stjórn* kunne finne på å låne fra *Kongespeilet*. Fordelen med dette må imidlertid veies mot den ulempe at der faktisk er en del som direkte taler mot en slik antagelse.

For det første bygger jo Hoffmans og min argumentasjon på visse – riktignok ikke svært betydelige – feil og misforståelser i *Stjórn*. Hvis man aksepterer vår forklaring på episoden med Isbosets drapsmenn, blir det lite rimelig at de to tekstene er skrevet av samme forfatter. Og selv med Kirbys forklaring har vi det problem at de to tekstene må bygge på hver sin versjon av Bibelen. Det er ikke utenkelig at samme forfatter har brukt forskjellig tekst ved to anledninger, men dette faktum kan, sammen med andre, være et indisium på at vi har å gjøre med forskjellige forfattere. Det virker heller ikke særlig rimelig at samme forfatter først skulle parafasere og så oversette samme tekstavsnitt (ovf. s. 74 f.) eller at han skulle glemme at han hadde fortalt om det som ble straffen for Davids synd før han fortalte om selve synden (s. 72).

For det andre virker lånene fra *Kongespeilet* i *Stjórn* nettopp som lån, dvs. som "klippet ut" av en tekst og plassert i en annen.¹¹ Lånene i *Stjórn* er hentet fra en meget begrenset del av *Kongespeilet*, og de har i stor grad form av direkte tekstutsnitt og bare i beskjeden grad av påvirkning på stil, terminologi, stoffvalg osv.¹² Et par påfallende utelatelser, Jonatans forbønn for David og episodene med Esekias og Simei, kompletterer bildet. Man skulle tro at disse ville være like godt egnet til å låne som de øvrige bibelske avsnittene i *Kongespeilet*, men *Stjórn* viser ingen påvirkning fra dem, etter

¹¹ Dette har jeg gjort rede for i min opprinnelige artikkel (1974:191 ff.), uten at Kirby har tatt stilling til min argumentasjon.

¹² Om påvirkning på terminologien, jfr. Bagge 1974:180. Såvidt jeg kan se, er der bare et mulig eksempel på lån fra andre deler av *Kongespeilet* enn s. 107–21, nemlig åpningsordene: "Goðan dag hærra minn. Ec em sva kominn til yðars funndar sæm byriar lyðnum syni oc litillatom . . ." (*Kgs.*:3.1–2). I *Stjórn* tiltaler Jonatan sin far Saul på følgende måte: "Goðan dag minn herra. ek em skyldr at veita þer hlyðni oc hæil rað ef ec hefi til sem hverr son sinvm fæðr." (*Stj.*:469.6–7.) Bibelen har ingen tilsvarende formulering (1. Sam. 19,4). Det er rimelig å tro at vi her har å gjøre med et lån, selv om det ikke er utenkelig at de to tekstene har brukt denne formuleringen uavhengig av hverandre. Om *Stjórn* har lånt, er det likevel ikke noe indisium på at forfatteren har vært særlig fortrolig med *Kongespeilet* som helhet. Nettopp åpningsordene måtte jo både være lette å finne og lette å huske. Astås (1987:183 n. 4) peker på et annet mulig eksempel, nemlig ordene om at David var "dauða værðr" på grunn av synden mot Urias (*Kgs.*:88.7–8, jfr. *Stj.*:516.16–17). Her dreier det seg imidlertid om en kort formulering, som både finnes i Bibelen (2. Sam. 12,5) og i den delen av *Kongespeilet* hvor lånene er konsentrert (*Kgs.*:109.7).

min oppfatning fordi forfatteren ikke har “funnet” dem i Kongespeilets tekst (Bagge 1974:179, 192 ff.). Denne forklaringen kan sikkert diskuteres, men det påhviler den som vil argumentere for en felles forfatter å finne en alternativ forklaring, noe Kirby ikke har gjort. Mer generelt må det også være vanskelig å forklare at en felles forfatter av en bibeloversettelse og et verk som, lik den tredje og siste del av *Kongespeilet*, i så stor grad er bygget opp omkring bibelske fortellinger, ikke i større grad har brukt samme stoff i de to verkene. Man skal være forsiktig med å forestille seg hvordan en middelaldersk forfatter har arbeidet, men det slår meg likevel at felles forfatterskap i dette tilfellet ville ha kommet til uttrykk i enten større eller mindre likhet mellom de to verkene enn det som nå er tilfellet. Forfatteren kunne ha latt det ene verket være en bearbeidelse av det andre, eller han kunne ha lagt vekt på genreforskjellen mellom dem og unnlatt å kopiere tekstavsnitt direkte og i stedet latt likhetene komme til uttrykk i stil, ordvalg, enkelte resonnementer osv. Forholdet mellom *En tale mot biskopene* og *Kongespeilet* kan tjene som eksempel på den siste typen likhet. Her er ingen lengre tekstavsnitt kopiert direkte, men forfatteren av *Kongespeilet* røper på en rekke steder, spredt utover i verket, dyp fortrolighet med *En tale* og tydelig påvirkning derfra, både i språk og innhold (Bagge 1979:587 ff.). Det er av kronologiske grunner usannsynlig at *En tale* og *Kongespeilet* har samme forfatter, men likheten mellom de to verkene er av den art at man lettere kunne tenke seg det enn i tilfellet med *Kongespeilet* og *Stjórn*.

Hvorfor har Stjórn lånt fra Kongespeilet?

Det ser derfor for meg ut som antagelsen om en felles forfatter av *Kongespeilet* og *Stjórn* skaper flere problemer enn den løser. Om man skal ty til en slik løsning, må det være svært vanskelig å forklare *Stjórn*s lån fra *Kongespeilet*. I 1973 forklarte Hoffmann dette med et nært forhold mellom de to forfatterne og begges tilknytning til det norske kongehus: *Kongespeilet* måtte av denne grunn ha en særlig autoritet for forfatteren av *Stjórn* (1973:11 f.). I min opprinnelige artikkel avviste jeg denne forklaringen og mente at lånene var skjedd av rent praktiske grunner. Dette begrunnet jeg med måten lånene var “klippet ut” av *Kongespeilet* på, og særlig ved at forfatteren av *Stjórn* i de fleste tilfeller omhyggelig hadde unngått å ta med kommenterende tekster og dermed holdt seg til *Kongespeilets* fortelling, ikke dets ideologi (1974:193 f., 196 ff.). Denne forklaringen vil jeg ikke lenger opprettholde. *Kongespeilet* må ha hatt en eller annen autoritet eller spesiell betydning for forfatteren av *Stjórn*. Det rimeligste forklaringen må være at forfatteren, enten det nå er Brand Jonsson eller en annen, har hatt en form for tilknytning til det norske kongehus da han skrev denne delen av sitt verk. På dette tidspunkt må

Kongespeilet ha vært et viktig og innflytelsesrikt verk i det norske hoffmiljøet, og lånene kan ha skjedd enten på initiativ av kongen eller som forsøk fra forfatterens side på å vinne hans gunst. Samtidig vil jeg fastholde mine resultater når det gjelder *arten* av påvirkning, som jeg også har lagt vekt på i det foregående: Sannsynligvis har forfatteren av *Stjórn* systematisk ekserpert de relevante delene av *Kongespeilet* for å finne bibelsk materiale, uten å bekymre seg om verkets helhet eller dets ideologi. Ideologien er nærmest kommet med ved en misforståelse, fordi så mye av den er integrert i fortellingen, i første rekke i replikkene (Bagge 1974:177 ff.). Dette passer helt med hva man kan tenke seg at Brand Jonsson har gjort, f.eks. i forbindelse med et eventuelt norgesopphold i slutten av 1250-årene eller 1262–63.¹³ Han har opplagt stått på god fot med den norske kongen og gjort hva han kunne for å tekkes ham – ellers ville han ikke senere ha blitt biskop. Samtidig er det ikke noe i hans forfatterskap forøvrig som tyder på spesiell tilknytning til eller interesse for de problemer *Kongespeilet* behandler.

Kongespeilet: forfatterskap og komposisjon

Kirby avslutter sin artikkel med en antydning om Brand Jonsson som forfatter av siste del av *Kongespeilet* og, i sammenheng med dette, inspirert av Vandvik, en “analytisk” teori om at denne delen av verket er et senere tillegg. Det følger av det som allerede er sagt at jeg ikke aksepterer den første antagelsen, og jeg ser heller ikke særlige grunner til å støtte den andre. Fruktbarheten av analytiske teorier i Homer-forskningen og innen andre områder av klassisk filologi kan i høy grad diskuteres, og jeg tror ikke det har særlig mye for seg å overføre dem direkte på den norrøne litteraturen. Kirby klager over at “unitarisme” har vært det selvfølgelige utgangspunkt for det meste av *Kongespeil*-forskningen. Personlig mener jeg at der er gode empiriske grunner til dette. Mer der er også en metodisk grunn. I et verk som er overlevert som en enhet, uten avgjørende ytre kriterier på omfattende interpolasjoner, må man nødvendigvis ta utgangspunkt i en teori om enhet. Man må undersøke komposisjon og grunnleggende ideer før man kan ta stilling til hva som passer, eventuelt ikke passer inn i en helhet. Å begynne med en iakttagelse om et eller annet fenomen som er forskjellig i de forskjellige delene av verket, i Kirbys tilfelle lån fra Bibelen, fører ingen

¹³ Jfr. Hoffmann 1973:14 ff. og Kirby 1986:67 f. På det siste tidspunkt vet vi at Brand var i Norge. I siste halvdel av 1250-årene kan han ha vært der, fordi vi ikke hører noe om ham på Island. Oppholdet i 1262–63 virker vel kort til at Brand da kan ha skrevet hele *Stjórn*, men det er ikke utenkelig at han har begynt på verket før han dro til Norge, eller avsluttet det etter at han kom hjem til Island, selv om han da var biskop og døde allerede i 1264. Begge tidspunkter passer med den mest sannsynlige dateringen av *Kongespeilet*, nemlig omkring midten av 1250-årene, helst før 1260 og nesten sikkert før 1263 (Bagge 1987:209 f.).

steds hen. Før helheten er undersøkt, har vi ingen forutsetning for å uttale oss om dette har en naturlig forklaring ut fra disposisjonen av stoffet eller om det tyder på flere forfattere. I all beskjedenhet mener jeg at jeg har gitt en del argumenter for at *Kongespeilet* har en enhet og en komplisert, men ganske gjennomtenkt komposisjon som gjør det lite rimelig å tenke seg at siste del utgjør et senere tillegg og er skrevet av en annen forfatter.¹⁴

Konklusjon

Jeg finner altså ingen grunn til å fravike den konklusjonen Hoffmann og jeg kom frem til i 1973–74. Det kan ikke herske noen rimelig tvil om at de felles tekstene er blitt til i *Kongespeilet* og lånt derfra av forfatteren av *Stjórn*. Dette har mest sannsynlig skjedd ved at forfatteren av *Stjórn* har ekserpert bibelsk materiale fra de relevante delene av *Kongespeilet*, uten på noen dypere måte å sette seg inn i verket som helhet. Det er derfor liten grunn til å tro at de to verkene har samme forfatter, heller ikke at de to forfatterne har hørt til samme miljø. Derimot er det sannsynlig at bruken av *Kongespeilet* i *Stjórn* har skjedd på initiativ av den norske kongen eller for å tekkes ham.

Forkortelser og litteratur

- Astås, Reidar (1987), "Om bibelbruk i Kongespeilet", *Arkiv for nordisk filologi* 102:171–96.
- Bagge, Sverre (1974), "Forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn", *Arkiv for nordisk filologi* 89:163–202.
- (1979), *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, Bergen.
- (1987), *The Political Thought of The King's Mirror*, Odense.
- Hoffmann, Dietrich (1973), "Die Königsspiegel-Zitate in der Stjórn", *Skandinavistik* 3:1–40.
- Kgs.* = *Konungs skuggsiá*, utg. L. Holm-Olsen, Oslo 1945.
- Kirby, Ian (1980), *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Literature*, II, Reykjavík.
- (1986), *Bible Translation in Old Norse*, Genève.
- Kirn, Paul (1955), *Das Bild des Menschen in der Geschichtsschreibung von Polybios bis Ranke*, Göttingen.
- Lönroth, Lars (1965), "Det litterära porträttet i latinsk historiografi och isländsk sagaskrivning – en komparativ studie", *Acta Philologica Scandinavica* 27:68–117.
- Stj.* = *Stjórn*, utg. C. Unger, Chra. 1862.

¹⁴ Bagge 1987:218. Jeg håper å kunne utdype mine konklusjoner i en senere artikkel.

FINN HANSEN

Brugen af konj. *unz* og synonyme temporalsyntagmer i norrønt sprog

1. Indledning

Nærværende afhandling er en del af et større arbejde om den adverbielle sætningssammenbinding i gammelnorsk (GN) og oldislandsk (OI). Formålet er at give en samlet beskrivelse af de forskellige syntagmetypers lexikaliseringer i sprogsystemet, deres frekvens, kronologiske og geografiske distribution. Materialet udgøres af ca. 24.000 periodebaserede excerpter, fordelt på de forskellige konstruktionstyper: *svá at*, *þó at*, (...) *því at*, *þá er*, *svá sem* etc. Excerpteringen er baseret på 3 hovedkriterier: proveniens, kronologi og teksttype, i.e. OI og GN fra ca. 1150–ca. 1500 hh. ca. 1350 for GN. Samtlige teksttyper i GN og OI er repræsenteret. Der er ikke tilstræbt excerptering med faste periodetal for de forskellige teksttyper, kun for de enkelte århundreder med et periodetal på ca. 4.000 for hvert århundrede. Formålet er først og fremmest at give en beskrivelse af de i systemet lexikaliserede syntagmer, herunder kronologisk og geografisk betingede realisationsformer. Samtlige signaturer i forkortelseslisten er gennemgået. En del av dem har ingen ekss. på de konstruktionstyper, der skal behandles her. Hele forkortelseslisten (s. 98 ff.) samt et appendix (s. 103 ff.) med datering af de håndskrifter, der er lagt til grund for de excerpterede tekstudgaver, er medtaget, for at man derved kan danne sig et indtryk af det samlede materiales omfang og spredning.

2. Formål

Konj. *unz* og syntagmerne *til þess +*, *þar til +* og *þangat til +* konj./0 kan med temporal funktion (indtil) fungere som substituenten for hverandre. Forholdet kan illustrere med flg. ekss.:

1. *Konj. unz vs. til þess er*:

- a. oc ves þar *unz* ec sege þér (Sth. 183:3)
- b. ok ver þar *til þes er* ec sægi þer (GNH 51:1)

2. *til þess er vs. þar til er*:

- a. (...) oc a at bera *til þes er* sol er scapt há (Grg. St. 34:21)
- b. (...) a hann at bera at vsekio *þar til er* sol er scapthá (AKr. 46:21)

3. þar til er vs. þangat til er:

- a. Ek man ok vera i gisling með yðr þar til er þat er allt fram komit (. . .) (Bret. I 240:31)
- b. ek man ok sialfr vera igislingu þangat til er þetta kemr fram (. . .) (Bret. II 28r. 15–16)

Forholdet mellem konj. *unz* vs. syntagmerne *til þess* + og *þar til* + konj./0 – og syntagmerne *til þess* + vs. *þar til* + konj./0 er tidligere behandlet af Ole Widding (1960:16–17) og Peter Hallberg (1963:17–18; 1968:24, 171–74). Deres undersøgelse gælder OI alene. Min egen er bredere anlagt med inddragelse af såvel OI som GN. Som det endv. vil fremgå af corpusbeskrivelsen (s. 82 ff.) samt fortegnelsen over de håndskrifter, der er lagt til grund for de citerede og benyttede tekstudgaver (s. 103 ff.), er corpus-sammensætningen bredere m.h.t. de excerperede teksttyper og deres kronologiske fordeling.

Formålet med nærværende afhandling bliver da:

1° at beskrive den numeriske, kronologiske og geografiske distribution af de enkelte konstruktionstyper hver for sig: konj. *unz* s. 84 f., syntagmerne *til þess* + , *þar til* + , *þangat til* + konj./0 s. 85 ff., 87 f., 94.

2° at foretage en sammenlignende sammenfatning af typernes kronologiske og geografiske fordeling s. 89 ff.

3. Corpus

Om sammensætningen af GN- og OI-corpus skal anføres flg. *hovedlinjer*:

3.1. OI-corpus

For det samlede tidsrum ca. 1150–ca. 1500 er excerperet ca. 16.000 perioder; ca. 3.900 stammer fra den ældste litteratur, som er udskrevet i sin helhed (Seip 1954:41). Langt den største af de excerperede tekster er den Stockholmske homiliebog (Sth. 15, 4to; ca. 1200), som med sine ca. 3.000 perioder alene udgør ca. 80 % af det ældste materiale. De resterende 900 perioder er spredt fordelt på forskellige fragmenter af især juridisk og religiøst indhold, alle fra omkr. 1200: fx Grágás (AM 315 d, fol), homilie (AM 237 a, fol), Veraldar saga (AM 655 VII–VIII, 4to), Physiologus (AM 673 a, 4to). Fra 13., 14. og 15. århundrede er excerperet ca. 12.000 perioder, fordelt med ca. 4.000 på hvert. Litteraturens former er mange i OI-overleveringen. Traderingen har imidlertid sin tyngdelov. Nogle er tidlige (fx religiøse og juridiske tekster), andre sene (fx hjemlige isl. riddersagaer). Samtlige teksttyper inden for prosa og poesi er repræsenteret; for prosaens vedkommende med

annaler, fornaldarsaga, islændingesaga, kongesaga etc., og for poesiens vedkommende med et udvalg af Edda- og skjaldedigte. De 12.000 perioder for disse 3 århundreder er fordelt på 87 signaturer, hvoraf 74 er excerperet in extenso og de resterende 13 enten med 20–25 % af tekstmassen eller maksimalt 400 perioder. Til den første gruppe hører fx *Trójumanna saga* (AM 573 a, 4to), og *Rím II* (AM 624, 4to). Til den sidste fx *Járnsíða* (AM 334 fol), *Stjórn* (AM 228 fol), *Snorra Edda* (GKS 2367, 4to), *Jónsbók* (GKS 3268, 4to) og *Sturlunga saga* (AM 122a fol). Denne kvantitative begrænsning på periodetallet for enkelte tekster er nødvendiggjort af hensynet til den kvalitative sammensætning af tekstmassen.

3.2. GN-corpus

For hele tidsrummet ca. 1150–ca. 1350 udgøres materialet af ca. 8.400 excerpter, der fordeler sig på flg. måde: ca. 2.300 kan henføres til den ældste litteratur (Seip 1954:5–6), ca. 4.100 til det 13. årh. og ca. 2.000 til 14. årh.s 1. hd. Bortset fra et par fragmenter af ældre Gulatingslov udgøres det ældste materiale udelukkende af religiøs litteratur. Med sine ca. 2.100 perioder udgør Den Gammelnorske Homiliebog alene ca. 90 % af det samlede ældste materiale. Princippet for excerperingen for 13. og 14. årh. har været, at der af samtlige større tekster er excerperet ca. 20–25 %. Det gælder fx *Barlaams saga* (Sth. 6 fol), *Gulatingsloven* (GKS 1154 fol), *Hirdskræen* (AM 232 fol), *Konungs skuggsjá* (AM 243 b fol), *Óláfs saga helga* (DG 8 fol), *Strengleikar* (DG 4–7 fol), *Thomas saga* (Sth. 17, 4to) og *Piðriks saga* (Sth. 4 fol). De øvrige tekster er excerperet i deres som regel fragmentariske helhed: fx redaktioner af *Bjarkøretten* (AM 315 g, fol), *Eidsivatingsloven* (NRA I A), *Frostatingsloven* (NRA I C II). Materialet fra 14. årh.s 1. hd. består næsten udelukkende af juridisk litteratur: lovaftskrifter og diplomer. Disse to teksttyper udgør ca. 90 % af det samlede materiale fra dette årh. Diplommaterialet består af i alt 40 diplomer (det ældste fra 1210). Materialet er desuden fordelt på dialektområderne, idet der udover kravet om den kronologiske og kvalitative spredning også ved sammensætningen af GN-materialet må tages hensyn til repræsentationen af de 2 hoveddialekter øst- hh. vest-norsk. Det første er repræsenteret af bl.a. *Barlaams saga*, *Eidsivatingsloven* og *Óláfs saga helga* – og det sidste bl.a. af *Gulatingsloven*, *Hirdskræen*, *Konungs skuggsjá*, *Strengleikar*, *Thomas saga* og *Piðriks saga*. Den procentuelle fordeling af det samlede GN-materiale på de to hoveddialekter er: ca. 70 % stammer fra det vestnorske og ca. 30 fra det østnorske område, en fordeling, der er afledt af forskellen i især 13. årh.s litterære aktivitet. Østlandet gjorde sig i kvalitativ henseende mindre gældende.

4. Konj. *unz*

Tabel 1: Oversigt over den numeriske og kronologiske fordeling af konj. *unz* i OI

Det ældste	13. årh.	14. årh.	15. årh.	TOTAL
36	44	7	9	96

4.1. Distribution og frekvens

I skemaet indgår kun de ekss., der er noteret i OI. Hertil kommer 4 fra GN, fra GNH, noteret i den del, der er skrevet af hånd II (i Indrebøs udg. s. 84:28, 86:13, 106:9, 150:9). Som allerede påpeget af O. Widding (1960:17) sker der et markant fald i brugen af konj. *unz* ved overgangen til det 14. årh. Vi skal senere se, hvorledes brugen af de alternative semantiske konstruktionstyper *til þess* + hh. *þar til* + konj./0 træder i stedet. Vedr. brugen af *unz* i OI-materialet kan anføres flg.: *Det ældste*: de fleste ekss. er fra Sth. (18), de ældste fra Komput. (14), Plácdr. (3) og Eluc. (1); *13. årh.*: over halvdelen af de noterede ekss. er fra Clem. (13) og Edda I (10); lægger vi hertil ekss. fra Jart. (5), som er fra samme hdskr. som Clem. (AM 645, 4to), tegner disse 3 tekster sig i alt for næsten 65 % af alle ekss. Ellers spredt noteret m. enkelte i især oversættelseslitt.: Alexis (1), Blas. II (2), Mar. II (1), III (1), Mork. (3), Niðrst. (2), Nik. (4), Sept. (2); *14. årh.*: 7 ekss., der fordeler sig på: Edda II (3), Grafhl. (1), Íslenddr. (2), Landafrð. (1); *15. årh.*: 9 ekss. fordelt på: Gísl. (4), Hugsvm. (1), Vqls. (2), Sams. (1), Ævikv. (1). Se dokumentation s. 94 f.

4.2. Notation

Konj. noteres normalt *unz*. To typer af afvigelser forekommer imidlertid. Den ene, som kun er noteret med et enkelt eks. i GN, er af typen *unz* + konj. *at*; den er noteret i GNH: (. . .) sá hefir varla ennda-lóc góð er avalt søfr *unnz at* hann kenir bána vísan (150:9). Den anden er kun noteret i OI. Den er formentlig systembetinget, for så vidt som de fleste syntagme-typer er opbygget af et DET-holdigt selektionsled (fx *þá*, *þar*, *þó*, *svá* etc.) + konj., i.e. her som *til þess* + *unz*. Det determinative led kan være slettet. Det gælder 2 ekss., som er fra Komput. og Niðrst.: *samnasc su stund af huerio tungla mote. til unz þat verþr ij^a. deogra lengþ .axix. vetrom* (Komput. 16:21), og er nv allscamt *til vnz* hann mon deya (Niðrst. 2:18). De øvrige, i alt 7, er af typen *til þess* + *unz*, noteret i Sth. (3), Komput. (1), Blas. II (1), Niðrst. (1) og Nik. (1): fx *hon fór með scyndingo michilli oc meiyar hennar með henni. til þess unz þær komo til iorsala. borgar* (. . .)

(Sth. 129:22; se endv. 22:18, 122:32), oc lét (jarl) slita holdd hans með ullkavmbom. *til þess unz* hvergi var heillt holdd á licam *hans* (Blas. II 262:2).

4.3. Intensivering

Adverbiel forstærkning af det tautologiske SL-led (*til þess*) er noteret 2 gg., dels i Sth. og dels i Clem.: þa scal þiopen (...) oc standa hneigþo haofþe. *allt til þess unz* kene maþr qveþþr (...) Sth. 122:34), (...) oc voro (þeir) í eno mesto sorgmøþe hugar sins (...), *alt til þess unz* lerisveinar hans Febus oc Cornelius huggoþo lyþenn (...) (Clem. 150:5).

5. Syntagmet *til þess* + konj./0

Tabel 2: Oversigt over den kronologiske og numeriske fordeling i OI og GN af syntagmet *til þess* + konj./0

PROVENIENS	KONJUNKTION					FREKVENNS
<i>OI</i>	+ <i>er</i>	+ <i>at</i>	+ <i>en</i>	+ <i>sem</i>	+ 0	
Det ældste						
13. årh.	15					15
14. årh.	16	1				17
15. årh.	15	2		1	2	20
I alt	46	3		1	2	52
<i>GN</i>						
Det ældste						
13. årh.	11		1			11
14. årh.	26			1	1	27
15. årh.	17					19
I alt	54		1	1	1	57
TOTAL	100	3	1	2	3	109

5.1. Frekvens og distribution

5.1.1. *OI: Det ældste*: Syntagmet er ikke noteret. Det nærmeste, vi kan komme denne type, er de to tidligere omtalte ekss., dels fra Sth. med pleonastisk konstruktion (*til þess + unz*, s. 84 f.) og dels fra Komput. med slettet determinativ (*til + unz*, s. 84); 13. årh.: De fleste ekss. (14) er noteret i hjemlige tekster: Ágr. (4), Grág. (8) og Járns. (2). Et enkelt eks. med pleonastisk konstruktion (*til þess + unz*), noteret i Clem. er tidligere omtalt under konj. *unz* (s. 84); 14. årh.: Frekvensen er påfaldende høj i Eg. (10),

svarende til ca. 60 % af samtlige ekss. (P. Hallberg 1968:173). De øvrige fordeler sig bredt og fåtalligt på især hjemlige tekster: Annl. Flat. (1), ID 110/Haganes 1399 (1), Gunnl. (1), Jónsb. (2), Sturl. (1), Trójum. (1); 15. årh.: det konjunktionelle led er normalt + *er* (15 gg.), men som ved andre temporal-syntagmer fra dette årh. ser vi også her en større variation i konj.s-brugen i (især) 15. årh.s 2. hd. Vi har + *at* i Hák. II (1) og Vilm. (1), + *sem* i Hák. II (1) og + 0 i Gísl. (1) og Sams. (1). De øvrige ekss. fordeler sig bredt på hjemlige tekster: Bøgl. (2), ID 140/Hrafnagil 1415 (2), Gísl. (2), Hrafn. (1), Hák. II (3), Heiðr. (1), Rím II (1), Vøls. (1). Selvom det samlede antal ekss. er få (i alt 52), er der dog iøjnefaldende træk ved distributionen af denne syntagmetype i OI: (1) den er ikke noteret i det ældste materiale; (2) i 13. årh. er den spec. noteret i 2 tekster: Ágr. (4) og Grág. (8), begge fra 14. årh.s 1. hd.; (3) syntagmets konjunktionelle led viser større variation fra især 15. årh.s 2. hd.

5.1.2. *GN: Det ældste*: Vi har tidligere set, at temporalrelationen undtagelsesvist kan være lexikaliseret med konj. *unz* i GN (s. 84); 4 ekss. er noteret i GNH, alle i den af hånd II skrevne del. Det normale er, at relationen markeres med syntagmet *til þess + er*, i alt 11 ekss. noteret i GNH (se fx 43:7, 50:32, 72:9, 90:23, 122:25). Bortset fra et enkelt eks. hos hånd I (156:29) er samtlige ekss. (som ved konj. *unz*) noteret i den af hånd II skrevne del. Ingen andre kilder i det ældste GN-materiale har ekss. på konstruktionen; 13. årh.: bortset fra et enkelt eks. på *til þess + en*, noteret i et sørlandsk diplom (DN I:81, Eikeland 1292) har de øvrige 25 ekss. konstruktionen med + *er*. De er noteret bredt, både i hjemlige og oversatte tekster: Frostat. I, Strgl. (m. hver 6), Ólaf III, Skrá, Þiðr. (m. hver 3), Barl., Bjarkø, Elis, Kgs., Landsl. (m. hver 1); 14. årh.: afvigelser fra *er*-konstruktionen er kun noteret med 2 ekss.: dels i et dipl. fra Öykerö fra 1300 med + *sem* (DN I, 92), dels i Kristenr. (340:8) med præp. *til* alene som forbinder (i skemaet ovf. opført som + 0). De øvrige ekss. med + *er* fordeler sig på: Borgart., Gulat. II (m. hver 5), Kristenr. (4) og Eidsivat. II (2). Se dokumentation s. 96.

5.2. Intensivering

Enkelte ekss. på intensivering forekommer: 1) *GN*: dels med *allt* i GNH (3) og i Strgl. (1) – og dels med adv. *æ* i Borgart. (2): ok gaf guð hænum log þau er hann bæð gyðingum at halda *allt til þes er* sa kóme sialfr at scipta lægonom (...) (GNH 73:16; se endv. 119:23, 120:16), Oc var hon oc herra hænnar miok lengi með myklom fagnaðe oc yndilego lifi sømelega saman. *allt til þess er* riddarar hans oc vinir oc frændr kuomo til hans (...) (Strgl.

20:18); biskup a allr þær sæctir. sem viðr liggia stæmfnu giærðir æ till þess er maðr verðr vbota maðr (Borgart. 372:10; se endv. 370:4); 2) *OI*: forekommer sjældent. Kun 2 ekss. fra 14. årh.s 1. hd., dels i Eg., dels i Sturl.: Beittu þá sem þueraz austr firi landit, *allt til þess er* fjorðr varð firi þeim (Eg. 106:19), ok for (hann) *allt til þess er* hann kom til motz við þa Augmund (Sturl. 128:13).

5.3. Positionstyper

Samtlige syntagmer har kontakt-stilling.

6. Syntagmet *þar til* + konj./0

Tabel 3: Oversigt over den kronologiske og numeriske fordeling i *OI* og *GN* af syntagmet *þar til* + konj./0

PROVENIENS	KONJUNKTION				FREKVENS
	+ <i>er</i>	+ <i>at</i>	+ <i>sem</i>	+ 0	
<i>OI</i>					
Det ældste					0
13. årh.	4				4
14. årh.	31				31
15. årh.	20	15	1	3	39
I alt	55	15	1	3	74
<i>GN</i>					
Det ældste					0
13. årh.	27		1	1	29
14. årh.	15		1		16
I alt	42		2	1	45
TOTAL	97	15	3	4	119

6.1. Frekvens og distribution

6.1.1. *OI*: *Det ældste*: Syntagmet er ikke noteret. Som vi har set, lexikaliseres temporalrelationen i *OI* alene ved brug af konj. *unz* (s. 84). Om brugen af syntagmet *til þess* + konj./0 se s. 85f. Ekss. fra 13. og 14. årh. har udelukkende + *er*, der fordeler sig med 4 fra 13. årh. og 31 fra 14. Som ved andre temporale *OI*-syntagmer viser 15. årh. større variation i antallet af alternative konstruktionstyper. Den mest frekvente er dog stadig + *er* (20

gg.). SL-leddet kan herudover være kombineret med: + *at* (15 gg.), + *sem* (1 g.) og + 0 (3 gg.). Typisk for disse 3 konstruktionstypers forekomst er, at de er sene, noteret i riddersagaer fra omkr. 1450–1500: Sams., Sig. fót., Sig. turn. og Vilm. M.h.t. konstruktionernes fordeling kan anføres: + *at*: noteret i Sams. (8), Sig. fót. (2 gg.), Sig. turn. (2 gg.) og Vilm. (3 gg.); + *sem*: typen blot noteret med et enkelt eks. fra Vilm. Det bemærkes, at denne tekst som den eneste har ekss. på samtlige konstruktionstyper, der indgår i tabel 3; + 0: kun noteret i Sams. (1) og Vilm. (2).

6.1.2. *GN*: Ingen ekss. i det ældste materiale. Relationen lexikaliseres dels ved brug af konj. *unz* og dels (i modsætning til *OI*) også ved brug af syntagmet *til þess + er* (s. 85 f.). Om *GN*-syntagmets opbygning kan generelt siges: det normale er + *er* både i 13. og 14. årh. med 27 hh. 15 ekss. Afvigelser herfra er kun noteret med 3 ekss., hvor SL-leddet er kombineret med enten + *sem* (2 gg.) eller + 0 (1 g.). Disse to konstruktionstyper er noteret fra 13. årh.s slutn. og altså tidligere end i *OI*, hvor de tilhører 15. årh.s 2. hd. Ekss. på + *at* er ikke noteret i materialet. Om de enkelte typer kan anføres: + *er*: ekss. fordeler sig bredt, dog med påfaldende høj, til dels indholdsbestemt (handlingsmættet episk stil) frekvens i *Þiðr.* (19 gg.); + *sem*: kun noteret i Thom. og Cod. Tunsb.; + 0: kun noteret i *DN II*, 20 (Bergen 1283). Se dokumentation s. 96 ff.

6.2. Intensivering

Ekss. på intensivering af SL-leddet forekommer sjældent. Blot 2 ekss. er noteret i *GN* hh. *OI*, noteret i *Stj.* og *Þiðr.*: Enn Josve oc Gyðingar rakv flottann (. . .) oc drapv hvern mann er þeir naðv. *allt þar til er þeir hofðv rekit flottann til þeirra staða* (. . .) (*Stj.* 369:14); *Sua er þetta ríki kallað villcina land af nafni villcinus konungs oc villcina menn su þioð er þar bygir. allt þar til er ænnur þioð kemr til rikiss ivir þetta land* (*Þiðr.* 62:3).

6.3. Positionstyper

Kontaktstilling er det normale. Ud af et samlet antal syntagmer på ca. 120 er blot noteret 2 ekss. på anden positionstype. Det ene med initial-stillet SL-led er fra *Þiðr.*, det andet, hvor leddet indgår i adverbialfeltet, er fra *Stj.*: oc *þar til fer hann. er hann kemr til borgar dreanfils* (*Þiðr.* 60:9); *Síþan er þar til hlvtáð er hlvttr berr a einn mann* (*Stj.* 363:12).

7. Sammenfatning

Tabel 4: Sammenfattende oversigt over den kronologiske og numeriske fordeling i *OI* og *GN* af konj. *unz* og syntagmerne *þar til + / til þess + konj./0*

PROVENIENS	Konj.	SL-led							
	<i>unz</i>	<i>til þess +</i>				<i>þar til +</i>			
		+ <i>er</i>	+ <i>at</i>	+ <i>sem</i>	+ 0	+ <i>er</i>	+ <i>at</i>	+ <i>sem</i>	+ 0
<i>OI</i>									
Det ældste	36								
13. årh.	44	15				4			
14. årh.	7	16	1			31			
15. årh.	9	15	2	1	2	20	15	1	3
I alt	96	46	3	1	2	55	15	1	3
<i>GN</i>									
Det ældste	4	11							
13. årh.		26	1			27		1	1
14. årh.		17		1	1	15		1	
I alt	4	54	1	1	1	42		2	1
TOTAL	100	100	4	2	3	97	15	3	4

I det foregående er konj. *unz* og syntagmerne *til þess + / þar til + konj./0* behandlet hver for sig. I det flg. skal disse 3 synonymer behandles under to samlende synsvinkler: først en intern, hvor vi ser på fordelingen i *OI* hh. *GN* (s. 89 ff., 93 f.), dernæst en extern til sammenlignende belysning af *usus*-forholdene i *OI* vs. *GN* (s. 94).

7.1. *OI*

7.1.1. Konj. *unz* vs. syntagmerne *til þess + / þar til + konj./0*

De tal, der indgår i tabel 4, er små men markante nok til, at nogle kronologiske hovedlinjer kan udtrages. O. Widding (1960:17) anfører, at der efter ca. 1300 er en stærk nedgang i brugen af konj. *unz*. Det kan ses ved en sammenligning af afskrifter, der findes i håndskrifter fra 13. og 14. årh.: konj. *unz* erstattes ved afskrivning med et af de to andre udtryk. Det er denne formulering, der skal efterprøves og justeres i det flg. At der sker et markant skifte i brugen af konj. *unz* fra 13. til 14. årh., fremgår tydeligt af frekvensfordelingen i tabel 4: 13. årh./44 ekss. vs. 14 årh./7. Spørgsmålet er

imidlertid, om ændringen skal sættes så sent som ca. 1300. Fordelingen i mit eget materiale tyder på, at det sker noget tidligere. Snarest omkr. midten af det 13. årh. Det kan begrundes ad to veje. Den ene ved at se på fordelingen af konj. *unz* i løbet af det 13. årh., den anden ved at undersøge de tidligste forekomster af syntagmerne *til þess + /þar til + konj./0*. Konj. *unz* indgår med i alt 44 ekss. i tabel 4 i 13. årh., hvor de fordeler sig med 24 og 20 i første hh. anden halvdel af årh. Imidlertid er halvdelen af de 20 ekss. fra 13. årh.s 2. hd. noteret i Edda I (ca. 1270), hvor der af metriske årsager ikke foreligger nogen mulighed for permutation. Edda II (ca. 1300–25) har også udelukkende konj. *unz*. Mig bekendt foreligger der normalt ikke alternative konstruktioner i den klassiske poetiske litteratur overhovedet.

Brug af *til þess + /þar til + konj./0* er ikke noteret i de ældste OI-kilder. De ældste ekss. på *til þess + er* er noteret i Ágr. (4) fra ca. 1225, herefter følger Grág. (8) fra ca. 1250. Begge anvender kun dette syntagme (se tabel 5, s. 92). Fra ca. samme tid som Grág. stammer det første eks. på brug af *þar til + er* i Skipan fra ca. 1245; i Járns. (3) fra ca. 1260–80 er også (og udelukkende) brugt *þar til + er*. Fra omkr. midten af 13. årh. er det samlede antal af disse to syntagmer noteret med 12 ekss.; altså næsten samme frekvens som konj. *unz*, hvis man reducerer tallet 20 med de 10 ekss., der indgår i Edda I, hvor der ikke foreligger alternative konstruktionsmuligheder. Denne fordeling med konj. *unz* på den ene side og syntagmerne *til þess + /þar til + konj./0* på den anden understøttes også af P. Hallbergs undersøgelse (1968:171) af Morkinskinna (ca. 1275). Han når frem til: 12 *unz* vs. 3 resp. 7 *til þess + /þar til + er*.

Frekvensen i mit eget materiale for brugen af konj. *unz* i 14. og 15. årh. er lav: 7 hh. 9. Af de 7 ekss. fra 14. årh. er 5 fra Edda II (3) og Íslenddr. (2). Altså metrisk bestemt. De øvrige 2 fra prosalitteraturen (Grafl., Landafroð.). Af de 9 ekss. fra 15. årh. er 2 fra den poetiske litteratur (Hugsvm., Ævikv.). De øvrige fra prosalitteraturen: Gísl. (4), Sams. (1), Vqls. (2).

Sammenfattende kan det siges om brugen af konj. *unz* i OI-materialet: den er typisk for materialets ældre del, i.e. indtil omkr. midten af det 13. årh.; i det ældste er den enerådende, i.e. til og med Sth. (ca. 1200). Vedr. pleonastisk konstruktion: *til þess + unz* se s. 85). Brugen kan herefter være reguleret af 2 faktorer: dels en obligatorisk metrisk (Edda I–II, Íslenddr., Hugsvm., Ævikv.), dels en alternativ stilistisk, i.e. et ønske om at tilføre yngre tekster fra fx 15. årh. et arkaiserende præg (Gísl., Sams., Vqls.).

7.1.2. *til þess + vs. þar til + konj./0*

Den kronologiske fordeling af de to typer er tidligere behandlet af P. Hallberg (1968:170–73; 1963:17–18). Han har spec. undersøgt fordelingen i en række islændingesagaer. Hovedresultatet er “att obestridligt unga islän-

dingasagor visar en markant övervikt för *þar til er*". Som ekss. herpå anføres Njáls saga med 15 *til þess er* vs. 59 *þar til er*, Grettis saga med 6 *til þess er* vs. 30 *þar til er*. Mit eget materiale kan bekræfte denne tendens: syntagmet *til þess + er* er noteret tidligere end *þar til + er*. De ældste ekss. med *til þess + er* stammer fra Ágr. (4) fra ca. 1225; det ældste noterede eks. med *þar til + er* stammer fra Skipan ca. 1245.

Bortset fra 3 ekss. fra 14. årh.s 2. hd. (Annl. Flat., Gunnl., Trójum.) stammer de resterende 13 ekss. på *til þess + er* fra 14. årh.s 1. hd., heraf alene 11 fra Eg. For Eg. anfører P. Hallberg som helhed 29 *til þess er* vs. 5 *þar til er* (1968:173). De øvrige ekss. i mit eget materiale med *til þess + er* fra 14. årh. er noteret i: Gunnl. 1 *til þess er* vs. 2 *þar til er*, Jónsb. 1 vs. 6, Sturl. 1 vs. 4, Trójum. 1 vs. 0. Der henvises til tabel 5 nedenfor.

Med forbehold kan anføres flg. sammenfatning for den kronologiske distribution af de 3 synonyme i OI-materialet: 1. Konj. *unz* er typisk for materialets ældre, i.e. til og med 13. årh.s 1. hd.; i det ældste er den enerådende, i.e. til og med Sth. (ca. 1200); 2. I såvel 13., 14. og 15. årh. forekommer de to syntagmer *til þess + /þar til + konj./0* side om side. Imidlertid sker der markante numeriske forskydninger i den kronologiske fordeling af typerne: med SL-leddet *til þess +* som den dominerende i den ældre del og *þar til +* i den yngre. Det kan nærmere, men kun antydningvist, præciseres på flg. måde: i 14. årh. kan 13 af de 16 noterede ekss. med *til þess er* henføres til årh.s 1. hd. Altså langt de fleste, men alligevel langt færre end de noterede ekss. med *þar til er*, hvoraf ca. 25 af i alt 31 kan henføres til 1. hd. Vurderet ud fra det materiale, som er lagt til grund for denne undersøgelse, synes hovedtrækkene i udviklingen mellem dem da at være, at fra 13. årh.s beg. indtil ca. 1250 bruges hyppigst *til þess er*, herefter skifter frekvensforholdet, således at *þar til er* bruges hyppigst. Det kan noteres antydningvist allerede fra 13. årh.s 2. hd. (Járns.), men slår så tydeligt igennem fra 14. årh.s 1. hd. Samme markante fordeling ses i 15. årh., hvor syntagmet *þar til + konj./0* forekommer dobbelt så hyppigt som *til þess + konj./0*. Der henvises til tabel 5 nedenfor.

7.2. GN

7.2.1. Konj. *unz* og syntagmerne *til þess + /þar til + konj./0*:

1. Konj. *unz* er ganske tydeligt en fremmed fugl i det ældste GN-materiale. Samtlige ekss. (4) med konj. *unz* er fra GNH (hånd II), hvor relationen normalt lexikaliseres med *til þess + er*, ca. 3 gange så hyppigt som med konj. *unz* (se s. 85 f.); 2. Ser vi på frekvenserne for syntagmerne *til þess + /þar til + konj./0*, ser de nogenlunde ens ud for begges vedkommende i 13. og 14. årh. Det fremgår af tabel 6 nedenfor. Selvom tallene er små, dækker de dog

Tabel 5: Oversigt over den kronologiske og numeriske fordeling i OI af syntagmerne til þess + /þar til + konj./0 på de enkelte tekster

TEKST	SL-leddet	
	<i>til þess + konj./0</i>	<i>þar til + konj./0</i>
13. árh.:		
Ágr.	4	
Grág.	8	
Járns.		3
Skipan		1
I alt	12	4
14. árh.:		
Annl. Flat	1	
Annl. Skálh.		1
Dropl.		5
Eg.	11	
Gunnl.	1	2
Jónsb.	1	6
ÓT		1
SnE		1
Stj.		11
Sturl.	1	4
Trójum.	1	
I alt	16	31
15. árh.:		
Bqgl.	2	2
Diplomer	2	1
Doroth.		1
Gísl.	3	2
Hák. I		5
Hák. II	5	1
Heiðr.	1	1
Heiðrgát.		1
Hrafn.	1	
Rím II	1	1
Sams.	1	9
Sig. turn.		2
Sig. fót.		2
Vald.		4
Vilm.	1	7
Vqls.	3	
I alt	20	39

over reelle forskelle i fordelingen i 13. årh., hvor der m.h.t. den kronologiske fordeling af typerne kan uddrages flg. tendens: omtrent frem til det 13. årh.s slutn. anvendes SL-leddet *til þess* ca. 3 gange hyppigere end *þar til*. Frekvensforholdet er: 23 *til þess* vs. 7 *þar til*. For de to store oversatte, episke tekster, *Þiðr.* og *Thom.* (oversat fra lat.) er forholdet omvendt. De er begge fra omkr. 1300 eller 13. årh.s slutn. I *Þiðr.* anvendes SL-leddet *þar til* ca. 6 gange hyppigere end *til þess* (19 vs. 3). I *Thom.*, hvor syntagmet normalt er en oversættelse af lat. konj. *donec*, er kun noteret SL-leddet *þar til* (3). I 14. årh. (indtil ca. 1350) er frekvenserne ca. ens (19 vs. 16). Nogen dialektal bestemt fordeling af typerne ses ikke. Der henvises til tabel 6.

Tabel 6: Oversigt over den kronologiske og numeriske fordeling i GN af syntagmerne *til þess* + *þar til* + konj./0 på de enkelte tekster

TEKST	SL-led	
	<i>til þess</i> + konj./0	<i>þar til</i> + konj./0
13. årh.:		
Barl.	1	1
Bjarkø	1	
Diplomer	1	2
Elis	1	
Frostat. I	6	1
Kgs.		1
Landsl.	1	
Ólaf. III	3	2
Skrå	3	
Strgl.	6	
Thom.		3
Þiðr.	3	19
I alt	26	29
14. årh.:		
Borgart.	5	
Cod. Tunsb.		5
Diplomer	1	2
Eidsivat. II	3	1
Gulat. II	5	3
Kristenr.	5	
Oratio		5
I alt	19	16

7.3. *OI vs. GN*

Vi har i det foregående set på fordelingen af de 3 synonymers interne distribution på *OI* og *GN*. Foretager vi en afsluttende sammenfatning kan de geografiske og kronologiske hovedtræk i fordelingen i *OI vs. GN* beskrives på flg. måde:

1°. *Konj. unz*: I det ældste *OI*-corpus (indtil omkr. 1200) er *konj. unz* enerådende; i *GN* er forholdet modsat; bortset fra 4 ekss. med *unz*, noteret i *GNH*, lexikaliseres temporalsyntagmet i de ældste *GN*-kilder udelukkende med syntagmet *til þess + konj./0* (s. 86).

2°. *Syntagmet til þess + konj./0*: syntagmet er ikke noteret i de ældste *OI*-kilder, som udelukkende bruger *konj. unz* (s. 85 f.); i modsætning hertil står *GN*, hvor det fungerer som normal-lexikaliseringen af temporalsyntagmet i de ældste *GN*-kilder.

3°. *Syntagmet til þess + /þar til + konj./0*: syntagmet *til þess + konj./0* har både i *OI* og *GN* højeste frekvens i 13. årh.s 1. hd. I *GN* har begge syntagmer samme frekvens i 14. årh. (indtil ca. 1350), men ikke i *OI*, hvor der indtræder en meget markant numerisk ændring med syntagmet *þar til + konj./0* som langt den mest frekvente i 14. og 15. årh. Der henvises til tabel 4 (s. 89).

8. Syntagmet *þangat til + konj.*

Dette syntagma kan som tidligere nævnt (s. 81) med temporal betydning fungere som substituent for de øvrige 3 synonymmer. Normalt har syntagmet lokal betydning, kun sjældent temporal. Frekvensen er meget beskedent. Blot 8 ekss. er noteret, fordelt med et enkelt i *GNH* (hånd II, s. 54:5) og *Sth.* (131:12); de resterende 6 er alle noteret i *Sigr.* (ca. 1475–1500). Syntagmet er således i mit materiale kun noteret i ældste (*Sth.*, *GNH*) og yngste (*Sigr.*) kilder og blot med et enkelt i *GN* (*GNH*). Se dokumentation s. 98.

9. Dokumentation

9.1. *Konj. unz*

1. *OI*: *Det ældste*: *Síþan liþo .iiii^{om} árom. miþr oc xix. nott. heldr. en. xv. hund-róþ til þes unz goþkom at vera með mario (Komput. 4:20), þáþan liþo .x. dagar oc .iii. stundom miþr. unz guþ sende helgan anda postolom (Komput. 5:25), scammasc su stund af huerio tungla mote. til unz þat verþr ij^a. deogra. lengþ axix. vetrom (Komput. 16:21), Vnds tir røkir tõe/tveir brøþr of þat røþa/ (. . .) (Plácdr. 221:12), Sumer halda galeyse unz þeir koma a ørvasa aldr (Sth. 18:30), (. . .) þa gaf guþ moisi lög þau er hans viner*

helledo síþan *til þess unz* hann gaf gift ens helga anda postolom sínom a enom sama dege (Sth. 22:18); – 13. *árh.*: heldr mon ec gliasci floglom þeim (. . .) oc halda hreinlifi oc biþa, *unz* ec veit (. . .) (Alexis 24:24), oc lét (jarl) slita holld hans með vllkavmbom, *til þess vnz* hvergi var heillt holld á licam hans (Blas. II 262:2), oc gek hann, *unz* (hann) kom a mitt vatnit (Blas. II 267:9), þeim forsc vel *unz* þeir liþo umb Sikiley (Clem. 128:10), en iþrvðheimi/scal þór vera/vnz vm rivfasz regin (Edda I 18:1), En han spió síþan of notena. oc batnaþe. stvnd fra stvnd *vnz* han var heill (Jart. 337:7), oc vrþo þer eki varir viþ oc sva i morc a bravt *vnz* þer como i eit rioþr (Mar. III, XXXIV 20), (. . .) oc fasta oc uaca *vnz* hon miskunnar mer (Mar. II, XXXI 32), oc er nv allscamt *til vnz* hann mon deya (Niðrst. 2:18), Uit scolom lifa *til þes vnz* anti xristus er vppi (. . .) (Niðrst. 8:8), oc vas scamt at fresti, *vnz* hann varþ avþigr (. . .) (Nik. 42:24), oc verom vér þar ótta lavsir á þenom *vnz* decius kemr aprt at déma of os (Sept. 56:13); – 14. *árh.*: Nam hann vittvgri/valgalldr kvæða/*vnz* navðig ræis / nas orð vm kvað (Edda II 2:23), hafi staf rof þetta er hann er aaðr ritað *vnnz* hann fær þat (. . .) (Grafhl. 16:3), fra ek báru hlut hæra/heiðinn *unnz* uarð mæiðir/dauðr enn drengi aðra/droplaugar sun bauga (Íslenddr. 557:6), (Af) Biarmalandi ganga lond óbygd of norðr-ètt, *unz* vidtekr Grenland (Landafrð. 12:8); – 15. *árh.*: Enn þau Gisli fara *unzt* þau koma i Fridarey til Styrkars (Gísl. 4:16), ok sigler (hon) burt af Ein(g)lande hægra byr *unnz* þau koma vid Irland (Sams. 5:17), Hiordis sitr nu yfir honum, *unzt* hann deyr (. . .) (Vqls. 29:13), Saugdu mier/þau er sígarr ueittj/mægda laun/margir hæfa *vnnzt* lavfgrenne/lavfe sæmmdar Renne Runnr/reckar fundu (Ævikv. 310:5).

II. GN: *Det ældste*: en þat hárdnar við æld *unz* þat værðr hart sem stæin (GNH 84:28), Ðat sægir hin hælgi Augustinus at sá hefir varla ennda-lóc góð er avalt sófr *unnz* at hann kennir bána vísan (GNH 150:9).

9.2. Syntagmet til þess + konj./0

I. OI: 13. *árh.*: Oc var þar með svnu sina *til þess er* þeir uqro ravscnir menn mioc oc sva at aldri (Ágr. 19:3), enda a barn þat at hverfa i moðor átt. at framförslo *til þess er* þat er xvi. vetra gamalt (Grág. 223:19); – 14. *árh.*: þann sama aptan syndiz ollum monnum i Steinum vndir Eyiafiollum alblodugt allt vti þat er fyrir augu bar *til þess er* menn logduz til suefns (Annl. Flæt. 400:11), en dætr hans skolu þar vpp fæðaz, *til þess er* ek gipti þær (Eg. 83:3), G(unnlaugr) ferr *til þess er* hann kom áa efzsta bæ i dalnum (. . .) (Gunnl. 53:12), þessi eiðr skal standa *til þess. er* hafa skal tveggia manna eið eða eineiði (. . .) (Jónsb. 339:18), ok for (hann) allt *til þess er* hann kom til motz við þa Augmund (Sturl. 128:3), Grickir biugguz nv j Athenis hofn *til þess er* þa skorti ecki þat (. . .) (Trójum. 64:17); – 15. *árh.*: en Baglar settuzt wm

borgina ok bido *til þers*, er liost war (Bögl. 288:13), Lidr nu *til þess*, er dagr kemr (Gísl. 27:27), Geck hann þa brott i skog ok dualdiz þar *til þess* er myrkt uar (Heiðr. 85:1), ok oku (þeir) suo vndan a hælí *til þess* er þeir komu nordur vm langskipit (Hák. II 204:12), ok vardveitti (hann) fe. brædra sinna *til þess* er þeir havfdv alldr til vid at taka (Hrafn. 17:27), Beid Helgi þar *til þess*, er mikill flockr kom til hans or Hepinsey (Völs. 21:27); + *at*: og lidr nu *til þess* *at* komjt er at brudlaupsdegi (Vilm. 193:20); + *sem*: ok leiddi (hann) hana j stadenn enn aa adra hond biskupinn. *til þess sem* hun kom þar (. . .) (Hák. II 179:1); + 0: ox hann þar vpp *til þess* hann var .xiiij. vetra gamall (Sams. 2:5).

II. GN: *Det ældste*: þa berr hann smyrsl við ok grøðer *til þes* er hæilt er (GNH 72:9), þar scolu dioflar pína yðr *til þess* er þér hafeð yðrar syndir pindar (GNH 156:30); – 13. *árh.*: Oc af þui firirlet hann alla aðra oc leitaðe at þeim einum *til þess* er hann fann hann (Barl. 47:21), nu verð ec at nema vás oc vesallder, *til þess* er miscunn þin huggi mik i slicu (. . .) (Elis 16:7), Maðr hværr *til þess* er hann er .xv. vætra gamall þa er omage (Frostat. I 503:4), oc vere halfrettis maðr *til þess* er hann a ser vopn (Landsl. 146:35), Oc for (hann) *til þess* er hann kom skipi sinu i vatn þat (. . .) (Óláf. III 15:9), oc var hon siðan innan klaustrs i fostri *til þess* er hon var fullkomen i fogrum likams væxti (Strgl. 18:31), Nu fer herburt alla þa leið *til þess* er þeir koma til bertanga (Piðr. 49:1); + *en*: (. . .) at fyr sogð markdeili hoðu æuenlege verit meðal Eikilanz ok Gullastaða *til þæs æn* Valþiouar gæk a æptir frafall Olafs Haluarzsunar (. . .) (DN I/81, 74:13); – 14. *árh.*: oc giæte hin nanaste *till þess*. er ond er or (Kristenr. 363:18), En bæendr skal varuæita tighiund alla *til þes* er tind er oll (Eidsivat. II 401:12), Lysa skal maðr ættleiðing sínne ahuerium .xx. vetrum *til þers* er hann teker arf (Gulat. II 129:25), late sua *til þæss* er læiðiz (Kristenr. 346:14); + *sem*: oc lausafe hans læggizst til kirkiunnar upgerdar, *til þess sem* konongr seer at þa er þarflegazt kirkiunni (DN I/92, 85:12); + 0: Griðkonor oc grankonor skulu vera uið sengfor huerrar kono til barn er fœðt (. . .) (Kristenr. 340:8).

9.3. Syntagmet þar til + konj./0

I. OI: 13. *árh.*: En ef fe er eigi til oc verðr hann hæill þa fari hann ortalendes þar *til* er hann hefer bæt fullom botom firi sek (Járns. 267:2), scal hann bera hverr fra ser. þar *til* er hann hefer faret allt þetta tacmarc (Skipan 537:9); – 14. *árh.*: þeir foru þar *til* er þeir komu til Rangár firir vestan vatn (Dropl. 166:9), Nu rida þeir ij saman þar *til* er þeir koma til selia Þorsteins (. . .) (Gunnl. 15:15), Sa abyrgiz þiof er bindr. fiorum morkum við konung þar *til* er hann setr hann bundinn a flet umboðz mannz (. . .) (Jónsb. 331:12), Eptir þat for hann norðr, þar *til* er siar toc við honvm (SnE 7:4), Nv skvlu þer vera her albvnir oc hræraz hvergi langt aa brottv. þar *til* er ek geri yðr eitt hvert

mark (Stj. 364.25), Þeir riðu nu, *þar til er* þeir komv gegnt Hrafnagils-laugu (Sturl. 211.17); – 15. *árh.*: + *er*: ok rak storskipin jnn til Frysio, *þar til er* þaw stodu óll aa Leirunne (Bögl. 286:13), Ok rida þeir Sanda leid (. . .) *þar til er* þeir koma yfir Sanndaoss (. . .) (Gísl. 33:1), tok konungr uel uid jalli ok dualdizt med honum *þar til er* hann var buin ok lid hans kom at honum (Hák. I 23:13), (. . .) at þeir haufdu aunguan trunad aa daunum at bida *þar til er* jungfru mætti bua sina ferd suo sæmiliga (. . .) (Hák. II 185:1), Hon od fram i þessa ellda sem i myrkua, *þar til er* hun kom at havgi berserkianna (Heiðr. 21:16), rodu sidan undan landi, *þar til er* þu matt eigi sia þat hafnar mark (Rím II 105:11), rennr nókkuin um tolf dægr *þar til er* hann kemr at landj (Vald. 66:5), og for suo fram *þar til er* þær uoru .xii. uetra gamlar (Vilm. 142:19); + *at*: styrdi S(igurdr) nu Riki sinu *þar til at* hann var meir enn .c. vetra (Sams. 43:6), skaruzt nu miog herklædi þeirra *þar til at* þeir stodu hlifarlauser vpp (Sig. fót. 242:14), Lidr so sumarit og *þar til at* Asmundur ætllar at hallda aptur til Gricklandz (Sig. turn. 215:5), for nu suo fram *þar til at* hann uar tvitvgr (at) alldrj (Vilm. 153:5); + *sem*: og ox hun jafnan þar upp. *þar til sem* þær uoru suo gamler at (. . .) (Vilm. 142:10); + 0: for so fram *þar til* hann (var) .xu. vetra (Sams. 35:4), lida nu timar *þar til* Hiar(randj) uar groen (Vilm. 176:6).

II. GN: 13. *árh.*: + *er*: oc eptir þat er engi annar vegrenn en til pinsla oc kuala. *þar til er* domadagr kæmr (Barl. 41:9), Sa abyrgiz þiof er binndr fimtan morcum við konong. *þar til err* hann sættr hann bunndinn aflæt armanne (. . .) (Frostat. I 515:9), En ec man hallda yccr frælsi iloeyniligo fylsni *þar til er* domr fællr amal yccart (Kgs. 190:28), Oc hýgg ec þat at spara *þar til er* þu hævir alldr til at bera (Ólaf. III 6:34), Ok sva hælldr hann þessar eignar ok garða i sino vallde, oc epter sinum vilia skipar, *þar til er* hann af Hæinreke konunge ok hans stormenne sturlaðr af lætr sakar sins rettlætis (. . .) (Thom. 45:15), oc fer hann i sina hvilu. oc ligr þar. *þar til er* menn hans ganga igegn honum (Þiðr. 40:12); + *sem*: (. . .) fra þi er hann sezt i sitt sæte, *þar til sem* hann stoð vpp fra borðe (. . .) (Thom. 39:20); + 0: (. . .) vttan uilia æða skipanar korsbroeðra af Niðarosi. er þar æiga rað firir gera. *þar til* guð gefr þæim forstiora firir hælaga kirkiu (DN II/20, 20:12); – 14. *árh.*: + *er*: En þeim monnum sem miskunnar ero uerðir mego þeir grið gefa at sitia i rikinu. *þar til er* konongr er fulltiða (Cod. Tunsb. 50:8), (. . .) þa skulu þau skiræ barn sit. hælldr en hæðit dœy. ok þyrmaz við hionskap. *þer til er* þau finnæ biscup (Eidsivat. II 395:3), En ef fe er eíghí til. (. . .) þa fare hann orlendis *þar til er* hann hefir bótt fullum botom firir sik (Gulat. II 107:31), Þa var macedonius en j mykla garde (. . .), *þar till er* theodosius keisare snerezst j mote (Oratio 29:5); + *sem*: Skal konongren meðan han er i umegð oc þeir (. . .) aller uera i uruggri gœymslu *þar til sem* han uerðar fulltiða (. . .) (Cod. Tunsb. 54:15).

9.4. Syntagmet þangat til + konj.

OII/GN: En epter dagmól var hon at veralldlego verke. (...). *þangat til er* kom aycþ (...) (Sth. 131:12), þeir foru nv epter bloddrefiumum. *þangat til sem* þeir komv at homrvm nockurum (Sigr. 83:19), hier munt þu epter uerda. Ok bida min *þangat til at* þriar soler eru af himni (Sigr. 85:7); – En þæirrar lausnar nutu aller þær er gyðinga skirn heldo með rettre trv ok goðum verkum allt *þangat til er* Cristr lauc scurðar-skirn (...) (GNH 54:5).

Litteratur og forkortelser

De med + angivne tekster regnes normalt for at være norske.

A = Den norsk-islandske Skjaldedigtning. A I–II. Kbh. 1912–15

Agath. = +Agathu saga meyar; HMS I:13–14

Ágr. = Ágrip. Kbh. 1880, s. 5–50

AKr. = Biskop Arnes Kristenret; NGL V:16–56

Alex. = Alexanders saga. Kbh. 1925, s. 1–36

Alexis = Alexis saga; HMS I:23–27

Alfrð. isl. = Alfræði íslenzk. I–III. Kbn. 1908–1918

ANF = Arkiv för nordisk filologi

Annl. Flat. = Flatøbogens annaler; Isl. Annl., s. 381–426

Annl. Skálh. = Skálholtsannaler; *ibid.*, s. 159–215

Annl. vet. = Annales vetustissimi; *ibid.*, s. 33–54

Aron = Aron Hjörleifsson; A II:345–46

Atlöguf. = Atlöguflokkur; A II:7–89

Barl. I = +Barlaams saga; ANF 12. 1896, s. 368–69

Barl. II = +Barlaams saga. Chria. 1851, s. 1–9:23, 10:24–41:29

Barth. = +Bartholomæus saga; A. Loth, Et gammelnorsk apostelfragment;

Afmælisrit Jóns Helgasonar. Rvík. 1969, s. 219–34

Basil. = Basilius saga; Fragmente, s. 24–29

Bibl. = +Bibelhistorie; O. Nielsen Tidsskrift for Philologi og Pædagogik. 6.

Aarg. Chra. 1865, s. 258–62

Bisk. = Biskupa sögur. I–II. Kph. 1858–78

Bjarkm. = Bjarkamál en fornu; A I:180–81

Bjarkø = Bjarkøretten; NGL IV:71–74

Blas. I = +Blasius saga; HMS I:269–71

Blas. II = Blasius saga; HMS I:256–69

Borgart. = +Borgartingsloven; NGL IV:145–49

Brandsfl. = Brandsflokkur; A II:89–90

Bret. I = Breta sögur; Hauksbók. Kbh. 1892–96

Bret. II = Breta sögur, her citeret efter det arnamagnæanske håndskrift nr. 573, 4to (ca. 1302–10), bl. 28 r, 15–16

- Brot = Brot af Þorláks sögu; Bisk., s. 391–94
 Bøgl. = Bøglunga saga. Kbh. 1910, s. 263–91
 Clem. = Clemens saga; Post., s. 126–51
 Cod. Tunsb. = ⁺Codex Tunsbergensis; NGL III:17–18, 32–33, 63–66, 70–71, 72–73, 86–88, 88–89, 93–94, 94–95, 95–96, 96, 97, 114–15, 118–20, 132–34; jfr. endv. NGL IV:426, 428–30; samtlige med de af hånd *d* optrykte stykker excerpeteret
 Darrlj. = Darraðarljóð; A I:419–21
 DN = Diplomatarium Norvegicum. Chria. I ff. 1849 ff.
 Dorothe. = Dorotheusaga; HMS I:322–28
 Dorotheidikt. = Dorotheudiktur; ÍM II:359–63
 Dropl. = Droplaugasona saga; Austfirðinga sögur. Kbh. 1902–03, s. 152–75
 EdAM = Editiones Arnarnagnæanæ
 Edda I = Eddadigte. Konungsbók. Kbh. 1891, s. 1–29
 Edda II = Eddadigte; Håndskriftet Nr. 748, 4to, Bl. 1–6. Kbh. 1896
 Eg. = Egils saga. Kbh. 1886–88, s. 58–120
 Eidsivat. = ⁺Eidsivatingslov; NGL II:522–23
 Eidsivat. II = ⁺Eidsivatings ældre kristenret; NGL I:394–406
 Eiríksdr. = Eiríksdrápa; A I:444–52
 Elis = ⁺Elis saga ok Rosamundu (. . .) von E. Kölbing. Breslau 1881, s. 1:1–31:8
 Eluc. = Elucidarius. Kbh. 1858, s. 51–81
 Eras. = Erasmus saga ok Silvesters; Fragmente, s. 14–23
 Fagr. = ⁺Fagrskinna. Chria. 1847, s. 144
 Fragmente = Arnarnagnæanische Fragmente. Lpz., Kph. 1893
 Frostat. I = ⁺Frostatingslov; NGL II:501–15
 Frostat. II = ⁺Frostatingslov; NGL IV:30–31
 Frostat. III = ⁺Frostatingslov; NGL II:520–21
 Geisli = Geisli; A I:459–73
 Gísl. = Gísla saga. Kbh. 1929, s. 1–48
 GNH = ⁺Gammel Norsk Homiliebog (. . .) ved G. Indrebø. Oslo 1931
 Grafhl. = Første grammatiske afhandling. Kbh. 1884–86, s. 1–16
 Grág. = Grágás; V. Finsen. I. Kbh. 1852, s. 193–250
 Grág. I = Grágás; *ibid.*, II:219–26
 Grág. II = Grágás; *ibid.*, s. 231–35
 Grg. St. = Grágás efter det Arnarnagnæanske Haandskrift Nr. AM 334 fol. Staðarhólsbók. Kbh. 1879
 Gulat. I = ⁺Gulatingslov; G. T. Flom Univ. of Illinois Studies. Vol. 5. 1928, s. 38–41
 Gulat. II = ⁺Gulathingslov; Ed. by G. T. Flom. Urbana 1937, s. 103–33
 Gunnl. = Gunnlaugs saga. Kbh. 1916, s. 2:13–59
 Hákon. I = Hákonar saga Ívarssonar. Kbh. 1952, s. 3–34

- Hák. II = Hákonar saga Hákonarsonar. Oslo 1977, s. 171–79
 Hákonardr. = Hákonardrápa; A I:144–47
 Hallberg, P., 1963. Óláfr Þorðarson Hvítaskáld, Knýtlinga saga och Laxdæla saga (Studia Islandica 22), s. 17–18
 – , 1968, Stilsignalement och författarskap i norrön sagalitteratur, s. 24, 171–74
 Harmsól = Harmsól; A I:562–72
 Heiðr. = Heiðreks saga; udg. af Jón Helgason. Kbh. 1924
 Heiðrgát. = Heiðreks gátur; A II:221–28
 Hirdskrá = ⁺Hirdskrá; NGL II:391–419
 HMS = Heilagra Manna Sögur. I–II. Kria. 1877
 Hom. I = Homilie; Leifar etc. Kph. 1878, s. 162–67
 Hom. II = Homilie; ZdA 35. Berlin 1891, s. 244–48
 Hom. VI = Homilie; Frumparta íslenzkrar tungu. Kph. 1846, s. 67–69
 Hom. VII = ⁺Homilie; A. Holtsmark, En gammelnorsk homilie i AM 114 a qv. ANF. 46. 1930, s. 259–63
 Hrafn. = Hrafn saga Sveinbjarnarsonar. EdAM Cph. 1967, s. 1–5:6, 13:16–18:3, 46:16–49:23, 55:13–59
 Hugsvm. = Hugsvinnsmál; A II:167–97
 ID = Islandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst. EdAM A. 7. Kbh. 1963
 ÍM = Íslenzk Miðaldakvæði. I²–II. Kbh. 1936–38
 Ingadr. = Ingadrápa; A I:503–04
 Isl. Annl. = Islandske Annaler indtil 1578. Chria. 1888
 Íslenddr. = Íslendingadrápa; A I:556–60
 Jac. = Jaobs saga postola; Post., s. 529–33
 Járns. = Járnsíða; NGL I:259–80
 Jart. = Jarteinabók; Bisk. I:333–56
 Jóansdr. = Jóansdrápa; A I:561
 Jómsvíldr. = Jómsvíkingadrápa; A II:1–10
 Jónsb. = Jónsbók; NGL IV:187–210, 330–40
 Jónsv. = Jónsvísur; A II:37
 Kgs. = ⁺Konungs skuggsjá. Udg. af F. Jónsson. Kbh 1920, s. 155–201
 Kloster. I–II = ⁺Klosterregler; E. Walter, Die Fragmente zweier Klosterregeln etc. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 82. Halle (Saale) 1968, s. 83–131
 Komput. = Komputistik; Äldsta delen av Cod. 1812 4to (. . .). Kbh. 1883, s. 1–44
 Kristenr. = ⁺Den ældre Borgarthings el. Vikens Christenret; NGL I:339–52
 Landafrð. = Landrafræði; Alfrð. ísl., s. 3–21
 Landsl. = ⁺Landsloven; NGL IV:145–49
 Leiðarv. = Leiðarvísan; A I:618–26
 LMIR = Late Medieval Icelandic Romances. I–V. Cph. 1962–65

- Mar. = Mariu saga. Chria. 1871, s. 339–69
 Mar. II = Mariu saga; *ibid.*, s. 31–32 (incl.)
 Mar. III = Mariu saga, *ibid.*, s. 32–37 (incl.)
 Margr. = Margrétar saga; HMS I:474–81
 Matth. = +Mattheus saga postola; Chria. 1874, s. 823–25
 Maur. I = Mauritius saga; HMS I:656–58
 Maur. II = Mauritius saga; *ibid.* s. 643–56
 Merk. = Merking ð s steina; Alfrð. ísl. I:40–43
 Mork. = Morkinskinna. Kbh. 1932, s. 1–31
 Nátt. = Náttúrusteinur; *ibid.*, s. 77–83
 NGL = Norges gamle Love indtil 1387. I–V. Chria. 1846–95
 Niðrst. = Niðrstigningsaga; Helgensagaer. Kbh. 1927, s. 1–9
 Nik. = Nikolaus saga erkibiskups; HMS II:41–46
 Ólaf I = +Kong Olaf Tryggvesöns saga (...). Chria. 1853, s. 64–71
 Ólaf III = +Olafs saga hins helga (...). Kria. 1922, s. 1–40
 Óláfsdr. = Óláfsdrápa; A I:409–13
 Óláfsrím. = Óláfsrímur; Rímnas. I:1–8
 ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre. Udg. af Den arnamagnæanske kommission. Kbh. 1989.
 Oratio = +Oratio; En Tale mod Biskoperne (...). Chria. 1885
 Orm. = Ormar; Alfrð. ísl. I:39–40
 ÓT = Ólafs saga Tryggvasonar. Kbh. 1932, s. 1–24, 36–47, 54–63
 Petr. = Petrus saga postola; Post., s. 211–16
 Phys. = Physiologus; ÅNOH 4. Kbh. 1889, s. 256–89
 Plac. = +Placidus saga; HMS II:207–09
 Plácdr. = Plácítusdrápa; Opuscula philologica. Kbh. 1887, s. 214–22
 Post. = Postolasögur. Chria. 1874
 Ragndr. = Ragnarsdrápa; A I:1–4
 Reg. = Regimen; Alfrð. ísl. III:76–84
 Rekst. = Rekstefja; A I:543–52
 Rím II = Rím; Alfrð. ísl. II:83–110, 117–30
 Rímnas. = Rímnasafn. I–II. Kbh. 1912–22
 RM = Reykjaholtsmáldagi. Kbh. 1865
 Sams. = Samsóns saga. Kbh. 1953, s. 1–47
 Seip, D.A., 1954. Palæografi. B. Norge og Island. Nordisk Kultur. XXVIII:B, s. 5–6 (= nr. 1–6), 41 (= nr.1–11)
 Selkollv. = Selkolluvisur; A II:408–11
 Sept. = Septem dormientes; Helgensagaer. Kbh. 1927, s. 54–59
 Sig. fót. = Sigurðar saga fótis; LMIR III:233–50
 Sigr. = Sigrgarðs saga frækna; LMIR V:81–107
 Sig. turn. = Sigurðar saga turnara; LMIR V:197–215, 227–32
 Silv. = Silvesters saga; Fragmente, s. 8–14

- Skipan = Skipan Sæmundar Ormssonar; *Diplomatarium Islandicum I*. Kph. 1857–76, s. 536–37
- Skrá = Skrá um skipti etc.; *ibid.*, s. 305–06
- Skrá = +Gammel Gildeskrá fra Trondhjem; *Sproglig-historiske studier etc. Kria*. 1896, s. 217–26
- SnE = Snorra Edda; *Edda Snorra Sturlusonar*. Kbh. 1931, s. 4:26–53
- Stephan. = Stephanus saga; *Acta Philologica Scandinavica XXI*. Cph. 1952, s. 144–48
- Sth. = Stockholmske homiliebog; *Homiliu-Bók*. Lund 1872
- Stj. = Stjórn. *Chria*. 1862, s. 353–74, 386–99
- Strgl. = +Strengleikar. *Chria*. 1850, s. 1–23, 30–51
- Sturl. = Sturlunga saga. II. Kbh. 1911, s. 109–16, 120–36, 185–222 (= hånd d)
- Sqgubrt. = Sqgubrot; *Sqgur Danakonunga*. Kbh. 1920, s. 3–20
- Thom. = +Thomas saga erkibiskups. *Chria*. 1869, s. 1–50
- Trójum. = Trójumanna saga. *EdAM*. Cph. 1963, s. 62–125
- Piðr. = +Piðriks saga af Bern. II. Kbh. 1908–11, s. 1–88:20 (= hånd 3)
- Vald. = Valdimars saga. *EdAM*. *LMIR I*:51–72
- Ver. I = Veraldar saga. Kbh. 1944, s. 15:13–24:4
- Ver. II = Veraldar saga; *ibid.*, s. 29:4–31:5, 87–88
- Widding, O., 1960. Nogle problemer omkring sagaen om Gudmund den gode; *i: Maal og Minne*, s. 13–26
- Vilm. = Vilmundar saga; *EdAM*. *LMIR IV*:139–154:8, 163:14–201
- Vqls. = Vqlsunga saga. Kbh. 1906–08, s. 1–30
- ZdA = *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*
- ÅNOH = *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*
- Æ. Gulat. I = +Ældre Gulatingslov; *NGL II*:495–500
- Æ. Gulat. II = +Ældre Gulatingslov; *NGL IV*:1–13
- Ævikv. = *Ævikviða*; *A I*:309–11
- Øxarfl. = *Øxarflokkr*; *A I*:477–79

Appendix

Håndskriftfortegnelse

Fortegnelse over de håndskrifter, der er lagt til grund for citerede og benyttede tekstudgaver. De med + angivne håndskrifter regnes normalt for at være norske

Håndskrift	Tid	Signatur
AM 1 e β I fol	ca. 1300	Sogubrt.
AM 81 a fol	ca. 1450–75	Bøgl.
AM 122 a fol	ca. 1350–70	Atløgufll. Brandsfl. Sturl.
AM 132 fol	ca. 1330–70	Dropl. Eg.
AM 152 fol	ca. 1500–25	Ævikv.
AM 228 fol	ca. 1300–25	Stj.
AM 234 fol	ca. 1340	Mar.
AM 235 fol	ca. 1400	Margr. Maur. II
AM 237 a fol	ca. 1150	Hom. I
AM 237 b fol ⁺	ca. 1250	Barth.
AM 242 fol	ca. 1350	Grafhl. Øxarfl.
AM 243 bd fol ⁺	ca. 1275	Kgs.
AM 315 e fol ⁺	ca. 1240–50	Gulat. I
AM 315 c fol	ca. 1200–25	Grág. II
AM 315 d fol	ca. 1175	Grág. I
AM 315 f fol ⁺	ca. 1175–1200	Æ. Gulat. II
AM 315 g fol	ca. 1250	Bjarkø
AM 315 k fol ⁺	ca. 1220–50	Frostat. II
AM 323 fol ⁺	ca. 1320–50	Hirdskrá
AM 334 fol	ca. 1270–80	Járns.
AM 58 4to ⁺	ca. 1350	Eidsivat. II
AM 78 4to ⁺	ca. 1300	Kristenr.
AM 114 a 4to ⁺	ca. 1315–40	Oratio Hom. VII
AM 279 a 4to	ca. 1250–75	Skrá
AM 325 II 4to	ca. 1225	Ágr.
AM 343 a 4to	ca. 1450–1475	Sams.
AM 381 I 4to	ca. 1250	Brot
AM 399 4to	ca. 1330–50	Aron
AM 415 4to	ca. 1310	Annl. vet.
AM 420 a 4to	ca. 1362	Annl. Skálh.
AM 468 4to	ca. 1300–25	Darrlj.
AM 519 a 4to	ca. 1280	Alex.
AM 556 a 4to	ca. 1475–1500	Gísl. Sigr.

Håndskrift	Tid	Signatur
AM 557 4to	ca. 1420–50	Hrafn.
AM 570 a 4to	ca. 1450–1500	Hák. I
AM 573 4to	ca. 1350–75	Trójum.
AM 586 4to	ca. 1450–1500	Vilm.
AM 589 c 4to	ca. 1450–1500	Vald.
AM 619 4to +	ca. 1220–25	GNH
AM 623 4to	ca. 1250	Alexis Niðrst.
AM 624 4to	ca. 1500	Hugsvm. Rím II
AM 645 4to	ca. 1225	Clem.
AM 655 I 4to	ca. 1225–50	Hom. VI
AM 655 I 4to	ca. 1200–25	Mar. III
AM 655 III 4t	ca. 1200	Nik.
AM 655 IV 4to	ca. 1200–25	Silv.
AM 655 V 4to	ca. 1200–25	Eras.
AM 655 VI 4to	ca. 1200–25	Basil.
AM 655 VII 4to	ca. 1200	Ver. I
AM 655 VIII 4to	ca. 1200	Ver. II
AM 655 IX 4to +	ca. 1150–1200	Blas.
AM 655 X 4to	ca. 1250–1300	Maur.
AM 655 XII–XIII 4to	ca. 1250–75	Jac. Petr.
AM 655 XIV 4to	ca. 1250–75	Stephan.
AM 655 XIX 4to	ca. 1225–50	Mar. II
AM 673 a 4to	ca. 1200	Phys.
AM 673 b 4to	ca. 1200	Plácdr.
AM 674 a 4to	ca. 1150–1200	Eluc.
AM 696 II 4to	15. årh.	Reg.
AM 748 I 4to	ca. 1300–25	Íslenddr. Edda II
AM 757 a 4to	ca. 1400	Harmsól
AM 1056 IV 4to +	ca. 1300	Bibl.
AM 194 8vo	1387	Landafrö. Merk. Nátt. Orm.
AM 233 8vo +	ca. 1350	Barl. I
AM 429 8vo	ca. 1500	Doroth.
AM 429 12mo	ca. 1500	Dorothdikt.
AM fsc. 65, nr. 1	ca. 1245	Skipan
DG 4–7 +	ca. 1270	Elis Strgl.
DG 8 II +	ca. 1225–50	Ólaf. III
GKS 1005 fol	ca. 1387–95	Annl. Flat. Geisli Óláfsrím.

Håndskrift	Tid	Signatur
GKS 1009 fol	ca. 1275	Mork. Ingadr. Óláfsdr.
GKS 1154 fol ⁺	ca. 1350–60	Gulat. II
GKS 1157 fol	ca. 1250	Grág.
GKS 1812 IV 4to	ca. 1192	Komput.
GKS 2365 4to	ca. 1270	Edda I
GKS 2367 4to	ca. 1300–50	Bjarkm. Eiríksdr. Jómsvíkdr. Ragndr. SnE
GKS 2845 4to		Heiðr. Heiðrgát.
GKS 3268 4to	ca. 1350	Jónsb.
NKS 1642 d 4to ⁺	ca. 1320–50	Cod. Tunsb.
NKS 1824 b 4to	ca. 1400–25	Vqls.
NRA I A ⁺	ca. 1230	Eidsivat.
NRA I B ⁺	ca. 1180	Æ. Gulat. I
NRA I C II ⁺	ca. 1260–70	Frostat. I
NRA I C IV ⁺	ca. 1250–1300	Frostat. III
NRA 5 ⁺	ca. 1300	Borgart.
NRA 50 C ⁺	ca. 1250–1300	Skrá
NRA 51 ⁺	ca. 1240–63	Fagr.
NRA 70 ⁺	ca. 1300–50	Agath.
NRA 81 A, B ⁺	ca. 1200–25	Kloster. I–II
RM I–III, V, VII	I: 1190; II: ca. 1206; III: ca. 1240–41; V: ca. 1260, VII: ca. 1242–47	
Sthm. 4 fol (hd. 3) ⁺	ca. 1275–1300	Þiðr.
Sthm. 5 fol	ca. 1350–65	Selkollv.
Sthm. 6 fol ⁺	ca. 1275	Barl. I
Sthm. 7 fol	ca. 1450–75	Sig. turn.
Sthm. 8 fol	ca. 1500	Hák. II
Sthm. 15 4to	ca. 1200	Sth.
Sthm. 17 4to ⁺	ca. 1280–1300	Thom.
Sthm. 18 4to	ca. 1350–1400	Gunnl. ÓT
Sthm. 28 4to ⁺	ca. 1320–50	Borgart.
Sthm. 1 8vo ⁺	ca. 1325–50	Mar.

ALFRED JAKOBSEN

Kong Arthur i det høye nord

Gjennom oversettelser av gammelfranske diktverker og av Geoffrey av Monmouths latinske *Historia regum Britanniae* (fra ca. 1135) ble sagnene om idealkongen Arthur og ridderne av Det runde bord på 1200-tallet introdusert i Norge og på Island. Kong Håkon Håkonsson tok som kjent selv initiativet til å få en rekke av disse verkene overført til gammelnorsk. Vi møter i riddersagaene en fantasiverden med bortførte dronninger, elskerinner av alveætt, kjemper og dverger, med ildspyende draker og takknemlige løver, med magiske kapper, kilder, ringer og drikker. Arthurs riddere drar stadig ut for å prøve sitt mot og sin dyktighet i turnering og tvekamp og for å demonstrere at en ridder av Det runde bord alltid til slutt går seirende ut av striden selv om overmakten kan synes uovervinnelig. Det runde gildebordet, der Arthur satt med sine beste menn, er uten tvil det viktigste motivet i sagnkretsen. Det symboliserer at alle ridderne er like i rang og Arthur selv primus inter pares. For vår tids lesere er dette gamle sagnstoffet blitt kjent gjennom Sigrid Undsets oversettelser.

Arthur-romanene var tilpasset middelalderens høviske ridderideal. De gjenspeilet adelens ideologiske forestillinger om seg selv, dens etikette og dens moralbegreper. Ikke rart at de ble meget populære ute i Europa. Arthurs ry overstrålte berømmelsen til en annen sagnkonge, Didrik av Bern, og det til og med i hans hjemland Tyskland. Det gikk så vidt at det i de høyere sosiale lag ofte ble stiftet selskaper eller foreninger etter mønster av Arthurs Runde bord.

I en interessant artikkel, "King Arthur's Round Table: sociological implications of its literary reception in Scandinavia",¹ påpeker Hermann Reichert at selv om riddersagaene ble mye lest både i Norge og på Island, ser det ut til at Arthur hos oss tapte i konkurransen med Didrik av Bern, og at heller ikke motivet Det runde bord fikk noe gjennomslag i Norden. I hele høymiddelalderens norrøne litteratur forekommer det nemlig bare én gang. Det er i *Erex saga*, oversettelsen av Chrétien de Troyes' versroman *Erec et Enide*. Sagaen er i sin helhet bare overlevert i to islandske papirhåndskrifter fra 1600-tallet, AM 181 b, fol. og Holm 46, fol. I et av håndskriftene, Holm 46, fol., heter det: Meðr honum (dvs. Arthur) váru tólf spekingar hans ok ráðgjafar, er

¹ I *Structure and meaning in Old Norse literature*. Ed. by John Lindow, Lars Lönnroth, Gerd Wolfgang Weber. Odense University Press 1986, ss. 394-414.

dagliga sátu at hans kringlóttu borði . . .² Men, som Reichert gjør oppmerksom på, mangler i begge håndskriftene av sagaen den velkjente passasjen lenger ute i originalen der bordets karakter blir nærmere beskrevet og dets riddere betegnet som “de beste i verden”. Stedet må være utelatt enten av oversetteren selv eller av en tidlig avskriver. Etter Reicherts syn kan ordene “de beste i verden” bare være sløyfet av “someone who has a programme, and not on a mere whim”. Han finner det mest rimelig at det var oversetteren som fulgte et slikt program, selv om han medgir at et sånt ikke er utenkelig for en avskriver heller.

Ifølge Reichert møter vi i svensk litteratur ikke motivet Det runde bord før i en av Eufemia-visene, *Hertig Fredrik av Normandie*, i begynnelsen av 1300-tallet. I dansk middelalderlitteratur skal det ikke være belagt.

I sin artikkel reiser Reichert spørsmålet om hvorfor Arthur-skikkelsen og begrepet Det runde bord ikke oppnådde en så framtrædende plass her hjemme som ute i Europa. Han vil prøve å gi en “sociological explanation” på det. Både litteratur- og kulturhistorisk har problemet betydelig interesse, og det er derfor vel verdt å drøfte. Jeg er bare delvis enig i Reicherts synspunkter på årsaksforholdet, og derfor synes jeg det kan være grunn til å gjøre rede for min egen oppfatning av det.

Innledningsvis nevner Reichert et par faktorer som han straks avviser som mulig medvirkende årsaker. Den ene er at Arthurs hoff skulle ha blitt så beryktet i Skandinavia for lettsindighet at det her oppe ikke lenger ble betraktet som eksemplarisk. Den andre faktoren han ser bort fra, er at de kongelige haller i Norge skulle være så små at de ikke gav plass for svære runde bord. Reichert tror heller ikke på Philippe M. Mitchells forklaring på at skandinavene ikke la seg etter den nye moten med å holde “Runde bord”. Han mente at årsaken måtte søkes i den høye kvaliteten i deres egen litteratur.³ Reichert peker på at Arthur ble meget populær f.eks. i et land som Italia till tross for at det også der fans en rik hjemlig litteratur.

På de to første punktene kan jeg uten videre slutte meg til Reicherts syn; det tredje vil jeg seinere komme tilbake til.

En av hovedårsakene til Arthurs manglende popularitet hos oss finner Reichert i politiske forhold. Han minner om at mønsterkongen Arthur var av stor betydning for det engelske kongehus, Anjou-Plantagenet, som Håkons samtidige, Henrik III., tilhørte. Huset Anjou-Plantagenet var Vilhelm Erobrerens etterfølgere. Det faktum at Geoffrey av Monmouth i sin historie lot Arthur nedstamme ikke fra en gammel britisk ætt, men fra bretagnere på

² I en artikkel som blir trykt i *MM* (1989), har jeg vist at setningen: er dagliga sátu at hans kringlóttu borði sannsynligvis har stått også i forelegget til AM 181 b, fol., men er utelatt i dette hs.

³ “Scandinavian literature” i *Arthurian literature in the Middle Ages*, ed. Roger S. Loomis. Oxford 1961, s. 462–3.

fastlandet, som var blitt innkalt av britene for å støtte dem i kampen mot angelsakserne, kunne hjelpe til å legitimere deres styre. De tok Arthur til inntekt for seg. I 1155 skrev normanneren Wace i anledning Henrik II.s bryllup rimkrøniken *Brut*. Det er en bearbeidelse av Geoffreys britiske historie. Wace var den første som knyttet fortellingen om Det runde bord til Geoffreys verk. Siden *Brut* var blitt til for å ære den herskende monark, ble Arthurs Runde bord helt fra begynnelsen av ikke bare et litterært motiv og et symbol på høvisk liv, men også en viktig faktor i politisk legitimasjon. Reichert tror at Håkon, som stod i nær kontakt med England, nødig ville bli mistenkt for å identifisere seg med den britiske idealkongen. Det kunne lett bli tolket slik at han ønsket å fornye det gamle norske kravet på den engelske tronen.

Han gjør også oppmerksom på et annet moment som han mener kan ha medvirket til å hindre dyrkingen av Arthur hos oss: I sin historie lot Geoffrey Arthur erobre Norge og alle de andre landene i nord og legge skatt på herskerne der. Håkon kan ifølge Reichert ha følt det pinlig å bli minnet om dette faktum og derfor ikke ønsket å bli sammenlignet med ham.

Hvorfor tok ikke nordmenn (og de andre nordiske folk) opp skikken med å etablere Runde bord slik som innbyggerne i andre land, og hvorfor hører vi så sjelden om turneringer i Norden? Denne formen for våpenlek ble jo oppfattet som det viktigste uttrykk for den krigerske side ved det middelalderlige ridderliv. Reichert påpeker at selv ikke under de storartede festlighetene ved kong Håkons kroning i 1247 ble slike ridderleker arrangert. Han drar fram flere årsaker: Den norske adelen var fåtallig og hadde ikke så store ressurser som dens europeiske standfeller. En annen viktig grunn var at de skandinaviske kongene etter Sigurd Jorsalfares ferd til Jerusalem 1107–11 ikke lenger deltok i korstog til Det hellige land. Det var på disse ferdene resten av det europeiske aristokratiet fikk kjennskap til de nyeste motene.

Reichert kommer også inn på en annen side ved festlighetene i 1247, nemlig gjesteplasseringen i det prektige gildet etter kroningen. Det var ifølge *Hákonar saga Hákonarsonar* lagt til et stort naust. Sturla Þórðarson gjør omhyggelig rede for den:

... En svá var skipat sessum í herberginu, at it nørðra megin við inn-stafana sat konungrinn, þá erkibiskup, þá biskup af Björgyn, ok hverr at öðrum biskupa. Á hægra veg til sjófarins sátu ábótar, priores ok prófastar, ok aðrir lærðir menn. Í miðri höllinni, jafnfram hásatinu, var gørt annat háseti, ok sat þar Hákon konungr ungi, ok Knútr jarl, Sigurðr konungsson, ok út í frá þeim lendir menn. Dróttningin sat á vinstri hönd konunginum; ok næst henni frú Ragnhildr, móðir hennar; þá frú Kristín; þá frú Cecilia konungsdóttir; þá frú Rangríð; þá abbaddísar; ok síðan aðrar konur, sem skipan vannzt. Við inn syðra vegginn sat hirð konungs; var þar tví-skipat eptir endilöngu húsinu. En út frá þeim sátu gestir enn með tví-skipuðu.

Reichert fester seg særlig ved at de to høysetene ikke, som en kunne vente, blir beskrevet som reservert bare for kongene, men for alle de fornemste gjestene. “The two high-seats referred to in the saga seem thus to have been two elevated benches across the width of the room” (op. cit., s. 407). Han er tilbøyelig til å sette dette i forbindelse med en passasje i *Didriks saga* der det blir fortalt at Didriks kjemper satt sammen med ham på samme benk. Han påpeker at sagaen “shows a conscious attempt to change Arthurian ideas or find equivalent symbols outside the Arthurian material” (op. cit., s. 410), og det er tydeligvis hans mening at Håkon bevisst kan ha tatt sittearrangementet i *Didriks saga* som mønster istedenfor Arthur-sagnetts Runde bord.

Jeg er overbevist om at vi kan se bort fra enhver “litterær” innflytelse på gjesteplasseringen ved kroningsfesten. Det Håkon har gjort, er bare – så langt det var mulig – å overføre tradisjonen fra kongshallen til naustet: I sagaen om Olav Kyrre blir det fortalt at tidligere hadde kongens høysete vært midt på langpallen, men at Olav som den første “lét gera sitt hásaeti á hápalli um þvera stofu”. Det går også fram av sagaen at han ikke satt alene på tverrpallen: “... hann lét standa fyrir borði sínu skutilsveina ok skenkja sér með borðkerum, ok svá qlum tígnum mǫnnum, þeim er at hans borði sátu”.⁴ (Selvsagt har det vært en rangordning, slik at de fornemste satt nærmest kongen; jfr. *Håkon Håkonssons saga*.) Like nedenfor pallen må vi tenke oss et skjenkebord (*trápiza*), og vel også bord for matrettene. “Þar var ok stallarastóll útar frá trápizu; þar sátu stallarar á ok gæðingar ok horfðu innar í mót hásaeti” (ibid.). Kongesønnenes høysete i naustet svarer helt til stallarsetet i Olav Kyrres hall. *Olav Kyrres saga* opplyser ikke hvor hirdmenn og “gjester” satt, men det har sannsynligvis vært på samme sted som i Håkon Håkonssons naust.⁵

Reichert har sannsynligvis rett i at manglende ressurser og begrenset kontakt med den utenlandske adelen er en del av forklaringen på hvorfor skandinavernene ikke var så raske med å etterligne nye aristokratiske samværsformer. Derimot tviler jeg på at det særlig er politiske årsaker til at Arthur-skikkelsen trer i bakgrunnen i de norrøne oversettelsene. Det er vanskelig å forestille seg hvordan Håkon hadde kunnet forhindre det hvis oversetterne

⁴ Snorri Sturluson: *Heimskringla*. Utg. ved Finnur Jónsson. Oslo 1966, s. 514 f.

⁵ Etter de målene på naustet som Sturla oppgir, må det ha vært bortimot 50 meter langt og nærmere 30 meter bredt; det har antakelig rommet 5–600 mennesker. Kongen satt altså på nordsida, “við inn-stafana” (dvs. mellom stolperakkene). Det har altså vært to stolperader på langs, som holdt taket oppe. Naustdørene var da på sørsida. Nå heter det riktignok i Sturlas beskrivelse at abbeder, priorer osv. satt på høyre (lang)side mot sjøen. Men det har sin naturlige forklaring: I middelalderen gikk sjøen sør for kongsgården litt inn, så skipene godt kunne trekkes ut sørover samtidig som vestveggen lå “mot sjøen”.

Reichert har misforstått dette utsagnet. På s. 407 gir han en skisse av naustet og benkeradene; der er naustet plassert på langs ved stranda (!), med vestre langside åpen mot sjøen. I *Norsk kulturhistorie*, b. 2, red. av Anders Bugge og Sverre Steen (Oslo, 1939) rekonstruerer Gerhard Fischer s. 190 sittearrangementet i naustet. Hans rekonstruksjon må i det vesentlige være riktig.

ønsket å gi sagnkongen en mer dominerende plass. Men først og fremst må en jo spørre seg om hvorfor Håkon la så stor vekt på å introdusere Arthur-sagnet i Norge hvis det i virkeligheten var et ømtålig emne for ham. Etter mitt skjønn finner vi hovedgrunnen til at Arthur ikke ble dyrket hos oss, ikke i politiske, men i litterære tilhøve. Jeg er altså mer på linje med Philippe M. Mitchell enn med Reichert i dette spørsmålet. Det betyr likevel ikke at jeg ser den viktigste faktoren i den høye litterære kvaliteten i den norrøne litteraturen; det er andre sider ved den jeg heller vil dra fram:

I de franske kildene selv, spesielt i Chrétiens verker, spiller Arthur en passiv rolle. Han opptrer for det meste bare som bakgrunnsfigur, mens ulike riddere ved hans hoff etter tur blir gjort til hovedpersoner, hver av dem i sin roman. I alminnelighet betegner Arthurs nærvær ikke noe annet enn kongelig autoritet. Fra sin hjemlige diktning var oversetterne fortrolige med en annen heltetype, en barskere og mer aktiv og handlekraftig. Didrik av Bern falt tydeligvis mer i deres smak. Det kan være grunnen til at de overførte den kongelige passiviteten så å si automatisk til riddersagaene. Det fins – tilsynelatende med ett unntak – ikke noe tegn på at oversetterne utstyret Arthur med en betydning, verdighet og makt som han vitterlig mangler i originalene.

Unntaket har vi i fortalen til *Mottuls saga*. Der leverer oversetteren for egen regning en lang lovtale over Arthur. Men vi skal ikke ha lest langt i sagaen før vi oppdager at den er en travesti. Ved å omtale kongen så rosende i innledningen oppnår oversetteren å forsterke den komiske kontrast i fortellingen.

Når det gjelder den manglende bruk at Det runde bord som litterært motiv i Norden, tror jeg at det i tillegg til de momentene Reichert regner med, bør nevnes enda et: De franske ridderromanene ble ikke først og fremst oversatt for å gjøre det hjemlige publikum kjent med høviske idealer og skikker. Av for- og etterord går det stadig fram at oversettelsene er gjort til “skjemt og gaman”. Det ble med andre ord lagt stor vekt på deres underholdningsverdi.⁶ Oversetterne tilpasset verkene den fortellekunst som leserne/tilhørerne var fortrolige med fra fornaldersagaene, fra eventyrene og fra mytene. De tok stort sett med bare de episke delene av originalene. For deres sofistikerte symbolikk (bl.a. uttrykt ved Det runde bord) og moralsk-didaktiske elementer hadde de liten sans. Derfor utelot de slikt stoff. Det kan være en viktig årsak til at Det runde bord som litterært motiv ikke vant gjenklang i det høye nord.

⁶ Jfr. Marianne E. Kalinke: *King Arthur North-by-Northwest (Bibliotheca Arnemagnæana Vol. xxxvii. Hafniæ 1981)*, s. 21.

Sannkenningars egentliga egenskaper

Snorri Sturlusons *Edda* är vår främsta källa till kunskap om den norröna poetiken. I denna handbok för skaldar erbjuder främst *Skáldskaparmál*s mytiska stoff förutsättningarna för den norröna poetikens omskrivningar, medan *Háttatal* i stället för poesins språk framför allt ägnas poesins form.

Det norröna skaldespråkets egen och mest karakteristiska figur, *kenning-en*, är i forskningen det som ägnats störst intresse, kanske beroende på de stora svårigheterna att genomskåda dess egentliga karaktär. En klar och oomtvistlig definition av *kenningen*, dess underavdelningar och besläktade figurer kommer förvisst aldrig att uppnås. De anvisningar Snorri ger i *Skáldskaparmál* och *Háttatal* tycks motsägelsefulla och dunkla, vilket lett till att ett antal tolkningar föreslagits under årens lopp. Svårigheterna ligger främst i att bestämma gränserna mellan och definiera *heiti*, *fornqfn* och *kenningar*. Ibland kan andra källor tas till hjälp för att klargöra de problem som uppstår i försöken att bringa reda i Snorris anvisningar och system. Ett värdefullt komplement är därvidlag den så kallade *Tredje grammatiska avhandlingen*, som vid 1200-talets mitt skrevs av Snorris brorson Óláfr Þórðarson.

Óláfr inleder sitt arbete med att uttrycka den idé som även Snorri framför, nämligen den att isländskan och latinet ursprungligen är samma språk. Asarna, som anses härstamma från Troja, emigrerade fordom från Mindre Asien och slog sig ned i Norden. De lärde nordmännen sitt språk, vilket också spreds från Mindre Asien till Grekland och småningom kom att bli den latinska kulturens språk. Óláfrs ambition är att sammansmälta de båda kulturernas skaldespråk; eftersom de ursprungligen är ett, bör de åter kunna harmonieras. Med denna avsiktsförklaring är Óláfr den förste som systematiskt försöker analysera det norröna poetiska språket med den latinska retoriska teorins instrument. Med *Den tredje grammatiska avhandlingen* har en sådan teoretisk kunskap uppnåtts, att man i ljuset av den bör kunna klargöra delar av poetikens idéer i Snorris *Edda*, ty även där ligger den europeiska teorin ofta bakom, men tillämpad på ett dunkelt och mindre konsekvent sätt.

Ett problem, som jag vill visa kan lösas med Óláfrs hjälp, är *sannkenningens* beskaffenhet. *Sannkenningen* beskrivs hos Snorri både i *Skáldskaparmál* och *Háttatal*, men förklaringarna tycks motstridiga och det är framför

allt svårt att förstå hur Snorri egentligen skiljer *sannkenningar* från ordinära *kenningar*. Óláfr diskuterar också *sannkenningens* natur, men dessvärre har hans åsikter om den uppfattats som vida mer svårförståeliga och osammanhängande än Snorris.

Jag ämnar därför först redogöra för Óláfrs behandling av *sannkenningen* och hans förhållningssätt till den latinska teorin i samband därmed, samt precisera problemen vid tolkningen av hans avhandling. Jag skall så föreslå en läsning som förlänar hans utsagor konsekvens och mening. Därefter kommer de bakomliggande teorierna att utredas, för att innebörden av hans diskussion skall klargöras. De resultat som ernås kommer att ställas mot Snorris synpunkter på *sannkenningar*. Därmed hoppas jag kunna klarlägga de grundläggande resonemangen i den isländska teorin på området. Först, emellertid, en kortfattad skildring av de poetiska uttryckssätten och av *Den tredje grammatiska avhandlingen* (utgåvan jag använder är Finnur Jónssons av 1927, här TGA).

Snorri förklarar i *Skáldskaparmál* skaldespråkets delar så, att man kan *nefna hvern hlut, sem heitir; qnnur grein er sú, er heitir fornqfn; en iii. málsgrein er sú, er kqlluð er kenning* (Edda, s. 74) "kalla varje sak som den heter; den andra är den, som heter *fornafn*; den tredje delen är den, som kallas *kenning*".

Den första arten, *heiti*, är minst problematisk: den tycks vara liktydig med *nafn* (Clunies Ross 1987:41) och vara ett ensamt, enledat ord för en företeelse. Samma ting kan äga en mängd *heiti*, eftersom synonymer och omskrivningar kan räknas dit. Så kan t.ex. *järnet* vara ett *heiti* för 'svärd', likaväl som just ordet *svärd* är det. Den andra arten, *fornafn*, är tvåledad. Den visar sig i *Skáldskaparmál* bestå av *viðkenningar* och *sannkenningar* (Edda, s. 144). *Viðkenningens* natur förefaller klar. Den beskriver en bestämd person med ett *heiti* som uttrycker släktskap, ägande eller liknande förhållande och en bestämning i form av ett egennamn. Sålunda är *Sifs make* och *Magnes far viðkenningar* för 'Tor'. *Sannkenningen* anses omskriva sin referent genom att uttrycka något sant om den. Ett exempel Snorri anför är *spekimaðr* 'vis man', som innehåller sann information om referenten; man får anta att den åsyftade verkligen är vis. Dessa *fornqfn* anses ibland ha uppkallats som en motsvarighet till latinets *pronomination* eller *antonomasia* med den grekiska termen, en trop som ersätter referenten med en beskrivning av densamma (t.ex. Halldórsson 1975:25–27; Amory 1988:88). Brodeur menar att *fornqfn* står för 'namn', medan andra omskrivningar ersätter "concepts" (1952:147). *Sannkenning* är även namnet på ett adjektiv eller ett adverb som utgör en sann bestämning till ett nomen eller verb hos Snorre (Edda, s. 151). Jag kommer på grundval av deras natur att kalla det enkla adjektivet *grammatisk sannkenning* och den tvåledade omskrivningen för *retorisk sannkenning*.

Kenningen, skaldespråkets tredje del enligt Snorri, har också fler led än

ett och tycks vara en omskrivning av större bildlighet och omfång än vad som ryms under kategorierna *viðkenning* och *sannkenning*. Dessa kan sägas vara underavdelningar till *kenningen*, eftersom deras konstruktion förefaller gå in under definitionen av en sådan, men exakt vad som skiljer *kenningar*, *viðkenningar* och *sannkenningar* från varandra, och hur de egentligen är uppbyggda, är oklart. En *kenning* är ett bestämt, ett *kent heiti*: ett *heiti* med en adjektivisk eller genitivisk bestämning, som *drakens bädd* för 'guld'. De flesta *kenningar* kräver naturligtvis god insikt i bakomliggande myter eller andra sammanhang för att förstås.

Óláfr utreder inte *kenningar* och *viðkenningar* men erbjuder oss upplysningar om *sannkenningar*. Avhandlingens förra del bygger på de två första böckerna ur Priscianus' *Institutiones grammaticae* och behandlar främst grammatiken. Den andra delen, *Málskrúðsfræði*, är en stundtals ordagrant översatt tolkning och utvidgning av tredje delen i Donatus' *Ars maior*. Språkets troper och figurer är dess ämne. Som exempel väljer Óláfr oftast det norröna skaldespråkets figurer, i enlighet med sin strävan att sammanföra de båda språken. I samband med att troperna dryftas, kommer han in på *sannkenningen*. Han ägnar den en tämligen ingående beskrivning, men eftersom man varken tyckt den vara begriplig – det kan t.o.m. ifrågasättas huruvida *sannkenningen* verkligen bör räknas till troperna utifrån den definition Óláfr ger – eller överensstämmande med Snorris uppfattning, har alltför litet avseende fästs vid den. Härnäst skall därför Óláfrs resonemang prövas.

Troper i sannkenningens närhet

Óláfrs synpunkter på *sannkenningen* framförs då han refererar Donatus' genomgång av troperna *metaphora* och *epitheton*. Även tropen *antonomasia* är viktig för resonemanget. Jag återger därför hans redogörelse för dessa tre och dessutom förlagan, eftersom förhållandet till den latinska teorin är viktigt. De oklarheter som framträder summeras så. Till att börja med, den grundläggande definitionen av en trop.

Donatus skriver: *tropus est dictio translata a propria significatione ad non propriam similitudinem ornatus necessitatisve causa* (*Ars maior III*, s. 399:13–14) "en trop är ett ord/en fras som överförts från sin egentliga betydelse till en liknande, oegentlig betydelse till prydnad eller av nödtvång". *Non propria similitudo* är alltså den oegentliga likhet, den oegentliga överensstämmelse mellan ord och ting som uppstår då ett eller flera ord används i överförd betydelse. Detta karakteristikum på troper översätts av Óláfr till *óeiginlig líking*. *Proprius/eiginligr* innebär här 'icke omskriven', i motsats till *improprius/óeiginligr* 'omskrivnen', med överförd betydelse'. Ordet används även i *nomen proprium/eiginligt nafn*, vilket betyder 'egennamn' i motsats till

nomen commune (appellativum)/sameiginligt nafn 'appellativ, ett allmänt nomen'.

Tropen används alltså för att förhöja stilnivån eller för att ett lämpligt ord saknas.

Metaphora

Donatus räknar upp tropens arter och vänder sig till den första: *metaphora est rerum verborumque translatio, haec fit modis quattuor, ab animali ad animale, ab inanimali ad inanimale, ab animali ad inanimale, ab inanimali ad animale (Ars maior III, s. 399:17–19)* "metafor är en överföring av ord och saker. Den sker på fyra sätt: från levande till levande, från dött till dött, från levande till dött, från dött till levande". Han belyser de fyra avdelningarna med ett exempel för varje: *gubernator* 'styrman' omskrivs med *auriga* 'kørsven', två levande varelser; *navis* 'fartyg' nämns *ratis* 'flotte', döda ting. Ett bergs topp kallas *caput* 'huvud'; där överförs en del av ett levande väsen till något dött; *anima* 'själslig styrka' blir *robur pectoris* 'bröstets kärnved', en överföring från dött till levande.

Óláfr skriver: *Metaphora er frammfæring orða eða hluta i aðra merking (TGA, s. 74:13)* "Metafor är en överföring av ord eller ting till en annan betydelse". I det inledande exemplet omskrivs *kona* 'kvinna' med *dýr* 'djur', synbarligen för att tillskriva kvinnan somliga av ett djurs egenskaper. Om detta slags omskrivning berättar Óláfr så: *Með þeim hætti eru þær kenningar, er vér kóllum sannkenningar i skáldskap, att kalla manninn ása-heitum ok kenna svá til vápna eða skipa eða nokkurn ása annars nafni ok kenna þá við eign sína nokkura (TGA, s. 75:4–8)* "Till den här arten hör de kenningar som vi kallar *sannkenningar* i skaldskapen, (t.ex.) att nämna människan med asars namn och bestämma honom med vapen eller skepp eller nämna en as med en annans namn och bestämma honom med någon av hans ägodelar".

Exemplet blir nu *farmatýr* 'skeppslastens Tyr', där Odin kallas vid namnet på en annan as och bestäms med ett på Odin ensam syftande attribut: skeppslasten anses tillhöra Odins område och kan därför användas för att peka ut honom. En liknande beskrivning och just exemplet *farmatýr* använder Snorri för att förklara *kenningar* (*Edda*, s. 74). Därefter tas *bergþórr* 'berg-Tor' upp. I detta fall har en jätte eller dvärg tilldelats namnet *Tor* och bestäms av det speciellt med dessa två raser förknippade *berg*. Exakt vem som åsyftas är okänt men framgick förmodligen en gång av kontexten. Óláfr visar sedan i enlighet med Donatus metaforens fyra arter i diverse *kenningar* och konstaterar att det är med *metaphora* alla *kenningar* skapas.

Óláfr konstaterar att metaforer i den norröna skaldskapen oftast får en bestämning, medan metaforer i den latinska traditionen brukar stå utan bestämning, attribut. Undantag finns dock på båda sidor, han ger bl.a. prov på enkla nordiska metaforer. En konung kan t.ex. kallas *þengill* 'furste' eller

ynghi, namnet på de norska konungarnas anfader (*Pessi figúra er optast svá sett í nórænum skáldskap, at þeir hlutir, er framfæraz, eru kendir við nǫkkur tilfelli sín, en þó finz hvártveggja sem þar er hvern konungr er kallaðr yngvi eða þengill ok annat því líkt fyrir tígnar sakir fornkonunga; TGA, s. 75:18–24*).

Óláfr ger oss dárnæst en latinsk metafor som motsvarar en *kenning*: *Tiphis et Antomedon dicat (r. dicar) amoris ego* "Kärlekens Tiphys och Automedon kallas jag". Orden är hämtade från Ovidius' *Ars amatoria*, tydligen av Óláfr själv eftersom de inte citeras av Donatus; verket var bekant på Island före år 1200 (Salvesen 1968). Av de två litterära gestalter vilkas namn berättaren tilldelas, är Tiphys styrmannen på skeppet Argo och Automedon Achilles' körsven. Ovidius kallar sig således "kärlekens styrman och körsven".

Tre av Donatus' metaforer har bestämmningar och kunde klassificeras som *kenningar*. Men Óláfr väljer ett exempel där attributet har en mer avgörande betydelse för förståelsen av *kenningen*. I det fallet är hans metafor dunklare, ity den kan sägas vara dubbel: *Tiphys* omskriver 'styrman' som omskriver referenten. Denna metafor vore obegriplig utan attributet som ger en uppfattning om sammanhanget den bör sättas in i. Óláfr betonar i sin beskrivning av metaforens betydelse i *kenningar* även attributets stora vikt. Han kommer senare att ägna det ett mer ingående studium.

Antonomasia

I behandlingen av *antonomasia* går Donatus' och Óláfrs uppfattningar isär. Donatus säger om tropen: *Antonomasia est significatio vice nominis posita, quae fit modis tribus, ab animo, a corpore, extrinsecus (Ars maior III, s. 400:15–16)* "Antonomasia är en beskrivning som satts i nominets plats, och sker på tre sätt, av sinne, av kropp, av yttre omständigheter". Han ger ett exempel på vardera: *magnanimus anchisiades* "Anchises' ädle son" (= Aeneas); *ipse arduus* "den högreste" (= en cyklop i *Aeneiden*); *infelix puer atque impar congressus Achilli* "den olycklige pojken som var underlägsen Achilles i kamp" (= Troilus).

Óláfr förklarar: *Antonomasia setr sameiginligt nafn fyrir eiginligu nafni, og verðr þat á þrjár leiðir, af qnd ok líkam ok fyrir utan qnd ok líkam (TGA, s. 78:15–17)* "Antonomasia sätter ett nomen commune i stället för ett nomen proprium, och det sker på tre sätt, av sinne och kropp och utan sinne eller kropp". Han visar hur egennamn ersätts med andra nomina: *grimmhugaðr* 'den vildsinte' för Tor; *hár* 'den höge' för konung Ring; *sæll* 'den sälle' för en annan konung. Skillnaden är markant. Donatus föreskriver och exemplifierar en beskrivning av den som åsyftas, och han låter tropen bestå av huvudord med attribut, hela fraser. *Antonomasia* enligt Óláfr inskränker sig till ett ensamt stående adjektivattribut utan huvudord.

Epitheton: i latinsk tradition

Efter *antonomasia* berättar Donatus om *epitheton*: *Epitheton est praeposita dictio proprio nomini. nam antonomasia vicem nominis sustinet, epitheton numquam est sine nomine, ut 'dira Celaeno' et 'dia Camilla'. fit etiam epitheton modis tribus, ab animo, a corpore, extrinsecus (Ars maior III, s. 400:20–23)* ”*Epitheton* är ett ord som är framförsatt ett nomen proprium. *Antonomasia* träder i nominets plats, men *epitheton* är aldrig utan nomen, som ’den gruvliga Celaeno’ och ’den gudomliga Camilla’. Även *epitheton* sker på tre sätt, av sinne, av kropp, av yttre omständigheter”. Det ställer sig här svårt att se ett bildligt samband mellan attribut och huvudord. Möjligen kan en ordlek skönjas i *dira Celaeno*, då Celaeno är en harpya och ett annat etablerat ord för dessa hemska varelser är det substantiverade *dirae*. En av *dirae* bestäms med adjektivet *dira*. Kanske kan man urskilja en motsättning i att den jordiska Camilla kallas *dia*, men någon iögonenfallande bildlighet äger dessa exempel ur *Aeneiden* inte.

Epitheton är även en grammatisk term som står för ett nomen som tilläggs, bestämmer ett annat. Donatus behandlar det flyktigt i *Ars maior II*, som behandlar grammatiken. Den var nu inte tillgänglig för Óláfr (Foote 1984:254–255), men förmedlar den vanliga uppfattningen: *Sunt alia mediae significationis et adiecta nominibus, ut magnus, fortis: dicimus enim 'magnus vir', 'fortis exercitus'; haec etiam epitheta dicuntur (Ars maior II, s. 374)* ”Det finns andra (*nomina appellativa*) som har en allmän syftning och satts till *nomina*, som stor, stark: vi säger således ’stor man’, ’stark här’; de kallas även *epitheton*”.

Epithetons ställning som självständig trop är inte särdeles stark men försvaras av dess närhet till andra troper. Donatus beskriver den genom att jämföra med *antonomasia*, och den närhet de två tillmätts framgår ännu tydligare hos Servius: *quae fit quotiens pro proprio nomine ponitur quod potest esse cum proprio nomine et epitheton dici* (citerat efter Holtz 1981:210) ”den (*antonomasia*) åstadkoms varje gång det som skulle kunna sättas med ett nomen proprium och kallas *epitheton* placeras i stället för nomen proprium”. Attributet *epitheton* innehåller ofta en metafor eller en metonymi, som exempelvis i uttrycken *otyglad lust* eller *bleka döden*. Där förlänas *epitheton* en bildlighet, som emellertid inte är dess egen. Donatus’ exempel tycks falla under kategorin *epitheton ornans*, som är placerat till ett substantiv utan att egentligen tillföra någon information och uppfattades som ett förskönande inslag även om det inte innehöll någon bildlighet (Lausberg 1960:341–343).

Epitheton: hos Óláfr

Óláfr inleder avsnittet om *epitheton* som följer: *Epitheton er fyrir sett sqgn tilfellingiligin eiginligu nafni, ok verðr hon af qnd ok líkam ok fyrir utan qnd ok*

likam (TGA, s. 79:15–17). Gängse tolkning är: ”*Epitheton* är ett ord som är framförsatt, och passar/beskriver, ett nomen. Det sker av sinne, och kropp, och utan sinne och kropp” (t.ex. Clunies Ross 1987:70). Som exempel erbjuds bl.a. *hámdqkkr haukr* ”den mörkskrudade höken”, *ofrhugaðr þengill* ”den mycket modige fursten”, *stórhqggr stillir* ”den ’storhuggande’ fursten” och *sænskr konungr* ”den svenske konungen”. Óláfr sammanfattar med orden: *Í qllum þessum háttum er óeiginlig líking milli viðleggjanligs nafns ok undirstæðiligs, ok þykkir þessi fígúra mest prýða skáldskap; þat kqllu vér sannkenning* (TGA, s. 80:16–18) ”I alla dessa typer (av *epitheton*) är det en oegentlig överensstämmelse mellan adjektiv och substantiv, och denna figur anses mest pryda skaldskapen; det kallar vi sannkenning”. (Jag översätter *similitudolíking* med *överensstämmelse*, eftersom likheten är viktig just som grad av överensstämmelse mellan referent och omskrivning.)

Óláfrs redogörelse skiljer sig från Donatus’. Den latinske grammatikern talar om och exemplifierar ett adjektiv som sätts som attribut till ett egennamn. Hans isländske efterföljare tycks beskriva *epitheton* likadant men ger som exempel adjektiv som sätts att bestämma *nomina communia*, inte egennamn. Óláfr har alltså först belyst metaforens viktiga plats i *sannkenningen* i det han visar att *sannkenningen* uppstår genom ett metaforiskt förhållande mellan huvudordet och referenten, och förklarar att attributet skall beskriva huvudordet med vapen, skepp eller egendom som förbinds med referenten (TGA, s. 75:4–8). Därefter förklarar han att attributet *epitheton* skall beskriva huvudordet. Slutligen förkunnar han att en brytning skall uppstå mellan attribut och huvudord, och tycks mena att *sannkenningen* uppstår genom ett bildligt förhållande mellan dessa. Óláfr har antingen missförstått eller omtolkat Donatus, och ett antal frågor reser sig.

1) De inledande orden om *epitheton* kan tänkas stämma med Donatus: ett adjektiv sätts före ett *nomen proprium*. – Men det finns inga egennamn, *nomina propria* i Donatus’ mening i Óláfrs exempel, fast han föreskriver ett *eiginligt nafn*. *Málskrúðsfræði* är den första isländska text där distinktionerna *proprius/communis* och *proprius/improprius* görs, och Óláfr förefaller annars behärska begreppen mycket väl.

2) Om Óláfrs exempel visar *nomina communia* med ett adjektiv vilket som helst framför, tycks han helt enkelt avse att beskriva det grammatiska *epitheton*, som är just ett vanligt adjektiv vilket som helst. – Men varför skulle det då behandlas bland troper? Det är ju inte ens Donatus’ *epitheton ornans* han återger. Om han misslyckats genomskåda tropens karaktär, hade han väl inte efter exemplen betonat att *epitheton* präglas av den *óeiginlig líking* som är det samma som Donatus’ *non propria similitudo*: själva essensen i en trop.

3) Några av exemplen, t.ex. *hámdqkkr haukr* för ’korp’, äger utan tvivel en stark bildlighet, men andra, som *sænskr konungr*, tycks inte göra det. –

Varför säger Óláfr att båda dessa bestämningar är *sannkenningar*: den figur som anses mest pryda skaldskapen? Clunies Ross sluter att *sannkenningen* skattas så högt för sin ”’sanna’ och icke-oppositionella karaktär” (1987:75), men tanken att en omskrivning skulle uppfattas som bättre för att den är mindre oppositionell, d.v.s. mindre metaforisk, tycks inte stämma med den isländska poesin.

Finnur Jónsson konstaterar att förklaringen under avdelningen *epitheton* strider mot den tidigare, i samband med metaforer givna, men stämmer med Snorris bruk av termen *sannkenning* (TGA, s. 80). Ólsen hävdar att *sannkenning* i det här fallet (s. 80:18) står som en grammatisk term (Óláfr Þórðarson 1884:320–321). Clunies Ross instämmer i att de *sannkenningar* Óláfr talar om under *metaphora* och *epitheton* är av olika slag (1987:69–70).

Men en *sannkenning* skall ju vara sann, det ligger i dess namn. Ingen kan emellertid påstå att *mörkskrudad* är en sann bestämning till *hök*. Kan Óláfr ändå ha avsett en *hök*, och ansett *mörk* vara en adekvat bestämning på en sådan? Det är inte troligt. I strofen har *hök* även en genitivbestämning, *Hlakkar*. *Hlqkk* är namnet på en valkyria, här föreligger alltså samtidigt en *viðkenning*. ’Korp’ omskrivs ofta med ett annat fågelnamn och bestäms med namnet på en valkyria (Meissner 1921:121). Som Snorri slår fast i *Skáldskaparmál*, brukar korpar bestämmas med ”lik” eller ”blod”, och *Hlqkk* är närmast en synonym för striden och vad därtill hör. Det står alltså klart att Óláfr själv måste ha tolkat omskrivningen som åsyftande en korp, och denna *sannkenning* tycks inte vara sann. Är det då inte en *sannkenning*? Har Óláfr bland dessa placerat en ordinär *kenning*? Ett sådant antagande båtar föga – fortfarande har ingen rimlig mening kunnat framtydas ur Óláfrs utsagor.

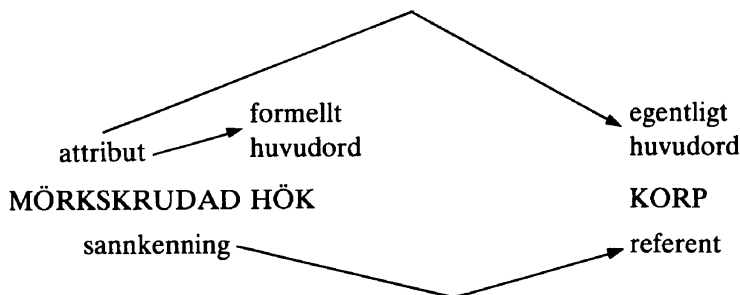
Tolkning

Det finns emellertid en lösning på problemet. Jag skall föreslå den efter en mer närgången läsning, i akt och mening att dra ut dess implikationer i det större sammanhanget. För att kunna avgöra vad som är *sannkenningar* och vad som inte är det, måste man först fastställa betydelsen av vad Óláfr framhåller som dess egenskaper.

Vi har konstaterat att Óláfrs sammanfattning av *epitheton*, *Í qllum þessum hátum er óeiginlig líking milli viðleggjanligrs nafns ok undirstæðiligrs*, förefaller vara en summering av de inledande orden *Epiteton er fyrir sett sqgn tilfelling eiginligu nafni*, där *viðleggjanligrs nafns ok undirstæðiligrs* tycks motsvara *sqgn tilfelling* och *eiginligt nafn*. Det är egentligen här problemet ligger då Óláfrs utsagor inte tycks stämma överens, det är således här en annan tolkning måste prövas. Det står klart att Óláfr inte betraktar *epitheton* på samma sätt som Donatus, trots att båda beskriver det som ett ord som sätts framför ett nomen proprium. Romaren sätter adjektivet till egennamn,

nomen proprium i motsats till *nomen commune*. Islänningen sätter det till andra ord än egennamn och kallar dem *eiginligt nafn*, den isländska översättningen av *nomen proprium*. Om det förutsätts finnas någon reda i vad Óláfr säger, måste det betyda att han här, i motsats till Donatus, använder termen som motsatt *nomen improprium*. Óláfr skriver alltså *eiginligt nafn* som kontrasterande till de omskrivningar – *óeiginligt nafn* – som ges i exemplen. I *Epitheton er fyrir sett sqgn tilfellingiligin eiginligu nafni* är *fyrir sett* absolut, och den rätta betydelsen tör därmed vara: "Epitheton är ett framförsatt ord som beskriver ett egentligt nomen". *Eiginligt nafn* betyder således här referenten, det nomen som skall omskrivas, vilket innebär att det attribut som beskriver den kan stå framför ett annat ord, själva omskrivningen. Medan Donatus alltså föreskriver ett attribut som står framför och beskriver ett egentligt nomen, *nomen proprium*, i exemplen egennamn, talar Óláfr om ett attribut som kan vara framförsatt ett annat nomen (jag kallar det formellt huvudord) men ändå beskriver det egentliga nominets (som jag benämner egentligt huvudord) inneboende egenskaper eller omständigheter. Således används *eiginligt nafn* här i betydelsen av ett icke omskrivet ord. Det attribut som beskriver, pekar på något som ofrånkomligen finns i det ursprungliga och omskrivna ordets natur kan ställas framför en omskrivning, i vars väsen de beskrivna egenskaperna *inte* definitionsmässigt ligger.

Epithetons natur är enligt Donatus och Óláfr att det är framförsatt, och beskriver huvudordets inneboende egenskaper. Hos Donatus är huvudordet ett egennamn, varför attributet egentligen inte tillför någon information – egenskaperna ligger ju ändå i personens natur. Celaeno är gruvlig, attributet är snarast en naturlig del av hennes egenskaper. Även hos Óláfr råder denna harmoni mellan *epitheton* och huvudord. Skillnaden är emellertid att det egentliga huvudordet ersatts av en omskrivning, hans exempel är ju appellativer. Kategorin 'konung' är inte svensk, men det är det exemplar av kungar som åsyftas. Det viktiga för Óláfr är att attributet alltid stämmer överens med det egentliga huvudordet, den retoriska *sannkennings* referent. Det nomen som omskriver referenten är dock det ord som attributet formellt beskriver. Eftersom omskrivningen inte är identisk med referenten överensstämmer den inte heller i djupare mening med de egenskaper attributet uttrycker. Exemplet med den mörkskrudade höken får tjäna som illustration.

Attributet syftar grammatiskt på det formella huvudordet (hök) men bestämmer, uttrycker faktiska egenskaper hos, det egentliga huvudordet (korp). *Sannkennings* referent är attributets egentliga huvudord. Attributets utskrivna huvudord i satsen är dess formella huvudord.

Óláfr ger alltså klara besked: en *sannkenning* består av en metafor, till vilken sätts ett attribut som alldeles måste överensstämma med metaforens referent genom att peka på karakteristiska egenskaper, egendom eller andra omständigheter. Den bildlighet som är tropens väsen uppnås därmed dels i metaforens förhållande till referenten, dels i attributets förhållande till det formella huvudordet eftersom attributet visar på helt överensstämmande och i referentens natur liggande egenskaper eller omständigheter men därmed är främmande för det formella huvudordet. *Ofrhugaðr* 'den mycket modige' uttrycker således inte något egentligt hos de samlade representanterna för *þengill* 'furste' i det första exemplet på *epitheton* (TGA, s. 79:19–20). Det uttrycker däremot något egentligt hos den person som åsyftas, *sannkennings* referent. Sålunda syftar *ofrhugaðr þengill* på en bestämd person, på vilken man i kontexten inte kan ta miste. Det samma gäller *den mörkskrudade höken*, en *sannkenning* med ett *nomen commune* som referent. *Mörkskrudad* är ett adjektiv som är egentligt för, helt överensstämmande med karaktären hos, korpar och används för att bestämma och precisera metaforen 'hök'. Korpen är alltså i det fallet ett *nomen proprium*, inte som egennamn men som referent. Förhoppningsvis har nu en konsekvent och meningsfull innebörd ernåtts i Óláfrs förklaringar på detta område, och vårt intresse kan riktas mot bakgrunden till hans uttalande dels för att bekräfta tolkningens riktighet, dels för att utveckla den.

Accidens i epitheton

Det största problemet i tolkningen av texten tycks vara de olika betydelseplan som läggs i ordet *proprius/eiginligr*. De är av största vikt för förståelsen av förhållandet mellan *sannkennings* olika element, och jag skall därför söka utreda förhållandena därvidlag. Óláfrs bruk av *eiginligr* är förvirrande även då han behandlar *antonomasia*. Jag avser att klargöra hans tankar där, för att sedan förklara de teorier som ligger till grund för hans resonemang.

Ordet *eiginligr* kan användas på flera vis. Den första, ursprungliga isländska betydelsen är 'egendomlig', 'egen'. Ordet brukas också som motsats till *sameiginligr*, motsvarande latinets *proprius/communis* (egennamn/appellativa nomina). Den tredje funktionen ligger i sammanställningen *eiginligr/óeiginligr*, i överensstämmelse med *proprius/improprius* (egentlig och omskriven). Donatus använder *proprius* i denna betydelse, men inte i termen

nomen proprium, vilket hans isländske kollega tycks göra. Denne förefaller dock inte alltid kunna skilja mellan *propriums* olika roller, motsatt *commune* och motsatt *improprium*. Om man funnit honom osammanhängande då han behandlar *epitheton*, beror det förmodligen till stor del på att han inte verkar redigare i skildringen av *antonomasia* – han förefaller inte ha något klart begrepp om distinktionerna. Låt oss därför se hur det förhåller sig med Óláfrs stringens beträffande egentligheten i samband med *epitheton*.

Commune ställs mot *proprium* under *antonomasia* på s. 78:15–16: *Antonomasia setr sameiginligt nafn fyrir eiginligu nafni*. Óláfr föreskriver att en appellativ skall ersätta ett egennamn. Det tycks först underligt att han använder *egentligt nomen* och *appellativt nomen* då en trop definieras: *egentligt nomen* och *oegentligt nomen* är ju vad som konstituerar en sådan. Det som är avgörande för tropen *antonomasia* är emellertid den *óeiginlig líking* som uppstår då t.ex. Tor omskrivs med *grimmhugaðr* ”den vildsinte”. *Par er óeiginlig líking, þviat margir menn aðrir en Þórr váru grimmhugaðir* (TGA, s. 78:21–79:1) ”Där är en oegentlig överensstämmelse, eftersom många andra män än Tor var vildsinta”. Denna mening visar exakt vad Óláfr menar med *óeiginlig líking*. Ånskönt adjektivet uttrycker en egentlig egenskap, är omskrivningen inte typisk för Tor på något djupare plan – någon annan skulle kunna förstås med *grimmhugaðr*, och därför är överensstämmelsen mellan omskrivning och referent oegentlig. Anledningen till att Óláfr här brukar sammanställningen *egennamn – appellativt nomen* är att tropen enligt honom ersätter referenten med ett adjektiv. Detta adjektiv kan inte vara ett egennamn, alltså är det en appellativ. Eftersom det ersätter det *egentliga nominet* är det ett *oegentligt nomen*. Även om det är ett *sameiginligt nafn*, är det alltså en omskrivning. Därav den *óeiginlig líking* Óláfr talar om, och därför är det ett *egentligt nomen* han avser att beskriva. Klarare framställs saken i ett annat exempel på *antonomasia*.

Då *hár* ”den höge” placeras i stället för konung Rings namn konstateras också bildlighet: *Hér er hár kallaðr konungrinn, ok er þar óeiginlig líking milli þess nafns hár ok eiginligrs nafns Hrings konungs* (TGA, s. 79:5–6). Även här, särskilt i belysning av föregående exempel, tycks det vara egennamnet som intresserar Óláfr. Orden kan tydas som ”konung Rings egennamn”, men den naturliga tolkningen är ”det egentliga, omskrivna nominet konung Ring”, eftersom det ju är *óeiginlig líking* som avhandlas i meningen. Också här är således Óláfrs uppfattning om tropens komponenter fullt adekvat. Det är förvirrande att han talar om *appellativt nomen* då vi väntar *oegentligt nomen* apropå Tor, men *egentligt nomen* är i sina båda tillämpningar i mycket samma sak: det ord som uttrycker den djupaste identifikationen, ett egennamn eller en så nära precisering som möjligt av referenten. Óláfr känner, och gör, dessa distinktioner med total säkerhet.

Den föreställning vi mött om adjektivens djupare enhet med huvudordet

saknar ofta en klargörande utredning i de grammatiska verken. Donatus själv förbigår frågan. Hos William av Conches kan man dock läsa om hur adjektivet utpekar det substantiv i vilket de egenskaper/omständigheter adjektivet uttrycker finns. William, som använder verbet *nominare* för att peka ut individer, *significare* för en vidare syftning, brukar här *nominare* om adjektivet (*Adiectiva igitur nomina nominant illas substantias quibus insunt accidentia que significant, ut "album" rem cui inest albedo*; cit. efter de Rijk 1967:224–225). Bättre uttrycks förhållandet i andra boken av Priscianus' *Institutiones grammaticae*, som Óláfr bevisligen kände till. Han bygger ju förra halvan av sitt verk på det verkets två första böcker. Adjektiven sägs där beskriva *accidens*, och *accidens vero, id est suum uniuscuiusque, ut 'niger corvus' et 'altum mare'* (*Institutiones grammaticae*, s. 60:6–11) "accidens är det som är eget för var och en/vart och ett, som 'svart korp' och 'djupt hav'". Detta *accidens* är den exakta motsvarigheten till *tilfelliligr* så som det används om *epitheton* i TGA, s. 79:15–16. (Även Donatus brukar termen, men uttrycker inte denna djupare innebörd.) Dessutom är det naturligtvis substantivet *tilfelli* som används då Óláfr angående *metaphora* som sammanfattning av de *sannkennningar* han visat förklarar hur metaforen oftast ges en bestämning, d.v.s. ett *epitheton*, i norrön diktning så att *þeir hlutir, er framfæraz, eru kendir við nqkkur tilfelli sín* (TGA, s. 75:18–19). Det förefaller alltså troligt, att Óláfr kompletterat Donatus med andra författare på denna punkt för att beskriva *epitheton* efter sina egna syften.

Så till frågan om huvudordets förhållande till referenten. Det har invänts att flertalet av Óláfrs exempel på *sannkennningar* inte är omskrivningar, och alltså inte hör hemma bland troperna. Vår norröne retor synes emellertid vara av den uppfattningen att varje ord som inte bestämmer den åsyftade så noga som möjligt är en omskrivning. Han har konstaterat att *þengill* och *yngvi* kan användas som metaforer för en kung (TGA, s. 75:20–22). Personen kan sålunda helt enkelt omskrivas med ett mindre preciserande ord och en oegentlig överensstämmelse uppstår; man har en trop som kan användas för *variatio*. Mot den bakgrunden står det klart att varje huvudord i varje *sannkennning* under *epitheton* av Óláfr betraktas om en metafor. Eftersom attributet skildrar *accidens*, något helt äkta, hos referenten och denna ersatts med en omskrivning, uppstår en oegentlig överensstämmelse även mellan attribut och formellt huvudord. Alla exempel under *epitheton* är således retoriska *sannkennningar*.

Om alla prov på *epitheton* alltså är troper, kan detta också antas vara svaret på frågan om varför Óláfr lämnar Donatus' föreskrifter – han lyckas på detta vis placera in *sannkennningen* i den latinska retorikens system på ett förträffligt sätt. Hans syn på *epitheton* stämmer med Donatus' så till vida att det är ett attribut som bestämmer ett egentligt nomen. Hos Donatus är det emellertid ett *nomen proprium* i motsats till *commune*. De adjektiv han

exemplifierar *epitheton* med tillför inte mer information än vad som redan finns i huvudordet, adjektivet är ett *epitheton ornans*. Detta förhållande råder även mellan attribut och egentligt huvudord hos Óláfr, som dock har utvecklat teorin. Skillnaden är att detta huvudord ersatts av ett annat, en omskrivning. Därmed framträder alltså en oegentlig överensstämmelse även mellan attribut och formellt huvudord i *sannkenningen*.

Den brytning den oegentliga överensstämmelsen innebär sker nu i större eller mindre utsträckning. Graden av motsättning varierar storligen i exemplen. *Svensk* bryter inte mycket mot *konung*, och man får snarast säga att *konung* karakteriserar referenten bättre än *svensk*. Det beror dock på kontexten. Ett mer utpekande attribut erbjuds i *den 'storchuggande' fursten*. När det kommer till *den mörkskrudade höken* är brytningen mellan leden påfallande: *mörkskrudad* beskriver direkt referenten 'korp' men är oförenlig med 'hök', vilket förlänar omskrivningen stor effekt. Det samma gäller *berg-Tor*, där ett *nomen proprium*, egennamn, bestäms av ett attribut som syftar på ett helt annat *nomen proprium*. Gemensamt för alla exempel är att attributet fullkomligt överensstämmer med *sannkenningens* referent.

Under avdelningen *metaphora* behandlas således *sannkenningens* huvudord i förhållande till referenten. Under avdelningen *epitheton* avhandlas attributets förhållande till dess båda huvudord. Eftersom attributet visar på något som är *proprium*, *eigenligt*, för det egentliga huvudordet, och inte för det formella, uppstår en större eller mindre motsättning mellan *sannkenningens* båda led. Alla element i *sannkenningen* har sålunda ingående utretts, och partierna under *metaphora* och *epitheton* stämmer överens och kompletterar varandra. Betydelsen av attributets förhållande till det formella huvudordet betonas faktiskt lika starkt som det senares förhållande till referenten. En oegentlig överensstämmelse skall finnas både mellan attribut och formellt huvudord och mellan formellt huvudord och egentligt huvudord. Därmed stämmer Óláfrs mystifierande krav på enighet mellan attribut och huvudord (egentligt) överens med kravet på motsättning mellan attribut och huvudord (formellt).

Sannkenningar hos Snorri

Med Óláfrs budskap klargjort kan uppmärksamheten riktas mot de två platser i *Eddan* där Snorri behandlar *sannkenningar*, för att utröna om de bådassynpunkter kan harmonieras och i vad mån *sannkenningarna* i Snorris version kan sättas in i ett större sammanhang.

Snorri behandlar i slutet av *Skáldskaparmál* skaldediktningens *viðkenningar* och *sannkenningar*. Han förklarar inte närmare *sannkenningens* egenskaper, men ger ett antal exempel: *Þetta kǫllum vér sannkenningar at kalla menn spekimann, ætlunar-mann, orðspeking, ráðsnilling, auðmilding, óslæ-*

kinn, *gæimann*, *glæsimumann* (*Edda*, s. 144). Exempler är med ett undantag av samma konstruktion. De består av omskrivningarna *maðr* 'man', *spekingr* 'klok person', *snillingr* 'vis person' eller *mildingr* 'nobel person', alltså klasser till vilka referenten hör. Omskrivningarna har tilldelats var sin bestämning som visar på något som ligger i referentens personlighet eller omständigheter; dess *accidens*. Överensstämmelsen med Óláfrs *sannkenningar* är övertygande. Exempler i *Skáldskaparmál* är sammansatta, men har samma innebörd och egenskaper som ett huvudord med en adjektivisk bestämning. Snorris *spekimaðr* och Óláfrs *sænskr konungr* är närmast identiska, och så är de alla konstruerade.

Alla utom en av Snorris *sannkenningar*: *óslækinn* 'oförtröttad'. Detta adjektiv stämmer till sin konstruktion inte med någon *sannkenning* hos vare sig Óláfr eller Snorri. Det bryter starkt mot sin omgivning av homogena exempel. Förklaringen därtill kan vara att texten är ofullständig, att ordet som adjektiv ursprungligen varit försett med ett huvudord. Eller är detta huvudord, förmodligen ett simpelt appellativ som *maðr*, helt enkelt underförstått. Exemplet *óslækinn* förefaller inte vara riktigt, eftersom en *sannkenning* av detta slag måste vara ett *kent heiti*, ha en bestämning.

I *Háttatal*s fjärde strof behandlar Snorri så grammatiska *sannkenningar*. De kan vara adjektiv eller adverb, som i exemplet:

<i>Stinn sýr þróask stórum,</i>	<i>hrein sverð litar harða</i>
<i>sterk egg frómum seggjum</i>	<i>hverr drengr, gøfugr þengill,</i>
<i>hvast skerr hlífar traustar,</i>	<i>ítr rønd furask undrum,</i>
<i>hár gramr lifir framla;</i>	<i>unir bjartir snøru hjarta.</i>

Þat er sannkenning, at styðja svá orðit með sǫnnu efni, svá, at kalla stinn sárin, þvíat hǫfug eru sár stór; en rétt er mælt at þróask; qnnur sannkenning er sú, at sárin þróask stórum. Nú er eitt vísu-orð ok tvær sannkenningar. Í qðru vísu-orði er kǫlluð sterk egg, en framir seggir. Í enu þriðja er svá, at hvast skerr, hlífin er traust, ok í fjórða orði at kalla konunginn mikinn, en lif hans framligt; þar næst at kalla hreint sverð ok harðliga roði, en einn hverr liðs-manna, ok væri rétt mál, þótt maðr væri nefndr; gøfugr er konungrinn kallaðr; røndin var kostig ok furaðisk undarlíga skjótt; konungrinn unði glaðr fræknu hjarta.

”Det är en sannkenning, att så stödjä ordet med sant innehåll, som att kalla såren svåra, för stora sår är besvärliga; och det är rätt att säga att de växer; en annan sannkenning är den, att såren växer mycket. Här är en versrad och två sannkenningar. I den andra versraden kallas eggen stark, och männen tappra. I den tredje är det så, att det skär vasst, skölden är trygg, och i den fjärde versraden kallas konungen stor, och hans liv ärofullt; närmast kallas svärdet skinande och kraftigt rödfärgat, en av härskarans män nämns, och det vore riktigt språk om mannen nämndes vid namn; konungen kallas framstående; skölden var kostlig och fårades förunderligt snabbt; konungen var glad, med ett tappert hjärta” (*Edda*, s. 151).

Alla *sannkenningar* som behandlas här uttrycker *accidens* hos referenten, om än inte hos sitt huvudord i satsen. Enligt Óláfrs uppfattning om *metaphora* är de nominala huvudord Snorri här erbjudit omskrivningar. *Man*, *furste* m.fl. är metaforer: de identifierar inte den bestämda referenten. Därmed visar inte attributen på några karakteristiska egenskaper hos män eller furstar i gemen utan, i utpekande syfte, för referenten. *Tapper* är således inte egentligt betecknande för 'man' utan för just den man som åsyftas. Inte ens ordet *sverð* är faktiskt egentligt, eftersom bestämningen *hrein* inte är typisk för svärd i allmänhet utan syftar på ett bestämt exemplar som då blir referent. Emellertid synes tanken här vara att endast en referent som kan helt identifieras kan omskrivas. Det är den minsta enheten som omskrivs, och för det behöver referenten, om det är en individ eller enhet som åsyftas, kunna preciseras med ett egennamn. Många levande väsen och företeelser har egennamn, arter och kategorier av dem har egna namn, men t.ex. enskilda svärd brukar inte ha det. Då ett ting preciseras så som sker i *hrein sverð*, äger referenten inget *nomen proprium* i någon bemärkelse om det inte är ett namngivet svärd som *Hervararsagas Týrfing*. Därför bör inte sådana *sannkenningar* betraktas som omskrivningar; de har utpekats så noga det gått, och möjlighet saknas helt enkelt att närmare precisera. De är alltså inte omskrivna och vi kan se dem som grammatiska *sannkenningar*. Om däremot begreppet 'svärd' omskrivs med exempelvis *sárflóðs eldr* "sårflodens eld", är givetvis *svärd* ett egentligt, omskrivet nomen.

Bildlighet eller ej, denna uppfattning om *nominas* syftning tycks finnas här. Snorri har ju just förklarat att det vore "riktigt språk", troligen i motsats till omskrivningar, att nämna den man som kallas *drengr* i strofen vid namn. Snorri förefaller också medveten om skillnaden då han beskriver *viðkenningar*: *at nefna annan hlut réttu nafni ok kalla þann, er hann vill nefna, eiganda eða svá, at kalla hann þess, er hann nefndi, fǫður eða afa* (*Edda*, s. 144) "att nämna en annan sak vid dess rätta namn och kalla den man åsyftar för dess ägare, eller att kalla honom far eller farfar till den man nämnde". Det *rätta namnet* ställs alltså här i motsats till omskrivningen och liknar mycket *nomen proprium*.

Det Snorri behandlar i *Háttatal* är attributets plats och betydelse. Strax före nyss citerade stycke har attributet *kenning* dryftats. Det nomen som tilldelas dessa bestämningar utreds inte alls, trots att en avgörande skillnad kan föreligga mellan de nomina som utgör basen i en *kenning* och dem som är det formella huvudordet i en *sannkenning*. De förra är till sin natur omskrivningar, och måste vara så. De senare är merendels omskrivningar åtminstone i så måtto att de inte utpekar den exakta referenten, men de behöver inte vara det. Deras grad av bildlighet är oftast inte hög. Skillnaden mellan exemplen på *sannkenningar* i *Háttatal* är oftast inte vidare stor, endast *mörkskrudad hög* (vilket exempel Óláfr sedermera övertar från

Snorri) är uppseendeväckande p.g.a. de inneboende motsättningarna. Dess referent, 'korp', är i det här fallet *nomen proprium*. Vare sig Snorri är medveten om skillnaden eller ej, behandlar han de egentliga (eller så gott som egentliga) och oegentliga nomina tillsammans, utan åtskildnad. Snorri har nu i början av *Skáldskaparmál* förklarat och definierat *far.natýr* som en *kennning*, inte ett *fornafn*, medan Óláfr kallar det *sannkenning*. Snorris beskrivning av hur *kenningen* konstrueras liknar också det Óláfr säger om *sannkenningar* (*Edda*, s. 74). Detta är en av de främsta orsakerna till att man misstrott Óláfrs vederhäftighet. Snorris åsikter här uttrycks mycket otydligt, men klart står att han inte alltid skiljer mellan olika slags *kennningar* när han presenterar omskrivningar. Här föreligger måhända en oenighet beträffande den exakta gränsdragningen mellan *kennning* och underavdelningen *sannkenning*, men det behöver inte vara så (se nedan).

Jämför man med avsnittet i *Skáldskaparmál*, står det fullt klart att retoriska *sannkenningar* tas upp i *Háttatal*. Av sammanhanget och arten framgår att de *sannkenningar* som i *Skáldskaparmál* behandlas efter *viðkenningar* är retoriska. Strukturerna i dess *spekimaðr* och *Háttatals gqfugr þengill* (och givetvis Óláfrs *sænskr konungr*) är av samma karaktär. Attributen uttrycker en egenskap eller omständighet som är typisk för referenten och tjänar att karakterisera de formella huvudorden. Dessa omskrivningar utgörs av ord som tillhör en större klass av varelser eller ting, under vilka referenterna sorterar. Det rör sig alltså ofta om ett slags synekdoke: hela kategorin i stället för en representant. I fall som *bergþórr* och *hámdqkkr haukr* betecknas denna större kategori med ännu en synekdoke – *Tor* står för en bestämd klass av antropomorfa varelser, *hök* står för fåglar.

I den mån *sannkenningens* väsende hos Óláfr och Snorri kan betraktas som klargjord, kan *sannkenningens* förhållande till *kenningen* ägnas ett försök till förklaring. Snorri säger i *Skáldskaparmál*: *Ásu er svá rétt at kenna at kalla einn hvern annars nafni ok kenna við verk sín eða eign eða ættir* (*Edda*, s. 90) "Det är således riktigt att göra kenningar för asar genom att kalla en för en annans namn och bestämma honom med hans verk, egendomar eller släkt". Härav framgår att en *kennning* är ett nomen som man kan *kenna*, bestämma med olika slags attribut: ett *kent heiti*. En *kennning* tycks alltså ursprungligen vara det attribut som satts att bestämma ett *heiti*. Det måste vara så även beträffande termen *sannkenning*, eftersom det endast är attributet som är sant, vilket som vi skall se framgår tydligast hos Snorri. Huvudordet i en *sannkenning* kan visserligen ligga mycket nära referenten, men någon djupare sanning i *accidens* skall det inte tillmätas.

Vi har alltså en *sannkenning* som är ett attribut, som i grammatisk ordning kan sättas till ett överrensstämmande nomen, och vi har en *sannkenning* som består av en omskrivning med ett attribut, vilket inte överensstämmer med omskrivningen utan med referenten. Vi har också en *kennning* som är ett

attribut (oftast i form av en genitivisk förled), utan särskilda krav på överensstämmelse med huvudordet, och en *kennung* som består av en omskrivning med ett attribut, som inte behöver äga någon djupare överensstämmelse med vare sig omskrivningen eller referenten. Attributet *kennung* kan, om det ej är i djupare bemärkelse sant, inte grammatiskt korrekt sättas till ett nomen. Eftersom det inte uttrycker *accidens* stämmer de inte överens, utan skapar en bildlighet, som exempelvis i *ljungens fisk* för 'orm'. *Sannkennung* är således en underavdelning till *kennung*. Medan *kennings* bestämning beskriver omskrivningen med mer generella omständigheter kring referenten, preciserar den retoriska *sannkennings* bestämning omskrivningen med specifika egenskaper hos referenten, *accidens*.

Om attributet *sannkennung* sätts till det nomen vars *accidens* det verkligen uttrycker, finns ingen bildlighet utan *sannkennings* är grammatiskt riktig. I Priscianus' exempel *svart korp* skulle sålunda *svart* vara en helt sann, grammatiskt riktig *sannkennung*. I Snorris exempel *hrein sverð* (*Edda*, s. 151) "skinande svärd" är inte attributet överensstämmande med det formella huvudordet, utan med det exemplar av 'svärd' som åsyftas. Här präglas inte omskrivningen av någon nämnvärd motsättning, eftersom *skinande* kan vara en lämplig beskrivning på och precisering av *svärd* om än inte pekande på *accidens* hos den kategorin av ting. Om attributet *sannkennung* däremot sätts till ett nomen som är en omskrivning, t.ex. *mörkskrudad* till *hök* i exemplet, uppstår alltså en bildlighet som närmar sig den i andra slags *kennings*. Denna den retoriska *sannkennings* bildlighet är avhängig av huvudordets metaforicitet. Lejonparten av *sannkennings* består hos Óláfr av en omskrivning som syftar på en liten klass av varelser, som 'furst' el.dyl. Snorris *sannkennings* hänför sig ofta till den större klassen 'man' eller 'människa' (*maðr*). I de fallen blir bildligheten inte iögonfallande, eftersom metaforen knappast skiljer sig från referenten.

Detta innebär att *kennings*, som inte är sanna, nödvändigtvis blir ett slags troper. *Sannkennings*, å andra sidan, kan gå hela vägen från egentlig överensstämmelse i grunden med det *heiti* de satts att bestämma, till total metaforicitet i förhållandet till detsamma.

Avslutning

Óláfrs uppfattning om metaforens natur kan synas oortodox. Måhända vill man inränga omskrivningarna under något annat slags trop, kanske inte alls räkna dem som troper. *Metaphora* var emellertid den största och mest kända tropen, tvivelutan den första om vilken man fick kunskap på Island. Som Clunies Ross påpekar (1987:30), innebär dess alternativa namn, *translatio*, just den överföring som ansågs vara alla tropers karakteristikum. Den

metafor Óláfr ser i *sannkenning* känntecknas av oegentlighet då exempelvis en individs namn ersätts med *mannen*, vilket inte i full grad identifierar den åsyftade. Dess överensstämmelse i förhållande till referenten brister alltså, medan attributet äger en ingående överensstämmelse därmed. På så vis uppstår också en brytning, en bildlighet, mellan attribut, som fungerar som en förlängning av referenten, och metafor.

Om man utgår från denna Óláfrs syn på *metaphora*, skall man finna att huvudorden i alla exempel på *sannkenningar* i *Málskrúðsfræði* är metaforer. Sålunda är de också alla *retoriska sannkenningar*. *Grammatiska sannkenningar*, adjektiv som uttrycker *accidens* hos det ord de satts att bestämma, behandlas alls inte här eftersom kapitlet ägnas åt troper och en brytning sker mellan attributet, som överensstämmer med referenten, och omskrivningen, som naturligt nog inte gör det. De behandlas däremot av Snorri, i *Háttatal*. Enligt Óláfrs definition är emellertid inte alla där grammatiska. Somliga av *sannkenningarnas* huvudord är omskrivningar, och de sammanställningarna får betraktas som *retoriska sannkenningar*.

Den definition Óláfr gör överensstämmer med alla exempel han erbjuder i *Málskrúðsfræði*. Den tycks också väl motsvara Snorris uppfattning. Bortsett från det exempel som bryter enhetligheten bland *sannkenningarna* där, täcker definitionen exemplen i *Skáldskaparmál*. Den ger också möjlighet att indela *sannkenningarna* i *Háttatal* i grammatiska och retoriska, och begreppen får därvid en sammanhängande förklaring. Deras funktioner tycks snarast vara motsatta. Den grammatiska *sannkenningen*, attributet, används för att specificera referenten, medan den retoriska, tvåledade, brukas för att undvika referentens nämnande. Snorri förklarar att man brukar låta *viðkenningar* och *sannkenningar ganga fyrir nofn manna*, men visar sedan att de lika väl kan omskriva ting, som t.ex. skepp (*Edda*, s. 144). Dessa omskrivningar kan alltså användas om såväl saker som personer, men Snorri förefaller finna dem särskilt väl ägnade att ersätta personnamn.

Óláfrs syn på *sannkenningar* har aldrig ansetts konsekvent eller ens fullt förståelig. Den har därför tyckts omöjlig att förena med Snorris tämligen dunkla utsagor och exemplifieringar. Snorri kallar *farmatýr* för en *kenning*, Óláfr säger *sannkenning*. Som en lösning på problemet har bl.a. föreslagits att *mannkenningar* skulle läsas i stället för *sannkenningar* då Óláfr behandlar *metaphora* (Meissner 1921:51). Både exempel, definitioner och ordval under *metaphora* visar sig dock stämma överens med vad som skrivs under *epitheton*. Orden under *metaphora*, *at kenna til vápna eða skipa eða eign sina* ”att bestämma någon med hans vapen, skepp eller ägodelar”, säger det samma som den senare uppmaningen att använda *soqn tilfelling*: ett ord som beskriver, har att göra med, egentliga egenskaper eller omständigheter, d.v.s. *accidens*. Frågan om *accidens* har visat sig besvärlig även för de latinska grammatikerna, hos vilka vissa problem uppstår vid definitionen. Också i

den isländska traditionen förefaller frågan ha varit en stötesten, och underligt vore det om inte svårigheterna framträdde även hos Óláfr. Han framställer emellertid en väl utarbetad teori och med hans hjälp kan *kenningen*, dess underavdelningar och beståndsdelar klart struktureras. *Kenningen* är således en omskrivning som preciseras med en bestämning som på något sätt förknippas med och därigenom beskriver referenten. I dess ena underavdelning, *viðkenningen*, är bestämningen ett egennamn som preciserar de släktskapsförhållanden o.dyl. som omskrivningen relaterar. I den andra, *sannkenningen*, är bestämningen ett attribut som på ett djupare plan preciserar naturen hos omskrivningens referent. Förklaringen till Óláfrs uttalande att *sannkenningen* är den figur som anses mest pryda skaldskapen måste vara just det förhållande som uppstår då huvudordet, metaforen, karakteriseras med ett attribut som uttrycker *accidens* hos referenten.

Som vi sett, kan dessa förhållningsregler gälla också för Snorris *sannkenningar*. *Sannkenning* och *viðkenning* är underavdelningar av *kennning* (framgår klarast av Óláfrs ord *þær kenningar, er vér kǫllum sannkenningar í skáldskáp* (TGA, s. 75:5–6)), och det är möjligt att Snorri exemplifierat *kennning* med en *sannkenning*. Han håller inte alltid isär arterna då han redovisar poesins omskrivningar, det är bl.a. därför hans synpunkter är så svårförståeliga. Som svar på sin egen fråga "hur skall man *kenna*, bestämma det och det?" svarar han omväxlande med *sannkenningar*, *viðkenningar* och reguljära *kenningar*. Därför behöver inte Snorris och Óláfrs olika benämningar på *farmatýr* innebära någon skiljaktighet i åsikter – en *sannkenning* är en speciell sorts *kennning*.

Den tredje grammatiska avhandlingen är, har jag här sökt visa, inte så motsägelsefull som den i tidigare forskning framstått. Den är på *sannkenningarnas* område fullt konsekvent och mycket utförlig. Den tolkning jag redovisat passar väl in i den latinska traditionens uppfattning om syftningen hos nomina. Därvidlag går Óláfr längre i teorin än Donatus: han tolkar den romerske föregångarens ord om *epitheton* till att gälla även *sannkenningens* outtalade referent och lyckas på så vis i högre grad än Donatus befästa *epithetons* stora bildliga kvalitet, dess egenvärde som trop. Vad än Donatus menat, är Óláfrs krav på ett *nomen proprium* klart: vare sig motsatt *commune* eller *improprium*, skall det vara den punkt där referenten inte kan närmare specificeras. Óláfr har här utvecklat och tillämpat den latinska teorins begrepp för att ge en rättvisande beskrivning av *sannkenningen*.

Litteratur

- Amory, F. (1988), "Kennings, Referentiality, and Metaphors". *Arkiv för nordisk filologi* 103, s. 87–101.
- Baetke, W. (1950), *Die Götterlehre der Snorra-Edda*. Abhandlungen der sächsischen

- Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philol.-hist. kl. Bd 97, H. 3. Akademie-Verlag, Berlin.
- Barwick, K. (1957), *Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik*. Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philol.-hist. kl. Bd 49, H. 3. Akademie-Verlag, Berlin.
- Brodeur, A. G. (1952), "The Meaning of Snorri's Categories". *University of California Publications in Modern Philology* 36, s. 129–147.
- Clunies Ross, M. (1987), *Skáldskaparmál*. Odense University Press, Odense.
- Donatus (1864), *Ars maior*. Ed. H. Keil, *Grammatici Latini IV*. In aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae.
- Dronke, U. & P. (1977), "The Prologue of the Prose Edda: Explorations of a Latin Background". *Sjöttú Ritgerðir helgaðir Jakobi Benediktssyni*, s. 153–176. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Foote, P. (1984), "Latin Rhetoric and Icelandic Poetry. Some Contacts", *Aurvandilstá*, s. 249–270 (omtryckt), Odense University Press, Odense.
- Halldór Halldórsson (1975), *Old Icelandic heiti in modern Icelandic*. Institute of Nordic linguistics, Reykjavík.
- Holtz, L. (1981), *Donat et la Tradition de l'enseignement grammatical. Etude et Edition critique*. Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
- Lausberg, H. (1960), *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Max Hueber Verlag, München.
- Meissner, R. (1921), *Die Kenningar der Skalden*. Kurt Schroeder, Bonn und Leipzig.
- Ólafur Þórðarson (1884), *Málskrúðsfræði*. Udg. af B. M. Ólsen, *Den Tredje og Fjærde Grammatiske Afhandling*. Islands grammatiske litteratur i middelalderen, vol 2. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- , (1927), *Málhljóða- og málskrúðsrit*. Ed. Finnur Jónsson. Historisk-filologiske Meddelelser udgivne af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab XIII, 2. Andr. Fred. Høst & søn, København.
- Priscianus (1855), *Institutiones grammaticae*. Ed. H. Keil, *Grammatici Latini II*. In aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae.
- Rijk, L. M. de (1967), *Logica Modernorum* vol 2. Koninklijke Van Gorcum & Comp. N. V., Assen.
- Salvesen, A. (1968), "Ovid". *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* XIII, sp. 63–66. Allhems förlag, Malmö.
- Snorri Sturluson (1926), *Edda*. Udg. af Finnur Jónsson. G. E. C. Gads forlag, København.
- TGA = *Den tredje grammatiska avhandlingen*; se Ólafur Þórðarson 1927.

ELIZABETH ASHMAN ROWE

Searching for the Highest King: St. Christopher and *Pátrr Sveins ok Finns*

1. Introduction: The Conversion *Þættir*

Within the group of short prose narratives in Old Norse known as *þættir*, Joseph Harris has identified a sub-group which he calls “conversion *þættir*” (1980; 1986:202-4). Including such tales as *Rögnvalds þátrr ok Rauðs*, *Pátrr Eindriða illbreiðs*, *Völsa þátrr*, and *Pátrr Sveins ok Finns*, the conversion *þættir* deal with the conflict or opposition between Christianity and paganism. Often the *þátrr*-author presents the conflict as one taking place between the Norwegian King Óláfr Tryggvason and his subjects, who are frequently resistant to the conversion he forces upon them. At times the conflict takes place between two generations of the same family, and the victory of Christianity over paganism then coincides with the reconciliation of the family members (Harris 1986:196-7).

I would like to examine a particular conversion *þátrr*, *Pátrr Sveins ok Finns* (*Flateyjarbók* 1, pp. 430-6), and identify not only the elements which the *þátrr*-author seems to have borrowed from the legend of St. Christopher, but also the reasons which he may have had for doing so. We must not be surprised at the presence of non-Germanic material in this or any other conversion *þátrr*, since most of them occur in *Flateyjarbók*, a monastic compilation of the late fourteenth century. The editor-scribes of *Flateyjarbók* were Christian priests familiar with Scripture and exegetical literature, a certain amount of which had even been translated into the vernacular. For example, patristic works in Old Norse included the *Dialogues* of Gregory the Great, and indeed we find an *exemplum* from the *Dialogues* worked into *Norna-Gests þátrr*, a *Flateyjarbók þátrr* of a sort closely related to the conversion *þættir* (Hill and Harris 1989).

2. Summaries of *Pátrr Sveins ok Finns* and the Legend of St. Christopher

Pátrr Sveins ok Finns concerns the search of the young Norwegian Finn for the king who excels all others. Finn is a protagonist of a type familiar in Old Norse literature; he is large and not unhandsome, but he behaves in an

unmanageable way, and some consider him witless. His poor relationship with his father also marks him as a “contrary hero”; in this case, Finnr’s discontent with the gods his father worships so faithfully causes their conflict. Since the *þátttr* is far from well-known, I provide a summary of the rest of the story.

After abusing the statues of Þórr and Óðinn in his father’s temple, Finnr vows to serve the king “best descended and surpassing the others in every respect” (“ek skal þjóna þeim konungi, er æðstr er ok at öllu um fram aðra”, p. 431). Refusing all offers of help, he travels to Denmark with a party of merchants who seem to think as little of him as he does of them. Arriving in Denmark, he promptly loses himself in the woods, and on reaching the other side, he meets with a shepherd boy and trades clothes with him. He inquires about the lad’s cross, and is interested but confused by the ignorant answers he receives. The shepherd refers him to a priest for education in Christianity. In keeping with his desire for the best, however, Finnr acts the fool for the priest, who hands him over to the bishop in despair. The bishop finds him a swift and intelligent pupil, and promptly baptizes him. In the meantime, Óláfr Tryggvason has been converting Norway to Christianity, and has met with resistance from Finnr’s father and brother. The brother, who resembles his father in name as in everything else, arranges a compromise: their household will become Christian if Óláfr will not require the destruction of the beautifully adorned temple to which his father is stubbornly attached. Óláfr agrees, and the two Sveinns become his faithful supporters. When Finnr hears of the Norwegian conversion, he returns to Norway and seeks the king. Since he is dressed in rags, the king’s door-keepers refuse him entrance, but he breaks through them, heading for where Óláfr sits eating. The ensuing scuffle between the retainers and the beggar who is stronger than he looks results in the king’s intervention. Óláfr guesses Finnr’s identity and tells him of the new condition of his family. When Finnr hears that the temple has not been torn down, he rushes home, knocks down the statue of Þórr, and, tying it to a rope, drags it back to the king. He becomes Óláfr’s devoted retainer, and dies of sickness in the king’s presence.

Since the story of St. Christopher is no longer as familiar as it once was, I provide a summary of it as well:

Reprobatus is a Canaanite soldier twelve ells tall and terrible in appearance. He seeks to serve the greatest king, but the prince with the highest reputation turns out to be afraid of the Devil, and the Devil is afraid of the sight of a wayside crucifix. Reprobatus therefore goes in search of Christ, and comes upon a hermit in the wilderness. The hermit teaches him about Christianity, and says that in order to serve Christ, one must often fast. Reprobatus replies that he will do some other service, but not that. The hermit suggests prayer, but the giant rejects that as well, and asks for yet another type of service. The hermit then tells him to carry travellers across a nearby dangerous river, a service suitable for one of his size and strength. Reprobatus agrees to this, and establishes himself

on the riverbank. One night he is awakened by a voice calling him to come out and perform his function as ferryman. Reprobatus leaps up, but there is no-one outside. He goes in again, but the voice calls a second time. Again there is nobody there, but when this happens for the third time, the giant finds a boy outside of his hut. When they are fording the river, the child begins to weigh more and more heavily on Reprobatus' shoulders, and the waters rise and rush turbulently. Even the giant can scarcely make it across, and when he does, he comments to the child that it was as if he carried the whole world on his shoulders. The boy replies that this is not surprising, for he has carried not only the whole world, but also its creator, Jesus Christ, on his shoulders. In token of this service, Christ grants him the miracle of a blossoming, fruitful staff, and gives him the name Christopher. Christopher goes off to preach the word of God, and comes to the city of King Dagnus. He does not speak the local language, so he prays for understanding. He is granted the gift of tongues, and converts eight thousand people with the help of his blossoming staff. The pagan Dagnus hears of these bizarre actions and has him arrested. The soldiers do so reluctantly, but the giant insists that they bind him. At court Dagnus calls on him to worship the pagan gods, rather than Christ, who died in such a humiliating fashion. Christopher refuses, and is thrown into prison. Dagnus commands two girls to seduce him, but the brightness of Christopher's face while he is praying impresses them so much that they ask to be baptized. Dagnus threatens to have them killed as well, and they are asked to go into the temple to prove themselves. Once in the temple they pull down the idols by means of their sashes, and the soldiers kill them. In the process of martyring Christopher, an arrow blinds the king. When the martyr's blood cures him, Dagnus, too, is converted, and in typical fashion threatens to kill any of his subjects who will not believe in Christ.

3. The *Pátr*-Author's Use of the Legend of St. Christopher

As we can see, elements of the Christopher legend occur throughout the story of Finnr, particularly in the characterization of the protagonist. The most obvious parallel is the motive for his conversion – the search for the most excellent or highest king. As in the saint's life, this desire sets the narrative in action, and is fulfilled in the middle of the story. Next, the characterization of Finnr resembles that of St. Christopher. Finnr's interview with Óláfr makes a point of his size: *þá skipti, hversu gott væri mitt yfirbragð, ef mikit er* (p. 435 “then it matters if my appearance is large, however good it is”). Finnr's seeming foolishness finds a parallel in the saint as well, for the praying Christopher is arrested because the judges believe his action to be *insanum* (*Legenda Aurea*, p. 432). Furthermore, we can find Finnr's costume – that of a *stafkarl* (wandering beggar) – in many medieval Scandinavian representations of St. Christopher (Mowinckel 1926:63).

The *þátr*-author seems to have borrowed other motifs from the hagiogra-

phical material, such as that of dragging the idol from its pedestal with a rope or belt. One part of the legend is put to ironic use, for when Finnr scorns the worship of gods who have so little power that they cannot keep the dust off their statues, he employs the same argument as King Dagnus does for scorning the worship of Christ: “stultum tibi nomen imposuisti, scilicet Christi crucifixi, qui nec sibi profuit nec tibi prodesse poterit” (*Legenda Aurea*, p. 443).

In addition to the elements mentioned above, the *þátttr*-author seems to have borrowed from the structure of the saint’s life. The two-part sojourn of Christopher with the king and the Devil before finding instruction with the hermit may correspond to Finnr’s stay at home (with the respected pagan earl Hákon Sigurðsson having a role parallel to that of the *maximus rex* of the beginning of the *vita*) and his trip with the Danish merchants that results in his becoming lost in the forest. External evidence strengthens this possibility; a Swedish translation of the life of St. Christopher describes him as meeting the Devil not in the *aspera solitudo* of the original, but in a *skoghe* or forest (Thorén 1942:41).¹ More certain is the correspondence between Christopher’s tripartite arrival into Christ’s service and Finnr’s tripartite education. Christopher rejects fasting and prayer before his symbolic baptism while crossing the river with Christ; Finnr rejects the shepherd and the priest as teachers before he accepts baptism at the hands of the bishop.

We will have no problem in accepting the legend of St. Christopher as a source for *Þátttr Sveins ok Finns* if we compare his *vita* to those of other saints. While the topos of refusing to worship powerless gods often occurs in hagiography, other elements of the *þátttr* are found only in the *vita* and *passio* of St. Christopher. Although many saints’ legends contain references to the destruction of pagan idols, my search of the *Legenda Aurea* revealed no other instances of the association of the destruction of the idol with a rope of some sort. Taken with Christopher’s unique motivation (the *Index Exemplorum* lists no other occurrence of a search for the highest king), this suggests that the *þátttr*-author borrowed specifically from the legend of St. Christopher, rather than from any other saint’s life. As we shall see, the legend of St. Christopher was quite popular enough for such borrowing to be likely.

4. The Cult of St. Christopher in Medieval Scandinavia

A look at the spread of the cult of St. Christopher through Scandinavia shows that medieval Icelanders were not far behind their continental con-

¹ The familiar topos of forest as spiritual wasteland is sounded again later in *Þátttr Sveins ok Finns* when Þórr appears to the younger Sveinn in a dream and asks that his idol be taken out of the temple and into the forest for safety before Finnr’s arrival (p. 435).

temporaries in their interest in him. Although Christopher has always been liturgically overshadowed by the apostle James, whose feast was celebrated on the same day (July 25), in Denmark and sometimes in Iceland July 26 was free (because the feast of St. Anna was celebrated on Dec. 19 instead of July 26), so the feast of St. Christopher could be celebrated a day late (Gad 1971).² Christopher was also far more popular a saint than James ever was, ranking in the later Middle Ages with such favorites as St. George. His cult spread from Germany through Denmark to the rest of Scandinavia in the twelfth century;³ a Norwegian priest's manual from around 1200 (NKS 32, 8vo (F)) includes Christopher in the litany of saints (Fæhn 1962:169), and a late thirteenth-century Icelandic copy (AM 680a, 4to) of the *Ordo Nidrosiensis ecclesiae* (the liturgical book for the archdiocese to which Iceland belonged) lists his feast day (Gjerløw 1968). At this time, Danish and Swedish paintings of the saint portrayed him in his eponymous role as "Christ bearer". When the life of St. Christopher was spread in the thirteenth century by such translations as the Danish, Swedish and Low German versions of the *Seelentrost*, illustrations of various episodes in his life became popular (Nielsen 1937–52; Thorén 1942; Schmitt 1959). The earliest mention of such a picture in Norway is from 1336, in a Bergen lawyer's will. Shortly after this there were three churches and a chapel dedicated to Christopher in Denmark and Sweden, as well as further translations made of his *vita*. The first recorded use of the name in Iceland is that of Kristoforus Vilhjálmsón (d. 1312). Before 1400, the church of Hof á Skagaströnd owned an image of St. Christopher, and around 1400 we find four sketches of him in an Icelandic manuscript which show him as a long-haired and bearded man wearing a simple robe and carrying both staff and the Christ child. In fact, more altar paintings of St. Christopher are from Iceland and Norway during this period than from the rest of Scandinavia combined.

It is at this time – around 1380 – that *Pátr Sveins ok Finns* was adapted for inclusion in *Flateyjarbók*, presumably by Jón Þórðarson and Magnús Þórhallsson, the two priests who are believed responsible for *Flateyjarbók*.⁴ Undoubtedly they knew of St. Christopher from Jerome's *Martyrologium*, available in Iceland since 1146; they knew of him as one of the fourteen Holy Helpers, which he had become about 1300, and they could read the details of his life and death in the *Legenda Aurea*, written more than one hundred

² Of eight extant calendars from Iceland before 1400, five list the feast of St. Christopher and two specify that it was to be celebrated on the 26th (Cormack 1983).

³ The first occurrences of the name "Kristoffer" in the Danish royal family date from the 1150's (Gad 1961).

⁴ I say adapted and not written because the *pátr* begins: *Pess er getit, ok svá er ritat á fornum bókum, at á dögum Hákonar jarls Sigurðsson var nefndr í Prándheimi sá maðr, er Sveinn hét* (p. 430 "It is said, and so it is written in old books, that in the days of Earl Hákon Sigurðsson there was a man in Prándheimr named Sveinn").

years previously. St. Christopher was believed to afford protection against the danger of dying suddenly (i.e., without having the chance to receive the last rites), and because it was popularly believed that anyone who looked on an image of the saint would not die that day, enormous statues or paintings of him were placed in highly visible locations in the church, such as on the north wall over the entrance, on the west wall, near the door, or even outside, so that he was the first and last thing the worshippers saw (Lassen 1972:322; Gad 1971:166–7). Although St. Christopher continued to grow in popularity until the end of the sixteenth century, the date of *Pátrr Sveins ok Finns* falls well within this period.⁵

5. The Thematic Value of the Figure of St. Christopher for *Pátrr Sveins ok Finns*

The argument that *Pátrr Sveins ok Finns* contains material from the legend of St. Christopher has more force if we can point to a reason for its inclusion. The motifs are clearly present, yet the *pátrr*-author handles them freely. He does not follow the life of the saint episode by episode, for example, and he sometimes reverses the moral basis for the parallels, as when the power of the pagan gods is measured in terms of their ability to take care of themselves. In fact, the correspondence with the legend of St. Christopher is not the main focus of the *pátrr*; the conflict between generations and between faiths is, as with the other conversion *þættir*.

The significance which the hagiographic material has for the *pátrr* on the most general level is that St. Christopher, like Finnur, refuses to sacrifice to pagan gods. On a more detailed level, we may point to St. Christopher's association with other figures. While scholars have always recognised parallels between St. Christopher and the apostles (in his preaching and in the gift of tongues) and Old Testament figures such as Aaron (who also had a flowering staff), they have not agreed on parallels between St. Christopher and pagan deities. Early Germanicists were quick to seize on the figure of Þórr as a source for St. Christopher. It was noticed that Þórr carried Aurvandill over the Elivágar, and that when statues of St. Christopher were displayed on Midsummer's Day at the Falsterbo church, people brought among other offerings hens, a bird dedicated to Þórr. It was discovered that a plant, *Osmunda crispa*, which in Scandinavia is known as *Thorböll*, was also called St. Christopher's herb. Later scholars such as Konrad Richter

⁵ *Christoforus saga* was translated into Old Norse from Low German in the sixteenth century – too late to be a source for *Pátrr Sveins ok Finns*, but certainly a further indication of his popularity in Iceland. (See Widding, Bekker-Nielsen 1962; Widding, Bekker-Nielsen, Shook 1963.)

(1896) and Hans-Friedrich Rosenfeld (1937) were equally quick to say that St. Christopher was no more “derived from” or “equal to” Þórr than he was “derived from” or “equal to” Anubis or Hercules, figures from other pagan pantheons who also bear some resemblance to St. Christopher.

The dispute about the origin of the figure of St. Christopher obscures to some extent the question of his contemporaneous role in medieval Scandinavian life and letters. The figure of St. Christopher did not result from the Christian metamorphosis of the pagan god Þórr (as was the case with St. Brigid, for example, who had been a pagan Irish deity worshipped at springs and wells). In medieval Scandinavia, however, St. Christopher might have been perceived as the Christian equivalent to Þórr – as standing in a generic relationship to him rather than in a genetic one. Both Þórr and St. Christopher were cult figures who enjoyed a great popular following; both were noted for their size and strength, rather than for their intelligence; both are associated with crossing torrential rivers;⁶ narratives about them often contained an element of humor. Since the *pátrr*-author depicts the defeat of paganism in terms of the defeat of Þórr, St. Christopher is the most appropriate saint he can employ as a type for his Christian hero.⁷ The characterization of the pagan gods and their Christian opponents which the St. Christopher/Þórr pairing implies (i.e., as opposite but equivalent in nature) is not unusual, and occurs elsewhere in Old Norse literature. For example, in *Sörla þátrr*, a *Flateyjarbók þátrr* of a sort closely related to the conversion *þættir*, Óláfr Tryggvason and Óðinn play opposite but equivalent roles.

6. Conclusion: Christian Strategies for Dealing with the Pagan Past

In using the story of St. Christopher, which was interpreted in the Middle Ages as an allegory of brute strength converted to the purpose of good by the grace of God, the *pátrr*-author shows how Sveinn’s strong loyalty to Þórr is converted to devotion to Christ and King Óláfr, and implies that “brute spirituality” (i.e., paganism) is not inherently sinful. This strategy takes its

⁶ In addition to his ferrying of Aurvandill, Þórr is described as wading rivers every day in order to reach his seat of judgment under Yggdrasil (*Grímnismál* st. 29; *Gylfaginning* 15). He must also wade a torrent to meet the giant Geirröðr (as told in *Pórsdrápa* and in *Skáldskaparmál* 26).

⁷ Although Óðinn’s malicious nature and position as chief of the Old Norse gods made him the most usual pagan deity to be interpreted as the Devil, perhaps because in general Þórr enjoyed greater popularity than Óðinn in Norway, or in particular because Trondheim was famous for its temple to Þórr, *Pátrr Sveins ok Finns* specifically equates Þórr with the Devil: *Eftir dauðann gerðist hann* (i.e., Christ) *svá háleitr, at hann herjaði í helvíti ok batt Þór, höfðingja allra goða* “Christ became so sublime after his death that he harried in Hell and bound Þórr, chieftain of all the gods” (p. 432).

place alongside the other strategies for the rehabilitation of pagan ancestors which we find in Old Norse literature. In the *Edda* and *Ynglinga saga*, Snorri euhemerizes the gods, portraying all of early Scandinavia as (mistakenly) worshipping invaders from Asia. In their depiction of more recent Scandinavian history, a number of sagas and *þættir* (including *Páttir Sveins ok Finns*) portray pre-Christian Norwegians and Icelanders as following (Christian notions of) a “natural religion” in their turning away from the pagan gods, having faith in their own “might and main”, and believing in the creator of the sun (and/or the moon, earth, sea, or cliffs, in Finnr’s case), as Lars Lönnroth (1969) and Gerd Wolfgang Weber (1981) have shown.

In addition to the above-mentioned evidence for the medieval association of St. Christopher with Þórr, the practice of decorating stave-churches with scenes from the pagan Eddic lays suggests that in general Scandinavian clerics found the juxtaposition of pagan mythology and Christian religion edifying for their flocks. In literature as in art, the relationship between the two remains a fruitful source of contemplation even today.

Works Cited

- Cormack, Margaret. *The Saints in Iceland: Evidence for Cults before 1400* (Yale Univ. Diss., 1983).
- Fæhn, Helge, ed. *Manuale Norvegicum (Presta handbók)*. Libri Liturgici Provinciæ Nidrosiensis Medii Ævi, vol. 1 (Oslo, 1962).
- Gad, Tue. *Legenden i Dansk Middelalder* (Copenhagen, 1961).
- *Helgener: Legender fortalt i Norden* (Copenhagen, 1971).
- Gjerløw, Lilli, ed. *Ordo Nidrosiensis Ecclesiæ (Orðubók)*. Libri Liturgici Provinciæ Nidrosiensis Medii Ævi, vol. 2 (Oslo, 1968).
- Harris, Joseph. “Folktale and Thattr: The Case of Rognvald and Raud”. *Folklore and Medieval Studies*, ed. Carl Lindahl and Erika Brady. Folklore Forum (1980), pp. 162–167.
- “Saga as historical novel”. In *Structure and Meaning in Old Norse Literature*, ed. John Lindow et al. The Viking Collection: Studies in Northern Civilization, 3 (Odense, 1986), pp. 187–219.
- Hill, Thomas D., and Harris, Joseph. “Gestr’s ‘Prime Sign’: Source and Signification in *Norna-Gests þáttur*”. *Arkiv för nordisk filologi*, 104 (1989), pp. 103–122.
- Jacob a Voragine. *Legenda Aurea* (rprt. Osnabrück, 1965).
- Lassen, Erik. *Dansk kunsthistorie 1. Billedkunst og skulptur. Fra runesten til altertavle ca. 900–1500* (Copenhagen, 1972).
- Legenda Aurea*, see Jacob a Voragine.
- Lönnroth, Lars. “The Noble Heathen: A Theme in the Sagas”. *Scandinavian Studies*, 41 (1969), pp. 1–29.
- Mowinckel, Rolf. *Vor nationale billedkunst i middelalderen* (Oslo, 1926).
- Nielsen, Niels. *Sjælens Trøst* (Copenhagen, 1937–52).

- Nordal, Sigurður, ed. *Flateyjarbók* (Akranes: Flateyjarútgáfan, 1944), 4 vols.
- Richter, Konrad. *Der deutsche S. Christoph* (Berlin, 1896).
- Rosenfeld, Hans-Friedrich. "Der Hl. Christophorus: Seine Verehrung und seine Legende". *Acta Academiae Aboensis, humaniora* X:3 (Abo, 1937).
- Schmitt, Margarete, ed. *Der Grosse Seelentrost* (Cologne, 1959).
- Thorén, Ivar. *Studier över Själens Tröst* (Uppsala, 1942).
- Tubach, Frederic, ed. *Index exemplorum; a handbook of medieval religious tales* (Helsinki, 1969).
- Weber, Gerd Wolfgang. "Irreligiosität und Heldenzeitalter: Zum Mythencharakter der altisländischen Literature". In *Speculum Norroenum: Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*, ed. Ursula Dronke et al. (Odense, 1981), pp. 474–505.
- Widding, Ole, and Bekker-Nielsen, Hans. "En senmiddelalderlig legendesamling". *Maal og Minne* (1962), pp. 105–128.
- Widding, Ole, Bekker-Nielsen, Hans, and Shook, L. K. "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist". *Mediaeval Studies*, 25 (1963), pp. 294–337.

KIRSTEN WOLF

The sources of *Gyðinga saga*

Relatively few of the sources for the enormous corpus of Old Norse ecclesiastical literature have yet been brought to light.¹ This is unfortunate, because detailed source studies would help to reveal what kinds of foreign literature were read and studied in Iceland and Norway in the late Middle Ages; they would also help to show how far the northern translators and authors were independent of their foreign sources, and how closely they followed their models.

This article presents a small contribution to the identification of sources for Old Norse religious prose. The work under discussion is the Old Norse saga of the Jews, *Gyðinga saga* (GS), from the mid-thirteenth century (Guðmundur Þorláksson 1881).² The saga records the history of the Jews from the accession of Antiochus Epiphanes (175 B.C.) to Pontius Pilate's appointment as procurator of Judaea (A.D. 26). To this two legends about Pontius Pilate and Judas Iscariot are appended along with a final chapter containing a brief account of Jewish history from Gaius' becoming emperor in A.D. 37 to Herod Agrippa's death in A.D. 44. The narrative closes with an epilogue which ascribes GS to the Icelandic priest Brandr Jónsson (d. 1264).

The saga is preserved, in its entirety or in fragments, in five vellum manuscripts and in a fair number of paper manuscripts. Of these manuscripts seven are of textual significance. The primary manuscript is AM 226 fol. (c. 1350–1370); in addition, fragments are extant in AM 655 4to XXV (c. 1300), AM 238 fol. XVII (early fourteenth century),³ AM 229 fol. IV (third quarter of the fourteenth century),⁴ DKNVSB 41 8vo (1671),⁵ Lbs. 714 8vo (last

¹ Efforts have, however, been made by Collings (1969), Foote (1962); Lehmann (1937); Widding, Bekker-Nielsen, and Shook (1963). Other discussions appear in more general works on Norse literature or in smaller articles.

² I am currently preparing a new edition of the saga under the auspices of the Árni Magnússon Institute in Iceland. All translations from GS in the following are my own.

³ Guðmundur Þorláksson based his edition of GS on AM 226 fol. The fragments AM 655 4to XXV and AM 238 fol. XVII were published by him as an appendix to his edition (pp. 102–111).

⁴ Variants from the fragment AM 229 fol. IV were given by Guðmundur Þorláksson in the textual notes. For a discussion of this fragment see my article, "A Note on the Date and Provenance of AM 229 fol. IV", forthcoming in *Gripla*.

⁵ The fragment DKNVSB 41 8vo, which was unknown to Guðmundur Þorláksson, was edited by Jón Helgason (1975); the text is found pp. 349–59.

quarter of the eighteenth century),⁶ and Lbs. 4270 4to (1791).⁷ AM 655 4to XXV and AM 238 fol. XVII are the oldest manuscripts and are probably not far removed from the original translation. Since they cover different sections of the saga, it is impossible to come to any definite conclusions as to their intertextual relationship. The only manuscript with which the two fragments can be compared is AM 226 fol., and this comparison reveals that GS in AM 226 fol. is reduced by about one-third. The other fragments are closely related to AM 226 fol. and belong to the abridged redaction, although in a few instances they contain material omitted in AM 226 fol.

GS is a composite work and, on the basis of its sources, it can be divided into three main parts, which will be discussed in turn in the following.

Part I: The first 21 chapters (pp. 1–58²² in the edition) can be said to form a unit. After an introduction briefly sketching the conquest of Alexander the Great, the division of his empire, and the origin of the Seleucid Empire, a detailed account is given of Antiochus Epiphanes' wholesale oppression of the Jews and their resistance under the leadership of Mathathias and his sons, until Jewish independence was won in 142 B.C. This part of the saga is based primarily on 1 Maccabees.⁸ The chapters of GS correspond to 1 Maccabees as follows:

- I (1–4¹²) – 1 Macc. 1:1–42
- II (4¹³–8³) – 1 Macc. 1:43–67
- III (8⁵–12³) – 1 Macc. 2:1–3:9
- IV (12⁵–16⁵) – 1 Macc. 3:10–4:27
- V (16⁷–18¹⁹) – 1 Macc. 4:28–5:15
- VI (18²⁰–23²⁹) – 1 Macc. 5:16–68
- VII (24¹–27³¹) – 1 Macc. 6:1–42
- VIII (28¹–31¹⁴) – 1 Macc. 6:43–7:18
- IX (31¹⁵–35²⁹) – 1 Macc. 7:19–8:32
- X (36¹–37¹⁴) – 1 Macc. 9:1–27
- XI (37¹⁵–40⁵) – 1 Macc. 9:28–73
- XII (40⁶–42¹⁶) – 1 Macc. 10:1–50
- XIII (42¹⁷–43¹⁵) – 1 Macc. 10:51–66
- XIV (43¹⁶–46¹⁰) – 1 Macc. 10:67–11:19
- XV (46¹¹–47⁷) – 1 Macc. 11:20–38
- XVI (47⁸–49⁴) – 1 Macc. 11:39–66

⁶ Discussed in my article, "An Extract of *Gyðinga saga* in Lbs. 714 8vo", forthcoming in *Opuscula*.

⁷ Edited in my article, "*Lífssaga Pilati* in Lbs. 4270 4to", forthcoming in *Proceedings of the PMR Conference*.

⁸ 1 Maccabees is generally considered the primary historical source for the period of Jewish history just prior to the beginning of the Christian era. It is thought to have been written by a Palestinian Jew of nationalist sympathies shortly after the death of John Hyrcanus I (104 B.C.). At the Council of Trent in 1548 its authority as part of the Canon was settled.

There are some minor discrepancies between 1 Maccabees and the Norse translation, but it should be borne in mind that the text of the Vulgate was not regularized until the end of the sixteenth century.

- XVII (49⁵–50¹⁶) – 1 Macc. 11:67–12:38
 XVIII (50¹⁷–52²⁴) – 1 Macc. 12:39–13:30
 XIX (52²⁵–55⁷) – 1 Macc. 13:31–14:49
 XX (55⁸–57²⁴) – 1 Macc. 15:1–16:10
 XXI (57²⁵–58²²) – 1 Macc. 16:11–22

It is clear, however, that for this first part the translator also relied on other sources than 1 Maccabees. In some chapters extraneous material is very limited, while in others there is a large number of such additions or very long passages drawn from other sources. These additions are usually insertions into the context of 1 Maccabees and not replacements of passages or phrases.⁹ An analysis of this extraneous material shows that most of it is drawn from 2 Maccabees¹⁰ and Peter Comestor's biblical commentary, the *Historia Scholastica* (HS), from the third quarter of the twelfth century (*Patrologia Latina*). In some instances, however, it seems impossible to determine which of the two works is the source for the relevant addition, especially in places where the rendering is very paraphrastic, or where Comestor has adopted the 2 Maccabees text almost verbatim. In such instances I have referred to both works. The additions drawn from these sources are the following:

II (5 ^{18–26}):	The punishment of the two Jewish women who circumcise their sons. Based on 2 Macc. 6:10–11.
(5 ^{27–6⁸}):	The story of the martyrdom of Eleazar. Based on 2 Macc. 6:18–31.
(6 ^{8–8³}):	The story of the seven brothers and their mother. Based on 2 Macc. 7:1–41, although the Latin does not say that they were related to Eleazar as in GS (6 ^{8–9}).
III (9 ^{26–27}):	The statement that the soldiers delayed their attack until the Sabbath. Based on HS, 1505C–D.
(10 ^{4–5}):	The statement that the Jews were suffocated in their caves. Based on HS, 1505D.
VI (19 ^{25–20⁴}):	Judas' fight with Timothy, the enemy's vision, and the release of Timothy. Based on 2 Macc. 10:29–30 and 12:24–26. Timothy's campaign is, however, different from the one described in 1 Macc.

⁹ An exception is chapter VII (25^{4–22}). In his account of Antiochus' illness and death the translator digresses from 1 Maccabees, which blames the nature of Antiochus' illness and death on the shocking news of Lysias' unsuccessful campaign, and not on a chariot accident as in GS. For details on chapter I see below.

¹⁰ 2 Maccabees is an epitome of a five-volume history written by a certain Jason of Cyrene in Greek during the first century B.C. The history of 2 Maccabees begins some years earlier than that of 1 Maccabees and embraces a period of c. 15 years. It emphasizes the religious aspect of the struggle and sees this as much more important than the political one. There are more prayers, the concept of martyrdom is more distinct, and so is the belief in the resurrection of the faithful and punishment for the wicked. 2 Maccabees adds important details to the events that led up to the Maccabean revolt, but otherwise it is considered less valuable as a historical source than 1 Maccabees. Along with 1 Maccabees its authority was settled in 1548.

- (22⁵⁻¹⁸): The story of the fate of Judas' soldiers, who had secretly taken booty from the Gentiles. Based on 2 Macc. 12:39-43 or HS, 1523D.
- (22¹⁸⁻²³²⁹): The story of Onias the High Priest and Antiochus' general. Based on 2 Macc. 3:1-40.
- VII (24⁶): The statement that the temple was dedicated to Gefjon. Based on 2 Macc. 1:13 or HS, 1510A.
- (25⁴⁻²²): Antiochus' illness. Based on 2 Macc. 9:4-26.
- VIII (29²⁶⁻³²): Lysias' execution of Onias. Based on 2 Macc. 13:4-8.
- IX (32¹⁻⁵): Alcimus presents Demetrius with gifts. Based on 2 Macc. 14:4.
- (32¹⁰⁻¹⁷): Nicanor's confrontation with the Jews. Based on 2 Macc. 15:1-5 or HS, 1524A.
- (33¹): "... ok rettir hond sína hina hægri til borgariNar." Based on 2 Macc. 14:32.
- (33²⁵⁻³⁴⁴): Judas' vision before the battle. Based on 2 Macc. 15:11-16 or HS, 1524B.¹¹
- (34¹⁰⁻¹⁶): The dismemberment of Nicanor's body. Based partly on 1 Macc. but with additions from 2 Macc. 15:32-37.¹²
- XII (40⁹⁻¹⁰): "hann var kalladr nobilis." May be taken from 2 Macc. 2:21.
- XIV (44²⁸⁻³¹): Simon's destruction of Ioppa. Possibly based on 2 Macc. 12:9 or HS, 1523C-D, although in these texts it is Judas attacking Iamnia.

The nature and content of the additions drawn from 2 Maccabees (either directly from the Vulgate or from HS as an intermediate source) make them clearly distinguishable from the other narrative material based on 1 Maccabees, as they contain legendary material (e.g., the story of the martyred brothers and their mother), sensational material (e.g., the punishment of the two Jewish women who neglect Antiochus' decree and circumcise their sons), accounts of supernatural events (e.g., Judas' fight with Timothy and the enemy's vision before the battle), and didactic examples (e.g., the account of the fate of Judas' soldiers who secretly took booty from the Gentiles). By inserting material from 2 Maccabees the translator thus manages to add a bit of color to the plain and unadorned story in 1 Maccabees. On the other hand, these sections of the narrative become more didactic and more biased: the Jews are seen in a more favorable light than is the case in 1 Maccabees and the Gentiles are portrayed with no sympathy. The religious aspect also plays a more dominant role than in 1 Maccabees.¹³ The additions

¹¹ This addition is found also in the fragment AM 238 fol. XVII (102⁴⁻¹⁴), which shows that in the more original version of GS additions from 2 Maccabees were incorporated.

¹² This addition also appears in AM 238 fol. XVII (103¹⁶⁻²⁷).

¹³ About 996-997 Aelfric wrote his third set of homilies on the lives of saints (Skeat 1881-1900), a collection of forty sermons for the church year, including, for 1 August, a translation of 1 Maccabees. Like the Icelandic translator Aelfric made extensive use of 2 Maccabees. In GS more additions drawn from 2 Maccabees (or indirectly from HS) are found than in Aelfric's rendering, but it is worth noting that all the material which Aelfric drew from 2 Maccabees is

drawn from the HS (i.e., material found only in HS and not in 2 Maccabees) are chiefly historical information; they are so factual and concise that in contrast to the more colorful additions from 2 Maccabees, they fit in very well with the brief and straightforward narrative of events characteristic of 1 Maccabees, and it is, therefore, more difficult to distinguish them from the main text.

In addition to 2 Maccabees and the HS, Flavius Josephus' *Antiquitates Judaicae* and *De Bello Judaico* have been suggested as sources for some of the extraneous material in GS.¹⁴ This assertion was first made by Guðbrandur Vigfússon (1863; cf. p. 140) and later by Guðmundur Þorláksson (1881) in the introduction to his edition (p. v). The theory was, however, later refused by Storm, who claimed that all the additions were from 2 Maccabees (1886; cf. p. 254). There has been no further published research on Josephus as a possible source of the first part of GS; later commentators on this subject have merely adopted the views of these scholars.¹⁵

Although information derived from Josephus is minimal, there are certain

also found in GS. These additions are: a) the story of the martyrdom of Eleazar (Aelfric: vv. 32–108; GS: 5²⁷–6⁸), b) the story of the seven brothers and their mother (Aelfric: vv. 108–204; GS: 6⁸–8³), c) the account of Judas' fight with Timothy and the enemy's vision (Aelfric: vv. 481–529; GS: 19²⁵–30), d) the story of the fate of Judas' soldiers who had secretly taken booty from the Gentiles (Aelfric: vv. 530–595; GS: 25⁵–18), f) the story of Onias the High Priest and Antiochus' general (Aelfric: vv. 745–811; GS: 22¹⁸–23²⁹). The additions a, b, d, and e are in Aelfric's translation inserted in the same context as in GS. The addition f, which in Aelfric's rendering forms a kind of appendix to the translation of 1 Maccabees, is in GS appended to the story of the fate of Judas' soldiers who had secretly taken booty from the Gentiles (i.e., d). The addition c is in GS inserted in the account of Timothy and Judas' battle of Dathema; in Aelfric's rendering it is inserted immediately after the addition d.

In a Middle High German translation of 1 Maccabees by Grand Master Luder of Braunschweig from c. 1330 (Helm 1904) there are also additions drawn from 2 Maccabees, but these are few. Only one of the additions is also found in GS, i.e., the appellation "Nobilis" with Antiochus (GS: 40⁹–10; German: v. 1225).

¹⁴ The *De Bello Judaico*, the first of four works by Josephus (d. c. A.D. 100), which have come down to us, opens with a summary of events from the time of Antiochus Epiphanes to the outbreak of the war. In his preface Josephus explains that he wrote it first in Aramaic and later translated (adapted) it into Greek. The translation was completed in or after A.D. 75. Josephus' next work, the *Antiquitates Judaicae*, was written in Greek and traces in 20 books the history of the Jews from the creation to the beginning of the Jewish war. He finished the *Antiquitates* towards the end of A.D. 93. Both works were translated into Latin by Rufinus (c. 345–410). The two other works by Josephus are the *Vita* and *In Apionem*.

¹⁵ The following scholars specifically list Josephus as one of the sources: Bekker-Nielsen (1985), Berulfsen (1960), Lehmann (1937:40–41), Mogk (1904:876), Paasche (1957:445), Hermann Pálsson (1971:29), Simek and Hermann Pálsson (1987:131), Turville-Petre (1967:124). Widding (1960) is more cautious and says that Josephus may be one of the sources (p. 64). Finnur Jónsson (1920–1924, vol. 2, p. 863) does not mention Josephus as a source for GS, nor do the following scholars: Jón Helgason (1975:372), Kirby (1986:75–79), Jónas Kristjánsson (1988:144), Sigurður Nordal (1953:224), and Damsgaard Olsen (Bekker-Nielsen, Olsen, and Widding 1965:117). The most detailed study is by Fersch (1982); Fersch notes details in GS which appear only in Josephus but is reluctant to include Josephus as one of the sources for GS (pp. xiv–xv).

details in the first part of GS, which do not appear in the other sources examined and which are only recorded in the *Antiquitates Judaicae* (1595).¹⁶ Thus, the story of Onias and his brother Jason (2⁶⁻²⁵), although it is also found in 2 Maccabees (4:7-50), shows greater similarity with the one in *Antiquitates* (XII, vi [XII, v, 1]) and may be derived from it. Antiochus' plot against the sons of Ptolemy (3¹⁻⁴) is given only in *Antiquitates* (XII, vii [XII, v, 2]). Similarly, the name of the commander sent by King Antiochus, "Apelles" (8²³), is found only in the *Antiquitates* (XII, viii [XII, vi, 2]). In GS (9¹⁵⁻¹⁷) it is stated that both Mathathias and his sons are responsible for killing the king's emissary; this is the case also in *Antiquitates* (XII, viii [XII, vi, 2]) whereas in 1 Maccabees (2:25) Mathathias alone is responsible. In GS (27⁹⁻¹⁰) it says that Antiochus had his men turn their shields to the sun; this is not mentioned in 1 Maccabees or HS, but in *Antiquitates* (XII, xiii [XII, ix, 4]) it is said that the shields of gold and bronze were uncovered so that a brilliant light was given off by them. Similarly, the episode where Lysias and Antiochus conceal their true motive in calling off the siege of Jerusalem (29⁵⁻¹⁴) seems to be drawn from *Antiquitates* (XII, xiii [XII, ix, 6]). In GS (38¹⁸⁻²⁰) it is stated that Bacchides thought that the Jews would not fight on the Sabbath; this information is found in *Antiquitates* (XIII, i [XIII, i, 3]). The "sioborgir" in GS (48¹¹) may possibly have come by way of the *Antiquitates*, although Josephus more specifically has "Cilicia" (XIII, ix [XIII, v, 4]). Finally, the information at the very end of part I (58²⁰⁻²²) on John Hyrcanus I's popularity seems to be derived from *Antiquitates* (XIII, xiii [XIII, vii, 4]). There is no evidence of material from *De bello Judaico* in this part of GS.

Although it is possible that the above mentioned additions are drawn from the *Antiquitates*, there does not seem to be strong evidence that this work is a direct source. Josephus was certainly known in Iceland in the Middle Ages, but there are no indications that his works were actually available as early as the thirteenth century. It would seem more likely that the additions were drawn from the HS as an intermediate source. Josephus' works form one of the chief sources of the HS, and it must be emphasized that because of its great popularity, the HS existed in a variety of versions. It is thus possible, perhaps probable, that the HS from which the translator drew the supplementary material was more detailed and contained these additions.¹⁷

Special mention must also be made of some additions containing strictly

¹⁶ Since this edition does not include numbering of paragraphs, I have referred in brackets to the edition of the Greek text in the Loeb Classical Library Series (1930-65).

¹⁷ An investigation of the two other extant translations of the HS into Old Norse, the rendering of Samuel in AM 1056 4to IV and of Joshua in AM 226 fol. does not support this hypothesis. Both renderings are very paraphrastic in certain places, which serves to confirm that the HS on which the Icelandic translators based their text differed somewhat from the one on which Migne

factual information. The nature of this information is such that it is unlikely to have been invented by the translator or a scribe and must be based on some historical record, although no definite source text has been traced. The majority of this additional material is found in chapter I, which, on the whole, deviates considerably from the corresponding chapter in 1 Maccabees. Until 1⁴ the translator more or less follows 1 Maccabees (1:1–4), though in a condensed form, but whereas the author of 1 Maccabees, after a brief comment on the death of Alexander and the division of his empire, leaps straight from Alexander to Antiochus IV, the translator goes into more detail on the division of the empire (1^{4–7}) and fills the gap in the chronological order by describing the succession of power from Seleucus to his son Antiochus IV, the so-called “syndana rót” (2⁵; 1 Macc. 1:11). On 2⁶ the translator again digresses from 1 Maccabees, for whereas the Latin describes – as a second cause of the Jews’ troubles – the renegade Jews who had independently appeared in Israel with a new political policy for Israel, the translator describes Onias and Jesus’ struggle for the high-priesthood (2^{6–25}). After that the translator goes on to describe a campaign by Antiochus IV against Egypt and his defeat (2^{25–37}); 1 Maccabees, however, gives an account of the lawless men willing to abandon Judaism (1:11–16). On 3⁷ the translator returns to 1 Maccabees (1:20–24) and renders Antiochus IV’s capture of Jerusalem (3^{7–16}), his expedition to Egypt (3^{16–25}; 1 Macc. 1:16–19), and the destruction of Jerusalem.¹⁸

In other chapters material from undefined sources appears too, i.e., material unlikely to have been invented by the translator. Thus, in GS (11²) it is stated that Mathathias’ father kept the law by killing a heathen woman; this is not found in any of the source texts consulted. GS also says about Antiochus’ army that the elephants were divided fifteen to a company (27^{10–11}) and that Judas’ army consisted of no more than seven thousand men (27⁶); this is not recorded in the source texts, and the same is the case where it is stated that Nicanor had 658 thousand and nine hundred men (33¹⁶). In GS it is said that “Philippus kongr atti brodur þann er Selerikus het. hans son var Demetríus. Hann hafði stockit vndan vfrídi fódur brodur síns. til Roma-borgar. ok feck þar godar viddókur. Efliz hann þadan ok ferr nu austr apr. ok kemr fyrst i Tirum. ok sidan i Askaloniam. ok sækir þær borgir vndir sik” (30^{4–9}); the source texts do not mention that Demetrius was Philip’s nephew

based his edition, but neither of these translations contains the kind of additional material mentioned above.

¹⁸ Fersch (1982:5–6) suggests the HS (“Liber Esther” col., 1498) as the source for some of the additions in chapter I. It is true that there are parallels, but in each case there are major discrepancies between the HS and GS, or GS contains a fuller account; it would, therefore, seem unlikely that the HS is here the direct source.

or that he had been treated well in Rome, and they do not mention the two cities.¹⁹ In GS it is told of Judas that he “rekr . . . Alkinum or byskupsdæmínu. þuiat hann var meiri vín konganna. enn landzmannna” (30¹⁸⁻²⁰) and that Alcimus goes to King Demetrius and blames Judas for the fact that the King got no taxes from Judaea (30²⁵⁻²⁶); later it is recorded that Judas “stöckr nu undan ok hans menn. i vbygd þa sem engin afli var til. ímoti at risa. ok ser at med suik eín ok vælar er at eiga” (31¹¹⁻¹⁴). The source for these pieces of information remains unknown. Similarly, the statement that when Nicanor “sækir at Gyðinga landi. þa drifa margir kaupmenn at þeim ok ætla at sæta várkaupum. a Gyðingum” (32⁸⁻¹⁰) is not found in any of the sources, nor is the reference to “kaupmennírnir” in a later passage (34⁹).²⁰ The stipulation that Judas makes upon his treaty with Bacchides (“at hann gialldi upp allt herfang þat er hann hafdi dregit af Iudea” [39²⁹⁻³⁰]) and the presence of messengers from Alexander (“Par varo med staddir sendimenn Alexandri kongs. ok ganga at allfast” [42⁴⁻⁵]) are not mentioned in the sources. The reason given in the source text for the Jews’ turning away from Demetrius is the king’s mistreatment of them and not the motive implied in GS (“Jonathas ok Símon kuadz all dri þeim vilia veíta er drap Iudam brodur þeirra” [42⁵⁻⁷]).²¹ Similarly, there is no mention in the source texts that Jonathan and his men took part in the battle against Demetrius (42^{10-11, 15-16}) nor that Demetrius conquered also Gabal (43²²).²² In GS it is said that Jonathan did not bear the title of king, even though he wore “purpuram ok koronu. anulum ok gulldalk” (43¹⁴⁻¹⁵);²³ this is not mentioned in the source text nor is the statement that the foreign army was stealing from King Demetrius and that Jonathan attacked them and took their treasures (48²³⁻²⁶); also, none of the texts states that Demetrius’ army came to Jerusalem (48²⁷). The “Incarcerati” (55¹¹) clarifying the identity of Demetrius and the second name of the Roman consul Lucius, i.e., “Silla” (56⁵), do not appear in the sources.²⁴ In GS Simon is described as having “v. sonu. ok varo íj. vngir” (57⁵⁻⁶), which is not in the sources. Finally, in GS it is said of Alexander the Great that “hann var þa suikinn med eitri af sinum monnum i Babilon. Ok þa er hann hafdi sigrad Porum kong India landz, fengu þeir sua mikit gull. at hans menn gatú varla borit æ ser allt saman ok vapnín. ok þui lét hann gera þeim ollum vapn

¹⁹ 1 Maccabees 7:1 has only “in civitatem maritimam”; 2 Maccabees 14:1 has “Tripolis”; and Josephus has “Tripolis in Syria” (*Antiquitates* XII, xvi [XII, x, 1]).

²⁰ The reference to the merchants does not appear in the fragment AM 238 fol. XVII and may not be original.

²¹ This piece of information is found in AM 238 fol. XVII.

²² This is found also in AM 238 fol. XVII.

²³ Some of this information is found in AM 238 fol. XVII; it does not say, however, that he wore “a ring and a gold pin”.

²⁴ The name Lucius Sulla does, however, occur in e.g., Sallust’s *Iugurtha* and is accordingly found in *Rómverjasaga*, where it is also rendered as Silla (p. 62 ff).

af gulli” (24¹¹⁻¹⁶); the source texts do not record these details.²⁵

Part II: Chapters XXI–XXXII (58²³–88³) can be considered to form a middle section. They deal with John Hyrcanus, Simon’s son, and his work of conquest and expansion, the dissension among his sons, Hyrcanus II and Aristobulus II, the Roman intervention and rule over Judaea under the Roman governor, as well as the rise and decline of the dynasty of Herod. This section is in the main based on the HS;²⁶ the chapters of GS correspond to the HS as follows:

- XXI (58²³–60³) – HS, 1525A–C
- XXII (60⁴–63²³) – HS, 1525C–1527C
- XXIII (63²⁴–66¹¹) – HS, 1527C–1529C
- XXIV (66¹³–68²⁸) – HS, 1529C–1530D
- XXV (69¹–70¹⁴) – HS, 1531A–1531C
- XXVI (70¹⁵–71²⁰) – HS, 1531D–1532B
- XXVII (71²²–74²⁰) – HS, 1532B–1534A
- XXVIII (74²²–78⁵) – HS, 1534A–1535D
- XXIX (78⁶–80³) – HS, 1535D–1538A
- XXX (80⁴–82¹³) – HS, 1540A–1540B, 1543A–1543D, 1544D–1545C²⁷
- XXXI (82¹⁴–86¹⁸) – HS, 1545C–1548A²⁸
- XXXII (86¹⁹–88³) – HS, 1548A, 1549A–1551B²⁹

As in the first part of GS, there are also in this part additions which appear to be derived from Josephus whether directly or indirectly by way of the HS (cf. part I). Thus, the statement that Jonathan, Mariamme’s brother, was seventeen years old (77²) is found in some manuscripts of the *De Bello Judaico* (Josephus 1837, I, xxii, 2). The account of Herod’s illness (83²⁵–84¹³), which in the translation is much more detailed than in the HS, may also be based on this work (I, xxxiii, 5) with additional material (the stench of Herod’s breath [84⁶]) from *Antiquitates* (XVII, viii [XVII, vi, 5]). Finally, in GS it is said that Herod sends a message not only to Saloma, but also to “Alexandro bonda hennar” (84²³); this piece of information may also be taken from the *De Bello Judaico* (I, xxxiii, 6).

As is part I, there are also in part II additions containing factual informa-

²⁵ That he was deceived by his men is, however, mentioned in the *Vita Alexandri*; that he conquered King Porus and had weapons made of gold is stated in the *Epistola Alexandri Macedonis ad Aristotelem Magistrum Suum de Itinere suo et de Situ India* (Thiel 1974: 135, 201, 204).

²⁶ In this GS resembles the Middle High German work (see n. 13) in which the history of the Jews is also continued with the help of Comestor.

²⁷ This chapter is compiled from selected passages in GS, and much of Comestor’s text has been omitted.

²⁸ As in the previous chapter the translator condenses his account and leaves out a considerable part of Comestor’s text.

²⁹ As in chapter XXX and XXXI the account in GS is abridged in relation to the HS.

tion for which no source has been found. Thus, it is said that Tholomy's real name was Timothy (59⁶) and that King Antiochus died nine years after Simon's death (60⁶); these statements are not found in the source texts examined. The Latin "Missus erat Pompeius a Romanis contra Tigranem regem Armeniæ, et Scaurum erunt præsidem Syria" (1528B) is translated as "þuiat þa hafdi Pompeius Magnus unit undir sik Syrland. Ciriam ok Armeníam" (64¹⁷⁻¹⁸); it is possible that the "Ciria" mentioned in the Icelandic is merely a repetition of Syria. Moreover, it is stated that Scaurus was dead by the time Gabinius was made a chieftain (66¹⁵); this information is not found in the source texts. According to GS, Antipater "sendi sonu sina til Mager. sonar Arethe kongs" (68¹⁶); HS (1530C) does not mention Mager and says only "ad Arabas cognatos."³⁰ All that HS says about the governor of Syria appointed by Julius Caesar is that he was Sextus, his relative (1531B); none of the sources consulted mention Pompey VI, nor that Pompey was Pompey the Great's son and Caesar's own grandson as in GS (69¹⁷⁻¹⁸). Moreover, the sources do not say that Caesar "rekr Krassum fra" (69¹⁸) when Sextus was appointed. Saloma's husband's name, which in GS is "Marítus" (77²¹), is not found in the source texts; it may simply be a transfer of the Latin *maritus* ("husband") taken as a proper name. In GS it is stated that Cleopatra had committed suicide when Augustus came to the island Rhodes (78¹⁶) and that Christ was born twenty-eight years after Cleopatra and Antonius had died (80⁹⁻¹⁰); this information is not found in the source texts. There is also a passage which does not appear in any of the sources: "Herodes skipar ok ecki byskupinn eptir ættgang. edr lógum Gyðinga. Hann tekr ok allan byskupsskrudann. sua at engi byskup ma sitt embætti fremía. Sliku ollu hellt Archilaus. ok Romueríar eptir hann. Herodes let ok brenna allt ættar tal Gyðinga. at æcki syniz hans ætt suíurdlig hia þeim" (81⁵⁻¹⁰).³¹ In GS it is said that before his death Herod asked his men to gather all the most prominent Jews and "bíoda þeim til agiþtrar veítzlu" (84¹⁷⁻¹⁸); this does not appear in the Latin sources.³² Similarly, it is stated that Antipater knew about Herod's attempt to commit suicide "þuiat hann var þar geymdr i veggínum" (85⁸); this does not appear in the sources either.³³

³⁰ It is, however, possible that "til Mager" ("to Mager") is corrupt for "til mága [sinna]" ("to [his] in-laws").

³¹ This addition is found also in Lbs. 714 8vo (89v), which suggests that it is original. The fragments AM 229 fol. IV, DKNVSB 41 8vo, and Lbs. 4270 4to do not cover this part of the saga.

³² Cf. Jón Helgason (1975:366). Since this is not found in DKNVSB 41 8vo and Lbs. 714 8vo it may not be original. AM 229 fol. IV and Lbs. 4270 4to do not cover this part.

³³ The fragments DKNVSB 41 8vo and Lbs. 714 8vo have further additions not found in the source texts (Lbs. 4270 4to does not cover this section of GS). Thus, in GS in AM 226 fol. it is said that Alexander, Herod's son, sought his father's life, because "enga land stíorn mætti eíga vndir þeim er lita leti hæru sína" (81²⁹⁻³⁰); DKNVSB 41 8vo (225r) and Lbs. 714 8vo (90r) say that no country could have a leader who had his wife and children killed, which is not found in

Part III: This final section of GS gives an apocryphal story of the life of Pontius Pilate with an interpolated legend about Judas Iscariot. It is for the most part based on a certain “historia apocrypha”, the supposed precursor to Jacobus de Voragine’s *Legenda Aurea* (cf. Martin 1975:144; Jón Helgason 1975:361–4). The “historia apocrypha” is found in three publications: In 1838 Franz Joseph Mone published “Erzählungen zu den Sagen vom Pilatus und Judas”. Of the two versions of the Pilate legend presented here, what Mone calls “die ausführliche prosaische Sage” (cols. 526–529) is based on the twelfth-century Codex Ignot. 86 in Munich. This edition is not complete, however, some passages being rendered in a German summary. In 1876 Anton Schönbach discussed the Pilate legend and its development on the basis of a large number of manuscripts and editions. In the manuscript 37/45 4to in Graz from the fifteenth century Schönbach found a text identical with that of the manuscript on which Mone had based his edition, and printed the passages which Mone had rendered in German. A version of the Judas legend identical with the so-called “historia apocrypha” was edited by Ernst von Steinmeyer (1918) on the basis of the Codex Ignot. 86 in Munich with variants from the manuscripts 37/45 in Graz. Steinmeyer was not aware of the fact that two years earlier Baum (1916) had edited the text based on eleven manuscripts. Only one of these eleven manuscripts was known to Steinmeyer but was inaccessible to him because of the War.³⁴ The chapters of GS correspond to the source texts as follows:³⁵

- XXXIII (88⁴–90²⁰) – Mone, 526¹–527³⁴; Schönbach, 186³⁶–187⁴; Mone, 527^{38–48}.
 XXXIV (90²¹–93⁹) – Steinmeyer, 163³¹–166²⁴.
 XXXV (93¹⁰–95²) – Mone, 527⁵⁰–528²⁰; Schönbach, 187²⁸–188¹¹.
 XXXVI (95³–97²²) – Schönbach, 188¹²–190¹⁰.
 XXXVII (97²³–99⁵) – See below.
 XXXVIII (99⁶–100²²) – Schönbach, 190^{10–17}; Mone, 528⁴²–529⁷.

In addition to the “historia apocrypha” it seems that the translator used other sources. Thus, King Tyrus’ wife is in GS called Anna (88¹⁷; 89⁵); this name is not found in any of the sources examined (cf. Jón Helgason

HS. In GS in AM 226 fol. it says that Herod had a golden eagle placed over the highest portal of the temple of Solomon (83^{17–18}), which agrees with HS; DKNVSB 41 8vo (225v) and Lbs. 714 8vo (91r), however, state that Herod had taken golden cherubs from the temple and placed them in his own garden, which is not found in any of the sources examined. In the description of Herod’s illness it is added in Lbs. 714 8vo that “Egesippus and Eusebius write that he did not get one but eight different illnesses” (91r); DKNVSB 41 8vo (256r) and Lbs. 714 8vo (91v) also say about Herod that he was so speech-handicapped that no one could understand what he said; finally, Lbs. 714 8vo adds that he was so thirsty that he could never quench his thirst (91v).

³⁴ Curiously enough Jón Helgason (1975) appears to have been unaware of this edition.

³⁵ For the Judas legend I refer to Steinmeyer’s edition.

1975:367).³⁶ In the account of the chest in which Judas was set adrift, GS says that Ruben, Judas' father, put pitch on the outside, that it was without a handle, and that Judas was placed inside it like Moses was (91¹⁶⁻¹⁸); these details do not appear in the source texts and may be taken from the Bible (Exodus 2:3; cf. Jón Helgason 1975:369, n. 1). GS also says that Ciborea, Judas' mother and wife, was depressed "er hon kom ihuilu. hia honum" and that Judas asked her the reason "einn tima er þau koma ihuilu" (92²⁵⁻²⁶); this information is not found in the source texts either.³⁷

In the GS version of the Pilate legend there is also a passage which says that Pilate reported all the events of the Passion to Tiberius, and that Tiberius tried, without success, to induce the Senate to declare Jesus a god. Accordingly, some of the senators were put to death, others were exiled (96^{31-97²²}). This information is not in the version of the legend as presented by Mone and Schönbach but appears in other versions, and it would seem reasonable to assume that it was also contained in the Latin source for the GS version of the legend.³⁸

Moreover, there is in GS a passage relating Herod Antipas' divorce, his execution of John the Baptist, and his being exiled to Vienne (90¹⁰⁻²⁰); this passage is not found in Mone and Schönbach's version either.³⁹

Finally, there is a chapter in GS (97^{23-99⁵}) relating that in the Temple in Jerusalem Pilate hung up a picture of Tiberius for veneration, and that he took money from the Temple to build an aqueduct. This led to a riot, which he suppressed by sending among the crowd soldiers with concealed daggers, who massacred a great number of people. Accordingly, the Jews sent a letter of complaint to the Emperor claiming that they did not want him as procurator. This information is not found in Mone and Schönbach's version either.⁴⁰

³⁶ This may not be original, as it does not appear in the fragments DKNVSB 41 8vo, Lbs. 714 8vo, and Lbs. 4270 4to.

³⁷ This addition is found in DKNVSB 41 8vo, but in the Old Swedish *Siællinna Thrøst* it is also stated that the married couple were lying "badhin oppa sinne sæng" when they spoke (p. 66): cf. Jón Helgason (1975:367), Wolf (1989:471).

³⁸ In the same article, however, Schönbach printed a version of the legend based on the manuscript 38/47 in Graz, which contains an account of Tiberius' efforts to induce the Senate to declare Jesus to be the true God: "post menses vero novem credidit in Christo Jesu Tiberius cesar sanus factus ab omni infirmitate processitque in senatum cum gloria imperiali jubetque senatum, qualiter uno consensu Jesum tenerent et adorarent ut verum deum ejusque statuum super imagines omnium imperatorum et omnium deorum insigniter dedicarent urbi. quod non consenciente senatu ut Christus reciperetur effervescens Tiberius cesar indignatione nimia quam plures nobilissimos ex senatu diversis cruciavit penis eo quod de Christo non acquievisset sibi" (p. 178). In this version Pilate's letter to the Emperor is mentioned in a different context.

³⁹ The account in GS is not in all instances correct. Thus, the statement that Herodias was the daughter of the Arab king does not agree with the sources which specifically say that Herod Antipas divorced the daughter of the king of Arabia in order to marry his brother's wife, Herodias. Moreover, none of the sources mention Vienne as the place of Herod's exile; *Antiquitates* has Lyons (XVIII, ix [XVIII, vii, 2]) and *De Bello Judaico* Spain (II, ix, 6).

⁴⁰ The passage, although less detailed, is, however, found in the *Legenda Aurea* (1965): "Nota

The obvious place to look for the above-mentioned two passages is the HS, since Jacobus refers to this work (see n. 40). The relevant passages in the HS (for 90¹⁰⁻²⁰ HS, 1545C, 1562A–B, 1575B–C; for 97²³–99⁵ HS, 1551C) are, however, not as detailed as they are in GS; the passages in GS are closer to those in Josephus (*Antiquitates* XVIII, vii [XVIII, v, 1–2] and XVIII, iv [XVIII, iii, 1–2]). Again, it would seem more likely that these additions were drawn from a fuller version of the HS.

The fragments DKNVSB 41 8vo, Lbs. 714 8vo, and Lbs. 4270 4to have further additions not found in the source text. Thus, in all three fragments Pilate's father's name is Atus, while in the Latin he is called Tirus. According to the Latin it is the miller, who is called Atus. Pila, who "regis nominis ignara", names her son Pilatus by compounding her own name and her father's name. In AM 226 fol. Pilate's father's name is – as in the Latin – Tirus, but his mother's name is Sopila. The miller's name is not mentioned. Since she does not know the king's name, she names her son after herself only. In DKNVSB 41 8vo it is the king, who is called Atus. Pilate's mother is named Sopilijna, and the boy is named after his father and mother, who in this version knows the king's name. In Lbs. 714 8vo and Lbs. 4270 4to the king is – as in DKNVSB 41 8vo – named Atus, and Pilate's mother is – as in the Latin – named Pila. Moreover, in the fragments Pilate's half-brother is given a name (DKNVSB 41 8vo: Sesesem; Lbs. 714 8vo and Lbs. 4270 4to: Sasem), whereas in the Latin and AM 226 fol. his name is not mentioned. In the three fragments it is also said that Veronica obtained the linen-cloth when Christ carried his cross (DKNVSB 41 8vo [262r], Lbs. 714 8vo [101r], Lbs. 4270 4to [p. 226]). Finally, after the account of the healing of Tiberius with the aid of the linen-cloth there is a passage in Lbs. 714 8vo which is not found in the Latin sources or in the other MSS of GS: "þesse Veronica, sem Dukenn hafde med christi mynd, var kvalenn til Dauds fyrer christi nafns medkenningu, og þurkade hun sier med Duknum, þá hun geck til sinnar pýnu" (101v); the source for this passage remains unknown.

Finally, chapbook material is found in Lbs. 714 8vo and Lbs. 4270 4to either to supplement or substitute parts of the narrative as it appears in the Latin and in the other GS MSS. Thus, Lbs. 714 8vo records that Pilate's father on his hunt rode after an animal and got lost from his friends, and that he by accident found a miller's house, where he stayed overnight and slept with the miller's daughter (96r, 9–22).⁴¹ A section of the story of the healing

tamen, quod in hystoria scholastica legitur, quod Pylatus a Judaeis accusatus est apud Tyberium de violenta innocentium interfectione et quia Judaeis reclamantibus imagines gentilium in templo ponebat et quia pecuniam repositam in corbanam in suos redigeret usus, inde faciens aquaeductum in domum suam" (p. 234).

⁴¹ Lbs. 4270 4to follows the GS version but adds the chapbook version in brackets: "(Sumir Skrifat at Atus Kongr hafi af Dyra Jacktinne i Natt Myrkre Villst Eirnsaman fra Sveinum Synum, oc Komiz inn i Eina Minlara Stofu oc Verid þar Um Nottina oc hafi hvylz hia Minlarans Dottr Pylu:)" (pp. 253²³–254¹).

of Tiberius in the two fragments also differs considerably from that in AM 226 fol. and DKNVSB 41 8vo. According to the Latin, AM 226 fol. and DKNVSB 41 8vo, the leprous Tiberius hears of Christ's powers in healing and sends his envoy, Albanus, to Pilate requesting that Christ be sent to him in Rome. In the two fragments the story is expanded and material has been added. Here it is Pilate's messenger, Adrianus, who tells the leprous Tiberius about Christ and his powers in healing. Adrianus also gives Tiberius a letter from Pilate saying that Christ has arisen from the dead, and accordingly Tiberius sends his envoy (Voluntianus [Lbs. 4270 4to] / Volunsianus [Lbs. 714 8vo]) to Pilate requesting that Christ be sent to him.⁴² Since some time elapses without any communication from his messenger, he sends a second envoy, Columbanus.⁴³ Columbanus stops at "Arkata" on his journey, where he finds the first envoy, and they both travel to Jerusalem (99v, 9–100r, 24; pp. 260²³–262¹⁴).

The final chapter (XXXIX) contains a survey of Jewish history from A.D. 37 to A.D. 44. The information is not all available in the HS but is found scattered in books XVIII and XIX of the *Antiquitates*. Much of the information, such as the story of Herod's persecution, Peter's deliverance,⁴⁴ and Herod's death may, however, have been common knowledge, and therefore not based on a literary source.

As evident from the above, GS is based on three main sources: the Maccabees, Comestor's HS, and a certain "historia apocrypha". In addition, there are indications that the translator used the works of Josephus, though whether directly or indirectly from the HS is hard to say. Finally, there are some additions for which no direct source has been identified. Some of these additions may have been common knowledge or may be the translator's or a later scribe's inventions, but others contain factual information. Whether the translator relied on additional sources to the ones listed above, or whether this information was contained in his version of the established sources must remain open.

⁴² In the Munich-MS and in most MSS of GS he is called Albanus; in the *Legenda Aurea* he is called Volusianus. The scribe of the Graz-MS seems to have had in his original the name Albanus but must have known the name Volusianus from other sources; the first couple of times the envoy is mentioned the scribe alters the name to Volusianus, but then gives up and calls the same man Albanus (cf. Jón Helgason [1975], p. 364). In Lbs. 714 8vo the envoy is called Volunsianus, though in parenthesis it is added that "Adrer seigja Albanus" (99v, 27–100r, 1); later on in the story the scribe calls the envoy Albanus. In Lbs 4270 4to the envoy is called Voluntianus throughout.

⁴³ The comment on the name Columbanus in Lbs. 4270 4to is noteworthy: "Columbanus (:nefniz i Sumum Fræðibókum Albanus, oc gietr um at hann Eirn, Enn ecke Fleire hafí af Keysaranum Sendir Verid til Pilatum at Sækia Jesum:)" (p. 262¹⁰⁻¹²).

⁴⁴ The three fragments DKNVSB 41 8vo (164v), Lbs. 714 8vo (104v), and Lbs. 4270 4to (p. 270) all add a reference to Acts 12 for the account of Peter's deliverance by an angel.

Bibliography

- Baum, Paul F., "The Medieval Legend of Judas Iscariot", *Publications of the Modern Language Association of America* 31, n. s. 24 (1916), 418–632.
- Bekker-Nielsen, Hans, "Gyðinga saga", in *Dictionary of the Middle Ages* 6. New York: Charles Scribner's Sons, 1985. P. 41.
- , Thorkil Damsgaard Olsen, and Ole Widding, *Norrøn fortællekunst*. Copenhagen: Akademisk forlag, 1965.
- Berulfsen, Bjarne, "Gyðinga saga", in *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* 5. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1960. Pp. 604–5.
- Collings, Lucy Grace, "The Codex Scardensis: Studies in Icelandic Hagiography". Diss. Cornell Univ., 1969.
- Fersch, Annabelle Flores, "Gyðinga saga: A Translation and Source Study." Diss. Tulane Univ., 1982.
- Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*, 3 vols., 2nd ed. Copenhagen: Gad, 1920–24.
- Foot, Peter, ed., *Lives of Saints: Perg. fol. nr. 2 in the Royal Library, Stockholm*, in *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile* 4. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962.
- Guðbrandur Vigfússon, "Um Stjórn", *Ný félagsrit* 23 (1863), 132–51.
- Gyðinga saga: en bearbejdelse fra midten af det 13 årh. ved Brandr Jónsson*, ed. Guðmundur Þorláksson. Copenhagen: Møller, 1881.
- Helm, Karl, ed., *Das Buch der Maccabäer in mitteldeutscher Bearbeitung*, in *Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart* 233. Tübingen: Laupp, 1904.
- Hermann Pálsson, trans., *Hrafnkel's Saga and Other Icelandic Stories*. Harmondsworth: Penguin, 1971.
- Jón Helgason, "Gyðinga saga i Trondheim", in *Opuscula* 5, Bibliotheca Arnarnæna. Copenhagen: Munksgaard, 1975. Pp. 343–376.
- Jónas Kristjánsson, *Eddas and Sagas*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1988.
- Josephus, *Flavii Iosephi De Bello Judaico Libri septem*, ed., Edvardus Cardwell. Oxford: E. Typographeo Academico, 1837.
- *Flavii Iosephi viri inter Ivdæos clarissimi Opera omnia quæ extant ex Græcorum Codicum accurata collatione Latinè expressa*, 5 vols., ed. Iacobus Stoer. [Geneva,] 1595.
- *Jewish Antiquities Books I–XX*. 6 vols. gen. ed., T. E. Page in Loeb Classical Library Series. London, New York, and Massachusetts, 1930–1965.
- Kirby, Ian J., *Bible Translation in Old Norse*, in *Université de Lausanne, Publications de la faculté des lettres* 27. Geneva: Librairie Droz, 1986.
- Lehmann, Paul, *Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters*, 2 Stück, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften: Philos.-hist. Abteilung: Jahrgang 1937, Heft 7. Munich, 1937.
- Martin, Howard, "The Legend of Pontius Pilate", *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 5 (1975), 95–118.
- Mogk, Eugen, *Geschichte der norwegisch-isländischen Literatur*, 2nd rev. ed. Strassburg: Trübner, 1904.

- Mone, Franz Joseph, "Erzählungen zu den Sagen vom Pilatus und Judas", *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit* 7 (1838), 526–37.
- Paasche, Frederik, *Norges og Islands litteratur* 1, ed. Anne Holtsmark, rev. ed. Oslo: Aschehoug, 1957.
- Patrologia Latina*, ed. J. P. Migne. Paris, 1841–1861, vol. 198.
- Rómverjasaga*, in *Palaestra* 88, ed. Rudolf Meissner. Berlin: Mayer and Müller, 1910.
- Schönbach, Anton, rev. of *Evangelia apocrypha*, 2nd ed. by Constantinus de Tischendorf. *Anzeiger für deutsches Alterthum und deutsche Litteratur* 2 (1876), 149–212.
- Sigurður Nordal, *Sagalitteraturen* in *Nordisk Kultur* 8:B. Stockholm: Bonnier; Oslo: Aschehoug; Copenhagen: Schultz, 1953.
- Simek, Rudolf, and Hermann Pálsson, *Lexikon der altnordischen Literatur*. Stuttgart: Kröner, 1987.
- Siælinna Thrøst*, in *Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet* 59, ed. Sam. Henning. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1954.
- Skeat, Walter W., ed., *Ælfric's Lives of Saints*, in *Early English Text Society*, o. s. 76, 82, 94, 114. London: Trübner; Oxford: Pickard Hall and Stacy, 1881–1900; rpt. in 2 vols. London, New York, Toronto: Oxford Univ. Press, 1966.
- Steinmeyer, Ernst von, "Die Historia apocrypha der Legenda aurea", *Münchener Museum für Philologie des Mittelalters und der Renaissance* 3 (1918), 155–66.
- Storm, Gustav, "De norsk-islandske Bibeloversættelser fra 13de og 14de Aarhundrede og biskop Brandr Jónsson", *Arkiv för nordisk filologi* 3 (1886), 244–56.
- Thiel, Helmut van, ed. and trans., *Vita Alexandri Magni. Leben und Taten Alexanders von Makedonien*, in *Texte zur Forschung* 13. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.
- Turville-Petre, G., *Origins of Icelandic Literature*, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1967.
- Voragine, Jacobus de, Legenda Aurea*, ed. Th. Graesse. Osnabrück: Otto Zeller, 1890, rpt. 1965.
- Widding, Ole. "Það finnur hver sem um er hugað", *Skírnir* 134 (1960), 61–73.
- , Hans Bekker-Nielsen, and L. K. Shook, "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist", *Mediaeval Studies* 25 (1963), 294–337.
- Wolf, Kirsten. "The Judas Legend in Scandinavia", *Journal of English and Germanic Philology* 88 (1989), 463–76.

SVEN EKBO

Lärdom och svordom

1. lärdom

Ordet *lärdom* tillhör endast de nordiska språken. Att ordet hör samman med verbet *lära* och *lärd* är uppenbart, och eftersom verbet med dess perfektparticip är lånord från kristen tid (eller från den kristna missionens tid) i Norden, är sålunda avledningen skapad i en kristen miljö, alltså förhållandevis sent, kanske på 1100-talet.

Handböcker i ordbildningslära och historiska ordböcker anger i regel att ordet är bildat till verbet *lära*; så E. Olson, *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan* 525, 1916, *Ordbog over det danske sprog* (ODS) 13:426, 1931, SAOB L 1714, 1942, E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 2:48, 1943 (och i senare upplagor). Vissa äldre författare uppfattar dock ordet som bildat till *lärd*; så Fr. Tamm, *Om avledningsändelser hos svenska substantiv* 9, 1897 (med viss reservation: "trol."), och A. Torp, *Gamalnorsk ordavledning*, 1909, i nytrycket 1974 s. 37 (utan reservation).¹

För fornvästnordiskans del kan man lägga märke till att ordet *lærdómr* är anträffat i den isländska homilieboken (Cod. 15 4:o Sthm, från 1200-talets början) 3 ggr, medan ordet *læresveinn* 'lärjunge' i denna källa har ett 30-tal belägg (se L. Larsson, *Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna*, 1891). Liknande är förhållandet i den norska homilieboken (Cod. AM 619 4:o, från c. 1200); där träffas 3 belägg på *lærdómr* och 19 belägg på *læresveinn* (enligt *Ordförrådet i de eldste norske håndskrifter*, utg. av Gammelnorsk ordboksverk, 1955). Denna dubbelhet i förra ledets form (*lær- ~ lære-*) talar mycket bestämt emot att *lærdómr* är skapat till *læra*, verb; det borde då heta *læredómr*, *læridómr*. Ett sådant ord är också anträffat åtminstone 2 ggr i det fno. bibelverket *Stjórn*, författat i början av 1300-talet (se närmare nedan).

Går man så till de fornsvenska texterna möter man där samma fördelning av formerna *lær-* och *lære-*; det heter *lærdomber* (ackus. *lærdom*), med belägg först i (hand)skrifter från 1400-talet, men *lærefadhir*, *læresven* m.fl. (se Söderwalls ordbok). I forndanskan råder motsvarande förhållanden: *lærdom* (mitten av 1400-talet, ODS) men *læretønne* (1491, Kalkar, *Ordbog til det ældre danske Sprog* 3:876 [1892]).

¹ Jfr också R. Söderbergh, *Svensk ordbildning* 120 (1968, 1971), där *lärdom* utan närmare kommentarer förs samman med *fattigdom*, *rikedom*, *visdom*, *sjukdom* och *ynkedom* till en grupp, medan en annan grupp innehåller *jungfrudom*, *mandom* m.fl. och en tredje omfattar orden *kännedom* och *läkedom*.

Sammantaget är det sålunda helt osannolikt att ordet *lärdom* skulle vara skapat till *lära*, verb. När C.-E. Thors i sin avhandling *Den kristna terminologien i fornsvenskan* (s. 243), 1957, skriver att ordet *lärdom* förmodligen är "bildat i analogi med det inhemska *kännedomber*", kan man inte instämma, eftersom denna analogi borde ha givit formen **läredomber* (**läredom*).

Beträffande betydelsen av det fornvästnordiska *lærdómr* anger Fritzner (*Ordbog over Det gamle norske Sprog*² 2:592, 1891) fyra betydelser: 1) Kundskab, Indsigt (= *kunnátta* 1), 2) Troldkyndighed (= *kunnátta* 2), 3) geistlig Stand, och 4) Geistligheden, Clerus, Cleresiet (= *lærðir menn*). Dessa betydelser svarar utomordentligt väl till betydelsen hos (det adjektiverade) participet *lærðr*, som i L. Heggstads *Gamalnorsk ordbok* (1930) översätts 'lærd, upplærd, helst prestelærd'. Uttrycket *lærðir menn* är ytterst vanligt om präster och andra andliga, och motsatsen *ólærðr, úlærðr* är terminus technicus för (egenskapen att vara) lekman (med belägg t.ex. i den isländska homilieboken [Wiséns utgåva 1872] 141:13, 147:30 m.fl.). Konkretiseringen av en abstrakt betydelse 'egenskapen att vara sådan eller sådan' till 'person(er) eller sak(er) med sådan egenskap' har många paralleller i äldre och yngre nordiska språk, t.ex. fvn. *kristni* 'kristendom (kristet tänkesätt, kristen tro)', också 'kristenhet (kristen menighet)', fvn. *rikdómr*, no. *riksdom*, fsv. *rik(e)domber*, sv. *rikedom*, alla i både abstrakt och konkret betydelse.

För ordet *læridómr*, som är ovanligt och anträffat först på 1300-talet (se ovan), anger Fritzner betydelserna 1) Lære (= *læring* 2), och 2) Kundskab, Indsigt. Den första av dessa betydelser får antas vara den ursprungliga, som tydligt visar hän på direkt samband med verbet *læra*, medan den andra får räknas som sekundärt utvecklad.

I fornsvenskan anträffas enligt Söderwalls ordbok ordet *lärdomber* med betydelserna 1) lärdom, lära, undervisning, 2) lärdomsgren, vetenskap, och 3) lärdom, kunskap, skicklighet. Mot bakgrund av förhållandena i fornvästnordiskan får man anse betydelsen 3 som den ursprungliga och de övriga som sekundära.²

Från semantisk synpunkt är det således naturligt att uppfatta fvn. *lærdómr* som bildat till *lærðr* och sålunda (med A. Torp, se ovan) utvecklat ur ett **lærðdómr*. I trekonsonantismen *rðd* är det alldeles vad man kan vänta att den mellersta konsonanten faller bort (eller assimileras med det följande *d*, varefter eller varvid det långa *d* förkortas), och om ordet är frekvent och förhållandevis gammalt (från 1100-talet), kan formen utan *ð* ha vunnit stadga redan vid tiden för begynnelsen av skrift med latinskt alfabet på folkspråk.³

² Det kan anmärkas att exempel som hos Söderwall är hänfödda till betydelsen 1, i vissa fall också kan hänföras till hans betydelse 3.

³ Jfr Noreen, *Altisl. Grammatik*³ § 281,3 (1903), Seip, *Norsk språkhistorie* 174 f. (1930).

För fornsvenskans del (där ordet är anträffat betydligt senare än i Västnorden) kan – förutom vad som ovan sagts om fvn. *lærdómr* – anföras sådana former som *mordoom* (ackus.), i handskrift från förra hälften av 1400-talet (Konung Alexander), för **mordhdom*, vidare *mildoms(ins)* 4 ggr, i handskrifter från 1400-talet (se Söderwall), för **mildoms(ins)*, och *borduk* 1441 (Stockholms stads jordebok 1:109) för *bordduk*, alltså ett antal fall som visar att *d(h)* mellan *r* och *d* försvunnit.

Såväl i fvn. som i fön. är *lærðr*, *lærþer*, *lærth(ær)* ett vanligt ord, som anträffas i den äldsta gruppen av urkunder skrivna med latinskt alfabet.⁴ Det är inte givet att ett inlånat verb *lära* måste vara i bruk som nödvändig förutsättning för tillvaron av det adjektiverade participet *lærd*. Liksom verbet är lån från feng. *læran* (eller meng. *lēren*) eller från mlt. *lēren* (eller från bådadera⁵) kan participet vara (ett av verbet i övrigt mer eller mindre oberoende) lån från feng. *(ge)læred* (eller meng. *lēred*) eller från mlt. *(ge)lêrt* (eller från bådadera). Överensstämmelsen mellan det nordiska *lærðir menn* (med östnordiska motsvarigheter), personer tillhörande det andliga ståndet, klerker, och meng. *lēred men* (t.ex. Middle English dictionary L 848, 1971), med samma betydelse, mlt. *(ge)lêrt man* 'klerk, andlig' (t.ex. Lasch och Borchling, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch 2:789, 1982), är påfallande, och uttrycken förefaller att representera en förhållandevis tidig överflyttning till de nordiska språken av termer använda av västgermaner vid den kristna missionen i Norden.

Måhända härstammar ordet *lærd* i Norden ytterst från engelska missionärer. Åt detta håll pekar i sin mån också, som T. Ahldén påpekat (Niederdeutsche Mitteilungen 1:10, 1945), ordet fvn. *bóklærðr*, fsv. *boklærþer*, om andlig, som har sin direkta motsvarighet i meng. *bōkilēred* med samma betydelse.

Med full säkerhet kan man i varje fall anta att ordet *lærd* varit ett välkänt ord i det kristna ordförrådet i Norden, när man härtill skapade ordet *lärdom* i analogi med *kristendom*, *rikdom* m.fl.

2. svordom

Ordet *svordom* är ett enbart svenskt ord och äldsta kända belägg är anträffat i E. J. Schroderus' omfattrika Dictionarium quadrilingue (c. 1635), utgåvan 1929 s. 100. Man kan då med stor sannolikhet anta att ordet är skapat i Sverige och att det, eftersom det var gångbart i Uppland vid 1600-talets början, bör ha kommit till någon tid dessförinnan.

⁴ Däremot torde ordet inte stå att läsa på Forsaringen (se Aslak Liestøl i Saga och sed 1979, s. 12 ff.).

⁵ Jfr Thors a.a. 242.

Ordet har av Fr. Tamm 1897 (ovan a.a. s. 9) förklarats vara bildat till ett inhemskt, icke anträffat ord, motsvarande tyska *Schwur* 'ed'. Förklaringen har accepterats och ljudhistoriskt kommenterats av A. Noreen 1912 (Vårt språk 3:90). E. Hellquist (Svensk etymologisk ordbok 1922, också i andra upplagan 1939) tänker sig i stället att grundordet är ett icke anträffat svenskt **svor*, lånat från tyska *Schwur*.⁶ I båda fallen har man räknat med ett i äldre tid förefintligt, icke betygat ord **svor*, alltså antingen arvord eller lånord. Vad som gör förklaringen osannolik är att detta ord inte alls är anträffat, varken i äldre eller nyare svenska, varken i litteraturen eller i dialekterna.

Mera sannolikt tycks det mig att ordet *svordom* i stället är bildat – liksom *lärdom* till *lärd* – till *svord*, perf. part. av *svär(j)a*. Detta verb har i viss utsträckning antagit sekundär svag böjning med imperf., supinum och perf. part. tillskapade efter mönster av sådana verb som *göra*, *gjorde*, *gjort*, *gjord* och *smörja*, *smorde*, *smort*, *smord*.⁷

Ett tidigt exempel är *medt sämio eller swordom edh*, Finlands medeltida urkunder 4:165 (c. 1460, från Kumo, senare avskrift). Mera osäkra spår av sekundär svag böjning visas av *meth sämia äller sordnom edhe*, Svenskt diplomatarium, ny serie 2:153 (1409, från Strängnäs)⁸, med blandning – efter vad det förefaller – av stark och svag flexion, och av *tesze ü borgare ... Sordh teres Ed på Lagboken*, Arboga stads tänkebok 4:57 (1546), där imperfektformen *Sordh* kan stå för *sordhe* (jfr samma sida *eth bytt för eth bytte*). De båda sistnämnda fallen kan dock också fattas på annat sätt.

Viktigt är att ifrågasvarande svaga böjning också kan beläggas i svenska dialekter. Sålunda anger T. Ericsson (Sv. landsmål B 8:169, 1913) att imperfektformen *svorde* har anträffats i Södermanland (Mörkö 1898, OSD⁹) och L. Huldén meddelar (se i not 7 a.a. s. 190 ff.) från Österbotten sådana former som imperf. *svol* (med kakuminalt *l*) och supinum *svort*.¹⁰

Från semantisk synpunkt utgör *svordom* en ganska god parallell till *lärdom*. Liksom *lärdom* ofta betyder 'det lärda, kunskaper el. dyl.' (se SAOB *lärdom* mom. 5) har *svordom* i äldre belägg ofta en sammanfattande innebörd 'det svurna, mängd av ord eller uttryck som innebär missbruk av Guds eller djävulens namn el. dyl.', t.ex. *Huru gräseligen syndas med swordom, och Eeder wid Gudz Död, wid Herrans Sacramente, med förbannande, med Diefwulens åkallande, at största Delen snart wid hwar mening föra Diefwulen i Munnen och gifwa sig honom i wold* (Ekman, Siönödz-Löffte 290, 1680).

⁶ Till denna hypotes ansluter sig också Levander och Wessén, *Våra ord*, 1932, jämte senare av Wessén omarbetade upplagor 1961 och 1972.

⁷ Jfr L. Huldén, *Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål* 1:192 (1957).

⁸ Jfr också fda. *svordhne*, perf. part. best., 1468, *Diplomatarium Christierni primi*, utg. av Wegener 1856, s. 209.

⁹ Ordbok över Sveriges dialekter; belägg har erhållits genom vänligt tillmötesgående av ordbokschefen docent Vidar Reinhammar.

¹⁰ Jfr också (det ovanliga) danska *svort*, perf. part. (ODS).

Men liksom *lärdom* kan åsyfta en viss enskild förvärvad kunskap ("läxa" eller erfarenhet), t.ex. i plur. *lärdomar* (jfr SAOB *lärdom* mom. 6 och 7), kan *svordom* också åsyfta ett visst enskilt ord eller uttryck, t.ex. i plur. *svordomar*, bl.a. flerstädes i Plakat och stadga om eder och sabbatsbrott av den 2 okt. 1665 (tryckt hos Schmedeman, Kongl. stadgar etc. [1703] s. 441 ff.).

I stadgar och förordningar äldre än 1665, där missbruk av Guds namn behandlas, används de med *svordom* delvis synonyma orden *ed*, *svärjande* och *bannande* (t.ex. 1574, 1590, 1621, 1655, hos Schmedeman s. 59 resp. 86, 193 och 301). Om man jämför ordet *svordom* med dessa delvis synonyma ord, kan man kanske skönja vilken semantisk "nisch" det på 1600-talet uppdykande ordet med framgång kan inta. Ordet *ed* har en stark ställning inom rättsväsendet, där det betecknar något som är helt undandraget klander, medan *svordom* alltid åsyftar ett missbruk. Orden *svärjande* och *bannande* är verbalabstrakter som inte gärna kan användas om enstaka ord eller uttryck, alltså t.ex. i plur. Ordet *svordom* fyllde alltså ett språkligt behov. Man kan våga gissa att det har folkligt ursprung (eftersom den svaga böjningen av *svära* i huvudsak levat i dialekt och endast obetydligt lyckats tränga in i skriftspråket) och först på 1600-talet tagits upp i skrivna urkunder. Man behöver därför inte anta att ordet är äldre än 1500-talet.

Enstaka har ordet *svärdom* anträffats i ett av O. Laurelius uppgjort förslag till kyrkoordning 1659 (tryckt i Kyrko-ordningar och förslag dertill före 1686, II.1:200): *medh grofua eeder och swärdom*. Man kan fatta detta ord som en parallellbildning till *svordom*, bildat till ett perf. part. *svärd*, svarande mot imperf. *svärde* (anträffat t.ex. i Västerhaninge, Söderm. [OSD], Kalmar [OSD] och Ore, Dalarna [Levander, Dalmålet 2:157]) och supinum *svärd* (anträffat t.ex. i Österbotten, Huldén a.a. 1:190, 192), men man kan också – och kanske med större rätt – anta att det är en ombildning av *svordom* med anslutning till *svära*.

EVERT SALBERGER

Sigtuna-brynets runinskrift

I slutet av oktober år 1982 överlämnade Karl Johan Eklund, dåvarande chefen för Sigtuna museum, ett litet skifferbryne till Runverket för undersökning. En vecka tidigare hade brynet inlämnats som gåva till museet av Andreas Uddling, som fått det av en kamrat. Denne torde ha hittat det i schaktmassor efter en arkeologisk utgrävning i kvarteret Humlegården i Sigtuna år 1976.¹

Skifferbryne med runinskrift från kv. Humlegården, Sigtuna. Foto: G. Hildebrand, ATA.

Brynet, som är av mörkgrå skiffer, har en längd av 51 mm, en största bredd av 22 mm och en tjocklek av 12–13 mm. Hela framsidan upptages av en runinskrift fördelad på fyra rader, vilka avgränsas genom ramlinjer. Runorna, som är 2–6 mm höga, har av Thorgunn Snædal Brink beskrivits som ”mestadels tydliga och ganska välbevarade även om en del bär spår av nötning.”² På nedre skråkanten finns en ca 12 mm hög, grunt skisserad kvinnofigur. Snædal Brink har läst inskriften:

¹ Th. Snædal Brink, i: H. Gustavson och Th. Snædal Brink, *Runfynd 1983*, i: *Fornvännen*, årg. 79 (1984), s. 256 f.

² Th. Snædal Brink, a.a., s. 257.

: þa : heilir : þu : hrafna ×
 giala : at : tauþr : stoþan
 runum × anþ- · risti · kuþ · hia-
 ant · han-

och tytt den: "Då hör du korpar skria åt den döde(?). Står fast med runor. anþ- ristade. Gud hjälpe hans ande."²

Efter att ingående ha kommenterat läsningen prövar hon en datering av inskriften. En sådan kan inte göras med ledning av arkeologiska fynd, eftersom brynet inte påträffades i ett visst skikt vid utgrävningen, utan får baseras på runografiska och språkliga grunder. Resultatet blir: "Runformerna och språket talar dock närmast för en datering till tidig medeltid, snarast 1100-talet."³ Hon finner, att det inte kan uteslutas, att inskriften har tillkommit vid 1000-talets slut, men anser att den inte kan vara senare än från slutet av 1100-talet, beroende på att runformerna inte är klart medeltida.³ Hon påpekar, att a-, n- och t-runorna har dubbelsidiga bistavar, under det att r-runorna har den slutna medeltida formen.³ Det senare påståendet tål en liten modifikation, eftersom "7 r har öppen form"; av de övriga r-runorna har 9 r, 13 r, 29 r slutna form, medan: "I 45 r är mittpartiet utvittrat, och det kan inte avgöras om runan haft öppen eller slutna form."⁴

Vid en runografisk överblick noterar man, att inskriften har ett par stungna runor: en e-runa i heilir 'hör' och en g-runa i giala 'skria' och vid en ortografisk överblick dels vissa yngre drag: r som slutruna i heilir, jämväl dubbelskriven i-runa, och o-runa, rimligtvis med ljudvärdet õ, i stoþan, dels vissa äldre drag: kvarstående h-runa i hrafna 'korpar', måhända för att ordet allittererar med heilir 'hör', och digraf för ursprunglig diftong i tauþr "den döde".

Dateringen till tidig medeltid är säkerligen riktig. Före mitten av 1000-talet kan inskriften inte ha tillkommit, men att förlägga den till slutet av 1100-talet förefaller väl sent. Om man beaktar, att den uppvisar såväl äldre som yngre drag, ger den snarast intryck av sen övergångsinskrift, som kan förläggas till senare hälften av 1000-talet eller förra hälften av 1100-talet.

Inskriften är inte av det vanliga slaget som på våra runstenar, men så har monumentet inte heller formen av en rest runsten, en runristad berghäll eller ett runristat stenblock utan av ett litet skifferbryne med runinskrift. Det finns ingen dedikation med släktskapsuppgifter, inte ens namnet på den döde, ej heller någon nekrolog eller något eftermäle men däremot en kort ristarformel anþ- · risti, "anþ- ristade", och en ordinär böneformel kuþ · hia- ant · han-, "Gud hjälpe hans ande!"

Snædal Brink har, trots att "de flesta runorna är säkra och inskriften

³ A.a., s. 258.

⁴ A.a., s. 257 f.

lättläst", funnit, att texten ändå är "förbryllande och utan sammanhang".⁵ Hon har själv pekat på den största svårigheten vid tydningen med kommentaren: "Egendomlig är den felaktiga språkformen **at : tauþr** med adjektivet i nominativ där man väntat sig en akkusativ efter prepositionen, dvs. **at : tauþan**."⁵ Därav framgår tydligt att hon velat finna en dedikation i inskriften och, då detta inte har lyckats, betecknat orden **at : tauþr** som en "felaktig språkform". Vägen till en dedikation synes avgjort oframkomlig. Men det behöver inte innebära, att språkformen med orden **at : tauþr** är felaktig; det kan i stället vara den föreslagna tydningen som är det. En annan tydningssvårighet utgör namnet på ristaren, vilket Snædal Brink efter viss diskussion låtit kvarstå som **anþ-** i halvfet utan någon tydning.

Inskriftens markanta ingress: **þa : heiirir : þu : hrafna × giala**, "Då hör du korpar skria", har Snædal Brink känt igen som en "nästan ordagrann motsvarighet" till versparet: *þá heyrir þú | hrafna gialla* i strof 8:3-4 av eddadikten Guðrúnarkviða II.⁵ Den påvisade motsvarigheten är för övrigt inte bara "nästan ordagrann" utan helt ordagrann och med identiska allitterationer. Överensstämmelsen mellan versparet på Sigtuna-brynet och i Guðrúnarkviða II gör det motiverat att för jämförelse av situation och sammanhang se lite närmare på ifrågavarande eddastrof (Gðr. II,8), som har lydelsen:⁶

<i>"Lítu þar Sigurð</i>	<i>á suðrvega!</i>
<i>þá heyrir þú</i>	<i>hrafna gialla,</i>
<i>qrno gialla,</i>	<i>ætli fegna,</i>
<i>varga þjóta</i>	<i>um veri þínom."</i>

Situationen är, att Gudrun, då Sigurds häst Grane kommit hem utan sin herre, efter lång tvekan frågat sina bröder Gunnar och Høgne om sin man och då av Høgne fått veta, att Sigurd ligger dödad i söderled. I strof 7 berättas om Sigurds sorgliga död:

<i>Hnipnaði Gunnarr;</i>	<i>sagði mér Hogni</i>
<i>frá Sigurðar</i>	<i>sárom dauða:</i>
<i>"Liggr of hoggvinn</i>	<i>fyr handan ver</i>
<i>Gothorms bani,</i>	<i>of gefinn úlfom."</i>

Det är Gudrun som i strofens senare del liksom i följande strof, vilken redan anförts, återger Hognes svar. Med åskådlig realism skildras, hur Sigurd ligger nedhuggen *of gefinn úlfom*, "given åt ulvarna", hur korpar och örnar, de norröna likfåglarna, skriar *ætli fegna*, "glada åt åteln", och hur vargar

⁵ A. a., s. 258.

⁶ Citat ur Eddan enligt ed. Neckel³ (1936).

tjuter kring hennes döde man.

I strof 8 följer efter andra versparet, vari Gudrun kan höra *hrafna gialla*, "korpar skria", två verspar, vari hon kan höra *qrno gialla*, "örnar skria", och *varga þjóta*, "vargar tjuta". Dessa tre fraser, vilka är ack. med inf.-konstruktioner till verbformen *heyrir* 'hör', har karaktär av stilistiska variationer. De två förstnämnda har den gemensamma bestämningen *ætsli fegna*, medan den sistnämnda är förknippad med *um veri þínom*. Versparet

: þa : heiirir : þu : hrafna × giala :

på Sigtuna-brynet tycks i motsats till versparet i Guðrúnarkviða II ha varken någon liknande bestämning eller stilistisk variation. I och för sig skulle inte heller versparet i eddadikten behöva ha det, då det mycket väl dem förutan framstår som en sluten syntaktisk enhet. För Sigtuna-brynets verspar synes det vara en avgjord fördel att frigöras från kopplingen till orden **at** : **taupr** och den föreslagna, snarast omöjliga tydningen "åt den döde(?)".

Detta torde innebära, att det i och med orden **at** : **taupr** på Sigtuna-brynet inträder ett nytt sammanhang, som dock inte utesluter ett samband av något slag med föregående verspar, vari *hrafna × gialla*, "korpar skria", d.v.s. efter liket av den döde liksom i eddadikten. För ett samband talar avgjort ordet **taupr**, "den döde". Detta samband får på ett eller annat sätt etableras med hjälp av frasen **stupan** : **runum**, "står fast, stående med runor". Snædal Brink har uppmärksammat och påpekat överensstämmelsen mellan frasen **stupan** : **runum** på Sigtuna-brynet och samma fras **stupan** : **runum** på DR 295, en av de tre runstenarna i Hällestads kyrka i Skåne,⁷ men hon har knappast avunnit den vad som är möjligt.

Formen **stupan** på Sigtuna-brynet och **stupan** på Hällestad-stenen 1, vari **o**-runan resp. **u**-runan tydligen har ljudvärdet \emptyset , är ack. sg. m. av ett adj. *stæðr*, jfr *-stæðr* 'feststehend' (de Vries)⁸ i fvn. *einstæðr*, *ffjarstæðr* m.fl., jfr adj. got. *ungastops* 'ohne festen Stand, ohne bleibende Stätte' (Streitberg).⁹ Ordet **stupan** på Hällestad-stenen har återgivits med 'stående' (Brate),¹⁰ 'som står fast, som skal eller vil blive stående' (Wimmer),¹¹ 'støt (staaende fast)' (Brøndum-Nielsen),¹² 'som står fast, som vil blive stående' (DR, Ord-

⁷ DR = Danmarks Runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under Medvirking af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. Text, Atlas, Registre. Kbhvn 1941-42.

⁸ J. de Vries, Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden 1961; s. 558.

⁹ Die gotische Bibel hrsg. von W. Streitberg. II. Gotisch-griechisch-deutsches Wörterbuch. 2. Aufl. Heidelberg 1928; s. 158.

¹⁰ E. Brate och S. Bugge, Runverser. Undersökning af Sveriges metriska runinskrifter. Sthlm 1891; s. 285.

¹¹ L.F.A. Wimmer, De danske runemindesmærker. IV:2. Kbhvn 1908; s. LXXXV.

¹² J. Brøndum-Nielsen, Danske Runeindskrifter, i: Runorna (Nordisk kultur. VI). Sthlm, Oslo, Kbhvn 1933; s. 132 f.

og navneforråd),¹³ **stopan** på Sigtuna-brynet med 'står fast' (Snædal Brink).¹⁴

Ordet **runum** (dat. plur.) på Hällestad-stenen 1 har tolkats 'med runor' och 'med el. ved runer' och på Sigtuna-brynet likaså 'med runor'. Dativen är snarast av instrumental karaktär och att hänföra till Nygaards § 105 b med dativ fogad "til fortidsparticipier, der betyder 'besat, prydet, udrustet, udstyret, omgivet' o.l. med ngt".¹⁵ Några där anförda exempel ur norrön prosa är: *var þar sæing tjölduð pellum ok búin dýrligum klæðum* (Hkr. 161, 16), *þak hennar var lagt gyltum skjöldum* (SE. 2, 2), *bitullinn settr smeltum steinum* (Hkr. 237, 23), *hann var vel vinum horfinn* (omgivet, forsynet med) (Nj. 153, 52), *hon (bókin) var qll gullstqfum ritin* (Hkr. 687, 23), *þat var gert útan hvítum steini, en innan var þat þakit gullspqngum* (Pr. 81, 3); ett exempel ur norrön poesi är: *þá var grund gróin grænum lauki* (Vsp. 4).

Adj. **stopan** på Sigtuna-brynet följes inte omedelbart av subst. **runum**, utan raden (rad nr 2) "avslutas med ett slags rutornamentik"; följande rad inledes med ordet **runum**. Snædal Brink ger inte någon beskrivning av nämnda rutornamentiks utseende eller meddelar någon uppfattning om dess eventuella syfte och funktion. Med hjälp av endast ett litet rätt otydligt foto är det givetvis inte möjligt att ha någon mening därom, men det är kanske – med nödig reservation – ändå inte ur vägen att antyda en tanke.

Rutornamentiken finns i slutet av inskriftens andra runrad, omgiven av runor både i raden ovanför och nedanför, och har samma höjd som runorna i den. På fotot tycker man sig kunna urskilja tre snedställda huvudstavar – den tredje är defekt på grund av en skada i högra kanten, såsom framgår av den defekta verbformen **hia-** 'hjalpe' i slutet av raden (rad 3) nedanför. Från varje huvudstav synes det utgå bistav(ar) till såväl höger som vänster. I så fall skulle det kunna vara fråga om kvistrunor eller s.k. grupp- och nummer-skrift, varvid bistaven / bistavarna till vänster anger ättens nummer och bistaven / bistavarna till höger runans nummer inom resp. ätt.

Eftersom dativformen **runum** i frasen **stopan runum** snarast har instrumental karaktär, kan det ligga närmast till hands, att den suppleras med en preposition med dativreaktion, i första hand **mip** 'med'. Denna form har nämnda preposition i bl.a. nekrologen **on furs × uti × mip × ala × skibin ×** på U 349, en numera försvunnen runsten vid Odenslunda i Frösunda sn,¹⁶ och **sar × itapis × uk mip krkum** på U 358, en runsten på kyrkogården i Skepptuna sn. Om prep. **mip** 'med' möter i grupp- och nummerskrift med

¹³ DR, sp. 717.

¹⁴ Th. Snædal Brink, a.a., s. 257.

¹⁵ M. Nygaard, *Norrøn syntax*. Kria 1905; s. 107 f. – Källförkortningar enligt Nygaard och Fritznors ordbok.

¹⁶ U = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B.F. Jansson, 1–4 (Sveriges runinskrifter, 6–9). Sthlm 1940–58.

kvistrunor på Sigtuna-brynet, bör den vara ristad **m** 1:3, **i** 2:3 och **p** 3:3, d.v.s. **mip**.

Alldeles oavsett om prep. **mip** 'med' föreligger i dylik grupp- och nummerskrift med kvistrunor i den s.k. rutornamentiken på Sigtuna-brynet, har själva tanken att suppleras frasen **stupan runum** med prep. **mip** ett klart stöd av bl.a. följande exempel från norrön prosa, vilka anföres efter Nygaard § 105 b:¹⁷ *qll umgerð var búin með gulli ok silfri ok sett dýrlegum gimsteinum* (Hkr. 78, 31), *allr stafninn var með gulli lagðr* (Hkr. 192, 3), *flest tré váru þar með kopar eða járnum slegin* (Flat. II, 297:1), *Haraldr gaf honum þá mqsurbolla ok var gyrðr með silfri* (Mork. 19, 24), *skip þeira váru fáð með steini* (Forn. Suð. 48, 14). – Exempel på tillfogad *með* vid andra former av verb med betydelsen 'at pryde, udstyre, udruste med' etc. än "fortidsparticip" är bl.a. *konungr gyrðir sik með sverðinu Kvernbit* (Hkr. 104, 9), *lét þekja sundit alt með skipum* (Nj. 156, 39), jfr utan prep. bl.a. *ek gyrði þik þessu sverði* (Klm. 331, 17), *lét setja víða gimsteinum* (Forn. Suð. 84, 46), *þoktu skíru silfri* (SE. 12, 24).

En suppling av frasen **stupan runum** till **stupan [mip] runum** är mycket väl tänkbar på Sigtuna-brynet, men den är alls inte behövlig, jfr Hällestad-stenens **stupan : runum** med ren dativ. Avsikten har inte varit att hävda, endast att antyda denna möjlighet, eftersom föreliggande s.k. rutornamentik mitt inne i inskriftens runfält rimligtvis måste ha någon funktion och ges någon förklaring. Saken må här lämnas öppen.

Formen **stupan** (ack. sg. m.) har, vilket Snædal Brink underlåtitt att beakta, inte något maskulint ord att syfta på. Ordets betydelse leder i sig ett stycke på väg, och ytterligare vägledning ger frasen **stupan : runum** på Hällestad-stenen. Nämnada fras utgör där *b*-versen i versparet:

stin : a : biarki : stupan : runum :,

och detta ingår i en helming i fornyrðislag:

satu : trikar : iftir : sin : brupr
stin : a : biarki : stupan : runum :.

Versparet i Hällestad-inskriften, vari **stin** och **stupan** stavrimmar med **st**-alliteration, gör det jämte ordbetydelsen hos **stupan** nästan ofrånkomligt att antaga, att det ord **stupan** på Sigtuna-brynet haft att syfta på varit **stain**, **stein**, **stin** 'sten' – hur det nu har tecknats –, att detta ord är utelämnat och må suppleras.

Det finns i svenska runinskrifter åtskilliga säkra fall av utelämnade ord. På

¹⁷ M. Nygaard, a.a., s. 108.

U 52, en runristad berghäll vid Edeby i Lovö sn, är orden "hugga hällen" utelämnade i inskriften **afriþ : lit : at : suartaaua : etc.**, "Åfrid lät (hugga hällen) efter Svarthövde" etc. (Wessén), på Sö 163, en runsten från Rycksta i Råby sn, flyttad till Täckhammar i Bärbo sn,¹⁸ saknas verbet **raisti** i inskriften **þrunir : stain : at : suni : sina : sniala : trakia : etc.**, "Tryrik (reste) stenen efter sina söner, käckä kämpar" etc. (Brate) och på U 917, en runsten vid Jumkils kyrka, orden **uk** och **risa · stin** i inskriften **ernfastr l uk l stinbiarn l þorstin litu · at iurunt · faþur sin**, "Ärnfast och Stenbjörn [och] Torsten läto [resa stenen] efter Jorund, sin fader" (Wessén).

Ordet **stain**, **stin** är utelämnat i flera inskrifter. På U 641, en runsten vid Brunnsta bro i Yttergrans sn, saknas det i dedikationen **hiþinkair × auk [×] biorn × raistu × eftir × kil{a × } bonta × kopa[n]** "Hedenger och Björn reste [stenen] efter Gilde(?), en god bonde" (Wessén), på U 912, en runsten vid Börje kyrka, i dedikationen **si[kfir]uþr : lit : hi : risa : at : burkair : foþur sin**, "Sigfröd lät resa [sten] här(?) efter Borgger, sin fader" (Wessén) och på U 1132, en runsten i Gimo park i Skäfthammars sn, i ingressen : **liutr · uk · þroti · uk · oþuiþr · uk · þair · litu · rita · ifitr × [faþur × sin : baorn]** etc. "Ljut och Trotte och Ödvid de läto uppresa (stenen) efter sin fader Björn" etc. (Sven B.F. Jansson).

Dessa fall av utelämnat **stain**, **stin** i en rad uppländska inskrifter avviker något från den supponerade utelämningen av ordet i Sigtuna-inskriften, men det kan inte råda något tvivel om att ordet i någon form: **stain**, **stein**, **steiin**, **sten**, **stin** må suppleras i den. Om så sker, erhålles två eventuella rimord [**stein**] och **stoþan** med **st**-allitteration. Det är då möjligt att åstadkomma ett nytt och andra verspar med *b*-versen **stoþan runum**, vari båda orden bär ictus och **stoþan** dessutom huvudstaven, och *a*-versen **at : tauþr : [stein]**, vari rimligtvis orden **tauþr** och [**stein**] bär ictus och [**stein**] dessutom allittererar med **stoþan**. Cesuren kommer efter [**stein**], och versparet blir:

at : tauþr : [stein] : stoþan runum.

Tydningen blir så här långt:

"**at** : den döde [sten] stående med runor".

Det återstår att tyda den lilla runföljden **at**, som enligt versifieringen med ictus på de två orden **tauþr** "den döde" och [**stein**] 'sten(en)' näppeligen kan vara betonad. Med tanke därpå kunde man i och för sig vara benägen att tyda den som prep. **at** 'efter', men detta förefaller uteslutet från syntaktisk

¹⁸ Sö = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén (Sveriges runinskrifter, 3). Sthlm 1924–36.

synpunkt. Betraktar man den tydning som versparet ovan fått, framstår ordet **tauþr** (nom.) som ett naturligt subjekt och [**stein**] med bestämningen **stopan** (ack. sg. mask.) **runum** (dat. plur.) som ett naturligt akkusativobjekt. Det som saknas, för att satsen skall bli fullständig, är ett predikat, och det måste, om det finns något, dölja sig i den lilla runföljden **at**. Enda möjligheten att erhålla ett sådant torde vara genom att dubbelläsa **a**-runan i **at** till **aat**, uppfatta den *áat* och tyda den som verbformen *á* 'äger', 3 pers. sg. pres. ind. av fvn. *eiga*, fsv. *ägha* 'äga' och negativpartikeln *-at* 'ej'. Hela versparet skulle då vara att tyda:

"Den döde har ej [**sten**] stående med runor."

För versifieringen innebär denna tydning av **at** inga svårigheter, eftersom *áat*, "har ej, äger ej", i konkurrensen om ictus inte kan hävda sig gentemot naturligt mer betonade ord som **tauþr** "den döde" och [**stein**] 'sten'.

Negativpartikeln *-at* är välbekant från den norröna poesien. Det kan vara lämpligt att anföra några paralleller från eddadikterna och därvid med avsikt välja enstaviga verbformer och dessutom sådana som rimmar på **at**, *áat*. Formen *knáat* 'kan ej', 3 pers. pres. sg. av *knega* 'kunna', och *-at* 'inte' möter i *Grímnismál* strof 25, där det i andra helmingen berättas om *Heiðrún*:

skapker fylla hon skal ins skíra miðar,
knáat sú veig vanaz.

Formen *máat* 'kan ej', 3 pers. pres. sg. av *mega* 'kunna' och *-at* 'inte', är belagd i *Fáfnismál* strof 44, vars senare helming lyder:

máat sigdrífar svefni bregða,
skiöldunga niðr, fyr sköpom norna!

Formen *sáat* 'såg ej', 3 pers. pret. sg. av *siá* 'se' och *-at* 'inte', förekommer två ggr i första helmingen av *Guðrúnarkviða III* strof 11:

Sáat maðr armlikt, hvern er þat sáat,
hvé þar á Herkio hendr sviðnoðo!

Av andra enstaviga verbformer med den enklitiska negativpartikeln *-at* må några anföras ur eddadikterna, i första hand formen *áttat* (*áttað* i hdskr.) 'har ej, äger ej', 2 pers. pres. sg. av *eiga* 'äga' och *-at* 'inte' i *Fáfnismál* 3:

"Veitstu, ef fǫður ne áttat, sem fira synir,
af hverio vartu undri alinn?"

Formen *áttat*, d.v.s. *átt-at*, står formen *at* = *áat* på Sigtuna-brynet mycket nära; de är båda presensformer (2 resp. 3 pers. sg.) av samma verb fvn. *eiga*, fsv. *ägha* 'äga'. Vidare formen *brennrat* 'brinner ej' i Hávamál 152:4–5:

brennrat svá breitt, at ek hánom biargigak;

formen *baðat* 'bad ej' i Hárbarzlióð 8:5–6:

baðat hann hlennimenn flytia eða hrossa þiófa,

formen *manat* 'minns ej' i Lokasenna 47:4–6:

*”þvíat ofdrykkia veldr alda hveim,
er sína mælgj ne manat.”*

Framför *manat* kvarstår det ursprungliga nekande *ne* liksom framför *áttat* i Fáfnismál 3. Formen *mákat* 'jag kan ej' med *-k(ek)* inskjutet mellan verbet och negativpartikeln möter i Atlamál 12:1–2:

Eitt ek mest undromk, mákat ek enn hyggia.

Ytterligare kan nämnas formen *tregrat* 'bedrövar ej' i Guðrúnarhvöt 2:1–2:

hví tregrat ykkv teiti at mæla?

och formen *færat* 'får ej', föregången av *ne*, i Hamðismál 9:7–8:

hvers biðr þú nú, Guðrún, er þú at gráti ne færat?

Anförda norröna exempel torde vara till fyllest för att motivera förslaget att uppfatta och tyda runföljden *at* på Sigtuna-brynet som *áat* 'har ej, äger ej'.

I runinskrifter möter formen *munat* 'skall ej', 3 pers. pres. sg. av fvn. *munu* 'skola' och negativpartikeln *-at* 'inte', på den berömda Karlevi-stenen på Öland (DR 411). De två första raderna i dróttkvættstrofens senare helming lyder:

**munat : raip : uipur : rapa :
ruk : starkr i [:] tanmarku :**

Språkformerna har ansetts visa, att inskriften är författad av en norrman eller islänning, medan runformerna med något undantag är danska.¹⁹

¹⁹ DR, sp. 473 f. och sp. 471 f. med litt.-anvisn.

I strofen om bonden Gulle och hans fem söner på den ävenledes berömda Högby-stenen i Östergötland (Ög 81)²⁰ har vissa forskare sökt hävda en annan sådan verbform med negativpartikel. Avsnittet **kari · uarp · atuti · auk · tauþr · bui** uppfattades (1891) av Sophus Bugge som ett verspar:

Kári varð-at úti auk dauðr Búi

och tyddes: "Kaare og Bue døde ikke udenfor Hjemmet"²¹. Om man vill återge Bugges uppfattning ordagrant, blir den **uarþ · atuti = uarp · at uti**, "blev inte (död) ute". Tydningen har inte vunnit allmän anslutning, men Otto von Friesen har (1933) godtagit den med tvekan: *Kári varðat úti*, "Kare dog hemma(?)",²² och Elias Wessén har hävdats den vid flera tillfällen. År 1929 återgav han versraden:

"Kåre blev ej borta död, ej heller Boe"²³

och så sent som år 1966 något annorlunda:

"Kåre omkom ej ute. Också Boe är död".²⁴

Till grund för hans tydning **uarþ** 'omkom' ligger hans behandling av ordet (1948): "Runsv. *verða* 'omkomma' (måhända endast kvarlevande i poesi) av urn. **fraver'*ðan; jfr got. *frawairþan* 'verderben (intrans.), zugrunde gehen', feng. *forweorþan* 'to become nothing, to perish, to die'. Jfr isl. *verða úti* 'omkomma (genom storm eller skeppsbrott)'.²⁵ Då tolkade han **kari · uarp · atuti**, "Kåre omkom icke utomlands".

Avvikande tydningar av **uarþ · atuti** har framlagts av Erik Brate²⁶, K.G. Ljunggren²⁷ och Thorsten Andersson²⁸, men ingen av dem har förmått övertyga eller kan anses vara den slutgiltiga. Det kan riktas avgörande invändningar mot dem liksom mot den av Bugge framlagda, som biträtts av Wessén och von Friesen. Någon verbform förenad med enklitisk negativpar-

²⁰ Ög = Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate (Sveriges runinskrifter, 2). Sthlm 1911–18.

²¹ S. Bugge, i: E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 234 f.

²² O. von Friesen, De svenska runinskrifterna, i: Runorna (Nordisk kultur. VI). Sthlm . . . , s. 184.

²³ E. Wessén, Skänningebygdens runinskrifter, i: Skänninge stads historia. Linköping 1929; s. 16.

²⁴ E. Wessén, Skänningebygdens runinskrifter (Filologiskt arkiv 10). Sthlm 1966; s. 7.

²⁵ E. Wessén, Svensk språkhistoria. II. Ordbildningslära. 2 uppl. Sthlm 1948; s. 68, not 24; dens., a.a., 3 uppl. (1958), s. 95, not 10.

²⁶ Östergötlands runinskrifter, h. 1 (1911), s. 33.

²⁷ K.G. Ljunggren, Minnesstrofen på Högbystenen, i: ANF 79 (1964), s. 56 ff.

²⁸ Th. Andersson, Högbystenens runinskrift, i: Festskrift till Olav Ahlbäck 28. 3. 1971 (Studier i nordisk filologi 58). Hfors 1971; s. 37 ff.

tikel torde inte föreligga i Högby-stenens **uarþ · atuti** men däremot säkerligen i Sigtuna-brynets **at**.

Den inledande huvuddelen av Sigtuna-brynets runinskrift formar sig efter den supplerande tydning som här givits till en helming i fornyrðislag:

: þa : heiirir : þu : hrafna × giala :
aat : tauþr : [stein]: stoþan runum ×

som kan återges:

”Då hörer du korpar skria.
Den döde har ej [sten] stående med runor”.

Utsagan i det senare versparet är bokstavligen sann, eftersom det lilla skifferbrynet inte är någon ordinär sten som står fast med runor.

Slutet av inskriften består av en ristarformel och en böneformel, båda korta och något defekta. I böneformeln **kuþ · hia- ant · han-**, ”Gud hjälpe hans ande”, får orden **hia-** och **han-** suppleras. Snædal Brink har i kommentaren till läsningen påpekat, att runorna 41–56, d.v.s. **anþ- · risti · kuþ · hia-**, står ovanför skråkanten, och de från runa 45, d.v.s. **r-**runan i **risti**, fram till radens slut är ”grunda och utnötta och endast 2 mm höga”.²⁹ Runorna 53–56 **hia-** kommenteras: ”53 **h** är grund och utvittrad. I 55 **a** är den vänstra bistaven mycket kort. Av runa 56 återstår huvudstavens övre hälft, resten borta i en kantvittring. Inga spår av eventuell **l-**bistav. Därefter kan möjligen en runa vara borta i en kantskada.”³⁰

För en suppling av verbformen **hia-** till normalformen **hialbi** ’hjalpe’, den form man i första hand är inriktad på, krävs, om runa 56 är **l**, inte bara en utan två runor: **bi**, och det förutsätter, att skifferbrynet har en något större skada i högra kanten. I annat fall måste man räkna med att verbformen varit **hiabi** utan **l**-runa; denna form är i uppländska runinskrifter betygad på U 381, ett runstensfragment inmurat i Gernerska gravkoret på kyrkogården i Sigtuna, och på U 818, en runsten vid Gryta i Kulla sn. Mindre sannolikt är, att verbformen varit **hialb** ’hjalp’, d.v.s. imperativ.

Pron. **han-** bör givetvis suppleras med en **s**-runa till **han[s]** ’hans’. Snædal Brink har kommenterat slutrunans läsning: ”Av runa 63 återstår drygt en mm av huvudstavens övre del. Då inga andra spår av ristning finns i området under denna rest eller till höger om den, kan det inte uteslutas att det rör sig om ett kortkvist-**s**, använt p.g.a. brist på utrymme för den andra **s**-formen.”³⁰

I fråga om ristarformeln **anþ- · risti**, ”**anþ-** ristade”, har Snædal Brink

²⁹ Th. Snædal Brink, a.a., s. 257.

³⁰ A.a., s. 258.

lämnat personnamnet **anþ-** utan tydning men inte utan diskussion. Namnets slutruna, som inte är translittererad utan markerad med ett horisontalstreck, har kommenterats: "I runa 44 är huvudstaven välbevarad. Till vänster om den på halv runhöjd finns en grund avlång diagonal fördjupning som förefaller vara avsiktligt ristad och som ansluter till huvudstaven. Till höger om huvudstaven strax ovanför mitten finns en grund rund fördjupning, som inte ansluter till huvudstaven. De båda fördjupningarna skulle kunna vara rester av en **a**-bistav och runan kan ha varit antingen **i** eller **a**."³¹

Om man får döma av fotot av inskriften, synes det vara ännu en runa, nämligen **e**, som kan komma in fråga. Namnet skulle i så fall ha formen **anþ[e]** och liksom **anþ[i]** vara ett mansnamn. I s.k. övergångsinskrifter under tidig medeltid möter ett och annat mansnamn av denna typ, som i nominativ har **e**-runa i stället för **i**-runa. Ett sådant namn är **kase** (nom.) 'Kase' på U 249, en runristad berghäll vid Näle, Södergården i Vallentuna sn. Sven B.F. Jansson har kommenterat namnets slutruna: "26 **e** har något över mitten en naturlig fördjupning. I dennas underkant kännes en rund punkt, som tyckes vara huggen."³² Ett annat sådant namn med **e**-runa är **brune** (nom.) 'Brune' på DR 400, Klemensker-stenen 2 (Wimmer: Kongevej-stenen) på Bornholm, vars inskrift har daterats till Periode 3.2: Før-Middelalder, d.v.s. ca 1050–ca 1150. Vid behandlingen i DR (sp. 459, Anm. 2) upplyses: "L. Petersen (1876) har riktigt **brune**; Dyrlund (1877) vaklar mellem **brune** og **bruni**; DRM läser **bruni**."

Snøedal Brink har funnit det svårt att avgöra, vilket personnamn som döljer sig bakom runföljden **anþi** eller **anþa**, eftersom ett sådant namn inte är känt från någon annan runinskrift. Hon skriver: "Möjligen kan det vara mansnamnet *Anni*, *Ani*, som förekommer i en runinskrift på en medeltida bennål från Lund (DR 307) och är belagt i svenska medeltida källor. Om runorna skall läsas **anþa** kan det röra sig om ett kvinnonamn. Närmast till hands ligger väl det vanliga namnet *Anna*. Stavningen *Ande* är belagd på 1400-talet."³⁰ Men hon kommer fram till att "inget av dessa förslag är dock helt tillfredsställande",³⁰ en uppfattning vari man är benägen att instämma.

Tydningen av den något osäkra namnformen **anþa** som ett kvinnonamn 'Anna' omöjliggöres av **þ**-runan, eftersom *Anna*, ett ursprungligen hebreiskt namn, näppeligen kan gå tillbaka på **anþa**. Att tyda detta som ett kvinnonamn skulle innebära, att runinskriften på Sigtuna-brynet ristats av en kvinna, vilket framstår som mindre sannolikt. Nämnda tydningar kan nog lämnas därhän.

Runföljden **anþ-** är, antingen den skall suppleras **anþ[i]** eller måhända **anþ[e]**, med all sannolikhet att tyda som ett mansnamn, namnet på den som

³¹ A. a., s. 257 f.

³² Upplands runinskrifter, 1:2 (1943), s. 415.

har ristat inskriften. Att det, som Snædal Brink anser möjligt, skulle vara identiskt med mansnamnet *Anni* på DR 307, en medeltida bennål från Lund med runinskrift – belägget är *-ana* i det sammansatta *tofana* (gen.) – framstår dock som uteslutet på grund av *þ*-runan i *anþi* el. *anþe*. Denna runas förekomst i namnet har överhuvud taget inte beaktats.

Vid ett försök att om möjligt tyda mansnamnet *anþ[i]*, *anþ[e]* har man att utgå från att det är ett *an*-stamsnamn; därjämte kan man pröva att betrakta det som ett kortnamn bildat till ett sammansatt namn. Ett dylikt maskulint kortnamn kan bildas genom att till förleden direkt lägga *an*-stamsändelsen *-i/-e* eller genom att till förleden, med eliminerad slutkonsonant, först lägga begynnelsekonsonanten i efterleden och sedan *an*-stamsändelsen *-i/-e*. Några exempel må illustrera namnbildningen.

Till sammansatta runsvenska namn med *kuþ-* 'Gud-' i förleden kunde bildas det maskulina kortnamnet nom. *kuþi* 'Gude', belagt på U 579, ack. *kuþa* på Sm 96³³ och Vg 187³⁴, genom att till förleden *kuþ-* direkt lägga ändelsen *-i*. Vidare kunde till namn med *kuþ-* 'Gud-' i förleden och en efterled med *f* som initialruna, t.ex. *-fastr* 'fast' bildas ett maskulint kortnamn *kufi* 'Guve'. Detta är med eliminerad slutkonsonant i förleden belagt som nom. *kufi* 'Guve' på Sö 64, Vg 173, Vg 181 och som nom. *kufi* och ack. *kufa* på två runristade gravhällar från S:ta Ingridis kloster i Skänninge.³⁵ På samma sätt kunde till namn med *kuþ-* 'Gud-' i förleden och en efterled med *l* som initialruna, t.ex. *-laukr* 'lög' och *-laifr* 'lev', bildas ett maskulint kortnamn, belagt som nom. *kuli* 'Gulle' på Ög 81 och Vg 184, ack. *kula* på U 817 och U 1039(?), och till namn med *kuþ-* 'Gud-' i förleden och en efterled med *m* som initialruna, t.ex. *-muntr* 'mund' bildas ett maskulint kortnamn, belagt som nom. *kumi* 'Gumme' på U 598.

Likaså kunde till namn med *sik-*, *sig-*, *sih-* 'Sig-' i förleden och en efterled med *b* som initialruna, t.ex. *-biarn*, *-biurn*, *-biorn* etc. 'björn' bildas ett maskulint kortnamn, belagt som nom. *sibi* 'Sibbe' på bl.a. U 173, 237, 283, 407, 412, 689, 1122, gen. *siba* på Sö 273, ack. *siba* på bl.a. U 158, 281, 682. Till namn med *þur-*, *þor-* 'Tor-' i förleden och en efterled med *b* som initialruna, t.ex. *-biarn*, *-biurn*, *-biorn* 'björn' kunde – med förändring av *þ* till *t* och eliminering av slutkonsonanten i förleden – bildas ett maskulint kortnamn, belagt som nom. *tubi* 'Tobbe' på U 229 och U 689, ack. *tuba* på U 232 och U 1177, till namn med denna förled och en efterled med *m* som initialruna, t.ex. *-muntr* 'mund' ett maskulint kortnamn, belagt som nom.

³³ Sm = Smålands runinskrifter granskade och tolkade av Ragnar Kinander (Sveriges runinskrifter, 4). Sthlm 1935–61.

³⁴ Vg = Västergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström (Sveriges runinskrifter, 5). Sthlm 1940–70.

³⁵ S.B.F. Jansson, Ytterligare några nyfunna runinskrifter, i: Fornvännen, årg. 1943, s. 317; E. Wessén, Skänningebygdens runinskrifter. Sthlm 1966; s. 4.

tumi på Sm 42 och Vg 3, gen. och ack. **tumo** på U 719, ack. **tuma** på U 512, och till namn med denna förled och en efterled med **st** som initialrunor, t.ex. **-stain**, **-stin** 'sten' ett maskulint kortnamn, belagt som nom. **tusti** 'Toste' på bl.a. U 344, U 506, Sö 145, Ög 209, Ög 210, **tosti** på U 232, Sm 153, gen. **tusta** på Ög 82, Ög 165, ack. **tusta** på Vg 87, Vg 171, Ög 165, **tosta** på Sö 254.

Eftersom det inte torde finnas någon förled **anþ-**, kan det vara skäl att antaga, att **þ**-runan i namnet **anþi**, **anþe** i Sigtuna-brynets inskrift härrör från en efterled med **þ** som initialruna, t.ex. **-þurn**, **-þorn** 'torn'. Förleden i **anþi**, **anþe** skulle då, förutsatt att detta namn är ett kortnamn bildat till ett sammansatt namn, vara **an-**. Någon ursprunglig namnförled **an-** torde inte finnas, väl däremot en sådan som i likhet med **ar-** utvecklats ur **arn-** 'Arn-' i sammansatta namn.

Förleden kvarstår som **arn-** i t.ex. **arnburk** (nom.) 'Arnborg' på U 818, **arnfastr** (nom.) 'Arnfäst' U 635, **arnker** (nom.) 'Arnger' U 720, **arnkisl** (ack.) 'Arngisl', men vanligare är, att slutrunan **n** elimineras med **ar-** som resultat,³⁶ t.ex. **arbiurn** (nom.) 'Arnbjörn' U 652, U 688, **arfast** (ack.) 'Arnfäst' U 636, U 1160, **arfriþr** (nom.) 'Arnfrid' U 957, **armuntr** (nom.) 'Ar(n)-mund' U 685. Ovanligare är att **r**-runan elimineras med **an-** som resultat,³⁶ men så har skett i namnet **anulf** (ack.) 'Arnulf' på U 703, jfr **ar-** i **arulfr** (nom.) 'Arnulf' på Sö 359, vidare i **andur** (nom.) 'Andor' på U 219, som går tillbaka på *Arnþórr*, ursprungligen *Arnþórir*,³⁷ samt med övervägande sannolikhet **anuatr** (nom.) 'Arnvat' på Nä 15,³⁸ jfr med **ar-** i **aruatr** (nom.) 'Arnvat' på U 740.

Namnet **anþi**, **anþe** (nom.) på Sigtuna-brynet kan med denna bakgrund tydas som ett kortnamn bildat till sammansatta namn med **arn-**, reducerat till **an-** i förleden och en efterled med **þ** som initialruna, förslagsvis **-þur**, **-þor**, ursprungligen **-þurir**, **-þorir**, jfr ----**þurir** (nom.) på Vg 133, eller **-þurn**, **-þorn** 'torn' i **kuþurn** (nom.) 'Gudtorn' på Ög 129, **sihþorn** (ack.) 'Sigtorn' på Vs 27,³⁹ **sihikþurn** (nom.) 'Sigtorn', **eþorn** (nom.?) 'Etorn' och **uikþu** (nom.?) 'Vigtorn', alla på U 861. – I detta sammanhang bör nämnas, att Mats Wahlberg nyligen i en östgötsk skattelängd från 1300-talet funnit ett namn *Anchorn*, som han är benägen att betrakta som en felskrivning för **A(r)nthorn* (genom förväxling av *c* och *t*);⁴⁰ jfr namnet *anbernus* 'A(r)n-

³⁶ E. Salberger, Runsvenska namnstudier. Sthlm 1978; s. 30.

³⁷ Upplands runinskrifter, 1:2 (1943), s. 339 med där anförd litt. – Jfr J. Sahlgren, Eddica et scaldica. I–II. Lund 1927–28; s. 231.

³⁸ Nä = Närke runinskrifter granskade och tolkade av Sven B.F. Jansson (Sveriges runinskrifter, 14:1). Sthlm 1975; E. Salberger, *Anuatr*. Ett mansnamn på Åsby-stenen i Närke, i: ANF 73 (1958), s. 129 f.

³⁹ Vs = Västmanlands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson (Sveriges runinskrifter, 13). Sthlm 1964.

⁴⁰ M. Wahlberg, En östgötsk skattelängd från 1300-talet, i: Studia Anthroponymica Scandinavica 5 (1987), s. 39 f.

björn' i samma längd med avsaknad av *r* i förleden. Om *Anchorn* skriver Wahlberg: "Vi har alltså här högst sannolikt att göra med ett för övrigt icke känt mansnamn *A(r)nthorn*."⁴⁰ – Namnet *Anchorn* = *Anthorn* i runsvensk form, som bör ha varit **anþurn** eller **anþorn**, kan vara den direkta grunden för kortnamnet **anþi**, **anþe** (nom.) i Sigtuna-brynets ristarformel. Närmast kan namnet **anþi**, **anþe** återges med 'Ande'.

Ordningföljden ristarformel + böneformel avviker från den i våra runinskrifter vanliga: böneformel + ristarformel, vilket kan bero på att böneformeln, som i regel har sin plats omedelbart efter den dödes namn, inte haft något sådant namn i huvudinskriften att syfta på. Inskriftens enda personnamn är **anþi**, **anþe** 'Ande' i ristarformeln.

På tal om inskriftens innehåll skriver Snædal Brink: "Det intryck man får av innehållet är att det består av lösryckta citat från skaldedikter och runstenar."⁴¹ Någon skaldedikt i termens mening är inte Guðrúnarkviða II utan en eddadikt och närmare bestämt en hjältedikt. Den ordagranna överensstämmelsen mellan Sigtuna-brynets verspar

: þa : heiirir : þu : hrafna × gialla :

och versparet i Guðrúnarkviða II, strof 8:3–4:

þá heyrir þú hrafna gialla

är slående liksom överensstämmelsen med inskriften på Hällestad-stenen 1, som blir än mer påtaglig efter den ofrånkomliga suppleringen av ordet **stein**, då man får samma rimord i inskrifternas verspar:

Sigtuna-brynet	at: taubr : [stein] :	stoþan runum
Hällestad-stenen	stín : a : biarki :	stuþan : runum

Intrycket av lösryckta citat torde inte vara en helt adekvat uppfattning och beskrivning av den litterära situationen. Sigurddiktningen och därmed Guðrúnarkviða II kan ha fortlevat i en samnordisk muntlig tradition.

Det finns en rad andra stilistiska likheter mellan eddadikter och runinskrifter, som det kan vara skäl att se lite närmare på. Den lilla satsen *meðan qld lifir* möter som *b*-vers på följande ställen i Eddan:

Vsp. 16:5–6 <i>þat mun uppi,</i>	<i>meðan qld lifir;</i>
Grp. 23:5–6 <i>þvíat uppi mun,</i>	<i>meðan qld lifir,</i>
Grp. 41:5–6 <i>því mun uppi,</i>	<i>meðan qld lifir.</i>

⁴¹ Th. Snædal Brink, a. a., s. 258.

Likaså möter den som *b*-vers i *Völsunga saga*:⁴²

augom fyrnaz, meðan qld lifir

och som fullrad i den eddiska dikten *Fiölsvinnzmál* 12:6:

æ, meðan qld lifir.

En ganska snarlik form har *b*-versen i följande verspar på U 323, Sälna-stenen i Skånela sn:

hi × mun × ligia × meþ + altr + lifir ×.

Är Sälna-stenens **meþ + altr + lifir** ett lösryckt citat från någon eddadikt? Den inledande helmingen i *Hávamál*s strof 80 lyder:

*þat er þá reynt, er þú at rúnom spyrr,
inom reginkunnom.*

Frasen *rúnom inom reginkunnom* känns igen från Sparlösa-stenens passus **runar þar fakinukutu** och Noleby-stenens ingress **runo raginakudo**, båda med klara allitterationer. I detta fall kan varken Noleby-inskriften, daterad till inemot år 600, eller Sparlösa-inskriften, daterad till ca år 800, ha lånat från eddadikten *Hávamál*, men det torde ha funnits en västgötsk run- och diktradition och – för att vidga horisonten – en nordisk run- och diktradition med gemensamt stilistiskt formelgods.

Hällestad-stenen och Sigtuna-brynet har samma *b*-vers: **stuþan : runum** resp. **stoþan runum** och med all säkerhet samma rimord: **stin-stuþan** resp. **[stein]-stoþan**. Innebär det att Sigtuna-ristaren citerat ur Hällestad-inskriften? Det finns även olikheter mellan de två inskrifterna. Ifrågavarande verspar på Hällestad-stenen har *a*-versen **stin : a : biarki**, ”stenen på højen”, Sigtuna-brynet *a*-versen **at : taupr : [stein]**, ”den döde har ej sten”.

Det kan vara skäl att för jämförelse betrakta och söka bedöma några andra påtagliga överensstämmelser mellan inskrifter på runstenar, vilka står ganska långt från varandra. På Sm 8, en runsten vid Transjö i Hjortsberga sn, och på Vg 187, en runsten på kyrkogården i Vists sn, finns samma verspar:

Sm 5 **er a : eklati : ali : tunþi**
Vg 187 **er · a ok · lanti altri · tynþi ×**

Orden är desamma, men det finns ortografiska och andra olikheter. Föreligger det någon låneförbindelse i form av citat mellan de två inskrifterna

⁴² *Norrøne Skrifter af sagnhistorisk Indhold* udg. af Sophus Bugge. Chria 1864–73; s. 148. – *Edda* ed. Neckel³ (1936), Bruchstücke, II. Aus *Völsunga saga*, s. 318.

ganska långt från varandra i olika landskap?

Sm 39, en runsten vid Ryssby kyrka, och Sö 130, en runsten vid Hagstugan, Sparsta ägor i Lids sn, har också ett likalydande verspar:

Sm 39	milan : u . . .	matar kuþa . . . :
Sö 130	miltan : urþa	uk : matar kuþan :

Även i detta fall är orden desamma, men det finns åtminstone en ortografisk skillnad. Finns det någon citatförbindelse mellan Ryssby-stenen i södra Småland och Hagstugan-stenen ett gott stycke upp i Södermanland?

Av än större intresse är ett verspar, som möter på fyra olika runstenar: Sm 5, Transjö-stenen i Hjortsberga sn, Sm 37, Rörebro-stenen i Nöttja sn, Ög 77, Hovgården-stenen i Hovs sn, och DR 68, Århus-stenen 6 i Jylland:

Sm 5	han : far : l : mana :	mesr o : niþikr :
Sm 37	han uar : mana :	mestr : uniþikr :
Ög 77	uas han : man :	mist : uniþik ·
DR 68	sar × tu × l × mana	mest × uniþikr ×

De två sydsmländska runstenarna har samma ord men vissa ortografiska skillnader, den östgötska runstenen också samma ord men vissa förkortningar av ändelser och ordställningen **uas han** i stället för **han** : **far** resp. **han** : **uar**, medan den jylländska runstenen i *a*-versens ingress **sar** × **tu** har ett par andra ord än de tre svenska runstenarna. Men i allt väsentligt är versparen identiska. Det kan givetvis finnas ett samband mellan de två sydsmländska inskrifterna, men finns det någon citatförbindelse mellan dem och den östgötska eller den jylländska inskriften och inbördes mellan de två sistnämnda inskrifterna? Om inte, hur skall man då förklara den påtagliga överensstämmelsen? Sannolikt fanns det en stilistisk miljö med ett gemensamt formelgods, vokabulärt och fraseologiskt. – I denna belysning bör även Sigtuna-brynets runinskrift betraktas.

Enligt den supplerande tydning som givits i föregående behandling består den inledande huvuddelen av Sigtuna-inskriften av en helming i fornyröislag:

: þa	: heilir	: þu	: hrafna × giala :
at	: tauþr	: [stein]	: stoþan runum ×

som är att återge:

”Då hör du	korpar skria.
Den döde har ej [sten]	stående med runor.”

Sedan följer en ristarformel **anþ** · **risti** och en böneformel **kuþ** · **hia**- **ant** · **han**-, vilka är att återge: ”Ande ristade” och ”Gud hjälpe hans ande!”

Var utfärdades den s.k. Dalaborgstraktaten?

Ett viktigt skeende i Sveriges historia utgörs av de händelser i slutet av 1380-talet, som ledde fram till att Albrekt av Mecklenburg förlorade sitt svenska välde till förmån för Margareta Valdemarsdotter. Skeendet speglas bland annat i ett antal diplomatiska texter från den tiden. En av de viktigaste bland dessa är den s.k. Dalaborgstraktaten. Denna handling är daterad den 22 mars 1388 och utgör ett av flera brev, i vilka en rad svenska stormän betygar Margareta sin trohet. Dessa brev finns bevarade i en vidimation, gjord i Roskilde den 5 januari 1389 och förvarad bland brev med signum *D 14 Sverige*, i Danska Rigsarkivet. Av breven är ytterligare ett utfärdat den 22 mars 1388. Det är avfattat på lågtyska och reglerar rikets förhållande till hertigarna av Holstein. Breven är tryckta i *Sverges traktater II:2* (1883), s. 458–461, 464–465 (nr 411 a, b).

De i traktaten uppräknade stormännen är riddarna Birger Ulfsson, Sten Bengtsson, Erengisle Nilsson, Ulf Johansson, Sten Stensson, Sten Boson, Ture Bengtsson och Arvid Bengtsson, vidare Knut Boson, kantor i Linköping, samt väpnarna Karl Magnusson, Tord Bonde och Gregers Bengtsson.

Båda de nämnda breven saknar dateringsort. De har dock antagits vara tillkomna på Dalaborg vid Vänern. För detta antagande har man utgått från ett brev, utfärdat följande dag (den 23 mars 1388) och uttryckligen daterat på Dalaborg. Brevet är tryckt i *Sverges traktater II:2*, s. 465–466 (nr 411 c). Också detta brev är intaget i Roskilde-vidimationen den 5 januari 1389. I brevet ansluter sig hövitsmannen på Dalaborg, marsken Erik Kettilsson (Puke), till de 12 svenska stormännens trohetsförsäkran gentemot Margareta. Marsken framhåller härvid att traktaten eller trohetsbrevet från föregående dag *ær alt giorth ogh skeeth i allæ mathæ meth mit raeth ogh meth myn williaæ, ogh jegh fornefnd i allæ stykkæ nærwærendæs war*. Detta har tolkats så att marsken skulle ha varit närvarande, då fördragstexten utformades dagen innan, och att därför också själva fördraget skulle ha kommit till på Dalaborg. Tanken framfördes första gången av C. G. Styffe 1859.¹ Antagandet refererades ännu 1985.² En berättigad skepsis mot denna slut-

¹ *Bidrag till Skandinaviens historia. I* (1859), Inledning och öfversigt, s. LXXX.

² *Svenskt biografiskt lexikon*. 25 (1985), s. 137.

sats har utifrån rent historiska utgångspunkter redan tidigare framförts av Herman Schück.³

Tidigare historisk forskning synes inte ha tagit tillräcklig hänsyn till det senare brevets språkliga status. Dess språk uppvisar enstaka omisskännligt västnordiska (medeltida norska) drag. Till sådana drag hör övergång av *ll* till dental (*d, t*) + *l*, exempelvis *ful-* för *full-* i *fulborthær*, och likaledes övergång av *nn* till dental + *n*, exempelvis *kiætnæs* för *kiænnæs*. Sådana drag hör hemma på isländskt, färöiskt och sydvästnorskt område. Att båda övergångarna såsom här uppträder efter kort vokal synes dock förekomma främst på sydvästnorskt område (Hordaland).⁴ Däremot saknas de i danskan.

I detta ljus måste det ovannämnda citatet ses. Uttrycket *i allæ mathæ . . . ogh* bör därför hållas samman med fornnorska och fornisländska uttryck av typen *einn . . . ok, sami . . . ok* 'samma . . . som'.⁵ Detta drag saknas i medeltida danska. Det bör alltså tolkas 'på alla sätt . . . som'. Marskens brev utsäger därför att trohetslöftet 'är helt gjort och skett på alla sätt med mitt råd och med min vilja, som (om) jag förutnämnde i alla stycken var närvarande'.⁶ Marsken befann sig alltså den 22 mars *inte* på den plats, där traktaten utfärdades, utan väl liksom följande dag, den 23 mars, på Dalaborg. Traktaten bör därför ha skrivits på någon annan plats än på Dalaborg. Frågan är var den skrevs. Också denna fråga synes kunna belysas.

Samma dag som de svenska stormännen utfärdade sitt trohetsbrev till Margareta, utfärdades också ett brev "i andra riktningen", av Margareta till just den ovan nämnda gruppen av stormän. Det gäller ett privilegiebrev. Också beträffande detta brev är dateringsorten diskuterad. Texten finns bevarad endast i senare avskrifter och alla utom en saknar uppgift om var brevet har kommit till. Den klart bästa avskriften (i avskriftssamlingen A 1, fol. 2r-4r, Svenska Riksarkivet) har emellertid dateringsorten Bohus. Det finns knappast någon anledning att dra denna uppgift i tvivelsmål. Eftersom de båda ömsesidiga breven utfärdades på en och samma dag, bör de rimligtvis också ha utfärdats med båda parter – Margareta och gruppen av stormän – närvarande på en och samma plats. Utifrån detta betraktelsesätt bör den s.k. Dalaborgstraktaten ha utfärdats på Bohus.

Mot det här förda resonemanget skulle möjligen den invändningen kunna riktas att de till grund för diskussionen liggande norska dragen inte behöver ha hört hemma i originalbrevet av den 23 mars 1388 utan att de skulle ha

³ *Rikets brev och register* (1976), s. 201–202.

⁴ H. Hamre i *Skírnir*. 121 (1947), s. 87–88.

⁵ J. Fritzner, *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 2, 2. uppl. (1954), art. *ok*, betydelse 10 samt L. Heggstad, *Gamalnorsk ordbog* (1958), art. *ok*, betydelse 4.

⁶ För värdefulla synpunkter på det språkliga materialet tackar jag professor Lennart Moberg, Uppsala.

kunnat komma in i brevtextern genom avskrivaren den 5 januari 1389. Invändningen måste emellertid avisas. Bland de denna dag avskrivna och vidimerade breven finns nämligen också ett daterat i Nyköping den 20 maj 1388, tryckt i *Sverges traktater II:2*, s. 466–467 (nr 411 d). Denna brevavskrift uppvisar inte några norska drag, vilket borde ha varit fallet, om språkdragen härstammade från avskrivaren. Här bevaras således *ll* och *nn*, exempelvis *mangfallelica*, *kunnom*. De norska dragen har i stället tillhört skrivaren av brevets original. Traktaten bör alltså ha utfärdats på Bohus den 22 mars 1388.

De norska dragen finns däremot i traktaten, som utfärdades på Bohus den 22 mars 1388, alltså dagen innan Erik Kettills sons brev utfärdades på Dalaborg. Det bör emellertid inte ha varit omöjligt för skrivaren att på ett dygn färdas de 10 milen från Bohus till Dalaborg för att utföra sitt skrivuppdrag. Antagandet om en sådan snabb förflyttning är dock inte nödvändigt, om man räknar med att skrivaren exempelvis har renskrivit ett koncept av marskens brev först några dagar senare.

Redan Dalslands-kännaren A. Lignell antog att de båda breven av den 22 mars 1388 kunde vara skrivna utanför Dalsland, möjligen i Lödöse.⁷ Han fann alltså inte tillräckliga skäl för att knyta dem till Dalaborg. Hans ståndpunkt synes vara motiverad. Ovan har gjorts troligt att breven har kommit till på Bohus.

Ett, eller snarare två, dokument av betydelse för svensk medeltidshistoria berövas på detta sätt Dalsland. I gengäld får man en riktigare bild av den roll som Dalaborg har spelat. Ovedersägligt är att vid den aktuella tiden en av landets mest betydande män, Erik Kettilsson, innehade borgen. Dalaborg befann sig följaktligen i de politiska händelsernas centrum.

Litteraturreferenser

- Fritzner, J. (1954), *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 1–3, 2. uppl. Oslo.
- Hamre, H. (1947), "Norrønt mál vestan fjalls og vestan hafs". *Skírnir, Tímarit hins íslenska bókmenntafélags*. 121, s. 74–89.
- Heggstad, L. (1958), *Gamalnorsk ordbog*. Det norske samlaget, Oslo.
- Lignell, A. (1851–1852), *Beskrifning öfver Grefskapet Dal*. 1–2. Stockholm.
- Lönnroth, E. (1985), Margareta. Artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*. 25, s. 135–139.
- Schück, H. (1976), *Rikets brev och register*. Liber Förlag/Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Styffe, C. G. (1859), *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver*. I. Inledning och öfversigt. Stockholm.

⁷ A. Lignell, *Beskrifning öfver Grefskapet Dal*. 1 (1851), s. 123, not 17.

GÖSTA HOLM

Plurala ortnamn

Harald Bjorvand, Holt og Holtar. Om utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt på sammenlignende grunnlag. Oslo 1987.

Uppkomsten av den plurala ortnamnstypen *Bergar, Hultar*, med neutrala grundord, har ju diskuterats av en lång rad forskare, särskilt svenska, från Otto von Friesen till Lars Hellberg och Jan Nilsson. Förslagen till proble-mets lösning är lika många som forskarna, och inget av dem har nått allmän anslutning. Nyligen har ett radikalt nytt grepp tagits, nämligen av norr-mannen Harald Bjorvand i avhandlingen "Holt og Holtar. Om utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt på sammenlignende grunnlag", 1987.

Utgångspunkten för Bjorvand är det välkända förhållandet att det i forn-nordiska språk finns en rad icke-individualiserande neutrala och feminina pluraler av typerna *hrōgn*, n. pl. 'rom', *grōs*, n. pl. 'gräs', *næfrar*, f. pl. 'näver', *bálfarar*, f. pl. 'likfärd (till bålet)'. (Bjorvand kallar pluralerna "kollektiver", i motsats alltså till den vanliga svenska terminologin.)

Enligt Bjorvand har dessa företeelser indoeuropeiska anor. Det ieur. kollektiv-abstrakt-suffixet *-a* (< laryngalkombinationen *-aH₂*) kom att ut-ökas med pluralsuffixet *-es*. Både *-ā* och *-ā-es* var oberoende i förhållande till genus; de bildade ett kollektivnumerus. Elementet *-ā* utvecklades till germ. *-ō*, urnordiskt *-u*, under det att *-ā-es*, *-ās* blev germ. *-ōz*, nordiskt *-ar*. Till *-ās* sekundära är i princip de ieur. feminina *ā*-stammarna, germ. *ō*-stammar. Dessa förhållanden ger förklaringen, menar Bjorvand, till förekomsten av nordiska ordpar som *þyrmsl*, n. pl. 'nära förhållande (som hindrar äkten-skap)', *þyrmslar*, f. pl. med samma betydelse. Motsvarande gäller mutatis mutandis *engi*, n. sg. och pl. 'äng', *engjar*, f. pl. 'ängar'. Visserligen finns *eng*, f. sg., men formen är ju irreguljär. En *iō*-stam borde ju ha nominativ-*r* liksom t.ex. *ylgr*. *Eng*, f. sg. är alltså, menar Bjorvand, uppenbarligen sekundärt till *engjar*, pl.¹ [Men *iō*-stammarnas *-r* är ju sekundärt till *i*-stammarnas. *Eng* kan vara en arkaism.]

Bjorvand går så vidare till de plurala ortnamnen. Femininerna *Holtar*,

¹ Det är inte helt riktigt, att *eng* är ensamstående bland *iō*-stammarna. Samma böjning visar t.ex. *dæl* 'dalkjusa' < **dōliō* enl. Torp NEO och dens. GNOA § 14, s. 12:47 (annorlunda s. 9:17), *ey* (< **a₃wiō*).

Bergar, f. pl. förhåller sig till *Holt*, *Björg*, n. pl. liksom *pyrmslar* till *pyrmsl*, *engjar* till *engi*, och bär i princip vidare ett indoeuropeiskt arv.

Om denna teori är riktig, ger den otvivelaktigt en synnerligen elegant förklaring till det så intensivt debatterade problemet.

Jag övergår nu till några reflexioner kring Bjorvands teser.

Bjorvand menar, att den diskuterade böjningstypen uppkom sedan den anatoliska språkgruppen hade avskilt sig; hettitiskan, lu(v)iskan o.s.v. saknar detta slags morfologi.

Vidare måste kategorin ha kommit till på ett stadium, då den s.k. ungavestiskan utvecklats (t.ex. plur. fem. *awrå* < **awrās* till sg. *awra*-, n. 'moln'); i den äldre avestiskan, gathaavestiskan, saknas den. Här reser sig frågan, hur den indoeuropeiska språkgemenskapen då kan ha sett ut. Fanns det över huvud taget möjligheter för en språklig samhörighet mellan ungavestiska och protourgermanska? – Kategorin har få eller inga fullgoda företrädare inom språkgrupperna fornindiska och grekiska. Från fornindiska anför Bjorvand tre relevanta exempel, från grekiska något enstaka. För latinets del anför Bjorvand sammanlagt 18 ord. Av dessa är egentligen bara ett fåtal helt relevanta, nämligen *exta*, n. pl., *extæ*,² f. pl. båda: 'inälvor', väl också *armenta*, n. pl., *armentæ*, f. pl. båda: 'boskap' (det finns också ett *armentum*, n. sg.), *lamentæ*, n. pl., *lamentas*, f. pl. ack. 'klagan, gråt'. I de andra fallen har en f. pl. vid sin sida ett n. sg. Materialet är anmärkningsvärt. Dels är det hämtat hos ett fåtal förklassiska författare, särskilt via grammatikern Nonius, dels från efterklassiker. I flertalet fall rör det sig om ett litet antal belägg, ofta ett eller två. Mot bakgrunden av den ofantliga mängden pluralformer, också pluralia tantum, av ämnesnamn och abstrakter i latinets,³ har man anledning vara försiktig, då man skall bedöma det nu refererade materialets värde för indoeuropeisk rekonstruktion.

Från övriga indoeuropeiska språk, keltiska, baltiska, slaviska, albanska, västgermanska o.s.v., finns inte något material att anföra.

Bjorvand understryker, att likheterna mellan ungavestiskan och de nordiska språken på det aktuella området är särskilt stora. Men själva utgångspunkten för Bjorvand, de nordiska plurala ortnamnen av typen *Holtar*, har veterligen ingen motsvarighet – vilket ju f.ö. gäller alla andra indoeuropeiska språk.

Det stora flertalet av de för Bjorvands bevisföring viktigaste orden är enbart nordiska; är hans tes riktig måste ett indoeuropeiskt ordbildnings-

² Hos de latinska femininerna av första deklinationen har ieur. *-ās* ersatts av *æ*, vilket ytterst är en pronominell ändelse.

³ Se Kühner–Stemann 1955, § 22, 23 (24).

och böjningssystem ha levt ett friskt liv in i urnordisk tid samtidigt som det dött i grekiska, slaviska, baltiska, västgermanska o.s.v.

Det saknas veterligen klara belägg för att de nordiska språken skulle ha bevarat någon grammatisk kategori från indoeuropeisk tid, som försvunnit spärlöst från (flertalet) övriga ieur. språk, t.ex. de västgermanska. Typen *Holtar* är alltså helt isolerad.

Ett viktigt faktum, som är helt förbisett i avhandlingen, är förekomsten av den mångtusenhövdade skaran av ortnamn på fornnord. *-staðir*, m. pl. (stundom f. pl.). Den kategorin gör varje försök att lösa gåtan kring *Holtar* isolerad till en halvmesyra.

En fundamental skillnad mellan de icke-individualiserande pluralisformer-
nas syntax i fornnordiska språk och i t.ex. indoiranska, grekiska och hettitiska är att predikatet i de förra normalt står i pluralis, i de senare i singularis.

Inte i ett enda fall har det kunnat påvisas, att ett nordiskt ord med icke-individualiserande pluralis har direkt motsvarighet i vare sig ungavestiska eller fornindiska. Ordet *iðrar*, f. pl. 'inälvor' torde i princip motsvara ett ieur. **enterās*. Men detta är ju en konstruktion utan stöd i andra ieur. språk.

Man får av avhandlingen det intrycket, att icke-individualiserande pluraler skulle ha kommit till bara under ett mycket avlägset skede. Men sådana nyskapas ju i sen tid. Ett exempel förekommer i frasen *Vattenmassorna störtar sig dånande utför stupet*. Singularis skulle här snarast föra tanken till ett avslutat skeende. Denna grammatiska företeelse förefaller allmänmänsklig och torde kunna uppträda autoktont i skilda språk.

Nu till några detaljer.

Grek. *phorá*, f. är ett verbalabstraktum 'bärning, frambringande' m.m. Bjorvand vill sammanställa detta ord med fvn. *barar*, f. pl. 'bår'. Han hävdar, att också *barar* urspr. var ett verbalabstraktum 'bärning'. Han hänvisar till ett exempel hos Fritzner: *møddusk hestarnir undir bqrunum*, där de två sista orden skulle betyda 'under bärningen'. Men fvn. *undir* kan ju aldrig ha denna temporala betydelse. Frasen betyder självklart 'Hästarna tröttades under (tyngden av) båren'. (Torp GNOA 7:22 påpekar f.ö. att *barar* är en konkretbildning, ett "tingord", inte något abstraktum.) Pluralen hos ordet beror ju på att båren består av två stänger med tyg eller flätning emellan. Här kan man varken finna samband med en ieur. "icke-individualiserande" plural eller med ieur. verbalabstrakta; tanken på förbindelse med ett urspr. ieur. **bhorās*, fem. plurale tantum 'bärning', måste uppges.

Ordet *bit*, n. 'bett' o.s.v. förser Bjorvand med en "kollektiv" pluralis **bit*, som skulle återspegla ett urieur. **bhidā*, n. pl., vilket också skulle ha givit find. *bhidā*, f. sg. Det är en teori, inget mer.

Bjorvand hävdar, att fvn. ord, som enligt texterna företer både *-ar* och *-ir* i pl. (nominativ och ackusativ), måste vara gamla *ō-* stammar (vilkas pluraländelse *-ar* ju teoretiskt kan återgå på ieur. *-ā-es*). Han hänvisar till en egen

utredning i NTS 26. Där finner man en lista, som uppges vara fullständig, över gamla fvn. feminina *i*-stammar. Inte i något fall har dessa ord en plural variant med ändelsen *-ar*. Men listan är långt ifrån fullständig. Det torde vara helt klart, att det bland de äkta feminina *i*-stammarna förekommer ord, som har en plural variant på *-ar*. Annat vore också förvånande. De feminina *i*-stammarna har ju i singularis fått *ō*-stamsböjning. Ett stort antal *ō*-stammar har däremot fått plural *i*-stamsböjning. Förutsättningarna för osäkerhet har alltså varit mycket stora. Nu till ett exempel.

Bjorvand redovisar pluralen hos ordet *kind* 'ätt, släkt' o.s.v. på följande sätt: "*kindar* (Lex Poet F J [d.v.s. Lexicon poeticum ed. Finnur Jónsson]), *kindir* og *kindr*". Det först placerade *kindar* är enl. förf. ursprungligt; ordet skulle vara en *ō*-stam. På *kindar* anför Lex. poet. ett belägg från en lausavísa tillskriven Þórarinn máhliðingr av mycket osäker ålder. *Kindir* däremot är rikligt belagt, t.ex. i Eddadikterna Völuspá (3 ggr), Guðrúnarkviða II och Sigdrífumál. Ordet *kind* är ju nära besläktat med den lat. *i*-stammen *gens* 'släkt', gen. sg. *gent-i-s*, gen. pl. *gentium*. Det är också en allmänt vedertagen mening, att *kind* är en *i*-stam. Pluralen *-ar* är sekundär. Därmed är ett fundament för viktiga delar av Bjorvands resonemang raserat.

Det normala isländska ordet för 'mjölkning' är *mjaltir*, f. pl., enl. Torp GNOA en bildning med suffixet *-þi* [samhörig med **melkan* 'mjölka' > **mjalkan*]. Bjorvand inleder avsnittet om *mjaltir* på detta sätt: "**mjaltar/mjaltir* f. pl. 'melking . . .'. Han fortsätter: "Nisl. *mjaltir* ersätter äldre **mjaltar* f. pl. < germ. **melhtōz* f. pl.". Detta är ett rent påstående utan stöd i några fakta – i varje fall inga angivna. – Det kan tilläggas att pluraliteten hos *mjaltir* är lätt begriplig med tanke på hur mjölkning går till.

Andra fall, där Bjorvand på otillräckliga grunder har räknat med sekundärt *-ir*, är följande.

Nyisl. *grjónir*, f. pl., belagt bara i modern tid hos Orðabók Háskolans (enl. Bjorvand alltså < **grjónar*, vilket skulle återspegla ieur. *-ā-es*). Fsv. *inálvir* [*inálvar* fyra ggr i sena texter; inte i Codex Bureanus och MB1]. Fvn. *sáðir*, f. pl. (enl. Torp GNOA 24:6 en *þi*-stam). Fvn. *slíðrir*, f. pl. 'slida' (pluralen beror på att forntidens slidor bestod av två hopfogade tunna bräder).

Andra fall där belägg anföras ur modern isländska är *lyfjar*, f. pl. 'medicin, fältäte' och *viljar*, f. pl. 'tarmar'. *Lyf*, n. pl. . . , *lyfjar*, f. pl., jämföras med det avestiska paret *nmāna*, n. pl., *nmāni*, f. pl. båda 'hus'. *Lyfjar* torde i själva verket vara sekundärt till *lyfja-* som förled i sammansättningar, t.ex. *lyfja-gras* 'tätört, Pinguicula'.

Ett helt modernt belägg från Orðabók Háskolans på *næfur*, n. får gälla som intyg om att *næfr*, f. sg., *næfrar*, f. pl., vid sin sida – i varje fall sedan urnordisk tid – har haft ett neutrum **nāþira*. Detta undantag får motivera dödförklaring av hittillsvarande etymologiska förslag. Det från Skandinavien

välkända *nävre*, n. – inte omnämnt av Bjorvand – är ett gott indicium för att Bjorvands misstänksamhet mot uppgiften i *Lexicon poeticum* om norrönt *næfri*, n. är oberättigad. F.ö. finns *næfri*, n. i modern isländska som en arkaism med fornspråklig färgning; förhållandet förnekas av Bjorvand.

Det slaviska lånordet *torg* har en nyisl. plural *torgir*. Mot detta ställs i avhandlingen upp det fornnorska ortnamnet *Torgar*. Men detta senare har med säkerhet ingenting med *torg* 'öppen plats' o.d. att göra (se B. Hesselman 1935, s. 114 ff., G. Holm 1977, s. 150 ff., M. Tveitane 1983, s. 15 ff.).

I en rad fall rekonstrueras nordiska neutrala, ibland också feminina pluralformer med ledning av förhållanden i västgermanska språk. Det gäller *dagg*, f. (pl. *daggvar*, urn. **daggwōr* i parförhållande till **dawwō*, n. pl., utan motsvarighet i senare språk, vare sig väst- eller nordgermanska), *iss*, m. (vars plur. *isar*, m. skulle vara sekundär till **isar*, f., vilket i sin tur skulle stå i parförhållande till ett **is*, n. pl.)⁴, *leir*, n. (o. *leirr*, m.) (ett enbart nordiskt ord, vars en gång belagda fisl. plural *leirar*, m. – bestyrkt av ett par belägg också hos Orðabók Haskólans – skulle vara sekundär till **leirar*, f. pl., i parförhållande till **leir*, n. pl.), *mosi*, m., vars pl. *mosar*, m. skulle vara sekundär till **mosar*, f. pl., i parförhållande till **mos*, n. pl., till sg. fsv. o. fdan. *mos*), *sandr* (vars pl. *sandar* skulle vara sekundär till **sandar*, f. pl., i parförhållande till **sandō*, n. pl., utan kända motsvarigheter i senare språk). Utöver dessa fall anförs en rad andra "sannsynlige tilfeller", fastän med större reservationer.

Det förefaller mig ligga en inre motsägelse i Bjorvands sätt att betrakta de väst- och nordgermanska språkens inbördes förhållande. De senare språken skulle ha bevarat de urgamla kollektiva pluralerna av typen *þyrmsl*, *þyrmslar*, men däremot skulle de i en mängd fall ha uppgivit neutralt genus till förmån för maskulint, t.ex. i fallen *is*, *sand* o.s.v. De västgermanska språken däremot bevarar inte kollektiva pluraler men är konservativa i fråga om genus. Med den utgångspunkten är det svårt att hävda endera språkgruppens ålderdomlighet i det konkreta fallet.

Jag går så över till problemen kring namntypen *Holtar*.

Bjorvand har inte känt till Jan Nilssons doktorsavhandling "Plurala ortnamn på Island" (1975). Av Nilssons avhandling framgår bl.a., att plurala terräng- och ägonamn och plurala bebyggelsenamn på Island visar långtgående överensstämmelser. Ett annat viktigt faktum formulerar Nilsson så: "De isländska plurala neutrala namnen har inte drabbats av någon blint verkande feminisering . . ." Tvärtom: *Plurala bebyggelsenamn på -ar till neutrala grundord "uppfattas i regel som maskuliner"*.

⁴ Spridda förekomster av *is*, n. i äldre danska och någon enstaka dansk dialekt bör förklaras som resultat av tysk påverkan, inte som de sista danska påminnelserna om ieur. **eisā-es*, f. pl. Något liknande gäller säkert ett helt ensamstående 1700-talsbelägg från Finland.

Minst hälften av alla plurala terrängnamnstyper på Island återfinns också som bebyggelsenamn. Jan Nilssons slutsats blir, att de plurala bebyggelsenamnen i princip har utvecklats ur plurala terrängnamn (alltså i enlighet med Lars Hellbergs teorier men med undantag för tanken på moving i singularis följt av utveckling av pluralis i samband med nyodling).

Plurala bebyggelsenamn har en mycket osäker morfologi på nutidens Island som framgår av Jan Nilssons avhandling. Dylika namn med maskulint grundord får distriktsvis på Nordlandet feminin böjning (Nilsson 1975, s. 52 ff.), *Hamrar* ack., *Hamrir* ack., *-staðir*, ack. = . Över hela landet kan vissa plurala bebyggelsenamn med feminint grundord få maskulin böjning, t.ex. *Laugar*, ack. *Lauga* (Nilsson 1975, s. 54 ff.). Plurala bebyggelsenamn med neutralt grundord böjs som sagt ofta som maskuliner, t.ex. *Hrisar*, *Seljar*, *Grenjar*, ack. *Hrísar* o.s.v. (Nilsson 1975, s. 60 ff.), stundom som femininer, t.ex. *Giljar*, ack. = . Jfr: "I modern skriftlig framställning kan man vänta sig maskulin eller (ibland) feminin böjning: ... "um Eiða, ... í Eiða ... Um Seljar ..."

Ett intressant och viktigt faktum är att plurala terrängnamn betydligt mindre ofta får genuskifte än bebyggelsenamnen (Nilsson 1975, s. 67 ff.). Undantag utgör dels namn som *Völlurnar*, *Fjörðurnar* dels *Hrisar* (också appellativet är i vissa trakter maskulint), *Lyngar* (ack. *Lynga*) och ytterligare något.

Det isländska materialet ger anledning till en misstanke, att den svensk-norska namngruppen *Eiðar*, *Holtar* kan ha blivit i viss grad felbedömd. Många sådana namn kan ha blivit mer eller mindre slentrianmässigt klassificerade som femininer utan tillräckliga skäl. De har i själva verket böjts som maskuliner, med ack. *Eiða*, *Holta* o.s.v.

Med reservationer för att mina tankar formuleras under tidsbrist skulle jag vilja till övervägande lägga fram ett nytt förslag till förståelse av det så livligt diskuterade problemet.

Liksom på Island i nutiden fanns det i urnordisk tid i Skandinavien en stor mängd plurala terräng- och ägonamn. Det var namn av typen **AuriōR*, **GarþōR*, **HwalōR*, **HulmōR*, **KrökōR*, **LauzōR*, **MelhōR*, o.s.v. o.s.v. Många av dessa namn kom att beteckna bebyggelser. Efter mönster av denna talrika typ ombildades de betydligt fåtaligare plurala neutrala (terräng- och) bebyggelsenamnen som **Berzō*, **Eiðō*, **Gijlō*, **Hrisō*, **Hultō* o.s.v. till **BerzōR*, **HultōR* o.s.v. I många fall blev böjningen feminin, i andra maskulin, alltefter förekomsten av förebilder för analogin. Ombildningen underlättades av att ortnamnens dominerande kasus, dativ och genitiv, är indifferent till genus.

Det är möjligt, att typen utbildades först efter urn. tid. – Diplommaterialet i Lars Hellbergs bok "Plural form ..." (s. 26–53) är kanske att betrakta som tillhörigt ett skede av grammatisk upplösning; jfr t.ex. ett fall som *gaf*

... *allt Askeimer som ligger* ... *Askeimer* är kanske en förolyckad nominativ. Tanken kan synas djärv, och den framläggs här till diskussion.

Ett äldre system finner man i så fall i den fornisländska sagolitteraturen, där de plurala ornamnen har den väntade böjningen (jfr vad som nedan sägs om typen *Holtar*, *Hrísar*).

En specialtyp var och förblev *staðir*-namnen. Det fanns säkerligen under urnordisk tid ett stort antal plurala terräng- och ägonamn av typen **Ahwōrwapaþaðir*⁵ (> *Ársta*), **Gunþiharjashauja-staðir* > *Gunnersta*). Här kan man inte finna något stöd för tesen om (-*ā-es*>) -*ar* utbytt mot -*ir*, tvärtom.

Om denna teori är riktig, besannas Jöran Sahlgrens spådom om hur framtiden skulle komma att visa, att grundorden i typen *Holtar*, *Bergar* inte är något annat än de vanliga *holt*, *berg* o.s.v.

Ett större problem är nog typen *Forsar*, *Åar*, *Nesjar*, *Gaular*, namn som avser bebyggelser eller bygder vid en fors, vid en å, på ett näs o.s.v. Också här bör man söka sig tillbaka till den tid, då namnen betecknade terränger. Mångformade markområden vid en fors eller ett berg kunde – väl genom ett slags ideell ellips – kallas **Fursōr*, **Berzōr* i analogi med de många regelbundet bildade terrängnamnen på -*ōr*. Säkert spred sig typen ganska snart över stora områden som ett mode.

Många ursprungliga terräng- och ägonamn blev som sagt genom bosättningens utvidgning konserverade som bebyggelsenamn. Med tiden uppkom en ny ordbildningskategori för bebyggelsenamn. Man påminns om suffixet -*staðir* som från Norge fördes över till Island. – Det är ett viktigt och tidigare för forskningen okänt faktum, som Nilsson har uppdagat, då han funnit att böjningen av typen *Holtar*, *Hrísar* enligt texternas vittnesbörd är sekundär på Island. ”Bland de isländska originaldiplomen fram till 1450 möter vi endast appellativisk böjning av de plurala ornamnen med neutralt grundord” (Nilsson 1975, s. 131). Det rör sig tydligen om analogi från maskuliner och femininer.

Det framstår alltså som helt obevisat – och dessutom otroligt – att de nordiska pluraler, som utgör en så viktig del av Bjorvands material, skulle återgå – i stor skala eller som helhet – på ieur. -*ā-es* – vare sig i rakt nedstigande led eller som nybildningar inom ett från ieur. tid nedärvt system.

Men trots all denna kritik vill jag framhålla, att Bjorvands avhandling absolut är läsvärd. Ett så friskt grepp ser man inte ofta.

⁵ *Wapa-staðir*, m. sg. var 'vadställe', *Wapa-staðir*, pl. däremot 'markerna vid vadstället'. O.s.v.

Korrekturtillägg

Sedan det föregående var satt, blev jag uppmärksamgjord på att tankar liknande dem jag framför avslutningsvis ovan har formulerats redan av C. I. Ståhle i Sakkunnigutlåtande rörande professuren i nordiska språk i Uppsala 1962. Ståhles förslag kommenteras av Börje Tjäder 1967, s. 17 f.

Litteratur

- Bjorvand, Harald, Zu den altwestnordischen Pluralendungen -ar, -ir, -r bei femininen Substantiven (i: Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap. = NTS. 26, s. 195–215).
- Hellberg, Lars, Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. UUÅ 1960:1. Uppsala 1960.
- Hesselman, Bengt, Från Marathon till Långheden. Nordiska texter och undersökningar 7. Uppsala 1935.
- Holm, Gösta, [Anmälan av] Norsk stadnamnleksikon (i: Maal og Minne 1977, s. 146–164).
- Kühner, Raphael – Stemmann, Carl, Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. [2]. Satzlehre. Erster Teil. Leverkusen 1955.
- Nilsson, Jan, Plurala ortnamn på Island. Morfologiska iakttagelser. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities. 8. Umeå 1975.
- Tjäder, Börje, Studier över de plurala bebyggelsenamnens morfologiska utveckling. Nomina germanica. 15. Uppsala 1967.
- Torp, Alf, Gamalnorsk ordavledning (GNOA). Nyutgåva med rättelser och tillägg av Gösta Holm. Scripta minora regiæ societatis Humaniorum litterarum lundensis. 1973–1974:2. Lund 1974.
- Nynorsk etymologisk ordbok (NEO). Kristiania 1919.
- Tveitane, Mattias, Fra ord til navn. [Bergen] 1983.

Litteraturkrönika 1989

Av S. Fries, D. Kornhall, B. Pamp och C. Platzack

Ulrike Claudi, Zur Entstehung von Genussystemen. Überlegungen zu einigen theoretischen Aspekten, verbunden mit einer Fallstudie des Zandes. Mit einer Bibliographie und einer Karte. 188 s. Hamburg 1985 (Helmut Buske Verlag). ISBN 3-87118-681-3. Frågan om hur naturliga språk utvecklar genussystem var livligt debatterad under slutet av 1800-talet men har sedan dess väckt mindre intresse. I den här boken tar förf. åter upp denna fråga. På basis av en genomgång av drygt tvåhundra äldre och modernare artiklar och böcker om fenomenet genus drar hon slutsatsen att genus primärt bör behandlas som ett rent grammatiskt fenomen. I bokens andra del gör förf. en ingående studie av genussystemet i Zande, ett språk talat i Zaire, Sudan och i den Centralafrikanska republiken.
C. P.

Leiv Flydal, Språket. Struktur og samfunn. Utvalgte Skrifter. Utvalg og redaksjon ved Arne Halvorsen og Geirr Wiggen. 1–2. 588 s. Oslo 1989 (Novus forlag). (Oslo-studier i språkvitenskap. 5.) ISBN 82-7099-154-6 (1), 82-7099-155-4 (2). Leiv Flydal (1904–1983) slutade sitt yrkesverksamma liv som professor i romansk filologi vid universitetet i Oslo och hade dessförinnan innehaft olika tjänster vid Norges Handelshøyskole. Han anses vara Norges främste efterkrigsromanist och var kanske mer känd utanför än innanför landets gränser. Här hyllas han genom en utgåva av ett urval artiklar av vilka en del tidigare inte har varit publicerade. Bidrag ursprungligen författade på franska eller tyska har översatts till norska av Ola Breivega, Kirsten Broch Flemestad, Kjersti Fløttum, Arne Halvorsen, Turid Henriksen och Marianne Hobæk Haff.

Utgåvan består av tre delar: 1) *Om allmenne og romanske språkspørsmål*, med underavdelningarna *Vitenskapelige bidrag til allmenn- og sosiolingvistikken* samt *Populærvitenskapelige bidrag*; 2) *Om norsk språk*; 3) *Om skjønnlitteratur og dikterspråk*. Rubrikerna ger en uppfattning om Flydals mångsidighet; det kan tilläggas att han snarast tillhörde den glossematiska skolan och att han var starkt intresserad av semiotik, något som bl.a. yttrar sig i en originell studie av *Kartet og Virkeligheten. Et forsøk på klassifisering av det geografiske karts beskrivelsesinventar ut fra glossematiske synspunkter*. Som språkpolitiker stod han provokativt långt åt vänster. Rubriken på ett av hans bidrag därvidlag lyder också: *La arbeidsfolks språk bli einaste riksmål i landet – så blir det norsk!* Bland de litteraturvetenskapliga bidragen kan nämnas tre studier om respektive Jules Romains, Paul Valéry och Roger Martin du Gard.
B. P.

Från fornyrdislag till fri vers. Studier framlagda vid Första nordiska metrik-konferensen, Göteborg 24-26 september 1987. Utgivna av S. Bäckman, A. Kruckenberg och E. Lilja. 181 s. U.o. 1989. (Skrifter utgivna av Centrum för metrisk studier. 1.) ISBN 91-87988-00-3. Centrum för metrisk studier är en ännu ganska ny sammanslutning av nordiska, mest svenska, litteraturvetare och språkmän för studium av versbyggnad, särskilt meter och rytm. Sällskapet har haft två konferenser, en 1987 och en 1989, och lagom till den senare förelåg rapportvolymen från den förra. Konferenserna och rapportvolymen har visat och visar hur starkt behovet är av att äldre och yngre metoder för analys av versifikation konfronteras med lingvistiska teorier och fakta.

Den första konferensen hade inget centralt tema, och i rapportvolymen finns, som det står i förordet, ”'God's plenty', alltifrån rent teoretiska modeller till konkreta metrisk analys av enskilda dikter”. Frithiof Rundgren inordnar metriken i en vittomfattande språk teori. Kristján Árnason beskriver, utifrån isländska exempel, versbyggnad med formaliserade analysmodeller som alltid skiljer skarpt mellan metrisk och lingvistisk form. Gerrit Otterloo föreslår en formaliserad beskrivningsapparat för rytm menad att kunna fånga upp alla variationer i ett metriskt schema. Auli Viikari vill vidga begreppet poetisk rytm så att det skall ligga inte bara i fonetiken utan också (oberoende av denna) i grammatiken, semantiken, pragmatiken och typografin. Augustin Mannerheim söker definiera de variabler som bestämmer vår upplevelse av rytm och påvisa vilka av dessa som är mest verksamma i ett antal enskilda dikter. Lars Huldén skriver om blankversen, särskilt manliga och kvinnliga versslut och typer av spänning mellan schema och rytm. Ulf Malm undersöker metricitet och meter i Gunnar Ekelöfs två första diktsamlingar, Eva Lilja skriver om sammanhanget mellan rytm och budskap i en serie dikter av Sonja Åkesson och Åse Hiorth Lervik skriver (mycket elegant) om ungefär det samma i en dikt av Nordahl Grieg. Sven Bäckman behandlar orena eller bättre ungefärliga (eng. approximate) rim i engelsk poesi och presenterar en typologi för sådana rim, och Kristian Wählin skriver om intet mindre än slutrimmets framväxt i europeisk konstpoesi.

Till den majoritet av bidragen som inte är skrivna på engelska finns det summaries i bokens slut. D. K.

Andreas Heusler an Wilhelm Ranisch. Briefe aus den Jahren 1890-1940. In Zusammenarbeit mit Oskar Bandle herausgegeben von Klaus Düwel und Heinrich Beck. Mit einem Geleitwort von Hans Neumann. IX + 739 s. Basel und Frankfurt am Main 1989 (Helbing und Lichtenhahn Verlag AG). (Beiträge zur nordischen Philologie. 18. Band.) ISBN 3-7190-1022-8. Andreas Heusler var en väldig brevskrivare. År 1953 gav Theodor Salfinger ut hans brev till William Thalbitzer, och nu publiceras hans brev till Wilhelm Ranisch, liksom Heusler filolog med inriktning på den fornvästnordiska litteraturen men mindre känd än denne, hämmad i sin forskningsverksamhet som han var av en betungande gymnasieläraryörda. De sammanlagt 208 publi-

cerade breven, till omfånget motsvarande 579 trycksidor, är bara ett urval av hela hans korrespondens med Ranisch, som omfattar 418 brev och 96 brev- och vykort; utelämnade är den senare kategorien och brev av mer privat natur. Ett positivt urvalskriterium är att de medtagna breven skall vara lärdomshistoriskt intressanta. Förutom själva breven innehåller volymen flera värdefulla bidrag. Både Heuslers och Ranischs arbeten bibliograferas. Därutöver skriver Heinrich Beck om Andreas Heusler och hans forskningar, Oskar Bandle om Andreas Heusler och universitetet i Basel, där han verkade nästan hela sitt yrkesverksamma liv, samt Klaus Düwel om Wilhelm Ranischs liv och forskning. Själva breven är dock givetvis huvudsaken: de ger en fascinerande inblick i en svunnen tids lärdomsvärld. Läsningen underlättas av ett föredömligt personregister där omnämnda forskare förtecknas med uppgift inte bara om i vilket (vilka) brev vederbörande nämns utan också om levnadsår, forskningsinriktning och viktigare verk. B. P.

Pirjo Kukkonen, Från konst till vetenskap. Begreppet vetenskap och dess språkliga uttryck i svenskan under 400 år. 360 s. Helsingfors 1989 (Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet). (Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. A:5.) ISBN 951-45-4962-7. ISSN 0358-0172. Syftet med denna både språkligt och kulturhistoriskt intressanta avhandling är att ge en beskrivning av det semantiska fältet 'vetenskap', här operationellt definierat som bestående av följande femton nominal: *konst, kunskap, lära, lärdom, vetenskap, vetenskap, filosofi, studium, fakultet, disciplin, doktrin, scientia, science, forskning* och *fack*. Perspektivet är både diakront och synkront: förf. studerar dels hur det undersökta semantiska fältet förändras under tiden 1477–1976, dels vilka relationer de studerade nominalen har till varandra under olika perioder av denna tidsrymd. Vid detta studium har förf. förtjänstfullt beaktat samspelet mellan den semantiska analysen och den kulturhistoriska kontexten. Den teoretiska ramen för avhandlingen utgörs dels av Triers fältteori, dels av den predikations- och komponentanalys som utvecklats av Geoffrey Leech. Både empiriskt och metodiskt har denna avhandling mycket att erbjuda sina läsare. C. P.

Lexikon des Mittelalters. IV. 8.–10. Lieferung. Göss–Hiddensee. Sp. 1569–2220. München und Zürich 1989 (Artemis Verlag). ISBN 3-7608-8838-0 (8), 3-7608-8839-9 (9), 3-7608-8840-2 (10). Med de nu utgivna häftena är det fjärde bandet av *Lexikon des Mittelalters, Erzkanzler bis Hiddensee*, fullbordat. I häftena 8–10 märks artiklarna *Grab, Grammatik* (där de isländska grammatiska avhandlingarna dock inte nämns), *Hafen, Hagiographie, Haithabu, Hanse, Haus, Heer* och *Hexen, Hexerei*. Både redigeringsmässigt och i fråga om utgivningstakten gör Artemis Verlag ett mönstergillt arbete; verket har visserligen långt kvar till fullbordan men är redan nu, för att citera en recensent, "Eine Kathedrale des Wissens". B. P.

Hans Lindquist, English Adverbials in Translation. A Corpus Study of Swedish Renderings. 184 s. Lund 1989 (Lund University Press). (Lund Studies in English 80.) ISBN 91-7966-074-6. ISSN 0076-1451. En "översättning" kan enl. Lindquist definieras som en text vilken är (a) baserad på en annan text skriven på ett annat språk, (b) skriven med syftet att göra någon aspekt eller några aspekter hos utgångstexten tillgänglig för nya läsare och (c) gjord på sådant sätt och stående i sådan relation till utgångstexten att texten accepteras som översättning av medlemmarna i det samhälle där målspråket talas. Med denna definition som bakgrund studerar förf. hur professionella översättare har gått till väga för att översätta adverbial från engelska till svenska. En korpus på 2.000 adverbial hämtade från tio moderna romaner (fem brittiska och fem amerikanska) översatta till svenska under 1970- och 80-talen utgör underlaget för undersökningen. De engelska adverbialen och deras svenska översättningar analyseras så långt det är möjligt enligt samma grammatiska modell, med hänsyn tagen till adverbialens semantiska typ (rums-, tids-, sätts-adverbial etc.), grammatiska funktion och position. Resultaten visar i detalj hur översättarna använt sig av svenskans möjligheter för att återge de engelska adverbialen. – En biprodukt av studien är den (delvis statistiska) analys av adverbialsbruket i moderna engelska och amerikanska romaner som utgör det nödvändiga underlaget för själva översättningsstudien. C. P.

Linguistic Structure in Language Processing. Edited by Greg N. Carlson and Michael K. Tanenhaus. VIII + 413 s. Dordrecht 1989 (Kluwer Academic Publishers). (Studies in Theoretical Psycholinguistics. 7.) ISBN 1-55608-074-3. Psykolingvistikens upplevelde en storhetstid i slutet av 1960-talet, då en mängd studier genomfördes av hur olika aspekter av språkstrukturen påverkade perception och minne hos försökspersonerna. Efter en nedgång under 1970-talet har den psykolingvistiska forskningen skjutit ny fart under 1980-talet, beroende dels på att experimentmetoderna blivit mer sofistikerade, dels på att de teoretiska problemen numera kan formuleras mera stringent och bättre integreras med språkforskningens övriga domäner. I den här volymen har Carlson och Tanenhaus samlat 9 uppsatser från mitten av 1980-talet som tar upp psykolingvistiska aspekter på fonologi, morfologi, lexikon, syntax och semantik; därtill kommer en längre inledning av de två utgivarna, där psykolingvistikens utveckling under 1960- och 70-talen skisseras. Författarna hämtas både från det lingvistiska och det psykologiska lägret. Bland uppsatserna kan nämnas Treimans försök att finna psykologiska stöd för olika hypoteser om hur stavelsen är uppbyggd, Lapointes och Dells syntes av moderna idéer om satsproduktionen, Linebargers undersökning av språklig performans och språklig bedömning hos personer med Wernickes afasi, som ger stöd åt hypotesen att språket är modulärt till sin natur, och Stowes studie av vilken roll de tematiska rollerna spelar för att styra en parsers operationer. C. P.

Linguistic Theory in Second Language Acquisition. Edited by Suzanne Flynn and Wayne O'Neil. XIII + 443 s. Dordrecht 1988 (Kluwer Academic Publishers). (Studies in Theoretical Psycholinguistics. 8.) ISBN 1-55608-084-0. Forskningen runt förvärvandet av ett andra språk har under de senare åren fått ökad stringens genom att den orienterat sig mot moderna grammatiska teorier för naturliga språks struktur. Den här presenterade volymen är ett gott exempel på ett fruktbart tillämpande av princip- och parameterteorin inom tvåspråkighetsforskningen. Enligt princip- och parameterteorin kan syntaktisk variation förklaras med existensen av olika parametrar, en klass av språktypspecifika möjligheter som interagerar med de universella principerna för att forma de olika naturliga språkens grammatiska system. Den universella grammatiken anger vilka möjliga värden en parameter kan ta, och det specifika värdet för en parameter i ett visst språk bestäms utifrån de språkliga intryck som barnet får när det förvärvar sitt modersmål. Det är en omtvistad fråga vilken roll den universella grammatikens principer och parametrar spelar för den som lär sig ett nytt språk i vuxen ålder, när parametrarnas värden redan är fixerade. Denna fråga diskuteras i flera uppsatser i denna volym. Enligt Clahsen är den universella grammatiken inte involverad när en vuxen lär sig ett andraspråk, medan Felix, Flynn, Liceran, Lust och White i sina uppsatser hävdar motsatsen. Volymen innehåller totalt sett tjugotvå uppsatser som på olika sätt tar upp andraspråksproblematiken; därtill kommer en kortare inledning av utgivarna. Förutom de mer tekniska bidragen märks en utmärkt översikt över tvåspråkighetsforskningen av Newmeyer och Weinberger.

C. P.

Sylfest Lomheim, Omsetjingsteori. Ei elementær innføring. 180 s. Oslo 1989 (Universitetsforlaget). ISBN 82-00-02736-8. Denna utmärkta lärobok i översättningsteori har tidigare använts inom den treåriga kursen i fackspråksöversättning vid Agders distriktshögskola i Kristiansand. Förf. påpekar med rätta att det centrala begreppet i en definition av översättning är *kommunikativ ekvivalens*, inte synonymi, och fastslår att den språkliga lösning som översättaren skall sträva efter är att ge den närmaste naturliga ekvivalensen i målspråket.

Efter en genomgång av den teoretiska bakgrunden till översättningsteorin ger förf. en översikt över viktiga begrepp och problemställningar. Han skiljer teoretiskt mellan översättningen som process och produkt, där processen objektivt kan kartläggas utifrån en deskriptiv analys, medan produkten i hög grad blir föremål för en normativ bedömning. Eftersom översättning har mera med språkbruk än med språkstruktur att göra menar förf. att en tillfredsställande förklaring av översättningsprocessen måste ta avstamp främst i textlingvistik och i psykolingvistiska forskningsresultat, men han betonar också att samspelet mellan språkbruk och språkssystem är viktigt att beakta.

I avsnittet om översättningen som produkt diskuterar förf. närmare begreppet *naturlig ekvivalens*. Han ger här också en översikt över olika slags

översättningsfel och diskuterar om det finns gränser för vad som går att översätta. I ett särskilt kapitel behandlas skillnader när det gäller att översätta facktext och litterära texter; förf. kommer här också in på textade översättningar av filmer. Det avslutande kapitlet behandlar datorns roll vid översättning.

C. P.

C. Marynissen, Hypokoristische suffixen in oudnederlandse Persoonsnamen inz. de -z- en -l-suffixen. De Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. 481 s. Gent 1986 (Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde). (Bekroonde werken. Reeks VI, nr. 115.) ISSN 0770-7967. Detta omfattande verk är en omarbetning av en doktorsavhandling från 1971, med den kände experten på hypokorismer professor Karel Roelandts som handledare. Avhandlingen innehåller, förutom inledning, förkortningslistor, bibliografi och statistiska tabeller, tre huvudavdelningar. I den första, *Glossarium*, ges en alfabetisk förteckning över attesterade namn, med belägg och källhänvisningar (verket blir därmed ett slags fornnederländsk personnamnsordbok; men det är att märka att undersökningen kronologiskt begränsas till tiden före 1150). Den andra är helt naturligt uppdelad i ett avsnitt för -z- och ett för -l-suffixen. Inom varje avsnitt diskuteras materialet århundrade för århundrade. I den tredje huvudavdelningen ges mer ingående historisk-geografiska studier över de olika -l-suffixen.

B. P.

The Null Subject Parameter. Edited by Osvaldo Jaeggli and Kenneth J. Safir. 320 s. Dordrecht 1989 (Kluwer Academic Publishers). (Studies in Natural Language and Linguistic Theory. 15.) ISBN 1-55608-086-7. Ett av de flitigast diskuterade ämnena inom modern komparativ syntax är frågan varför den finita satsens subjekt i vissa språk måste uttryckas, medan det i andra språk inte behöver uttryckas. Inom ramen för princip- och parameter teorin har man med skiftande framgång försökt isolera den parameter, noll-subjekt-parametern, som anses vara orsaken till att naturliga språk skiljer sig i detta avseende. I den här boken har Osvaldo Jaeggli och Ken Safir samlat nio uppsatser som med material från drygt femtio olika språk diskuterar parameterns utseende. Jaeggli och Safir ger i sin inledning en översikt över tidigare forskning runt parameterhypotesen i allmänhet och noll-subjekt-parametern i synnerhet. Bland uppsatserna märks Hagit Borers bidrag om anaforiskt AGR, James Huangs om noll-subjekt i kinesiskan, Richard Kayne om 'clitic climbing' i olika romanska språk och Nina Hymes diskussion om noll-subjekt-parametern och förvärvandet av modersmålet. Expletiva noll-subjekt, som bl.a. finns i isländska, nämns endast i förbigående.

C. P.

Edgar C. Polomé, Essays on Germanic Religion. V + 144 s. + 4 opaginerade sidor med illustrationer. Washington, D.C. 1989 (Institute for the Study of

Man). (*Journal of Indo-European Studies Monograph Number Six.*) ISBN 0-941694-34-8. Edgar C. Polomé, professor vid University of Texas, Austin, Texas, publicerar här fyra studier i germansk religionshistoria. Alla har givits ut eller har varit avsedda att ges ut i annat sammanhang och trycks här om i oförändrat skick. Den första, *The Indo-European Component in Germanic Religion*, stod ursprungligen i samlingsvolymen *Myth and Law among the Indo-Europeans. Studies of Indo-European Comparative Mythology* (utgiven av Jaan Puhvel, 1970). Den tar upp fr.a. Baldermyten och dess tänkbara släktingar. Den andra, *Some Comments on Völuspá, Stanzas 17–18*, ingår i *Old Norse Literature and Mythology: A Symposium* (utgiven av Polomé, 1969) och diskuterar skildringen i Völuspá av människornas skapelse. *Divine Names in Indo-European* är resultatet av ett föredrag som hölls vid den internationella namnforskarkonferensen i Ann Arbor, Michigan, 1981; kongressrapporten "has apparently been indefinitely delayed", skriver Polomé syrligt. *Germanic Religion: An Overview* är, som framgår av titeln, en bred översikt över germansk religionshistoria. Den skulle ha publicerats i ett samlingsverk om *Ancient European Spirituality* som olyckligtvis aldrig bringades till fullbordan.

Edgar C. Polomé är en välkänd forskare inom sitt fält. Det är ett nöje att läsa hans klara och auktoritativa framställning. B. P.

Sentential Complementation and the Lexicon. Studies in Honour of Wim de Geest. Edited by Dany Jaspers, Wim Klooster, Yvan Putseys, Pieter Seuren. 456 s. Dordrecht 1989 (Foris Publications). ISBN 90-6765-415-9. Denna festskrift till professor Wim de Geest, Bryssel, innehåller tjugofem bidrag rörande syntaktiska och lexikala problem, ämnen som speglar festföremålets intresseområden. Några av bidragen tar upp problem från de skandinaviska språken. Hans Bennis och Teun Hoekstra diskuterar i sitt bidrag bl.a. frågan varför svenskan skiljer sig från andra germanska språk i att tillåta passivering vid objekt med infinitiv, ex. av typen *Peter hördes sjunga en sång*. Fritz Beukema och Marcel den Dikken undersöker infinitivmärkets position i olika germanska språk. Lars Hellan skriver om problem med den lexikala analysen av verbavledda substantiv, Christer Platzack om svenskans supinum, och Tarald Taraldsen diskuterar ordföljd i bisatser. Även flera av de andra bidragen har implikationer för beskrivningen av de skandinaviska språken, även om de inte direkt diskuterar skandinaviska data. C. P.

Syntactic Phrase Structure Phenomena in Noun Phrases and Sentences. Edited by Christa Bhatt, Elisabeth Löbel and Claudia Schmidt. IX + 187 s. Amsterdam/Philadelphia 1989 (John Benjamins Publishing Company). (Linguistik Aktuell/Linguistics Today, Volume 6.) ISBN 90-272-2726-8. Denna samling uppsatser presenterades i sektionen "Phrase structure: syntax and semantics" på det tyska lingvistsällskapets tionde möte i Wuppertal i mars 1988. Huvuddelen av uppsatserna tar sin empiriska utgångspunkt i förhållan-

dena i tyskan, men den teoretiska diskussionen är av allmänt lingvistiskt intresse. I centrum för uppmärksamheten står frågan om hur substantivfrasen är strukturerad. Denna fråga är av särskilt intresse för skandinavisk syntaxforskning eftersom de skandinaviska språkens substantivfraser är relativt sett mer komplexa än substantivfraserna i de övriga germanska språken. Huvuddelen av uppsatserna utgår från Abneys DP-analys (DP = 'Determiner Phrase'): bland de fenomen som diskuteras märks kongruens inom substantivfrasen (Susan Olsen), komplementens och attributens position i substantivfrasen (Stefanie Schachtl), samt skillnader och likheter mellan engelska och tyska substantivfraser. C. P.

Tristan et Iseut. Les poèmes français. La saga norroise. Textes originaux et intégraux présentés, traduits et commentés par Daniel Lacroix et Philippe Walter. 667 s. Paris 1989 (Librairie Générale Française. Le Livre de Poche). (Lettres gothiques.) ISBN 2-253-05085-7. Sagan om Tristan och Isolde finns bevarad bara i brottstycken på fornfranska. Här utges, med kommentarer och namnregister, de äldsta av dessa: Bérouls *Le Roman de Tristan*, Thomas' arbete med samma titel, *La Folie Tristan*, *Le lai du Chèvrefeuille* och *Le Donnei des Amants*. Texterna meddelas i "une synthèse provisoire de ce que la philologie et l'histoire littéraire ont apporté aux témoins tristaniens durant ces dernières années." Ingen variantapparat finns; däremot ges, till tjänst för den som inte kan fornfranska, en parallellöversättning till modern franska. Avslutningsvis presenteras för första gången en översättning till franska av den norröna i sig kompletta Tristan-versionen, *Tristrams saga*.

Givetvis har franska litteraturhistoriker störst glädje av boken, men den har också sitt intresse för nordiska forskare som nu får en behändig och lättillgänglig utgåva av de äldsta fornfranska Tristan-texterna. B. P.

Valency. Three Studies on the Linking Power of Verbs. Edited by Finn Sørensen. 71 s. København 1988 (Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck). (Copenhagen Studies on Language. Cebal Series No. 11.) ISBN 87-17-03515-5. Termen VALENS saknar teoretisk status i de flesta grammatiska teorier i dag. Termen täcker ett mer eller mindre väldefinierat område av grammatiska problem som behandlas olika i olika teorier, nämligen problemet om hur vissa enheter (t.ex. verb) kan kombineras med andra enheter (vilka satsdelar, fraser, semantiska roller o.dyl. som verbet specificerar). I den här boken tas valensproblematiken upp utifrån tre skilda teoretiska synvinklar. Christer Platzack beskriver hur dessa problem behandlas inom ramen för den generativa transformationsgrammatiken och Lisbeth Falster Jacobsen visar hur detta görs inom en teoretisk ram som är härledd från den tyska valensskolan. Det tredje bidraget, av Michael Herslund, är det mest originella och intressanta i volymen. Herslund utgår liksom Falster Jacobsen från den tyska valensskolan men argumenterar för en radikal förändring av denna teori, som också tar de grammatiska relationerna i beaktande. C. P.

Fred Weerman, The V2 Conspiracy. A synchronic and a diachronic analysis of verbal positions in Germanic languages. XII + 263 s. Dordrecht 1989 (Foris Publications). (Publications in Language Science 31.) ISBN 90-6765-409-4. Mycket forskning har under 1980-talet, särskilt inom ramen för princip- och parameterteorin, ägnats det s.k. V2-fenomenet, egenskapen att endast ett led får föregå det finita verbet i en huvudsats. De germanska språken (modern engelska undantagen) uppvisar alla denna egenskap. I den här anmälda avhandlingen ger förf. en översikt över resultaten av denna forskning och föreslår en beskrivning, som tillåter honom att ge svar på frågor av följande typ: (a) Varför finns V2-fenomenet i vissa språk men inte i alla? (b) Varför finns det vanligen fler möjliga positioner för det finita verbet än för det infinita? (c) Varför har huvudsatser och bisatser inte samma ordföljd? (d) Varför har finita satser obligatoriskt utsatt subjekt i vissa språk men inte i andra? (e) Varför har objektssatser inte samma distribution som objekts-NP? (f) Hur förhåller sig samordning och underordning till varandra? Förf. undersöker dessutom om den föreslagna teorin är diakroniskt adekvat: han diskuterar här dels uppkomsten av V2 i tyska och holländska, dels förlusten av V2 i engelska.

Weermans avhandling är mycket ambitiöst upplagd, både teoretiskt och empiriskt: bl.a. kräver han av sin teori att den kan beskriva alla de germanska V2-språken, även om han i sina studier lägger huvudvikten vid tyska, holländska och engelska data. Tyvärr verkar den föreslagna modellen ha betydande svårigheter med de skandinaviska språken, så som jag visat i en längre anmälan i *Nordic Journal of Linguistics* 1990. Trots detta bör inte minst skandinaviska syntaktiker ha mycket att hämta i Weermans avhandling. C. P.

Yearbook of Morphology. Edited by Geert Booij & Jaap van Marle. 326 s. Dordrecht 1988 (Foris Publications). ISBN 90-6765-376-4 (bound), 90-6765-375-6 (paper). Intresset för morfologi som en relativt självständig språkvetenskaplig deldisciplin har under de senaste åren ökat markant. En viktig bidragande orsak till detta är den allt större betydelse som lexikonet kommit att spela för olika grammatiska teorier. *Yearbook of Morphology*, vars första band härmed anmäles, har till syfte att stödja och förstärka detta nyvaknade intresse för morfologi. Årsbokens mål är att kunna ge en representativ översikt av den nuvarande utvecklingen och de vunna resultaten inom morfologins område. Den första volymen av årsboken innehåller tolv artiklar, däribland flera om huvudled och dess egenskaper (Aronoff, Hoeksema, Roeper, Scalise, Schultink), en recensionsartikel och fem recensioner. Under rubriken Book Notices anmäls ytterligare femton böcker om morfologi. C. P.

Niederdeutsch in Skandinavien. II. Akten des 2. nordischen Symposions 'Niederdeutsch in Skandinavien' in Kopenhagen 18.-20. Mai 1987. Unter Mitwirkung von Kurt Erich Schöndorf herausgegeben von Karl Hyldgaard-Jensen, Vibeke Winge und Birgit Christensen. 266 s. Berlin 1989 (Erich Schmidt Verlag). (Beihefte zur Zeitschrift für Deutsche Philologie. 5.) ISBN 3-503-02286-4. ISSN 0933-0798. Att lågtyskans inflytande på de nordiska språken är ett fruktbart forskningsområde visas av den livaktiga verksamhet med symposier i ämnet som pågår. Den första symposierapporten om "Niederdeutsch in Skandinavien" kom 1987 och anmäldes i ANF 104 (1989):192 f. Här föreligger en andra del, om möjligt ännu mer innehållsrik än den första. Bidragen är uppdelade i fyra områden (artikelförfattarna nämns inom parentes): *Sprachliche Verwandtschaft zwischen Niederdeutsch und den nordischen Sprachen* (Kurt Braunmüller, Laurits Saltveit, Karl Hyldgaard-Jensen), *Expansion des Niederdeutschen innerhalb des nordischen Sprachgebiets* (Robert Peters, Erik Simensen, Märta Åsdahl Holmberg, Ralf-Peter Ritter, Markku Kantola, Vibeke Winge, Hans Valdemar Gregersen), *Niederdeutscher Einfluss auf die nordischen Schriftsprachen des Mittelalters* (Kurt Erich Schöndorf, Lars-Erik Ahlsson, Birgit Christensen, Jette Corfitzen) samt *Niederdeutsche Beeinflussung der gesprochenen Sprache in Skandinavien* (Magda Nyberg, Egil Pettersen, Arne Torp, Hans-Peter Naumann).

Enligt bokens förord hölls det tredje symposiet i ämnet i Uppsala den 17-20 augusti 1989. B. P.

Klaus von See, Mythos und Theologie im skandinavischen Hochmittelalter. 167 s. Heidelberg 1988 (Carl Winter Universitätsverlag). (Skandinavistische Arbeiten. Band 8.) ISBN 3-533-04119-0. Vilket är det fundamentala syftet bakom den fornvästnordiska litteraturen och särskilt Snorres arbeten? Hur förhåller sig hedendom till kristendom i denna litteratur? Vad ville, djupast sett, Snorre och för oss anonyma kolleger till honom när de räddade den hedniska mytologin och bilden av det förkristna isländska samhället från glömskan? Modern forskning har ibland velat tillskriva denna litteratur mycket speciella syften på linje med högmedeltida teologiska teoribildningar: man har t.ex. velat se den fornvästnordiska litteraturen som ett tillrättat vittnesbörd om den naturalis religio som föregår kristendomen, man har velat se Snorre-Eddan som en djävulslära, en demonologi, man har menat att isländsk mentalitet och isländsk historia framställs i litteraturen på så sätt att de skulle harmoniera med vissa kristna idéer som i sin tur skulle stödja islänningarnas strävan till nationell självständighet gentemot den norska kungamakten.

I förevarande arbete vill förf. polemisera mot vad han kallar "teologisering" av den fornvästnordiska litteraturen. Han menar att texterna motsäger eller åtminstone inte kan avinnas tillräckligt stöd för sådana tolkningar som de refererade. Han underkänner i det sammanhanget Snorre-Eddans prolog som anvisning till hur resten av verket skall förstås och fränkänner Snorre författarskapet till prologen. Själv vill förf. tolka synen på hedendom och

kristendom i den fornvästnordiska litteraturen mera enkelt och traditionellt: han ser denna litteratur som ett led i en kamp mot historielöshet och nationell identitetsförlust, som ett medel att rädda det hedniska kulturarvet, så att detta tillsammans med kristendomen skall kunna utgöra bas för ett nordiskt kulturellt "särmedvetande". D. K.

Working Papers in Scandinavian Syntax, Volume 44. Special Issue on Comparative Germanic Syntax. Edited by Lars Olof Delsing, Cecilia Falk, Christer Platzack. 170 s. Lund 1989 (Lunds universitet. Institutionen för nordiska språk). ISBN 91-7970-916-8. Sedan 1984 anordnas varje år ett symposium för jämförande germansk syntaxforskning, *Workshop on Comparative Germanic Syntax*. Det sjätte symposiet i denna serie hölls 1989 i Lund, och liksom efter det fjärde symposiet i serien (Montréal 1987, se ANF:s litteraturkrönika 1988) har huvuddelen av bidragen (elva av arton) samlats i en särskild volym. Bidragen tar upp vitt skilda aspekter på jämförande germansk syntax: här skall endast omnämnas de som har anknytning till de nordiska språken. Tre författare (Tor Åfarli, Kjartan Ottósson, Charlotte Reinholtz) diskuterar olika sätt att beskriva det s.k. V2-fenomenet i germanska språk, d.v.s. det faktum att det finita verbet normalt står på andra plats i en påståendesats. Jan Anward tar upp begränsningar på passiv i svenskan och engelskan, Cecilia Falk diskuterar existentialkonstruktionen och Sten Vikner beskriver dubbla objekt och s.k. object shift (möjligheten att ha lätta objekt före eller efter negation i satser av typen *jag slog honom intel/jag slog inte honom*). Lars Hellan tar i sitt bidrag A Two Level X-bar System upp en principiellt viktig fråga för beskrivningen av språks frasstrukturer. C. P.

ÜberBrücken. Festschrift für Ulrich Groenke zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Knut Brynhildsvoll. XVII + 514 s. Hamburg 1989 (Helmuth Buske Verlag). ISBN 3-87118-884-0. Professorn i nordistik vid universitetet i Köln, Ulrich Groenke, förärades på sin 65-årsdag denna digra festschrift, som, förutom sedvanlig Tabula Gratulatoria och förteckning över festföremålets skrifter, innehåller 29 uppsatser och en kort levnadsbeskrivning. Groenkes huvudintressen omfattar förutom de skandinaviska språken också finska, vilket återspeglas i flera av uppsatserna. Bidragen är indelade i fem ämnesgrupper: lingvistik, medeltidskunskap, översättningsvetenskap, litteraturvetenskap och realiakunskap. Flera uppsatser rör isländska ämnen. Janez Orešnik skriver om vokalkvantitet i modern isländska, Svavar Sigmundsson gör en jämförelse mellan isländska och tyska principer för ordbildning och Ernst Walter studerar sammansatta substantiv i tidig fornvästnordisk översättningslitteratur. Mer litteraturvetenskapligt inriktade är Heinrich Becks studie av Völundarkvida, Anatoly Libermans essä om optiska illusioner och identitetsförväxlingar i den fornisländska litteraturen samt Hans Schottmanns studie av berättartekniken i Hrafinkelssagan. Bland studier om övriga

nordiska språk kan nämnas Mona Göpels funderingar kring motiv i Strindbergs "Dödsdansen" och Helmut Blochwitz studie av komiska inslag hos Kielland.

*

Theodore M. Andersson & William Ian Miller, Law and Literature in Medieval Iceland. Ljósvetninga saga and Valla-Ljóts saga. XVIII + 329 s. Stanford, California 1989 (Stanford University Press). ISBN 0-8047-1532-7. Föreliggande volym innehåller den första fullständiga engelska översättningen av *Ljósvetninga saga*; därtill kommer en engelsk översättning av *Valla-Ljóts saga*. Volymen inleds med en omfattande introduktion på drygt 100 sidor. I introduktionens första kapitel utreds relationen mellan sagorna och det sociala system inom vilket de utspelas, med betoning på de juridiska aspekterna, i dess andra kapitel diskuteras de två sagorna närmare, och deras relation till övrig medeltida litteratur utreds. Boken avslutas med en lista över de personer som uppträder i sagorna och släkträden för de viktigaste släkterna, en bibliografi i urval samt ett namnregister.

C. P.

Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989. Redigert av Bjørn Eithun, Eyvind Fjeld Halvorsen, Magnus Rindal, Erik Simensen. 325 s. Oslo 1989 (Novus forlag). ISBN 82-7099-153-8. Lexikografen, textutgivaren och kulturhistorikern professor Finn Hødnebo har fyllt sjuttio år och på sedvanligt sätt hedrats med en festskrift. Ämnena kretsar kring norrön filologi, äldre nordisk språkhistoria och lexikografi. Att här redogöra för alla de 22 bidrag som ingår skulle bli för utrymmeskrävande; det får räcka med några subjektivt valda smakprov. Jakob Benediktsson presenterar kortfattat en hittills förbisedd men textkritiskt relevant handskrift av *Stjórn III*. Bjarne Fidjestøl diskuterar expletivpartikeln som dateringskriterium för fornvästnordisk poesi. Eyvind Fjeld Halvorsen skriver om ändelsevokalerna i Eidsivatings kristenrätt i OUB 317, 4:o. Alfred Jakobsen dryftar frågan om nationalitetstillhörigheten för översättaren av *Erex saga*, och Stefán Karlsson kommer in på ett liknande problem beträffande *Karlamagnús saga*. Hallvard Lie ger några tänkvärda nytolkningar av skildringen i *Egils saga* av skaldens sista tid, och Else Mundal demonstrerar hur en bokstavstrogen läsning av slutet i *Völuspá* insatt i ett nytt sammanhang kan ge bättre konsekvens åt dikten. Egil Pettersen prövar frågan om det har funnits vokalharmoni i äldre sørvestlandsk, och Kjell Venås diskuterar, efter en idé av Lis Jacobsen, temat *Kvinne og mann i Gulatingslova*. De anförda exemplen kan räcka för att ge en bild av festskriftens spännvidd och halt.

B. P.

Halldór Ármann Sigurðsson, Verbal Syntax and Case in Icelandic In a Comparative GB Approach. 378 s. Lund 1979 (Department of Scandinavian Languages, University of Lund). ISBN 91-7900-658-2. I denna internationellt

redan uppmärksammade avhandling ger förf. en bred översikt över teoretiska och empiriska problem i samband med beskrivningen av satsbyggnaden i modern isländska, till en del också i jämförelse med satsbyggnaden i övriga skandinaviska språk, engelska och tyska. Inledningsvis diskuterar förf. olika hypoteser om isländsk satsstruktur och koncentrerar sig därefter på frågor som rör samspelet mellan kasus och verbsyntax. Ett kapitel ägnas åt olika typer av infinitivkonstruktioner, ett annat åt olika slag av underförstådda nominalfraser (referentiella och expletiva tomma subjekt i finita och infinita satser). I kapitlet "Case percolation" utvecklar förf. en intressant teori för utdelningen av kasus. I avhandlingens längsta kapitel, "Promotion, theta-selection and Case", beskriver förf. bl.a. existentialsatser, passivkonstruktioner, mediala verbformer och satser med oblika subjekt. Förf. kan på flera punkter visa att tidigare beskrivningar av dessa fenomen inte är tillräckliga.

Halldór Sigurðsson innehållsrika avhandling är både empiriskt och teoretiskt en guldgruva för den som forskar i modern isländsk syntax. Diskussionen håller genomgående en hög kvalitet, och förf. argumenterar skickligt för sina beskrivningar. Naturligtvis finns det kontroversiella inslag i avhandlingen: ett sådant är påståendet att infinitivfrasens tankesubjekt måste vara försett med abstrakt kasus, en hypotes som dock får gott stöd av kongruensförhållandena i infinitivfraser med predikativ. Det råder ingen tvekan om att forskningen om skandinavisk syntax i allmänhet och modern isländsk syntax i synnerhet tagit ett betydande steg framåt i och med tillkomsten av denna bok.

C. P.

Jónas Kristjánsson, Eddas and Sagas. Iceland's Medieval Literature. Translated by Peter Foote. 443 s. + 19 färgplanscher och 2 kartor. Reykjavík 1988 (Hið íslenska bókmenntafélag). Jónas Kristjánsson är chef för Arnarnáttúrufræðingadeildina í Reykjavík. Han publicerade ursprungligen föreliggande arbete på isländska i ett verk om Islands historia, avsett för en isländsk läsekrets och utgivet för att fira elvahundraårsminnet av Islands kolonisation 874. Den nu översatta versionen är något utvidgad. Den formar sig till en bred framställning av isländsk litteratur fram till reformationen, där eddadikterna får ungefär 60 sidor, skaldedikterna 30, lagar, genealogier och Landnámabók sammanlagt 20, helgonlegender 12, kungasagorna 44, samtidssagorna 24, islänningasagorna 96 och övriga genrer – þættir, riddar- och hjáltesagor, Jónsbok, folkvisor, rímur samt yngre religiös och världslig poesi – 91. Genrernas förhistoria, avgränsningar och karakteristiska diskuterar ingående, och de enskilda verkens tillkomsttid, stil, personteckning och övriga särdrag analyseras utförligt. Det framgår klart att Jónas Kristjánsson inte bara är en specialist med säker kännedom om hela den väldiga forskningen kring den behandlade litteraturen; han är också en entusiastisk men inte okritisk läsare av den och har uppenbarligen personlig bekantskap med de texter som han skriver om och som han inte drar sig för att värdera, i

personliga ordalag som inte blir sämre i Peter Footes eleganta översättning. *Eddas and Sagas* förtjänar att bli ett standardverk för alla som studerar den isländska medeltidslitteraturen. B. P.

Mottuls saga, edited by Marianne E. Kalinke. With an Edition of *Le Lai du cort mantel* by Philip E. Bennett. CLI+108 s. Copenhagen 1987 (C.A. Reitzels forlag). (Editiones Arnarnagnæanæ, Series B, vol. 30.) ISBN 87-7421-612-0. *Mottuls saga* är en norrön prosabearbetning av det fornfranska poemet *Le Lai du cort mantel*, troligen tillkommen på initiativ av den norske kungen Hákon Hákonarson (1217–63). Både den franska texten och den norröna bearbetningen presenteras här i kritiska parallellutgåvor, den franska på vänstersidan av uppslaget och motsvarande parti av den norröna bearbetningen på högersidan. Den norröna texten ges i två eller tre olika versioner, beroende på handskriftsläget. Textdelen följs av en kommentar och en översättning av de olika norröna textpartierna till engelska.

Marianne Kalinke har försett sin utgåva med en utförlig inledning, där hon bl.a. ger en litteraturvetenskaplig bakgrund till den utgivna texten och diskuterar vilken version av den fornfranska texten som kan ha legat till grund för den norröna bearbetningen. Hon ger också en översikt över tidigare utgåvor och presenterar en noggrann genomgång av de olika norröna handskrifterna, som utmynnar i ett förslag till stemma. C. P.

Sagas of the Icelanders. A Book of Essays. Edited by John Tucker. IX + 383 s. New York & London 1989 (Garland). ISBN 0-8240-8387-3. I den här boken har John Tucker samlat 15 tidigare publicerade uppsatser om isländska sagor; de äldsta bidragen är från 1970, det yngsta från 1986. I samband med publiceringen har smärre förändringar gjorts i texterna. Det enda nyskrivna bidraget är Tuckers inledande introduktion. Syftet med samlingen är att ge icke-specialisten en översikt över nyare forskning runt de isländska sagorna.

De fyra inledande uppsatserna (Hermann Pálsson, Theodore M. Anderson, Lars Lönnroth och Jenny Jochens) tar upp allmänna frågor rörande de isländska sagorna; därefter följer uppsatser som behandlar specifika sagor: Margaret Clunies Ross och Preben Meulengracht Sørensen skriver båda om Egils saga, Ursula Dronke om Laxdæla och Jesse Byock om Eyrbyggja saga. Tre uppsatser behandlar teman ur Njáls saga (Constance B. Heatt, Carol J. Clover och William Ian Miller). Slutligen skriver Russell Poole om Gunnlaugs saga Ormstungu, Robert Cook om Grettis saga, John Lindow om Bandamanna saga och Óskar Halldórsson om Hrafnkels saga.

Det är ett utmärkt initiativ som John Tucker har tagit när han samlat dessa läsvärda uppsatser i en volym. C. P.

Terje Spurkland, Innføring i norrønt språk. 173 s. Oslo 1989 (Universitetsforlaget). ISBN 82-00-02703-1. Denna lärobok i klassisk fornvästnordiska (normaliserad isländska från mitten av 1200-talet) vänder sig i första hand till dem som tidigare inte stiftat bekantskap med ämnet. Dispositionen är den normala för grammatikor av detta slag; efter en kortare inledning följer elva sidor ljudlära, hundra sidor morfologi och knappt trettio sidor syntax. Boken avslutas med ett ordregister. I inledningen poängterar förf. att hans syfte är att ge en synkron översikt över den klassiska fornvästnordiskan, där diakrona aspekter endast tas med i beskrivningen när de underlättar förståelsen av det beskrivna språksystemet. Varje kapitel avslutas med övningsuppgifter. I det stora hela ger Spurklands bok ett gott intryck, även om man naturligtvis kan ha annan uppfattning än förf. om vad som ovillkorligen bör finnas med i en lärobok av denna typ.

C. P.

To islandske bispekrøniker. Fortælling om Ísleif. Hungervækker. Oversat med indledning, noter og efterord af Agnete Loth. 96 s. Odense 1989 (Odense Universitetsforlag). ISBN 87-7492-739-6. I två fristående biskopskrönikor berättas om de äldsta biskoparna på Islands sydliga biskopssäte, Skálholt. Den ena krönikan är mycket kort – två och en halv sida i trycket – och berättar om Islands förste biskop, Ísleifr Gizurarson, i två heterogena och ganska opersonligt skrivna episoder. Den andra är en betydligt fylligare krönika, delvis hållen i en mycket personlig ton, om de fem första biskoparna på Skálholt (alltså även Ísleifr Gizurarson). Ingen av dem har tidigare översatts till danska. De presenteras här i en dansk språkdräkt vars kvaliteter garanteras av översättarnamnet. Agnete Loth står också för en initierad inledning och mycket informativa noter.

B. P.

Úr Döllum til Dala. Guðbrandur Vigfússon Centenary Essays. Edited by Rory McTurk and Andrew Wawn. IX + 327 s. Leeds 1989 (Leeds Studies in English). (Leeds Texts and Monographs. New Series. 11.) ISBN 0-902296-21-3. ISSN 0075-8574. Úr Döllum – från dalarna i Yorkshire – til Dala – till Guðbrandur Vigfússon från Dalasýsla – kommer detta samlingsverk till hundraårsminnet av Guðbrandurs (1827–1889) dödsdag. Fjorton forskare medverkar med norröna studier, flera av dem med bidrag som direkt anknyter till Guðbrandur och hans forskning (man saknar dock en bibliografi över Guðbrandurs arbeten). B.S. Benedikz presenterar ”a biographical sketch” av Guðbrandurs liv. Ursula Dronke skriver om *Corpus Poeticum Boreale* och Svavar Sigmundsson om Guðbrandurs insatser i Cleasby-Vigfússonens *An Icelandic-English Dictionary*. Svavars slutomdöme är att Guðbrandurs omarbetning av Cleasbys samlingar var ytterst genomgripande och resulterade i ”one of the most remarkable and useful dictionaries yet to have been made of the ancient language of Iceland”. Andra bidrag berör sagor som Guðbrandur har givit ut eller forskat i: *Ljósvetninga saga* (Theodore M. Andersson), *Hallfreðar saga* (Robert Cook) och *Eyrbyggja saga* (Vésteinn Ólason).

Övriga ämnen som behandlas är Tors färd till Utgårdaloke och mytens eventuella förbindelser med keltisk tradition (Michael Chesnutt), distributionen av *fyr(ir) sakir (sakar)* kontra *sakir* som dateringsmöjlighet i 1200- och 1300-talets isländska prosa (Peter Hallberg), Gunnar Gunnarsson och isländska folksagor (Sveinn Skorri Höskuldsson), sagorna, Snorre och skaldediktningen (O. D. Macrae-Gibson), *The wife's lament* och *Skírnismál* (P. R. Orton), lösa och fasta fornfyndets betydelse för den muntliga traditionen på Island (Richard Perkins), skaldediktningens poetik (Margaret Clunies Ross) och Snorres inställning till poesi (Sverrir Tómasson). B. P.

Vafprúðnismál. Edited by Tim William Machan. 106 s. Cambridge 1988 (Durham Medieval Texts, number 6). ISBN 0-9505989-5-X. ISSN 0955-0666. Denna utgåva är huvudsakligen avsedd för inte alltför avancerade studenter, vilket bl.a. yttrar sig i en utförlig inledning, där dikten sätts in i sitt sammanhang och studeras med avseende på t.ex. mytologisk bakgrund, struktur och versmått, i pedagogiskt utformade kommentarer till enskilda avsnitt i dikten och i en noggrann, men inte fullständig glossar. Även forskare kan emellertid ha glädje av arbetet, vilket ger en initierad forskningsöversikt och är försett med "textual notes" som meddelar väsentligare varianter.

Själva textutgåvan presenteras i en version som är mindre normaliserad än man väntar sig i ett arbete av lärobokskaraktär. Sålunda återges, i enlighet med originalet, /ð/ både som ð, þ och d. Däremot normaliseras vokaltecknen a, o, q, æ, e och e, men utan att principerna för detta klargörs på ett sätt som är begripligt för andra läsare än sådana med mycket goda kunskaper om den norröna fonologien.

En detaljanmärkning är att Rökstenen s. 76 kallas för "the famous Røk stone". En inte alltför kunnig student bibringas därmed oundvikligen intrycket att runstenens namn innehåller en motsvarighet till det fornvästnordiska *røk*. B. P.

*

Reidar Astås, Kirkelig/skolastisk terminologi i et morsmålsverk fra middelalderen. 143 s. Oslo 1989 (Novus forlag). ISBN 82-7099-151-1. Den kristna terminologien i fornnordiska texter har tidigare undersökts av forskare som C. R. Unger, R. Keyser, Bernhard Kahle, Carl-Eric Thors, Ernst Walter och Peter Hallberg. Här fördjupar Astås studiet genom att undersöka det religiösa språket i *Stjórn I*. Ordförrådet grupperas efter terminologiska huvudområden som Kyrkan och kristenheten, Tron, Gudsbegreppet, Kristus, Människan, Synden och Nåden. I sin sammanfattning påpekar förf. att det på vissa områden förelåg en väl etablerad fornvästnordisk terminologi vid tiden för det undersökta verkets tillkomst, medan på andra språkbruket var mer flytande. Att *Stjórn I* kom till, "førte tydeligvis utbyggingen av kirkelig og skolastisk terminologi på norrønt mål et langt stykke videre i forhold til før", summerar Astås.

I bibliografien nämns inte att Peter Hallbergs artikel om bildspråket i det religiösa fornvästnordiska språket, som trycktes första gången i en symposierapport 1985, förekommer också i en, för att citera förf., "revised and much enlarged version" i ANF 102 (1987). I samma nummer av ANF finns f.ö. också en (bibliograferad) artikel av Astås om bibelbruk i Kongespeilet.

B. P.

Ernst Håkon Jahr, Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814. 95 s. Oslo 1989 (Novus forlag). ISBN 82-7099-147-3. Detta är en reviderad och kompletterad separatutgåva av ett kapitel ur samlingsverket Vårt eget språk (red. Egil Børre Johnsen, Oslo 1987). Boken handlar helt och hållet om den norska språkstriden och därmed sammanhängande språkplanering. Den löpande framställningen ägnas åt själva striden och dess sociala och ideologiska bakgrund, medan litterära prover på olika språkformer samt lingvistiska hårddata om språkformers egenart och språkreformers innebörd presenteras i separata textutor. Framställningen är i allra bästa mening lättillgänglig; layout och typografi är mycket läsarvänliga, ett rikligt bildmaterial stimulerar engagemanget och framför allt är texten mycket välskriven. Händelsekedjorna beskrivs åskådligt samtidigt som förf. har ett så klart perspektiv på sitt ämne att han, vilket ju är en prestation, kan även för icke-norrmän tydliggöra logiken bakom absurditeten i den norska språkstriden. Stridens böljegang under decennier och århundraden gör läsningen direkt spännande.

D. K.

Ernst Håkon Jahr & Ove Lorentz (red./eds.), Syntaks/Syntax. 418 s. Oslo 1989 (Novus forlag). (Studier i norsk språkvitenskap/Studies in Norwegian Linguistics. 4.) ISBN 82-7099-140-6. ISSN 0333-4023. Med sin antologi om norsk syntax fortsätter paret Jahr-Lorentz sin värdefulla utgivning av metodiskt och lärdomshistoriskt intressanta artiklar om det norska språket. Att syntaxen har tilldragit sig forskningens intresse först på senare tid visas på ett mycket påtagligt sätt av bidragens tillkomsttid: endast tre av de sammanlagt 22 artiklarna är publicerade före 1959. De äldre bidragen är skrivna av Knud Knudsen (1847), Alfred Jensen (1916) och Olav Næs (1933). Bland senare artikelförfattare märks Einar Lundeby, Eskil Hanssen, Thorstein Fretheim, Knut Tarald Taraldsen, Ernst Håkon Jahr, Jan Terje Faarlund och Lars Hellan. Boken avslutas med en givande bibliografi över norsk syntax.

Det återstår bara att önska att utgivarna får fullborda sin framgångsrika verksamhet genom att de ges tillfälle att publicera det i förordet till den tredje delen utlovade samlingsverket om norsk språkhistoria.

B. P.

Knud Knudsen, Reiserinner. Hefte V. 1868–1878. Utgitt av Bymålslaget. S. 449–560. Oslo 1989 (Det norske samlaget). ISBN 82-521-3448-3. Skolmannen och språkpolitikern Knud Knudsen (1812–1895) hade för vana att som vuxen

tillbringa somrarna på resande fot i Norge, till fots, ridande, i vagn, på båt och på järnväg. Hans reseminnen, som till största delen består av bearbetningar omkring 1890 av dagboksanteckningar, är av stort kultur- och lokalhistoriskt intresse och utges häftesvis som ett bihang till *Maal og Minne*. Det nu utgivna häftet omfattar tiden 1868–1878 och skildrar bl.a. en strapatsrik resa i den norska Finnmarken samt besök i Tromsø och Trondheim, Kongsberg, Gudbrandsdalen och Sandefjord.

Komplett kommer *Reiseminner* att bli en bok på mer än 700 sidor. B. P.

Helge Lødrup, Norske hypotagmer. En LFG-beskrivelse av ikke-verbale hypotagmer. 303 s. Oslo 1989 (Novus). (Oslo-studier i språkvitenskap. 4.) ISBN 82-7099-146-5. De icke-verbala hypotagm som står i centrum för intresset i denna bok är norska nominalfraser och adjektivfraser, medan andra icke-verbala hypotagm som adverbfraser, prepositionsfraser och kvantifierarfraser endast berörs flyktigt. Förf. har valt att presentera sin beskrivning inom ramen för den lexikalisk-funktionella grammatikmodellen. Denna modell är, liksom den i dag helt dominerande princip- och parameterteorin, utvecklad ur den klassiska transformationsgrammatiken, och skiljer sig från princip- och parameterteorin främst genom att den ser de syntaktiska funktionerna som primitiva element i beskrivningen. Förf. påpekar att hans syfte är att beskriva, inte att utveckla teorin eller att jämföra olika teorier. I vissa avseenden är dock Lødrups bok ett inlägg i den teoretiska debatten: han finner i sin beskrivning av de olika frastyperna stöd för fyra centrala antaganden som i flera avseenden avviker från vad som är gängse inom modellen.

Lødrups bok innehåller en mängd intressanta beskrivningar av olika aspekter hos de frastyper som han valt att undersöka. Särskilt avsnittet om adjektivfraser är rikt på originella iakttagelser och fruktbara uppslag, men även nominalfrasavsnittet har flera värdefulla inslag. Det länder förf. till heder att han vågat sig på att undersöka frastyper som inte haft någon central roll i den lingvistiska litteraturen under de senare åren, och härigenom förtjänar hans arbete att uppmärksammas också av lingvister med annan teoretisk bakgrund. C. P.

Tor A. Åfarli, The Syntax of Norwegian Passive Constructions. 249 s. Trondheim 1989 (Department of Linguistics, University of Trondheim). (Working Papers in Linguistics. 9.) ISSN 0802-3956. Denna studie av passiva konstruktioner i norskan, utförd inom ramen för princip- och parameterteorin, har två syften. För det första vill förf. göra troligt att passivens morfologiska markering representerar den tematiska roll som är knuten till subjektet vid motsvarande aktiva verb, och att det passiva verbet inte skiljer sig från sin aktiva motsvarighet med avseende på förmågan att dela ut kasus. För det andra vill förf. visa att det är fruktbart att anta trädstrukturer också för de lexikala representationerna och att satsens djupstruktur bildas genom att olika lexikala delstrukturer kombineras till en helhet.

Åfarlis studie innehåller flera intressanta delanalyser; bl.a. ger förf. en förklaring till varför inte alla verb kan förekomma i passiv form. De ergativa verben ägnas relativt stort utrymme, och deras likheter och olikheter med de passiva verben utreds. Förf. jämför också norskans passivkonstruktion med passivkonstruktionen i engelska och föreslår en parametrisk skillnad mellan språken som förklarar varför engelskan inte kan ha opersonlig passivum.

I flera avseenden gör dock Åfarlis studie ett ofärdigt intryck, något som motiverar dess publicering som "working paper". Frånsett rena typografiska skönhetsfläckar som rubriker nederst på sidan och s. 34 placerad som s. 160 finns det brister i den vetenskapliga argumentationen. Allvarligast är kanske att förf. på några centrala punkter gör för beskrivningen absolut nödvändiga antaganden utan att han bemödar sig om att ge oberoende stöd för dessa.

C. P.

*

Sture Allén, Martin Gellerstam, Sven-Göran Malmgren, Orden speglar samhället. 135 s. Stockholm 1989 (Allmänna Förlaget). (Forskningens frontlinjer.) ISBN 91-38-90844-1. I detta populärvetenskapliga verk svarar Sture Allén för ett kapitel om förnamn, Sven-Göran Malmgren för ett avsnitt om det politiska språket och Martin Gellerstam för återstoden. Förutom ett allmänt avsnitt om ordförrådet som samhällspegel tas frågor upp som ofta förekommer (eller borde förekomma) i allmänhetens diskussion om språkfrågor på ordnivå: hur många ord det finns i svenskan, hur samhällsutvecklingen avspeglas i språket, riksdagspartiernas språk, samhällets produktion av termer, svenskan i översättningar från engelskan, våra förnamn. Man fäster sig vid den pedagogiskt mycket skickligt genomförda diskussionen om antalet ord i svenskan, förbluffas över hur lätt det är att avslöja partitillhörighet i riksdagen genom ordvalet (*exploatera, förtrycka* och *skattefusk* förekommer oftast hos (vpk), *trygghet* hos (s), *livskvalitet* hos (c), *humanitär* hos (fp) samt *valfrihet, tvång* och *krångel* hos (m)) och ler roat åt hur svårt det är att åstadkomma idiomatiska översättningar t.o.m. från ett så närbesläktat språk som engelskan. Andra avsnitt hade varit värda att nämna: detta är populärvetenskap när den är som bäst.

B. P.

Åsa Brumark, Blindness and the Context of Language Acquisition. 227 s. Stockholm 1989 (Stockholms universitet. Institutionen för nordiska språk). (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. MINS nr. 31.) ISBN 91-86762-18-4. ISSN 0348-3568. Detta är den tredje avhandlingen inom ramen för projektet "Blindness and Communication", lett av professor Ragnhild Söderbergh (de tidigare är Karin Junefelts *Blindness and Child-Adjusted Communication*, Sthlm 1987, och Lennart Helspongs *Regulation of Dialogue. A Theoretical Model of Conversation with an Empirical Application*, Sthlm 1988, anmäld i ANF:s litteraturkrönika 1988).

Brumark studerar i sin avhandling tre fall av tidig kommunikation mellan moder och barn: i det ena mor-barn-paret var modern blind och barnet seende, i det andra var modern seende och barnet blind, medan både moder och barn var seende i det tredje paret. Syftet är bl.a. att beskriva sådana drag i kommunikationen som kan visa på olika grad av kontextuellt beroende; särskilt uppehåller förf. sig vid hur dessa drag samspelar med barnets ålder och med eventuell blindhet hos någon av parterna. Förf. studerar också samspelet mellan kontextfaktorer av detta slag och barnets utveckling mot att bli en med modern mera jämbördig samtalspartner, samt hur modern anpassar sitt kommunikativa beteende efter barnets förmåga att delta i kommunikationen. Inte oväntat visade det sig att modern hade svårare att anpassa sig efter barnets behov när någon av parterna i samtalet var blind.

C. P.

Gunilla Byrman, Graviditetsuttryck i svenskan. 252 s. Lund 1989 (Lund University Press). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 44.) ISBN 91-7966-077-0. Att en kvinna är med barn kan uttryckas på många olika sätt. I den här intressanta avhandlingen dokumenteras variantrikedomen i svenskan, och de olika uttrycken analyseras med avseende på deras referens, fraseologi och bildspråk. Graviditetsuttrycken refererar vanligen till någon av graviditetens faser: (a) samlagen och ingången i tillståndet refereras till i fraser av typen *Han har gjort henne i omständigheter* och *Hon har fått en bulle i ugnen*, (b) livet under graviditeten i fraser som *de väntar småfolk* och *hon är med barn* och (c) förlossningen och föräldraskapet i fraser som *hon är till reds att flyga i halvör* och *där kommer småfrämmande*. Förf. kan visa att det finns bestämda mönster för hur graviditetsuttryck är uppbyggda, och att de olika uttrycken för att graviditet föreligger kan visa på mycket skiftande attityder till havandeskapet. Förf. studerar också graviditetsuttryck i äldre svenska och ägnar ett kapitel åt graviditetsuttryck med regional och lokal anknytning. I avhandlingens andra del presenteras en lista på över tusen graviditetsuttryck med uppgifter om bruklighet och källa, excerperade huvudsakligen ur dialekt- och folkminnesarkivens samlingar samt ur svar på en egen frågelista. I vissa fall ger förf. även etymologiska uppgifter om uttrycken. Avhandlingen visar på ett mycket tydligt sätt hur ett känsligt, närmast tabubelagt ämne ger upphov till en mycket rik flora av mer eller mindre genomskinliga uttryck. Byrmans undersökning är härigenom intressant både för språkforskare och etnologer.

C. P.

Ann-Cathrine Edlund, Sjö katt och svarttjäder. Studier över säljägares noard för säl inom det bottniska området och östersjöområdet. 59 s. Umeå 1989. (Center for arctic cultural research, Umeå university). (Research reports. Nr 15.) ISSN 0283-9717. I denna rapport beskriver förf. först sälarter och gamla tiders säljakt på undersökningsområdet samt refererar och diskuterar utifrån internationell litteratur fakta och teorier kring språktabu. Vi vet att språktabu-

bu i Nordeuropa inte minst är belagt från "maritima miljöer". Ur ett icke redovisat grundmaterial om ca 200 svenska beteckningar för '(variant av) säl', hämtade från områdena kring Östersjön–Bottenhavet–Bottenviken, lyfter förf. fram ett tjugotal ord som hon utifrån det ena eller andra kriteriet misstänker vara noord: ord som består av eller innehåller en beteckning för ett annat djur än säl (t.ex. *iskatt*), ord som troligen lånats från estniskan eller finskan eller samiskan (t.ex. *rok*, samiskt *rokka*), deskriptiva beteckningar (t.ex. *rödbröstore*) o.s.v. Förf. har uppenbarligen rätt i att säljakten med sitt skygga byte och sina faror för jägaren i en förvisso maritim miljö måste ha gett sållsynt god psykologisk grogrund för språktabu, och det finns gamla källor som styrker detta. Men som vanligt är det, när tabuföreställningarna sedan länge är glömda, mycket svårt att visa vilka ord i en av många skäl rik synonymik som varit noord eller använda själva orden som bevis för att tabut existerat. Förf. kringgärdar klokt nog sina resultat med reservationer.

D. K.

Lena Ekberg, Gå till anfall och falla i sömn. En strukturell och funktionell beskrivning av abstrakta övergångsfraser. 187 s. Lund 1989 (Lund University Press). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 43.) ISBN 91-7966-066-5. Ämnet för denna avhandling är verbfraser sådana som *falla i sömn*, *gå till anfall*, *komma till besinning*, *råka i raseri*. Fraserna betecknar övergång från ett mänskligt tillstånd eller en mänsklig aktivitet till ett annat/en annan och har en enhetlig, härledbar betydelse som till sin kärna är densamma som hos enkla verb eller adjektivkonstruktioner såsom *somna* eller *bli rasande*. Författaren undersöker frasernas ställning i språkssystemet och deras sätt att fungera jämfört med de enklare, väsentligen synonyma uttrycken. Fraserna har en något lägre lexikaliseringsgrad än de icke semantiskt härledbara, d.v.s. "ogenomskinliga" idiomerna av typen *komma på kant (med någon)*. De låter sig inordnas i bestämda semantiska fält på olika nivåer, typ (i hierarkisk ordning) Verksamhet/Yttre tillstånd – Tvång/Beroende – [- intention] – [+ ekonomisk]: *komma i beroende*; *komma, råka i förlägenhet*; *komma, råka i skuld*. Det finns semantiska regler för hur verb, preposition och substantiv kombineras i fraserna; märk t.ex. att det intentionella *gå* inte passar till de nyss citerade icke-intentionella substantiven. I förhållande till de närmast motsvarande enklare uttrycken kan de abstrakta övergångsfraserna t.ex. ändra intentionaliteten (*komma i samspråk* visavi *samtala*) och förstås aktionsarten (*gå i strejk* – *strejka*), eller de kan särskilt framhäva en punktuell aktionsart (*råka i raseri* – *bli rasande*). Det kan visas att eventuella komplement hänför sig till hela frasen och inte bara till substantivet. I jämförelse med de enklare uttrycken kan fraserna lättare avvara komplement (*hon kom till undsättning* – **hon undsatte*).

Förf. håller ihop sina iakttagelser, de ovan refererade och alla de andra, i ett sammanhängande tankebygge. Hon skriver måttat men mycket klart.

D. K.

Gustaf Ericsson, Folklivet i Åkers och Rekarne härad. 1. Arbete och redskap. Anteckningar för 1830–1840-talen utgivna av Magdalena Hellquist. LXXXVIII + 208 s. Uppsala 1989 (Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:18.) ISBN 91-85540-42-0. ISSN 0348-4483. En av 1800-talets verkligt stora upptecknare och samlare var metallarbetaren Gustaf Ericsson (1820–94). Hans uppteckningar av folkminnen och dialekt från Åkers och Rekarne härad i Sörmland, d.v.s. trakterna kring Eskilstuna och Strängnäs, har nu efter 150 år börjat publiceras. Utgivare är Magdalena Hellquist, arkivarie vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, där huvuddelen av Ericssons samlingar är förvarade. I den nu utkomna första delen skildrar Magdalena Hellquist inledningsvis Gustaf Ericssons liv och Sven-Bertil Jansson tecknar honom som folkminnessamlare. Båda belyser hans märkliga sociala situation: han levde tidvis närmast i misär men betydde under hela denna tid mycket för forskarvärlden, representerad av Södermanlands Fornminnesförening och kretsen kring J. A. Lundell och tidskriften Svenska landsmål i Uppsala. I den nu utgivna delen, som noga följer Gustaf Ericssons handskrift, behandlar han lanthushållningen: åkerbruket, ängarna, husdjuren, hägnaderna, hemman och lägenheter. Han ger oss en ytterst sakkunnig dokumentation av allt detta. Utgåvan har försetts med ordlista, kommentarer och register. S. F.

Olle Hammermo, Språklig variation hos barn i grundskoleåldern. XI + 154 s. Uppsala 1989 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 24.) ISBN 91-506-0729-4. ISSN 0083-4661. Denna avhandling utgör en del av rapporteringen från projektet *Barnets språkliga identifikation*, som under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet genomfördes av medlemmar i den uppsaliensiska FUMS-gruppen. Studier av vuxna talare har visat att dessa uttrycker sin sociala identitet med språkliga medel: huvudsyftet för projektet *Barnets språkliga identitet* har varit att kartlägga hur framväxandet och valet av dessa språkliga medel samspelar med inväxandet i en egen social roll.

Projektets undersökningsmaterial består av inspelningar av elever ur årskurserna 1–9 i den mellansvenska staden Eskilstuna. I sin delundersökning studerar Hammermo tretton fonologiska och morfologiska språkvariabler. På basis av dessa variabler beskriver han de undersökta barnens språkvariation med avseende på ålder, kön, socialklass, föräldrars geografiska härkomst o.dyl. Som ett resultat av undersökningen kan Hammermo bl.a. slå fast att den sociala variationen i variablerna inte är så stor som i tidigare studier av vuxna informanter från Eskilstuna. Det finns inte några tecken på att barnen differentierar sig språkligt på grund av möjliga sociala ambitioner. I ett avslutande kapitel visar förf. hur det går att utnyttja de studerade variablerna för att konstruera ett faktorbaserat språkindex, med vars hjälp

man i framtida studier kan beskriva graden av språklig identifikation med Eskilstuna.
C. P.

Ann-Marie Ivars, Närpesdialekten på 1980-talet. 270 s. Helsingfors 1988 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 552. Studier i nordisk filologi. 70.) ISBN 951-9018-47-6. ISSN 0039-6842 (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland). ISSN 0356-0376 (Studier i nordisk filologi). Initiativet till denna undersökning kommer från Närpes kommun, som i samband med ortens 650-årsjubileum 1981 beviljade medel för en undersökning av den moderna Närpesdialekten. Uppdraget att utföra studien lades i kompetenta händer – Ann-Marie Ivars är en erfaren och omdömesgill forskare. Målet i Närpes blev 1878 föremål för en för sin tid ingående beskrivning av A. O. Freudenthal, vilket gör att hon kan visa vilka förändringar som har inträffat under de senaste hundra åren. Resultatet av undersökningen, som omfattar språkets alla nivåer utom syntaxen, är att dialekten inte bara har förändrats i riktning mot och under inflytelse av riksspråket utan också visar upp en hel del inomdialektala förändringar, t.ex. att slut-*i* försvinner i supinum av starka verb så att ett äldre *dräiji* 'dragit' nu uttalas *dräij*. Det framgår att dialekten i jämförelse med de flesta rikssvenska folkmål har en mycket stark ställning och används t.ex. i teatern, rockmusiken och nyårsrevyerna. Det hot som trots allt finns mot den är huvudsakligen de talrika inlånade riksspråksorden, som lätt medför riksspråkighet också i fråga om uttal, morfologi och syntax.

Bokens tillkomsthistoria gör att den i första hand riktar sig till dem som talar Närpesmål. Att målgruppen består av personer som inte kan förutsättas förstå språkvetenskapligt fackspråk har påverkat framställningssättet i arbetet, men inte dess höga vetenskapliga halt.
B. P.

Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23, utgiven av Per-Axel Wiktorsson. LX + 235 s. Stockholm 1989 (Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-sällskapet, häft. 258, bd 78). ISSN 0347-5026. Detta arbete innehåller en kritisk utgåva av en av de äldsta handskrifterna till Magnus Erikssons landslag (MELL), den s.k. H-handskriften, som tidigare inte varit utgiven. I sin inledning jämför Wiktorsson bl.a. språket i denna handskrift med den efter vilken MELL tidigare utgivits (A-handskriften). Han kan därvid göra troligt att H-handskriften är minst lika gammal som A-handskriften och säkrare än denna kan knytas till åren runt 1300-talets mitt. Wiktorsson visar också att handskriftens skrivare troligen är identisk med en diplomskrivare som var verksam i Strängnäs med omnejd under åren 1330–1363.

C. P.

Lena Moberg, Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker. 288 s. Uppsala 1989 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Academiæ Regiæ

Gustavi Adolphi. LVIII.) ISBN 91-85352-18-7. ISSN 0065-0897. Det lågtyska inflytandet på svenskan under medeltiden har vid upprepade tillfällen studerats och kommenterats, men föreliggande avhandling utgör det första försöket att med hjälp av erfarenheterna från dagens forskning om språk i kontakt skapa en bättre förståelse för mekanismen bakom detta inflytande. På grundval av material hämtat från Stockholms medeltida tänkeböcker klarlägger förf. förutsättningarna för att fornsvenskan kunde påverkas så radikalt av medellågtyskan utan att detta resulterade i totalt språkbyte. Författarens hypotes är att tvåspråkiga spelat en aktiv roll i denna process; stöd för detta får hon genom att jämföra språkbruket hos den sannolikt tvåspråkige Helmik van Nörden med språkbruket hos den sannolikt enspråkige Ingevald. Förf. kan också avfärda en tidigare hypotes om att förhållandet mellan medellågtyskan och fornsvenskan skulle ha karaktären av diglossi.

Efter en översikt över den kulturella och språksociala situationen i Stockholm under senmedeltiden koncentrerar förf. sig på de två undersökta stadsskrivarna. En inledande kartläggning av deras tänkebokstexter visar att nästan alla lågtyska inslag utgörs av isolerade enheter, lågtyska morfem eller morfemkombinationer, i en för övrigt svensk text. Förf. diskuterar strukturella faktorer som gynnat resp. motverkat överföringen av lågtyska enheter och beräknar vidare det totala medellågtyska inflytandet på ordförrådet i de excerperade texterna. På denna punkt kan hon korrigera äldre uppgifter om att över hälften av ordförrådet skulle vara medellågtyskt: hennes resultat visar att andelen tyska direktlån och hybridbildningar av det totala antalet löpande ord ligger runt 7 %.

Huvuddelen av avhandlingen behandlar lånordens integrering i fornsvenskan med avseende på stavning, ordböjning och ordbildning. Här kan förf. bl.a. påvisa att Helmik har fler tyska drag än Ingevald i sin stavning av lånord (t.ex. *e* för *ä*, finalt *ch* för *g(h)*, *cht* för *kt* o.dyl.), att Ingevald uteslutande använder *-a* som infinitivändelse, medan Helmik vacklar mellan *-a* och *-e*, samt att Helmik ofta använder suffixet *-er* i stället för det svenska *-are*.

Det framgår av författarens undersökning att Helmiks språk är mer varierat än Ingevalds. En intressant tanke, som får gott stöd i avhandlingen, är att tvåspråkiga språkbrukare som Helmik för sin omgivning bör ha spelat en roll inte bara som direkta förmedlare av ett lågtyskt ordförråd utan också som språkliga nybildare: därigenom har de på ett avgörande sätt bidragit till utformningen av den nya tidens svenska. Sammanfattningsvis kan det slås fast att Mobergs avhandling givit en ny dimension åt vår förståelse av karaktären hos det lågtyska inflytandet på medeltidens svenska. C. P.

Mål och minnen. Vänskrift till Sven Söderström 1988 från arbetskamraterna på ULMA. 112 s. Uppsala 1989 (Dialekt- och folkminnesarkivet). ISBN 91-85540-46-3. Denna vänskrift, tillkommen i samband med Sven Söderströms

avgång från posten som arkivchef för ULMA, innehåller 20 bidrag av skiftande längd och kvalitet, förutom sedvanlig översikt över festföremålets tryckta skrifter. Flera av bidragen ger korta prov på det rika material som finns i ULMA:s inspelningar men som av främst ekonomiska skäl ännu inte har blivit utskrivet och därigenom användbart som forskningsmaterial. Kristina Hagren ger ett exempel på en inspelning från Fårö, Erik Olof Bergfors ger ett prov på nordligt leksandsmål, Margareta Källskog ger en utskrift av en inspelning på överkalixmål, Rune Västerlund en utskrift av inspelning från Kälamon i Jämtland och Eva Åhker en utskrift av inspelning från Dalby socken i Uppland. Bland övriga bidrag kan nämnas Maj Reinhammars diskussion om betydelsen och härledningen av ordet *hurrabas* i opposition mot en uppgift i Kristina Nikulas avhandling.

C. P.

Eva Mårtensson & Jan Svensson, Offentlighetsstruktur och språkförändring. 217 s. Lund 1988 (Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet). (Nordlund 14.) ISSN 0281-5427. Denna volym innehåller tre uppsatser som är resultatet av planeringsarbetet inför forskningsprojektet *Det offentliga samtalets förändring*, lett av docent Jan Svensson i Lund. I den första uppsatsen, "Det offentliga samtalet – kommunikationsteoretiska utgångspunkter", avgränsar Svensson begreppet 'offentligt samtal' och diskuterar i anslutning till Habermas' offentlighetsteori de karakteristiska dragen i det moderna samhällets offentlighet. Svenssons andra uppsats, "Kommunikationsförhållanden i Sverige under efterkrigstiden", utgör en preliminär version av ett kapitel i Svenssons bok *Kommunikationshistoria*, som anmäldes i fjolårets litteraturkrönika. Den tredje uppsatsen, "Förändringar i 1900-talets svenska – en litteraturgenomgång", av Eva Mårtensson, ger en bred översikt över vad som skrivits om förändringar i 1900-talets svenska. Huvuddelen av uppsatsen behandlar olika slag av lexikala förändringar (lånord, fackspråkens ord, modeord, tilltalsord och förändringar inom sättet att bilda ord), men här berörs också förändringar med avseende på ortografi, uttal, morfologi och syntax.

I litteraturkrönikan anmäls endast undantagsvis arbeten som utges i de olika nordiska institutionernas "working papers"-serier. Mårtenssons översikt över förändringarna i 1900-talets svenska är av sådant allmänt intresse att den berättigar till ett avsteg från principen.

C. P.

Lars Nyström, Bidrag till finlandssvensk säljfångstterminologi. Redskapstermer samt termer hörande till beredningen av sälskinn och sältran. 47 s. Umeå 1988 (Center for Arctic cultural research, Umeå University). (Miscellaneous Publications. Nr 5.) ISSN 0283-9687. Lars Nyström färdigställde 1969 ett manuskript, Studier över säljaktstermer i finlandssvenska folkmål. Detta manuskript har han nu efter bearbetning publicerat inom ramen för projektet Säljägarkulturen inom det botteniska området, som bedrivs av Arktiskt center i Umeå. Hans material bygger på excerpering av litteratur och arkiva-

lier men också på egna uppteckningar huvudsakligen från Österbotten. Det är en realbeskrivning av fångstmetoder, fångstredskap och tillvaratagandet av fångsten, hela tiden förenad med uppgifter om termförrådet. Termerna återges i riksspråklig form. Det är en värdefull dokumentation av en terminologi som intar lite av en särställning, eftersom den, som förf. påpekar, "måste ha skapats kring Östersjön och dess vikar". S. F.

Harry Perridon, Reference, Definiteness and the Noun Phrase in Swedish. 268 s. Amsterdam 1989. ISBN 90-9003063-8. Denna intressanta och mycket innehållsrika avhandling från Amsterdam är det utförligaste som skrivits om svenska nominalfraser på många år. Ett av författarens syften är att, i opposition mot filosofiskt och logiskt inspirerad semantik, utveckla en lingvistisk semantik vars kategorier är baserade på språkliga fakta, d.v.s. kategorier som på ett eller annat sätt kan relateras till den språkliga formen. Denna lingvistiska semantik används sedan som bakgrund för en utförlig diskussion av en mängd fenomen relaterade till svenskans nominalfraser.

Avhandlingen består av tre delar. I den första delen utvecklar förf. närmare sin lingvistiska semantik, som utgår från att det finns ett nära samband mellan form och funktion. Förf. argumenterar bl.a. för följande modifierade version av den s.k. korrespondesteorin:

(a) En systematisk skillnad i form implicerar en systematisk skillnad i betydelse, förutsatt att det finns valfrihet.

(b) Samma form i samma slags kontexter indicerar samma betydelse.

Med utgångspunkt i sin modifierade korrespondesteori försöker förf. i avhandlingens andra del komma fram till den grundläggande betydelsen hos definitet. Eftersom definitet är en kategori hos substantivet, måste han först bestämma vad 'substantivisk' egentligen innebär: som bakgrund härtill gör förf. en semantisk definition av svenskans ordklasser. Böjningskategorin definitet hos svenska substantiv studeras därpå mot bakgrund av substantivets övriga böjningskategorier; förf. kommer härvid in på egennamn, kvantifiering och distinktionen individuell-individuell. Enligt förf. signalerar definitet att talaren refererar till något i omvärlden: detta ger honom anledning att i ett längre avsnitt beröra frågan om huruvida den obestämda artikeln överhuvudtaget kan användas refererande.

Den tredje och avslutande delen av avhandlingen ägnas en utförlig analys av den definitiva nominalfrasen i svenskan. Förf. diskuterar här bl.a. den bestämda efterställda artikelns ursprung i de skandinaviska språken, undersöker samspelet mellan demonstrativt pronomen och framförställd artikel och presenterar en diderichseninspirerad fältmodell för den svenska nominalfrasens uppbyggnad.

Det är en intierad och i bästa mening originell avhandling som Harry Perridon har skrivit, där både äldre och nyare problem tas upp till diskussion och ofta får intressanta och tankeväckande lösningar. Denna avhandling måste bli ett centralt verk för den framtida forskningen runt skandinaviska nominalfraser. C. P.

Projektet De vikingatida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat. 50 s. Uppsala 1989 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 1.) ISBN 91-506-0703-0. ISSN 1100-1690. Detta är den första rapporten från det år 1986 startade forskningsprojekt vars namn citeras i titeln. Lennart Elmevik och Lena Peterson presenterar projektet; de specificerar syftet, redogör för organisationen och anger delområden i dateringsproblematiken som särskilt undersöks eller skall undersökas. Svante Lagman och Henrik Williams beskriver den viktiga datorlagringen av det vikingatida svenska runmaterialet – texterna finns inskrivna i en databas och kan genomsökas på en mängd olika sätt. Svante Lagman skriver så om ortografisk variation samt felristningar i texterna (riktiga felristningar är inte alls så vanliga som man ofta trott) och presenterar en typologi för dessa företeelser, en typologi som kan bidra till bättre metodisk stadga i framtida tolkningsarbete. Henrik Williams presenterar slutligen en ny läsning eller tolkning av ett namn och en fras i inskriften U 126. De två senare uppsatserna är mer eller mindre bearbetade versioner av tidigare publicerade arbeten.

Man väntar med spänning på projektets resultat i fråga om de svenska vikingatida runinskrifternas datering och inbördes kronologi. D. K.

Carin Sandqvist & Ulf Teleman (red.), Språkutveckling under skoltiden. 288 s. Lund 1989 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-29681-9. Vår kunskap om hur språkförmågan utvecklas under skoltiden är liten – det stora intresse för frågan som finns i skolan motsvaras inte av någon sjudande forskningsverksamhet inom detta område. Det är därför ett viktigt initiativ som Sandqvist och Teleman tagit när de sammanställt denna volym. Efter en inledande översikt över problemområdet, skriven av Ulf Teleman, följer 13 uppsatser som från olika synvinklar – den strukturella (eller den lingvistiska), den funktionella (eller den psykologiska) och den pedagogiska (eller den sociologiska) – behandlar skolelevernas språkutveckling. Några bidrag berör sambandet mellan språk och socialisation eller utreder hur den språkliga förmågan hänger ihop med attityder till eget eller andras språk (Lars-Gunnar Andersson, Jan Anward, Gunilla Dahlberg). I ett par bidrag diskuteras samtalet som pedagogisk möjlighet (Jan Einarsson, Kent Larsson). Flera kapitel behandlar skrivutvecklingen, som under senare år tilldragit sig ett allt större vetenskapligt och pedagogiskt intresse (Birgitta Allard och Bo Sundblad, Solveig Hammarbäck, Tor G. Hultman, Kerstin Naucér, Åke Pettersson). Slutligen finns några uppsatser som tar upp frågan om läsförmågans utveckling under skoltiden (Ingvar Lundberg, Lars-Göran Malmgren, Cai Svensson). C. P.

Skrivande. Rapport från ASLA:s nordiska symposium, Uppsala, 10–12 november 1988. Utgiven av Britt-Louise Gunnarsson, Caroline Liberg, Staffan

Wahlén. 287 s. Uppsala 1989 (ASLA, Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap). (ASLA:s skriftserie, nr. 2.) ISBN 91-87884-01-1. ISSN 1100-5629. Denna kongressrapport från ett mycket aktivt forskningsområde – skrivande, skrivinlärning och skrivundervisning – innehåller de sju plenarföreläsningarna samt ett urval av sektionföredragen. Den innehållsliga spännvidden är stor: vissa författare redogör för allmänna frågor runt textproduktion och textanalys (fyra bidrag), medan andra tar upp mer specifika frågor. De flesta uppsatserna (åtta bidrag) belyser från olika utgångspunkter temat Skrivandet i skolan. I fyra uppsatser läggs ett utvecklingsperspektiv på skrivförmågan, och i fyra andra uppsatser behandlas skrivandet i yrkeslivet. Bland författarna märks Lennart Björk, Elisabeth Hansen, Tor G. Hultman, Kent Larsson, Lita Lundquist, Antti Pitkänen, Ulf Teleman och Eleanor Wikborg. C. P.

Eva Strangert och Rolf Hedquist, Hur svenskar uppfattar och förstår nederländska ord. 138 s. Umeå 1989 (Umeå universitet, Institutionerna för fonetik och nordiska språk). (Skandinavisk-nederländsk språkförståelse, rapport 3.) ISBN 91-7174-401-0. ISSN 0281-6857. Vid Umeå universitet bedrivs sedan några år under professor Claes-Christian Elerts ledning ett forskningsprojekt med syfte att för nederländskan och de skandinaviska språken utveckla de mellanspråkliga metoder som nordbor sinsemellan traditionellt använder. Detta innebär i första hand att man maximalt utnyttjar de stora likheter som finns mellan nederländskan och de skandinaviska språken: cirka sextio procent av orden i nederländska visar mer eller mindre tydligt släktskap med svenska. Den här anmälda studien behandlar svenskers uppfattning och förståelse av sådana med svenskan besläktade nederländska ord, både i tal och i skrift. Bland resultaten kan nämnas att svenskar utan tidigare erfarenhet av nederländska översätter drygt 60 % av dessa ord korrekt när de presenteras isolerade. Generellt sett var det lättare för försökspersonerna att förstå orden när de presenterades skriftligt, men intressant nog fanns det vissa ord som lättare förstods när de presenterades muntligt. En särskild studie ägnades åt frågan hur nederländska ord uppfattas ljud för ljud av en svensk: man fann här att försökspersonernas uppfattning om hur de nederländska orden var uppbyggda fonetiskt på flera punkter avvek från de beskrivningar som inhemska fonologer gjort. C. P.

Dag Strömbäck, Den osynliga närvaron. Studier i folketro och folkdikt. Urval och redigering: Gerd Jonzon. 278 s. Hedemora 1989 (Gidlunds Bokförlag). ISBN 91-7844-144-7. Dag Strömbäck (1900–1978) var från 1940 chef för dåvarande Landsmåls- och folkminnesarkivet (nu: Dialekt- och folkminnesarkivet) i Uppsala och från 1948 professor i nordisk och jämförande folklivsforskning, särskilt folkloristisk. I den här charmfullt heterogena boken framträder han själv både som forskare och människa; därjämte tecknar Sten Carlsson och Bo Almqvist från olika utgångspunkter två porträtt av honom

(den senare belyser också hans internationella betydelse som forskare), och Magdalena Hellquist förtecknar hans tryckta skrifter (mindre dagstidningsartiklar medtages dock inte). Ur Strömbäcks egen produktion presenteras publicerade och tidigare inte publicerade bidrag i fem avdelningar: *Om nordiska själsföreställningar och medeltida visionsdiktning*; *Folkklivsforskaren med rötter i Hälsingland*; *Sagens Island och det nordvästatlantiska kulturområdet*; *Ett sägenmotiv och ett folkvisemotiv* (Näcken och Staffansvisorna); *Självbiografiskt och personligt*.

Artiklarna återges normalt i sin ursprungliga form. Dock har i en artikel om samisk schamanism *lappar* och *lapsk* bytts ut mot *samer* och *samisk* samt *trolltrumma* mot *shamantrumma*.

B. P.

Svenskt runordsregister. Utarbetat av Lena Peterson. VI + 79 s. Uppsala 1989 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2.) ISBN 91-506-0762-6. ISSN 1100-1690. Under den blygsamma beteckningen *register* (de noggranna betydelseuppgifterna för varje ord hade mer än väl berättigat till termen *ordbok*) ges här "en samlad förteckning över de ord som förekommer i de svenska vikingatida runinskrifterna" (förordet s. III). Egennamn andra än binamn är dock inte medtagna. Materialet består av samtliga kända inskrifter på sten från ca 800–ca 1100 inom det medeltida Sverige (Gotland undantaget). Orden meddelas i normaliserad form, följd av grammatiska upplysningar och betydelseuppgifter. Därefter följer belägg, i förekommande fall med information om t.ex. genus, kasus och numerus, med belägget först i normaliserad och därefter i translittererad form. Korshänvisningar meddelas frikostigt; ett speciellt plus är hänvisningar från simplexord till de fall där ordet förekommer som senare led i sammansättningar. Både språkhistoriker och runologer kommer att få stor nytta av denna behändiga och väl genomtänkta ordbok.

B. P.

Helmer Söderbäck, Bevingade ord och ordspråk från bibeln. 127 s. Emmaboda 1989 (Text & Tanke Förlag). ISBN 91-7824-064-6. Denna bok innehåller 700 bevingade ord ur bibeln, med uppgift om bibelbok, kapitel och vers och om den upplaga citatet följer. Uttrycken är grupperade under rubriker som "Guds storhet och godhet", "Rätt och orätt leverne", "Kvinnan" o.s.v. Den tematiska dispositionen balanseras av ett alfabetiskt index, som dock helt följer det åsyftade uttryckets första ord; *ett tvaget svin* står alltså under E och saknas under T och S. Citaten följer omväxlande "gamla översättningen", 1917 års bibel och NT 1981, vilket gör ett märkvärdigt intryck. Utgångspunkten för boken har enligt inledningen varit "profana förteckningar av ordspråk och bevingade ord". Av de 28 bibelorden under rubriken "Glädje och sorg" finns de flesta men inte alla i Pelle Holm, *Bevingade ord*, åttonde upplagan 1960. – Boken framträder utan vetenskapliga anspråk, men det kan för en filolog ha sitt intresse att se alla dessa bevingade ord samlade och ånyo överraskas av hur mycket av vår fraseologi som kommer från bibeln.

D. K.

Jan-Inge Wall, Hon var en gång tagen under jorden ... Visionsdikt och sjukdomsbot i gotländska trolldomsprocesser. 215 s. Uppsala 1989 (Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:19.) ISBN 91-85540-44-7. ISSN 0348-4483. Inledningsvis presenteras traditionsstoff kring hinsidesupplevelser. I synnerhet behandlas berättelserna om blåkullafärder och andra slags häxsabbater från olika delar av Sverige. På Gotland saknades emellertid dessa traditioner, och därför är det material som förf. presenterar av stort intresse. År 1705 började en tvåårig, i protokollen utförligt dokumenterad rättegång inför rådstugurätten i Visby mot en gammal kvinna som åtalades för att på ett övernaturligt sätt ha botat sjukdomar. Man frågade hur hon hade lärt sig detta och väntade väl att hon skulle tala om blåkullafärder. Men sådana låg utanför hennes föreställningsvärld, och hon berättade i stället att hon hade blivit "tagen under jord" och att det var de små varelsena därnere som hade undervisat henne. Därefter relateras en rad andra gotländska rättsfall av liknande slag och jämförelser görs mellan de åtalades olika relationer. Protokollen innehåller en värdefull dokumentation av 1600-talets traditionsstoff kring människors kontakt med de underjordiska, ett stoff som skickligt analyseras och bedöms. Tilläggas kan att det är en mycket otäck bild man får av hur kvinnor, anklagade för brott av detta slag, behandlades.

S. F.

Johan Gabriel Werving, Samlade dikter. Utgivna av Bernt Olsson och Barbro Nilsson. 290 s. Stockholm 1989 (Svenska Vitterhetssamfundet). (Svenska författare. Ny serie. I.) ISBN 91-7230-036-1. Med detta verk inleder Svenska Vitterhetssamfundet en ny serie utgåvor av klassisk svensk litteratur. Ambitionsnivån har i jämförelse med den tidigare serien sänkts något genom att kommentarerna har skurits ner, men dessa är dock fullt tillfredsställande för sitt ändamål. Varianter och kommentarer meddelas i direkt anslutning till texten, vilket underlättar läsningen. Mer frekventa ord som behöver förklaras tolkas i en knapphändig ordlista i slutet av boken.

I här föreliggande utgåva har arbetet fördelats mellan utgivarna så att textinsamling, redigering och kommentärgranskning har skötts av Bernt Olsson, medan Barbro Nilsson har stått för kommentarer och kontroll. Den informativa och kunniga inledningen är av Bernt Olssons hand.

Johan Gabriel Werving, o. 1675–1715, kan sägas vara vår förste rokokopoet. Han hade goda språkkunskaper och behärskade förutom latin också tyska, franska, engelska, spanska och italienska, något som bör ha hjälpt honom till och på diplomatbanan men som också sätter sina spår i hans diktning. Som författare var han högt skattad av sin samtid för sin spiritualitet och formella elegans men nöjde sig med att låta sin diktning spridas i handskrifter och enstaka separatträck. Här kommer för första gången hans samlade dikter i en kritisk utgåva. Den nya serien har fått en god start: Werving är en angenäm ny bekantskap, och den omsorgsfulla editionen borgar för att han här presenteras i en vetenskapligt godtagbar form. B. P.

Eleanor Wikborg och Lennart Björk, Sammanhang i text. En empirisk undersökning och skrivpedagogiska konsekvenser. 127 s. Uppsala 1989 (Hallgren & Fallgren). (Ord och Stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 20.) ISBN 91-7382-651-0. För att en text skall vara lättläst måste den vara skriven så att läsaren förstår de olika textdelarnas funktion. Brister i detta sammanhang, s.k. sammanhangsbrister, är temat för denna tankeväckande bok. Utgångspunkten för de studier som presenteras i boken är författarnas mångåriga kamp med svårtolkade studenttexter inom ämnet engelska, men den undersökning som rapporteras här bygger på uppsatser skrivna som hemarbete av studenter vid Stockholms universitet från fem olika universitetsämnen: juridik, journalistik, företagsekonomi, litteraturvetenskap och engelska.

I de inledande kapitlen utvecklar författarna med exempel och kommentarer en analysmodell som definierar och klassificerar olika typer av sammanhangsbrister. Elva typer av sammanhangsbrister har identifierats. Dessa har samlats i två grupper, brister i temastrukturen och bindningsbrister. De vanligaste sammanhangsbristerna i de undersökta uppsatserna utgörs av vilseledande styckeindelning, omotiverat byte av ämne, ospecificerat tema, osäker interferensbindning och utebliven eller vilseledande satskonnektion.

I de avslutande kapitlen tar författarna upp pedagogiska aspekter på undersökningens resultat. Bl.a. ger de en översikt över den skrivpedagogiska forskningen och diskuterar inom ramen för den processororienterade skrivträningsmetodikerna speciella skrivträningsstrategier för att avhjälpa sammanhangsbrister. Boken avslutas med en utförlig litteraturlista. C. P.

*

Eli Fischer-Jørgensen, A Phonetic Study of the Stød in Standard Danish. 215 s. inkl. bilagor. Turku 1989 (University of Turku. Phonetics. February 1989). ISBN 951-880-242-4. Denna bok börjar med en fyllig presentation, späckad med litteraturhänvisningar, av fakta, problem och teorier kring den danska stöten: dess fonologiska ställning, dess distribution, dess förekomst i dialekterna, dess antagna historia, dess fysiologiska och akustiska egenart enligt hittillsvarande undersökningar. Förf. presenterar så sina egna instrumentella undersökningsmetoder och därefter sina resultat. Hon har arbetat med många olika variabler och infallsvinklar och i lika mån med stötens akustik och dess fysiologi. Framställningen underbyggs omsorgsfullt med bilder, tabeller och diagram, både i löptexten och i bilagedelen. När förf. slutligen summerar och diskuterar resultaten accepterar hon i stort sett Svend Smiths uppdelning av stöten på två faser, den första med kraftig energiinsats och den andra med motsatsen, men hon avvisar bestämt föregångarens teori att den avgörande faktorn skulle vara en snabb sammandragning och avslappning av utandningsmusklerna med ty åtföljande höjning resp. sänkning av det subglottala trycket; samspillet mellan de många involverade organen är enligt förf. långt mera komplicerat. I fråga om stötens tillkomst ansluter sig förf. försiktigt till teorin att synkopen gett den betonade stavelsen en "för-

stärkt accent” med bl.a. en grundtonshöjning, vilket i sin tur har kunnat leda utvecklingen vidare mot både den danska stöten och den svensk-norska tonala ordaccenten.

Boken kan i sina detaljer vara svårläst för andra än fonetiker av facket men är i sina övergripande delar desto intressantare också för språkmän med annan huvudinriktning.

D. K.

Forskningsprofiler udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. Redigeret af Bente Holmberg, Britta Orlík Frederiksen, Hanne Ruus. 246 s. København 1989 (Gyldendal). ISBN 87-00-76222-9. Det livaktiga Selskab for Nordisk Filologi firade sitt tjugofemårsjubileum 1937 med att ge ut en serie föredrag om 1800-talets danska modersmålsforskning, *Fra Rask til Wimmer*. Femtioårsjubileet högtidlighölls också med ett antal föredrag, som gavs ut 1965 under titeln *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*. År 1987 celebrerades sjuttiofemårsjubileet, liksom tjugofem år tidigare med föredrag i form av forskningsöversikter, som nu ges ut. Kända experter medverkar. Bent Jørgensen skriver om utgivningen av ort- och personnamn och Poul Lindgård Hjorth om lexikografi. Dansk talspråk och dansk fonologi behandlas av respektive Jørn Lund och Hans Basbøll. Erik Hansen ger en översikt över dansk grammatisk forskning, medan Peter Harms Larsen och Niels Erik Wille skriver om pragmatik och pragmatisk analys. Tre bidrag handlar om textutgivning i Danmark: Helle Jensen skildrar utgivningen av västnordiska, John Kousgård Sørensen utgivningen av äldre danska och Flemming Lundgreen-Nielsen utgivningen av efterreformatoriska danska texter. Lite för sig står ett bidrag av Thorkil Damsgaard Olsen om läs- och skrivkunnighet i Danmark omkring år 1200; det är inte helt lätt att se hur det underordnar sig bokens huvudtema.

Självfallet skiftar bidragens kvalitet, men det är ovedersägligt att de sammantagna ger en utomordentligt värdefull och initierad bild av vad som har hänt i dansk modersmålsforskning under det gångna kvartssekle.

Peder Syv, Danske Ordsproge II, Kiøbenhafn 1688. Udgivet af John Kousgård Sørensen. XVI:s. Efterskrift. S. 371–433. København 1988 (C. A. Reitzels Forlag). (Danmarks gamle Ordsprog. VII:2.) ISBN 87-7421-351-2. Peder Syvs märkliga ordspråkssamling föreligger nu utgiven i ett andra nytryck, i och med att häfte 2 har kommit i serien Danmarks gamle Ordsprog. (Ett tidigare nytryck förelåg 1944 med Aage Hansen som utgivare.) Det är John Kousgård Sørensen som har ombesörjt denna utgåva, vars avslutande häfte huvudsakligen består av en efterskrift där han beskriver Peder Syvs insatser som språkforskare och folkminnessamlare. Syvs betydelsefullaste arbete är utan tvivel denna hans ordspråkssamling. Större delen av efterskriften behandlar detta verk. Kousgård Sørensen tar bl.a. upp avgränsningsfrågor (Syvs material består ingalunda enbart av sådant som faller under termen ordspråk), struktur (Syv ordnar inte materialet alfabetiskt, som man ofta

gjort tidigare, utan i ämnesgrupper, vilket naturligtvis innebär svårigheter), syfte (Aage Hansen tryckte på Syvs moraliserande syfte, Kousgård Sørensen mera på hans antikvariska intresse) samt den viktiga frågan om Syvs källor till den stora ordspråkssamlingen. – Om någon anmärkning skulle riktas mot denna utmärkta utgåva, skulle det vara att vänstersidornas satsyta är placerad så att häftet är svårläst.

S. F.

*

Aktuella frågor inom ornamnsvården. Handlingar från DOVA:s och Göteborgs universitets symposium den 8–10 mars 1988. Redigerade av Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson och Bo Ralph under medverkan av Maiken Sundström, Barbro Wallgren Mitsner och Kerstin Vansvik. 181 s. Göteborg 1989 (Dialekt-, ornamns- och folkminnesarkivet i Göteborg). (Skrifter utgivna av Dialekt-, ornamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. 2.) ISBN 91-85740-04-7. ISSN 0282-7417. I mars 1988 hölls i Göteborg ett symposium om ornamnsvård arrangerat av Dialekt-, ornamns- och folkminnesarkivet och Institutionen för nordiska språk. Symposiet hade ett 70-tal deltagare. Av dessa höll ett 20-tal föredrag, vilka alltså nu har publicerats. Den ofta livliga diskussionen i anslutning till föredragen har på ett utmärkt sätt återgivits. Dessa diskussionsinlägg ger en mängd värdefulla kompletterande synpunkter. Föredragshållarna var dels ornamnsforskare – några från Danmark och Norge –, dels personer med rik erfarenhet av ortnamn från administrativa eller kulturhistoriska synpunkter. Artiklarna uppvisar en ganska vid spännvidd mellan ämnesområdena. Det tämligen nyinrättade ornamnsrådets verksamhetsformer uppmärksammas, liksom hanteringen av ortnamnen inom fastighetsbeteckningsreformen. Åt ortnamnens uttal, detta alltid brännbara ämne, ägnas en av artiklarna, följd av ett långt diskussionsreferat. De finska och samiska ortnamnens ställning behandlas i en artikel och berörs inte så sällan i diskussionen. Några av artiklarna är av typen posten och ortnamnen, vägverket och ortnamnen, och några handlar om existerande eller planerade anvisningar eller handböcker för ornamnsvården. Genom denna välredigerade symposierapport har ornamnsvården blivit mycket grundligt och allsidigt belyst.

S. F.

Thorsten Andersson, Namn i Norden och i det forna Europa. Valda artiklar utgivna med anledning av Thorsten Anderssons sextioårsdag 23 februari 1989. Med en bibliografi över Thorsten Anderssons publicerade skrifter av Margarete Andersson-Schmitt. Redigerade av Vibeke Dalberg [och] Bent Jørgensen. 202 s. Uppsala 1989 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 40.) ISBN 91-7276-038-9. ISSN 0346-6728. Thorsten Andersson har hyllats på sin sextioårsdag inte bara med en festskrift av vanligt slag utan även med en volym, innehållande ett urval av hans egna artiklar. Klokt nog har redaktörerna, Vibeke Dalberg och Bent Jørgensen, skapat en temavolym genom att endast

välja artiklar från ett par av Thorsten Anderssons forskningsområden. Därför saknas flera teman, t.ex. ortnamnens vittnesbörd om Nordens territoriella indelning i äldre tid, centralt i hans forskning. I gengäld finns hela hans vetenskapliga produktion förtecknad i en bibliografi sist i boken. Fyra av bokens sju artiklar rör suffixet *-str-* i ortnamn. Redan i dessa artiklar kretsar diskussionen ofta kring två viktiga problem, dels kring distinktionen mellan ortnamn, direkt bildade genom primära ortnamnsuffix, och sådana namn som består av suffixförsedda nomen, dels kring frågan om bärkraften i Hans Krahes teori om en speciell "alteuropäische Hydronymie". Behandlingen av dessa frågor breddas och fördjupas i bokens tre övriga artiklar, i "Norden och det forna Europa. Några synpunkter på ortnamnens ålder och samband", en 50-sidig artikel ur Namn och bygd, föredömlig i fråga om metodisk stringens, vidare i "Ord eller suffixbildning? Till frågan om rekonstruktion av ord ur ortnamn" samt i "Zur Geschichte der Theorie einer alteuropäischen Hydronymie". Det är här frågan om grundläggande arbeten inom namnforskningen, och det är därför värdefullt att få dem på detta sätt sammanställda och tillgängliga.

S. F.

Gösta Franzén, Ortnamnen i Östergötlands län. På offentligt uppdrag utgivna av Ortnamnsarkivet i Uppsala. Del 4. Björkekinds härad, bebyggelsenamn. 105 s., 1 karta i texten. Uppsala 1989 (Ortnamnsarkivet i Uppsala). (Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie A: Sveriges ortnamn.) ISBN 91-85452-12-2. ISSN 0349-4381. Professor Gösta Franzén fortsätter sin kompetenta och snabba utgivning av de östgötska bebyggelsenamnen genom att nu publicera namnen i Björkekinds härad, beläget mellan Östkind och Hammarkinds härad och bestående av socknarna Konungsund, Tåby, Kuddby, Å, Östra Ny och Rönö. Det äldre namnbeståndet domineras av elementen *stad* och *by*; det senare översätts regelmässigt med 'gård' (för *Vallby*, s. 34, meddelas dock ingen översättning av senare leden). Ett fåtal *-inge*-namn förekommer. För *Örminge* och *Vittinge* förutsätts ett mansnamn – *Ormr* respektive *Hvit(e)* – som grundord, medan *Väntlinge* antas utgå från fsv. *vanter* 'vante' i användning som terrängbeteckning eller mans(bi)namn. Möjligheten av en anknytning till **vant(a)* 'brist' hade kanske också kunnat diskuteras.

B. P.

Birte Hjort Pedersen og Lis Weise, Fornavnebogen. 12 500 navne på danske statsborgere i 150 år. XXVII + 725 s. [København] 1989 (C. A. Reitzels forlag). (Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning nr. 30.) ISBN 87-7421-634-1. I ett något ohanterligt A4-format presenteras här danska medborgares förnamn under åren 1835–1985. Materialet, c:a 12 500 namn, är hämtat från ett personnamnsmaterial, kallat CPR-registret, som tyvärr inte presenteras mer ingående någonstans i det omfångsrika verket men som uppenbarligen finns på magnetband som ger förutsättningar för databehandling på olika sätt. Resultatet av denna databehandling utgör huvuddelen av

boken och består av en alfabetisk förteckning över samtliga danska förnamn under den nämnda perioden, med *förnamn* definierat som ett namn vilket förekommer minst en gång som första namn i en namnfras. Förutom namnet meddelas, i tur och ordning, kön, (*Elsa* t.ex. bärs under perioden av 2771 kvinnor), "nummer-navn", d.v.s. namnets plats i namnfrasen (82 % har *Elsa* som första namn, 15 % som andra), "stärkest område" (40 % av dem som heter *Elsa* kommer från "Grønland, Færøerne og Andre lande", 9 % från Köpenhamnsområdet) och "stärkest tid" (*Elsa* hör till 27 % till tiden 1980–1985 och till 15 % till tiden 1910–1919).

Självfallet är boken ett ytterligt värdefullt tillskott till den nordiska personnamnsforskningen, men fler bearbetningar av det rika materialet återstår. Man läser därför med glädje i förordet att sådana pågår och skall resultera i en andra del, "Danske Personnavne", med bl.a. olika slags tio-i-topp-listor.

B. P.

John Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne. 6. S. 471 s. København 1987 (C. A. Reitzels forlag). (Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning. Nr. 28.) ISBN 87-7421-535-3.

John Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne. 7. T-Å. 448 s. København 1989 (C. A. Reitzels forlag). (Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning. Nr. 29.) ISBN 87-7421-617-1. Den nordiska onomastikens största enmansverk i modern tid är nu i praktiken fullbordat i och med att John Kousgård Sørensens behandling i alfabetisk ordning av danska sjö- och vattendragsnamn är färdigutgiven. Kvar återstår nu ett åttonde band med de obligatoriska tilläggen och rättelserna, förkortningslistor, redogörelse för ljudskriften, register samt, enligt förordet till del 7, "en mere generel beskrivelse af de danske sø- og ånavnes orddannelse, semantik, alder m.m." Redan nu kan emellertid konstateras att författarens väldiga arbetsförmåga, stora lärdom och sunda omdöme har resulterat i ett arbete av oskattbart värde för namnforskare i hela Norden.

B. P.

Ivar Modéer, Svenska personnamn. Tredje upplagan. Handbok för universitetsbruk och självstudier av Ivar Modéer utgiven av Birger Sundqvist och Carl-Eric Thors med en bibliografi av Roland Otterbjörk som kompletterats och omarbetats av Sigurd Fries. 167 s. Lund 1989 (Studentlitteratur). (Anthroponymica suecana. 5.) ISBN 91-44-29033-4. När Ivar Modéer dog 1960 var det mesta av manuskriptet till denna lärobok klart. Birger Sundqvist och Carl-Eric Thors gjorde boken färdig och gav ut den, med en bibliografi av Roland Otterbjörk. Det var 1964. I förevarande upplaga är texten oförändrad men bibliografin omarbetad och uppdaterad av Sigurd Fries. Boken är som man minns strikt historiskt upplagd. Man kan naturligtvis beklaga att en tjugofem år gammal lärobok trycks om utan att nya forskningsresultat och nya synvinklar kunnat tillgodoses, men som många studenter och akademiska lärare vet är bokens framställning lättläst och fängslande.

D. K.

Ortnamn. Namngivning och namnskick i kommunerna. 101 s. Älvsjö 1989 (Kommentus Förlag). ISBN 91-7099-000-X. På initiativ av Svenska Kommunförbundet har denna handledning för kommunalpolitiker och kommunala tjänstemän med namnfrågor bland arbetsuppgifterna tillkommit. De första kapitlen handlar om kommunernas direkta arbete med namngivning och har huvudsakligen skrivits av Gösta Pellbäck och Barbro Strandman vid Svenska Kommunförbundets centrala kansli i Stockholm. I övriga avsnitt skriver bl.a. Allan Rostvik om ortnamnsarkiven, Thorsten Andersson om ortnamnen och nutidsmänniskan, Staffan Nyström om ortnamnen och kulturlandskapet, Håkan Rydving om samiska och finska ortnamn samt Hasse Lindberg om Posten och ortnamnen. De två från språkvårdssynpunkt viktigaste bidragen återstår att nämna: Allan Rostviks *Principer för namngivning* och Catharina Grünbaums *Skrivregler – språkriktighet*. Båda innehåller kloka och väsentliga synpunkter. Den lilla nyttiga skriften tillönskas en god spridning.

B. P.

Gunnar Pellijeff, Ortnamnen i Norrbottens län. Del 11. Piteå kommun. A. Bebyggelsenamn. 128 s., 1 karta i texten. Umeå 1988 (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå). (Övre Norrlands ortnamn utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.) ISBN 91-86372-18-1. ISSN 0348-7237. Liksom i förra årets Litteraturkrönika kan även i år en volym av Övre Norrlands ortnamn, författad av Gunnar Pellijeff, anmälas. Den här gången är det Piteå kommuns bebyggelsenamn som har behandlats, d.v.s. namnen i de gamla socknarna Hortlax, Norrfjärden och Piteå landsförsamling. Det är ett aktuellt område, eftersom det inom det nu pågående Bottenviksprojektet har påvisats (av Phebe Fjellström och Lars-Erik Edlund) tidiga finska inslag kring gränsen mellan nuvarande Västerbotten och Norrbotten och norrut. Tyvärr har tryckningen av Pellijeffs bok dragit ut på tiden, varför han inte har kunnat ta hänsyn till resultaten i boken "Det maritima kulturlandskapet kring Bottenviken" och ej heller till Edlunds tolkning av bynamnet *Jävre* som ett finskt namn i "Sagt och skrivet", båda böckerna anmälda i förra litteraturkrönikan. Av stort intresse är den utförliga behandlingen av namnet *Piteå*. Pellijeff avvisar, som det förefaller på goda grunder, det senast framlagda förslaget (av Olavi Korhonen) att namnet skulle vara finskt. Utifrån den finska namnformen ser Pellijeff namnet som samiskt, vilket inte är någon motinstans mot den nämnda tanken på ett finskt inflytande, då namnet, från början ett älvnamn, kan gå tillbaka på en mycket avlägsen tid som ligger före det finska inflytandet.

S. F.

Stadnamn i kystkulturen. Rapport från NORNAs fjortande symposium i Volda 4. – 6. mai 1987. Red. av P. Hallaråker, A. Kruse, T. Aarset. With summaries in English. 158 s. Uppsala 1989 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 41.) ISBN 91-7276-039-7. ISSN 0346-6728. Ordet *kystkulturen* syftar här på hela Nordens kuster, men naturligtvis är de flesta uppsatserna i denna

konferensrapport inriktade på någon bestämd kustregion. Det svenska Norrland är väl företrätt. Stefan Brink skriver om gamla naturnamn längs hela denna kust, särskilt ånamnens etymologi, Else Britt Lindblom om datering av önamn i Luleå skärgård med hjälp av landhöjningen och om benämningsmotiv som landhöjningen fördunklat, och Lars-Erik Edlund om åldern, också här bedömd med hjälp av landhöjningen, hos ortnamn längs kusten från Medelpad och norrut och om sammanhanget mellan namn och kulturgränser – varvid ortnamnen betraktas "maritimt", som givna av folk som färdades på havet. Bente Holmberg presenterar ett nyss påbörjat tvärvetenskapligt projekt med syfte att belysa fiske, sjöhandel och sjöförsvar runt Fyns kuster från järnålder till medeltid. Oddvar Nes skriver om ett urval av ortnamn i Sunnmøre och Peter Hallaråker om metodproblem vid insamling av ortnamn (inom Møre och Romsdal) i stor skala med lekmän som insamlare. Sigurd Fries behandlar, utifrån material från Sveriges och svenska Finlands kuster, vandringsnamn, färdiga namn som flyttas över från en lokal till en annan, liknande, någon annanstans. Rob Rentenaar skriver om nordiska namn på holländska sjökort.

Till de flesta föredragen/ uppsatserna finns fogade diskussionsreferat. Volymen avslutas med ett register över behandlade ortnamn. D. K.

Studia Onomastica. Festskrift till Thorsten Andersson den 23 februari 1989. 454 s. Stockholm 1989 (Almqvist & Wiksell International). ISBN 91-22-01280-X. Denna digra sextioårsgåva till Thorsten Andersson innehåller inte mindre än 52 artiklar inom ämnesområdet namnforskning. (De publiceras också i Namn och bygd.) Med 52 medarbetare ger boken en god bild av namnforskningens mångsidighet och aktuella läge. Dock utgör undersökningar av personnamn en förhållandevis liten del – en knapp femtedel – av antalet artiklar, kanske lite överraskande med tanke på personnamnsforskningens snabba frammarsch under de senaste decennierna. Ortnamnen behandlas ur olika aspekter. Ganska många artiklar innehåller ortnamnstolkningar med ibland avancerade etymologiska resonemang. Ortnamn och bebyggelsehistoria är ett annat självklart tema. Till detta hör också några artiklar om nordiskt inflytande på kontinenten och i England samt om supponerade urgermanska ortnamn i Finland och om finska ortnamn på Åland. Litterära namn och namn i skönlitteraturen är ett annat tema. Några artiklar hör även hemma inom runologin, och några utgör bidrag till namnforskningens teoribildning. – *Studia Onomastica* är, med sitt omväxlande innehåll, en utmärkt företrädare för den numera allt vanligare genren festskrifter. S.F.

Inge Særheim, Kvitsøy. Namn og stader. 140 s. Stavanger 1989 (Rogaland fylkeskulturstyre. Stadnamnprosjektet). ISBN 82-991487-1-5. Rogalands fylkesting beslöt 1981 att starta en organiserad insamling av ortnamn och att presentera resultatet i skrift. Flera böcker har redan givits ut, men "Kvitsøy.

Namn og stader” är den första som behandlar namnskicket i en enda kommun. Flera liknande undersökningar kommer att följa. Boken vänder sig i första hand till en intresserad allmänhet, men den är också ett gott bidrag till en vetenskaplig beskrivning av en kustbygds ortnamn. Efter översiktliga upplysningar om dialekten och om ortnamn och ortnamnsbildning diskuteras de enskilda namnen ur olika synpunkter. Mest givande är behandlingen av namnens huvudleder, som är en värdefull dokumentation och innehåller mycket av intresse. Boken avslutas med en föredömligt genomförd registrering av namnen: alla namn är registrerade och genom ett system med siffror och detaljkartor kan läsaren exakt lokalisera dem. Boken får en speciell charm genom ett antal fotografier från sekelskiftet av bebyggelse och arbetsliv på Kvitsøy. S. F.

Christer Westerdahl, Norrlandsleden. I. Källor till det maritima kulturlandskapet. En handbok i marinarkeologisk inventering. 343 s. Örnsköldsvik 1989. (Arkiv för norrländsk hembygdsforskning. XXIV. 1988–89.) ISBN 91-971042-1-3. ISSN 0348-9620. II. Beskrivning av det maritima kulturlandskapet. Rapport från en inventering i Norrland och norra Roslagen 1975–1980. 244 s. + 35 kartor. Örnsköldsvik 1987. (Arkiv för norrländsk hembygdsforskning. XXIII. 1987.) ISBN 91-971042-0-5. ISSN 0348-9620. Av dessa båda stora volymer med tvåspaltig text utgör band II, som kom ut först, en dokumentationsdel, bestående av 35 utvikbara kartor över Norrlands- och Roslagskusterna och med en katalog på 140 sidor över kartornas siffermarkerade lokaler, över båtfynd, åberopade ortnamn, fartygsnamn o.s.v. samt ett omfattande register över kartorna. Materialet i denna dokumentationsdel bearbetas och analyseras i band I, textdelen, som anges vara en handbok i marinarkeologisk inventering. I ett inledande avsnitt presenteras olika kategorier av källmaterial, och här ges också en introduktion i hur man bedömer maritima ortnamn. Bokens största kapitel har rubriken Inventering. Här påvisar förf. vrakplatser, hamnar, ballastplatser, varv, farleder o.s.v. från äldre tid, och det gör han inte bara med arkeologisk metod – över och under vattenytan – utan i mycket stor utsträckning med ortnamnens hjälp. Så inventerar han t.ex. bestämningsleder som kan innehålla fartygsbeteckningar (*Hax-*, *Håp-*, *Knarr-*, *Kugg-*, *Snäck-* o.s.v.), ord för sjömärken, vårdkasar o.s.v. Vid genomgången av namn med fartygsbeteckningar markerar han med all rätt ofta osäkerhet, men han gör här en fin insats inom ett faktiskt rätt försummat område. Ibland tar han upp stora problemkomplex som leder honom utanför undersökningsområdet, t.ex. när han presenterar diskussionerna kring *Björkö*-namnen. Presentationen av det språkliga materialet är delvis översiktlig, och man kan väl ibland finna osäkra eller tvivelaktiga uppgifter. Men det är en värdefull generalmönstring vi får av ortnamnsmaterial som vittnar om det äldre maritima kulturlandskapet längs hela Norrlandskusten och ner i Roslagen. S. F.

Kurt Zilliacus, Skärgårdsnamn. 251 s. Helsingfors 1989 (Forskningscentralen för de inhemska språken). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 558.) ISBN 951-9018-54-9. ISSN 0039-6842. Man är tacksam när eminenta kännare av ett forskningsområde tar på sig den inte alltid så lätta uppgiften att presentera detta för en intresserad allmänhet. Det har Kurt Zilliacus gjort i denna bok, som emellertid också är en fyndgruva för ortnamnsforskaren. Boken ger en heltäckande presentation av de svenska skärgårdsnamnen i Finland. Materialet behandlas under tre huvudrubriker: Namn på kringflutna orter, Namn på strandlokaler och Kulturbetingade namn (med underrubrikerna Fiske och jakt samt Hamn och sjöfart). Av särskilt intresse är redogörelsen för huvudlederna. Dessas betydelser och ursprung behandlas, men därutöver får läsaren dels värdefulla uppgifter om frekvenser och dels en skiss till lite namntypsgeografi. En extra dimension får namnförrådet genom inslaget av finska namn eller namnleder. Den löpande texten avbryts ibland av partier med annan typografi, där specialproblem behandlas: bruket av obestämd och bestämd form, förekomsten av analogisk namngivning, svårtolkade namn o.s.v. Dessa avsnitt utgör frön till specialundersökningar eller bygger på redan gjorda sådana. Förf. utnyttjar de talrika illustrationerna på ett mycket effektivt sätt. Ofta ger han ett vackert färgfotografi över ett område men har dessutom en skiss under, på vilken namnen på området holmar, vikar och uddar är angivna.

Under några få år har vi fått två böcker, den nu anmälda och Nils-Gustaf Stahres Ortnamn i Stockholms skärgård, vilkas material utgör en enhet och som bör studeras tillsammans. De presenterar ortnamnen inom ett av världens största och märkligaste skärgårdsområden.

S. F.